

Rätt till jakt

En studie av den svenska jakträtten ca 1600-1789

Ulf Nyren

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Rätt till jakt

Avhandling från institutionen för historiska studier 2012

Rätt till jakt

En studie av den svenska jakträtten ca 1600-1789

Ulf Nyrén

with an English summary

GÖTEBORGS UNIVERSITET

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Avhandling för filosofie doktorsexamen vid Göteborgs universitet
den 20 april 2012

DISTRIBUTION: ulf.nyren@diagonal.se

© Ulf Nyren 2012

OMSLAGSBILDER: Prinsessan Hedvig Sofia (1681-1708) i jaktpose,

av David Klöcker Ehrenstrahl © Nationalmuseum

”Tjuvskytt”, av Bruno Liljefors © Nationalmuseum

TYPSNITT: Rubriker – Frutiger; brödtext – Times New Roman

TRYCK: Sjuhärads, Borås 2012

ISBN 978-91-628-8443-7

ABSTRACT

Ph.D. dissertation at the University of Gothenburg, Sweden 2012

TITLE Rätt till jakt: en studie av den svenska jakträtten ca 1600-1789

ENGLISH TITLE Game Laws in Sweden: a study of the hunting laws circa 1600-1789

AUTHOR Ulf Nyrén

LANGUAGE Swedish, with an English summary

DEPARTMENT Department of Historical Studies, University of Gothenburg, Box 200, SE-405 30 Göteborg

ISBN 978-91-628-8443-7

This thesis studies the restrictive and segregated hunting laws in Sweden during the early modern period and its effects on the population. Restrictions from 1647 and 1664 prohibited the peasantry to hunt, even on their own land. However, long before that, the crown had claimed monopoly on their land as well as over species such as swan and roe deer. The rigorous laws in Sweden were no different from the legislation in other European states. However, there were other differences between this distant kingdom in the far north and more developed states with resource-rich elites. Even the Swedish peasantry has traditionally also been seen as more independent than in other nations. They had a unique representation in the *Riksdag* (parliament). Sweden was also sparsely populated with vast forested areas. This study deals with this problem: why did the elite introduce such strict laws when, at first glance, hardly any domestic need can be seen for maintaining such a monopoly – and how did the peasantry react to the loss of its ancient hunting rights?

The history of hunt is a rarely studied field by Swedish historians. This thesis is the first to convey new knowledge about the situation in Sweden and to bring it towards a European context where hunting rights often were the cause for open conflicts and serious disruptions between classes. However, this study shows that the restrictions in Sweden did not cause any rebellions and the political protests were few and weak. Instead, the peasantry chose another alternative: silent resistance by inconspicuous actions. The laws were unfair and were not respected. The population violated the laws by poaching.

Hunting was a means of displaying authority and a manifestation of power. Even Sweden, albeit a peripheral kingdom, could compare itself with other states by enforcement of segregated laws as well as investment in expensive deer parks. It was a form of conspicuous consumption. The Swedish nobility imitated the royal concept, defended it stubbornly in the *Riksdag*, but in daily life, hunting was a pastime far from the importance and impact it had for e.g. the English gentry.

KEYWORDS Conspicuous consumption, game laws, hunting, inconspicuous actions, legislation, nobility, peasantry, poaching, repression, Sweden

Förord

”Verkliga poeter har sällan varit framgångsrika jägare och stora jägare ännu mera sällan verkliga poeter”. Observationen är Gunnar Brusewitz och han sätter fingret på en del av problemet – varför jägare hellre tycks vilja jaga än skriva. Det är inte utan att jag stundom sympatiserat med iakttagelsen under detta arbete som blev så mycket mer mödosamt än vad jag någonsin kunde föreställa mig. Men nu, när det är dags att sätta punkt, känner jag samma tillfredsställelse som efter en bra jakt dag: man frös inte alltför mycket, hundarna kom tillbaka före midnatt, dreven buktade tätt i såtarna, historierna vid brasan var goda liksom den svartbrända korven – och det hela ändade upp med ett byte.

Det var det bakomliggande jaktintresset som kom att avgöra avhandlingens ämnesval. Inför C-uppsatsen diskuterade jag tänkbara uppsatsämnen med professor Maria Sjöberg – som nyligen hade tagit jägarexamen. Under samtalets tillfälligheter insåg vi båda att det fanns djupa kunskapsluckor om den svenska jaktens historia och inte minst om tjuvskyttets omfattning. Det blev en allmän C-uppsats om jakt i forna tider, en D-uppsats om riksjägmästarämbetets korta saga, och nu, till sist, en avhandling. Det finns naturligtvis en risk i att välja ett ämne där det finns ett personligt intresse. Men jag hoppas och tror att denna förförståelse i stället tillfört aspekter som annars kunde ha blivit förbisedda eller rentav missförstådda.

Det har varit ett privilegium att få ha Maria som huvudhandledare och jag är oerhört tacksam för hennes personliga engagemang. Utan henne hade det med största sannolikhet aldrig blivit någon avhandling. Detta tack innesluter även min biträdande handledare, professor Göran Malmstedt. Han har tålmodigt läst och kommenterat texter och tillfört en mängd nödvändiga aspekter på arbetet. Nu står väl en doktorand alltid i en viss beroendeställning till sina handledare, men oaktat den misstänkta opportunisten menar jag från djupet av mitt hjärta att det varit en förmån under solen att få lyssna, lära och arbeta tillsammans med er!

Ett särskilt tack går till Martin Linde, opponent vid slutseminariet i oktober 2011. Hans djupa insikter om vardagligt motstånd och synpunkter på texterna blev vitala för en förhoppningsvis något bättre avhandling och jag undvek åtminstone vissa förädliska fallgropar. Ett tack går också till professor Lennart Andersson Palm, som lät mig få utnyttja databasen över domsluten vid Marks häradsrätt och som senare bidrog med uppgifter ur skattelängderna. Doktorandkollegan Sara Ellis Nilsson rättade och förbättrade mina svengelska kråkor. Tack Sara för att du gjorde både abstract och summary begripliga! Det övriga doktorandkollegiet liksom hela institutionen för historiska studier i Göteborg – ingen nämnd och ingen glömd – måste uppmärksammas. Trots att jag trädde in på den historiska arenan i något mogen ålder har åtminstone jag upplevt att jag varit en i ”gänget” vid diskussioner, seminarier och resor.

Hustrun Kerstin vädrar morgonluft. Hon påstår att jag under de senaste åren mest har befunnit mig på 1600-talet, och har ständigt ifrågasatt nyttan med historia jämfört med hennes arbete som operationssköterska. Den diskussionen är

sannolikt inte avklarad genom avhandlingen, men hon och hennes verksamhet är en ständig påminnelse om att det finns en ytterst verklig verklighet även utanför arkivens världar. Avhandlingen är tillägnad dig, vare sig du vill det eller inte.

Oscar, som under tiden blivit jurist i Uppsala, har kommenterat en del juridiska påståenden. Familjens kreativa estet Carl har haft synpunkter på det mesta, medan Ebba ständigt hetsat mig med sina frågor om varför det skall ta så lång tid att skriva en liten bok. Vill man säga något tar det, typ, sju sekunder via ett SMS. Tack för att ni finns och sorry för att jag ibland fått prioritera Olof i Båredt och Knut i Mellböda framför umgänge, fotbollsträningar eller hålet i taket där det tydligen läcker in.

Ett sista tack går till Gekko som under åren trofast legat vid mina fötter bland pärmar och domstolsprotokoll när jag hamrat på tangentbordet. Snart är det jakt-säsong igen.

Ulf Nyrén

Borås den 12 februari 2012

FÖRKORTNINGAR I TEXT OCH REFERENSER

BorgRP	Borgarståndets riksdagsprotokoll		i redaktörens ägo. Hänvisningar till domslut vid GLA för Marks häradsrätt är baserade på uppgifter i databasen.
BRP	Bondeståndets riksdagsprotokoll		
BSA	Borås stadsarkiv		
Dal	Dalalagen		
eo	Extra ordinarie ting	RRP	Svenska riksrådets protokoll
GLA	Landsarkivet i Göteborg	Skl	Skånelagen
ht	Höstting	sm	Södra mot, Öland
H & W	Åke Holmbäck & Elias Wessén	Sml	Södermannalagen
Häl	Hälsingelagen	SRAP	Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll
MEL	Magnus Erikssons landslag	st	Sommarting
KL	Kristoffers landslag	Upl	Upplandslagen
KM	Kunglig Majestät (i sammanhang med överprövade mål från hovrätten, vanligen Justitierevisionen)	Vgy	Yngre västgötalagen
		Vgä	Äldre västgötalagen
		VLA	Landsarkivet i Vadstena
nm	Norra mot, Öland	Vml	Västmannalagen
PRP	Prästeståndets riksdagsprotokoll	vt	Vinterting
RA	Riksarkivet	Ögl	Östgötalagen
RLP	Register till Marks häradsrätts domstolsprotokoll före 1751. Redaktör: Lennart Palm. Databas		

UPPLYSNINGAR

Böter utdömdes i allmänhet i daler smt, silvermynt. Beteckningen smt har vanligen uteslutits.

Citat har, med något undantag, moderniserats, men vanligen med bibehållen ordföljd. Avvikelser har noterats i notapparaten.

Daler och marker. När myntsorten inte kunnat fastställas har daler använts som beteckning.

Norra respektive södra mot på Öland – motsvarande tingslag – höll båda häradsting. I förekommande fall har även det första häradnamnet i protokollen angivits när tinget haft mer lokal karaktär under 1600-talet, och ibland omfattat ett begränsat antal hänader.

Referenser till tryckt litteratur har angivits med huvudrubrik enligt Libris, följt av kolon och undertitel i gemener. Engelskspråkig litteratur har försett med gemener efter kolon förutom egennamn, tysk litteratur har behållit sina versaler i titeln.

Samtliga fängelsestraff (utom straffarbete) innebar uteslutande fängelse på vatten och bröd, vilket inte angivits särskilt.

Seriesignum till domslut (EVII AAA etc), se Käll- och litteraturförteckning.

Innehåll

Kapitel I

Jakträtt som historiskt problem 13

Inledning	13
Jakt som elitfenomen	16
Jakt som uttryck för manlig homosocialitet och militarism	20
Jakt som konfliktskapare i relationen överhet/underställd	21
Motståndets natur	24
Jakt som ekonomi	26
Fluktuerande men minskande djurpopulationer	30
Inhemsk jaktforskning	33
Undersökningens frågor	36
Perspektiv, källor och metod	36

Kapitel 2

Jakträtt i lagstiftningen ca 1250-1789 39

Inledning	39
Jakträttens natur	40
Fyra rättslinjer i landskaps- och landslagar	43
Jägarens tillägnelserätt	46
Jordägarens rätt	48
Offentligrättsliga bestämmelser	48
Kungamakts överhöghetsrätt	50
Delsammanfattning och diskussion – de medeltida lagarna	51
Jakträtt i partiella och partikulära lagar till och med 1647	52
Jaktstadgorna 1647 och 1664	55
Partiella och partikulära lagar 1673-1789	55
Jakträtt som privilegium	57
Delsammanfattning och diskussion – jaktlagar samt privilegier	60
Jakträtt som äganderätt, offentlig rätt och regalrätt	60
Den äganderättsliga linjen	61
Den offentligrättsliga linjen	64
Den regalrättsliga linjen	65
Sammanfattande diskussion om jakträttens juridik ca 1250-1789	68

Kapitel 3

Jakt- och jakträttsfrågan i rikspolitiken ca 1640-1789 71

Inledning	71
Allmogens besvär	73
Besvär till 1720	74
Djurgårdar och jägeristat	77
Allmogens allmänna besvär efter 1720	80
Delsammanfattning och diskussion – allmogens besvär ca 1600-1779	84
Att undersöka jakträttsfrågan i riksdagspolitiken	85
Attityder och förspel till jaktlagarna 1647 och 1664	86
Riksråd och adelsstånd i förening	88
Obstruerande adelsstånd	90
Prästerskapet: motstånd och åstundan efter hare	91
Jakträtt ingen angelägenhet för borgarståndet	94
Tysta bönder med andra prioriteringar	94
Delsammanfattning och diskussion 1640-1668	95

Jakträttsfrågan i politiken 1731-1738	96
Adelsståndets argumentation	99
Prästerskap och borgarstånd i förening mot adeln	101
Passiva bönder i de andra ofrälse fotspår	103
Partipolitik ingen skiljelinje	104
Efterspel	105
Delsammanfattning och diskussion 1731-1738	106
Bordlagt förslag om ny jaktordning	107
Jakträttsfrågan 1765-1789	108
Schack matt för jakträtt	109
Delsammanfattning 1765-1789	114
Sammanfattande diskussion – den politiska processen ca 1640-1789	114

Kapitel 4

Jaktbrott i Mark 1611-1789 116

Inledning	116
Marks häradsrätt, källor och metod	116
Jaktbrott under nära två seklar	120
Brottens beskaffenhet	121
Ensamma eller organiserade tjuvskytтар?	121
De anklagades reaktioner	124
Allmogens jakträtt	124
Rättegångarnas utfall	125
Tjuvskyttarna i samtiden	129
Frälse inför rätten	132
Allmogens attityder till jakt och tjuvskytte	133
Tjuvskytte i relation till andra naturresursbrott	134
Allmogens relationer till lagar och jägeristat	135
Allmogens möjligheter till jakt	136
Tre motiv bakom tjuvskytte	137
Slutsatser från Mark	141

Kapitel 5

Jaktbrott i andra landsortshärader ca 1600-1750 144

Inledning	144
Jaktbrott i svenska landsortssocknar och härader 1593-1775	145
Vendels socken i Uppland 1615-1645	147
Östra härad i Njudung 1602-1605	148
Västra härad i Njudung 1610-1634	149
Jakt efter hjort i Väre 1626 till ca 1700	151
Ålmeboda, Konga härad 1646-1694, 1715-1717	154
Morlanda i Bohuslän 1662-1775	154
Delsammanfattning och diskussion – tjuvskytte i ordinära landsortshärader	155
Jaktbrott i den fria älgjaktens rike	156
Vedbo härad i Dalsland 1616-1693	156
Njurunda i Medelpad 1609-1672	157
Jämtland 1647-1648	157
Svärdsjö socken 1545-1619	157
Delsammanfattning och diskussion – tjuvskytte i områden med fri älgjakt	158
Jaktbrott i Fryksdal 1602-1750	158
Sammanfattande diskussion Fryksdal 1602-1750	164
Överprövade jaktbrottsmål vid Göta hovrätt	165
Sammanfattande diskussion – kapitel 5	167

Kapitel 6

Jaktbrott på Öland ca 1617-1780/89 170

- Inledning 170
- Öland som kunglig jaktmark 173
- Jaktbrottsmål på Öland 1617-1650 176
- Dramatisk ökning av tjuvskyttemål under 1640-talet 180
- Korruptionens mörkertal och jägeristatens effektivitet 181
- Bötesstraff i penningar och oxar - eller deportation? 182
- En handfull dödsdomar 184
- Tjuvjägarna: bönder och båtsmän men även kvinnor och ståndspersoner 185
- Brott och straff 1617-1650 187
- Jaktbrottsmål 1689/1700-1788/80 188
- Hovrätt i funktion 189
- Ingen viltbrist på Öland 191
- Från böter till kroppsstraff 191
- Livstids straffarbete 192
- Ståndspersoner och kvinnor 193
- De anklagades motiv 195
- Förändrad brottsbekämpning 196
- Öland som statistik 196
- Överprövade jaktbrott vid kungliga områden från övriga Götaland 199
- Sammanfattande diskussion – Öland 1600-1789 201

Kapitel 7

Jakträtt för kungar, adel och allmoge: manifestation, privilegium och motstånd 204

- Vilka motiv fanns bakom de inskränkande jaktlagarna? 204
- Vilken betydelse hade jakt och jakträtt för elitstrukturerna i Sverige under tidigmodern tid? 205
- Hur vidmakthölls förbuden? 206
- Vilka former tog rättsövervakningen? 207
- Hur reagerade de ofrälse i riksdagen när jakträtten blev inskränkt? 208
- Tjuvskytte som vardagligt motstånd? 208
- Studien i relation till forskningsläget 210

Summary 215

Bilagor 222

1. 1647/1664 års jaktstadga
2. Urval av partiella och partikulära jaktlagar 1462-1789
3. Urval av partikulära jaktlagar för Öland 1569-1789

Referenser etc 233

- Förteckning över tabeller, tablåer och illustrationer
- Käll- och litteraturförteckning

Ill. 1.1 Drottning Kristina till häst, av Sébastien Bourdon 1653, Museo Nacional del Prado i Madrid.

Kapitel 1

Jakträtt som historiskt problem

Inledning

1647 och 1664 års jaktstadgor raderade formellt ut allmogens möjligheter att jaga i rikets mer befolkade landsändar.¹ Först 1789 återfick skattebönderna sin rätt till jakt på egna marker.² Under dessa år, men även tidigare, kunde konsekvenserna bli fatala för ofrälse tjuvskyttar då kungamakten, men även frälset, gjorde anspråk på exklusiv jakträtt.

I en omfattande tjuvskyttehärva dömdes Knut i Mellböda tillsammans med en kumpan till döden 1648 efter att ha jagat på Öland.³ Inte ens om jakt skett på grund av livsnödvändighet eller fattigdom uteblev de stränga domsluten. Smålänningen Jon i Flathälla hade tillsammans med sin familj drivits till skogs under Kalmarkriget, eftersom soldaterna tagit ”vad mat han hade hemma”. I sin nöd sköt han en hjort och straffades med dryga böter.⁴ Även kvinnor och ungdomar ställdes inför domstolarna. Catharina Svensdotter hade förvarat hjortkött i sitt hem, något som påträffades vid en husundersökning. Maken frikändes, men hon befanns skyldig och fick slita 15 par ris, tre slag vartdera paret, och därefter sändas till Norrköpings spinnhus på ett år.⁵ Den drygt 15-årige Jacob Rosengård upptäckte en vinterdag 1713 en kronviltshjort som skadat sig på isen vid en öländsk mosse. Han avlivade djuret med sin kniv och delade bytet med en bonde. Händelsen blev känd och unge Jacob dömdes liksom bonden i första instans till livstids straffarbete på Marstrands fästning.⁶

Situationen för allmogens jägare såsom det kan ses genom nedslag i domstolsmaterial kontrasterar djupt mot eliternas relationer till jakt. Sysslan var inte bara

---

1 *Kongl. Maj:st til Sverige Ordning och Stadga huru alle Rijkzens Inbyggjare sigh förhålla skole medh Jachter/Diurefång och Fugleskiutande, Giord på Rijkzdagen i Stockholm Åhr 1647, Tryckt i Stockholm hoos Henrich Reyser, Stockholm 1647 (1647 års jaktstadga); Kongl. Maj:st Ordning och Stadga om Jachter/Diurefång och Fogelskiutande, Giord och förbättrat på Rijkzdagen som hölls i Stockholm Åhr 1664, Tryckt i Stockholm af Ignatio Meurer, Kongl. Booktr. Åhr 1664, Stockholm 1664 (1664 års jaktstadga).*

2 *Kongl. Maj:ts nådiga Förordning, om Krono-hemmans försäljande til Skatte, samt the Förmoner och Wilkor, hvar under Skatte-hemman hädanefter skola innehawas; Gifwen Stockholms Slott den 21 Februari 1789, Kungliga Tryckeriet Stockholm (nytryck) 1798 (1789 års Skatteköpsförordning).*

3 VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-07-24, eo, nm; VLA (GHH) EVII AA:33 1651-10-01/03, nr 5.

4 Henry Renshult, *Västra härads domsbok 1610-1634*, Stockaryd 1996, s 62.

5 VLA (GHH) AII 1767-10-23, nr 3, pag. 2107.

6 VLA (GHH) BIIA:24 1714-03-24, nm, nr 63. Göta hovrätt leuterade (mildrade) dock straffet till 14 dagars fängelse på vatten och bröd, men gav honom en allvarsam förmaning: tog han sig inte i akt väntade svårare straff i framtiden.

legal utan dessutom högst eftersträvansvärd. Sébastien Bourdons oljemålning av den jagande drottning Kristina, med sin häst i levad och jaktfalken i den medföljande pagens hand, är illustrativ för anspråken. Jakt var ett kungligt attribut och drottningen framställdes i skilda sammanhang likt en Diana.⁷ Även en stor del av de anteckningar som Karl XI plitade ned i sin almanacka fylldes med jaktnotiser. Kungen verkar ha noterat närmast varje jakt han deltog i och omfattningen av hans jaktutövning framgår av att han och hans sällskap under några öländska jakt dagar lyckades skjuta nära 50 hjortvilt och ett vildsvin.⁸ Men även adeln jagade. I juni 1652 skrev den jaktintresserade Johan Ekeblad ett brev till sin bror som berättat för honom om en hjortjakt, troligen på släktens stamgods Stola i Västergötland: "... när jag tänker därpå så är [det] nästan som jag vill gråta att jag inte fick vara med."⁹

Jaktens stora betydelse som manifestation, uppvisning och särskiljande markör för feodala och tidigmoderna europeiska eliter är närmast en truism i forskningen. Att svenska elitstrukturer inspirerats av utländska förhållanden när de reserverade jakträtt och stiftade rigorösa lagar är troligt.¹⁰ Men förhållandena i Sverige kan förutsättas som annorlunda än i statsbildningar av mer utpräglad feodal karaktär. Den svenska aristokratin kan i en jämförelse uppfattas som fåtaligare, mindre resurs- och ärorik och kanske mer kringskuren om än med skilda förutsättningar i olika landsändar.¹¹ Adelsståndet blev också skiktat.¹² Riket var vidlyftigt, glest befolkat och kunde sannolikt ha hållit tätare djurpopulationer än på kontinenten eller de brittiska öarna. Det borde funnits tillräckligt med jaktmarker för både eliter och allmoge. Ändå genomdrevs en inskränkande jaktlagstiftning utan några avgörande skillnader mot utlandets.¹³

---

7 Kurt Johannesson, *I Polstjärnans tecken: studier i svensk barock*, Uppsala 1968, s 221. Drottningen lät sig hyllas som jaktgudinna i baletter, dikter, medaljer och porträtt.

8 C.G. Nordin, *Konung Carl den XI:tes Dag-Bok, tryckt i Hernösand 1808*, Hernösand 1809, 145ff; Abraham Ahlqvist, *Ölands Historia och Beskrifning, första bandet*, (1822) faksimil Uppsala 1979, s 236. "Hjortvilt" används i det följande som samlade beteckning på kron- eller dovvilt, där handjuret är hjort, honan hind och avkomman kalv. När även älg och rådjur inräknas benämns arterna som "klövvilt".

9 Sture Allén, *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639-1655*, Göteborg 1965, s 63.

10 För definitioner av eliter idealtypiska karaktärsdrag, se Gudrun Andersson, Esbjörn Larsson och Patrik Wintons (red) *Med börd, svärd och pengar: eliter manifestation, maktutövning och reproduktion 1650-1900*, Opuscula Historica Upsaliensia 29, Uppsala 2003, s 11f. I avhandlingen definieras eliter och överhet som kungamakt och adelsstånd.

11 Ib. s 200ff; Bo Eriksson, *Svenska adelns historia*, Stockholm 2011, s 13; Margareta Revera, "1600-talsbönderna och deras herrar: om jordägande, skatter och samhällsförändring i ljuset av nyare forskning", i Göran Inger (förord) *Rättshistoriska studier, nionde bandet*, Stockholm 1984, s 19, 26; Sten Carlsson, *Ståndssambälle och ståndspersoner 1700-1865: studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, Lund 1973, s 118. Carlsson sammanfattar läget för adeln som saken tedde sig vid frihetstidens början: I östra Svealand ganska förmögen, i norra Götaland talrik och i allmänhet fattig, i sydöstra Götaland och västra Svealand fåtalig och fattig, i Skåne fåtalig och förmögen samt i norra Svealand mycket fåtalig och mycket fattig, åtminstone på frälsejord.

12 Bo Eriksson, *Statstjänare och jordägare: adelsideologi i Per Brahe den äldstes "Oeconomia"*, Stockholm 2008, s 10.

13 Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa: det moderna Sveriges grundläggning*, andra delen, första halvbandet (2:1), Stockholm 1949, s 352.

Även bondeklassen kan, om än omdiskuterat, förstås ha haft en starkare ställning i det svenska riket än i många andra europeiska stater, inte minst genom böndernas representation vid riksdagarna.¹⁴ Jakt har också uppfattats som en ursprungligt fri rätt, då ”var och en tog för sig efter godtycke av skogarnas överflöd av villebråd”.¹⁵ De liberala landskapslagarna från Västergötland styrker insikten.¹⁶ Om jakträtten var urgammal och om jakt hade verklig betydelse för allmogen borde inskränkningarna resulterat i någon form av motstånd. Två kärnfrågor uppstår:

- *Varför blev det av vikt för svenska eliter att söka en exklusiv jakträtt?*
- *Hur reagerade allmogen mot de inskränkande lagarna och vilka former tog motståndet?*

Den svenska jakträtten ca 1600-1789 utgör tema för denna avhandling. Hur den formella transformeringen av jakträtt ägde rum i den svenska statsbildningen är inte tidigare undersökt.¹⁷ Förhållandet anknuter till situationen för svensk jakthistorisk forskning. Det är ett tämligen styvmoderligt behandlat och kunskapsmässigt otydligt forskningsfält, vilket åtskilliga av dem som berört uppgiften eller betraktat ämnet perifert konstaterar.¹⁸ Eli F. Heckscher uppmärksammar 1949 i sin ekonomiska historia den svenska jaktens omfattning, men kan inte förklara företeelsen i gängse ekonomiska termer. Han ser samtidigt att striderna om jakträtt inte var lika häftiga här som i andra länder och frågar sig därför i vilken utsträckning jaktlagarna kom att efterlevas. Han riktar uppmaningen att ”det vore en viktig och lönande socialhistorisk uppgift att närmare undersöka både verkligheten och dess orsaker.”¹⁹ Om Heckschers kastade handske tas upp måste själva lagstiftningen och den bakomliggande politiska processen samt tjuvskytets strukturer och omfattning undersökas.

Överheten stiftade och vidmakthöll lagarna och den underställda befolkningen hade att lyda eller bjuda motstånd. Genom att studera förhållandena kan nytt och omprövande ljus kastas över relationerna mellan överhet och undersåtar i tidigmodern tid. I det följande diskuteras därför först jakt som katalysator för skilda

---

14 Börje Harnesk, ”Den svenska modellens tidigmoderna rötter?”, *HT* 2002:1, s 79ff.

15 Carl-Herman Tillhagen, *Allmøgejakt*, Stockholm 1987, s 16.

16 Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar*, fem serier, Stockholm 1979 (H & W 1979), femte serien Vgå, s 192; femte serien, Vgy, s 367.

17 Företeelsen är dock kommenterad i de flesta verk med jakthistoriska ambitioner, se Åke Nordenram, *Svenska jaktens historia från forntid till nutid*, Örkelljunga 2001, s 77f.

18 Birger Arvidson, *Den nordsvenska allmøgejakten: allmøgejägaren, fångsten och försörjningen 1920-1940*, Stockholm 1983, s 7, 11; Tillhagen 1987, s 9; Pehr von Seth, *Svensk jakträtt*, Stockholm 1940, s 27; Therese Nordlund Edvinsson, *Broderskap i näringslivet: en studie om homosocialitet i Kung Orres Jaktklubb 1890-1960*, Lund 2010, s 16. Se även Christer Winberg, *Grenverket: studier rörande jord, släktskapsystem och ståndsprivilegier*, Stockholm 1985, s 3. Karaktäristiskt för situationen är när Winberg beskriver tvisten om jakträtt vid riksdagarna 1731 och 1734 som ”något mindre känd”. Sakfrågan höll på att välta hela 1734 års lagreform.

19 Heckscher 1949, s 352-357, citatet s 353.

uttryck i eliters formering med särskild hänsyn till det internationella forskningsläget. Därefter diskuteras motståndets natur, med tonvikt på den inhemska forskningsdiskussionen om relationerna mellan överhet och underställda. Även jaktens inhemska ekonomi samt svenska populationsförutsättningar behandlas. Syftet är att finna om den inhemska situationen i dessa grundläggande avseenden var annorlunda jämfört med det övriga Europa. Detta inledande kapitel avslutas med ett val av perspektiv, källor och metod för studiens undersökningar.

Jakt som elitfenomen

Jakt har alltid representerat något mer än jakt i sig. Fenomenet kan härledas till människoslåktets dunkla förflutna där vissa jaktformer inte enkom var en överlevnadsstrategi i syfte att erhålla protein eller pälsar. Via utmanande storviltsjakt sände den förhistoriske jägaren ut signaler om sin särställning och sina fysiska företredena.²⁰ Senare elitstrukturer fortsatte att anamma denna jaktkultur som ett instrument för att synliggöra överordning och markera särskiljande. Dessa arkaiska jaktformer var fullt utvecklade vid karolingernas hov under 800-talet.²¹ Från slutet av 1000-talet och de följande seklen blev jakt ett prerogativ för feodala furstar och eliterna på såväl stora delar av den europeiska kontinenten som i England.²² Den iriske 1590-talsresenären Fynes Moryson noterar efter en resa genom tolv europeiska länder, dock inte Sverige, att endast Schweiziska Edsförbundet hade en helt fri jakträtt; Moryson förklarar det med avsaknaden av adelsmän.²³ Kraften i rörelsen visas genom att segregerade lagar kom att bestå ända in i modern tid: den franska adelns ensamrätt till jakt upphörde i samband med revolutionen, i England modifierades inskränkningarna 1831 och i tyska stater, som Bayern, liberaliserades lagarna först 1848.²⁴

Eliters formering har rönt ett ökande intresse under senare år. En av orsakerna är sannolikt att den i grunden syftar till att söka en förståelse för makt.²⁵ Ifrån att huvudsakligen haft ett klassperspektiv betonas även kulturella aspekter. Peter Englund pekar i sin undersökning om adliga föreställningar, att makten måste vara synlig och ta sig ett storstatligt yttre.²⁶ En monopoliserad och exponerad jakträtt skulle

---

20 John D. Speth, *The Paleoanthropology and Archaeology of Big-Game Hunting: protein, fat, or politics?* New York 2010, s 159ff.

21 Werner Rösener, *Die Geschichte der Jagd: Kultur, Gesellschaft und Jagdwesen im Wandel der Zeit*, Düsseldorf, 2004, s 17ff; 94-103; Benkt Lidzén, *På spåret: en jakthistorisk översikt*, Gökhem, s 80ff.

22 Emma Griffin, *Blood Sport: hunting in Britain since 1066*, London 2007, s 6ff; Karl-Heinz Spiess, "Herrschaftliche Jagd und bäuerliche Bevölkerung im Mittelalter, i Werner Rösener (red) *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, Göttingen 1997, s 237ff.

23 J.P. Cooper (ed), *The new Cambridge modern history: the decline of Spain and the thirty years war, 1609-48/59*, 4, Cambridge UP 1970, s 26f.

24 J.M. Roberts & John Hardman (eds) *French revolution documents, II*, Oxford 1966-1973, s 152; P.B. Munsche, *Gentlemen and Poachers: the English game laws 1671-1831*, Cambridge 1981, s 155f; Harry Hopkins, *The Long Affray: the poaching wars in Britain 1760-1914*, London 1985, s 306; Spiess, 1997, s 237ff.

25 Andersson et al 2003, s 8.

26 Peter Englund, *Det hotade huset: adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989, s 79.

kunna tas som uttryck för ideologin. Kravet på synlighet gör dock att adeln personligen borde ha jagat eller åtminstone försvarat sitt monopol i det dagliga livet.

Jaktens närmast tidlösa betydelse för eliter uppfattas av den brittiska jakthistorikern Emma Griffin. Hennes konstaterande utgör en viktig utgångspunkt för förståelsen av denna åstundan: ”Ju mindre ett givet samhälle blev beroende av jakt för sin försörjning, desto starkare blev jakt en symbol för makt och fri tid.”²⁷ Griffins synsätt förklarar att jakträtt över tid förvandlades till ett furstarnas prerogativ; i den stund de inte önskade dela sin exklusivitet förbjöds eller inskränktes jakträtten för andra inbyggare. Omvittnat kom också eliternas jakt att utvecklas till praktfulla och dyrbara skådespel, inte sällan av massakerkaraktär där otaliga mängder av vilda djur dödades i strikta ritualer.²⁸ Falkjakt men framförallt *par force*-jakt kom att stå för storslagenheten i europeiska elitors jaktutövning.²⁹ Jägarna demonstrerade sin överlägsna särställning, men också sin manlighet och sitt mod i linje med rådande ideologier.

Att den som jagade, förutom resurser i form av vapen och hundar, också måste disponera fri tid, försvårade ett frekvent jagande hos den övriga befolkningen, vars uppgift bestod i att genom arbete och skatter försörja de högre klasserna. I stället blev passiva jaktformer som fällor, giller och snaror i hög utsträckning en bondebefolknings legala eller illegala alternativ. Det var beträffande utfall sannolikt inget sämre val än aktiv jakt, men kom att omfattas av förklenande omdömen från den jagande eliten.³⁰ Men även dessa jaktmöjligheter inskränktes, så även formellt i Sverige från 1664.³¹

Genom att se jaktutövning som exponering av makt och som symbol väljer Griffin att i stort bortse från jaktens emotionella sidor. Att jaktglädje och jaktens mer lustfyllda element erbjöd ett nöje förefaller annars vara ett självklart bakomliggande men också relativt oproblematiskt motiv. Likaså exkluderar hon det mer direkta ekonomiska utfallet som bakomliggande faktor i linje med den grundläggande insikten att jakt alltid synliggör något mer än att erhålla bytesdjur.

Sociologen Jorge Ardití, som studerar de sociala relationerna i Frankrike och England vid tiden, finner att jakt hade åtskilligt gemensamt med tornering, en annan feodal aktivitet. Båda sysslorna erbjöd en arena där nobiliteter kunde se-

---

27 Griffin 2007, s 6. Griffins originalord *leisure* har översatts till två ord, ”fri tid”. Begreppet synes vara mera relevant än nutidens mer vidlyftiga definition av ordet ”fritid”. Se även Hans-Erik Olson, *Fri tid eller fritid? Fritidens idéhistoria ur ett framtidsperspektiv*, Fritidspolitiska studier, nr 5, femte omarbetade upplagan, Linköping 2010, s 12-18.

28 Gunnar Brusewitz, *Jakt: jägare, villebråd, vapen och jaktmetoder från äldsta tider till våra dagar*, Stockholm 1967, s 142 m fl; Lidzén 1998, s 106ff.

29 *Par force* – av franskans ”med våld”. En resurskrävande jaktform där beridna jägare och mängder av hundkoppel förföljde utvalda villebråd under ritualiserade och storslagna former. Den numera förbjudna engelska rävjakten till häst kan ses som en arvtagare. Se David C. Itzkowitz, *Peculiar Privilege: a social history of English foxhunting, 1753-1885*, Hassocks, Sussex 1977.

30 Roger B. Manning, *Hunters and Poachers: a social and cultural history of unlawful hunting in England 1485-1640*, Oxford 1993, s 25.

31 1647 och 1664 års jaktstadgor, undersöks i kapitel 2 och 3.

parera sig från resten av samhället. Företeelserna kombinerade element av fritid, sport och krigisk träning.³² Den brittiske jakthistorikern Daniel C. Beaver pekar även på jaktens rituella dödande som en väsentlig faktor; i själva ritualen konstituerades börd och ära.³³ Jakt fick därmed betydelse i differentieringen av den engelska adelsklassen och utövandet verkade särskiljande även bland jägarna.

Bilden av eliternas verksamhet rymmer samtidigt en komplexitet då jakt, åtminstone i England, kan ses som ett klassöverskridande nöje. Även underordnade uppskattade jakt lika mycket som sina socialt överordnade. Den engelska landsbygdsbefolkningens tjuvjägare kunde framstå i något slags Robin Hood-skimmer eller som martyrer och krigshjältar.³⁴ Tjuvskytten gavs social status i lokalsamhället; jakt gav en identifikation i de egna leden likaväl som den jagande gentlemanen positionerade sig i sina kretsar.

Åtskilligt av observationerna sammanfaller med Thorstein Bunde Veblens teori bygge *conspicuous consumption*. Den beskriver i grunden mekaniken i att konsumenten snarare söker efter social status än nytta vid sina förvärv. Genom överdådig konsumtion markeras den egna särställningen.³⁵ Iakttagelsen kan överföras till jakt: ståtliga och dyrbara jakter, expansiva djurgårdsinrättningar men även kostnaderna för att upprätthålla en ensamrätt genom en stat av bevakande personal måste, åtminstone från nutidens tidshorisont, betraktas som ett irrationellt resursslöseri. Men saken representerade givetvis andra värden och fördelar för den som hade råd med den extravaganta uppvisningen.³⁶

De utlevande jaktformer och den jakträtt som koncentrerats till den yppersta eliten i England sipprade så småningom nedåt i samhällsstrukturerna, genom aristokratin ända ned till gentryns barn.³⁷ Den franske medeltidshistorikern Georges Duby artikulerade under 1960-talet begreppet kulturell diffusion där han menar att kulturella mönster hos samhällets översta klasser över tid tenderar att bli populariserade. Om makt utvecklades i samhället från kungen och nedåt, så kunde även kulturella företeelser göra detta.³⁸ Socialhistorikern David Crouch, som empiriskt granskar Dubys teser om kulturell diffusion, finner att vissa imiterade objekt inte reste hela vägen ned genom samhällskroppen utan stannade

---

32 Jorge Ardit, *A Genealogy of Manners: transformations of social relations in France and England from the fourteenth to the eighteenth century*, Chicago 1998, s 77.

33 Daniel C. Beaver, *Hunting and the Politics of Violence before the English Civil War*, Cambridge 2008, s 18ff; Manning 1993, s 5.

34 Matt Cartmill, *A View to a Death in the Morning: hunting and nature through history*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., London, England (1993) 1996, s 60; Hopkins 1985, s 5.

35 Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class: an economic study in the evolution of institutions* (New York 1899) introduction by Alan Wolfe; notes by James Danly, New York 2001, kapitel 4, elektronisk resurs.

36 John Fletcher, *Gardens of Earthly Delight: the history of deer parks*, Oxford 2011, s 198-212. Se även Christine Carpenter, *Locality and Polity: a study of Warwickshire landed society 1401-1499*, Cambridge 1992, s 179f.

37 Nicholas Orme, *From Childhood to Chivalry: the education of the English kings and aristocracy 1066-1530*, London & New York 1984, s 193.

38 David Crouch, *The birth of nobility: constructing aristocracy in England and France 900-1300*, Harlow 2005, s 203, 207ff, 210ff, a.a. Georges Duby, "La vulgarisation des modèles cultures dans la société féodale", i *Nirveaux de cultures et groupes sociaux*, Actes du Colloque, Paris 1967, s 33-41.

vid en viss punkt, som för att markera statusnivåer.³⁹ Crouch iakttagelse skulle därmed kunna ge en grov förklaring till varför jakträtt i något skede förbehölls en vidare samhällselit, och att jakt inte kunde bli varje inbyggares rätt. Saken kan formuleras som att lägre samhällsklasser inte fick efterapa de högre om samhällshierarkin skulle förbli synlig.⁴⁰

Även i de tyska staterna, vilket i någon mån skulle kunna synas avspegla ett mer kontinentalt förhållande, förefaller situationen under medeltid och tidigmodern tid inte ha varit särskilt annorlunda jämfört med England, snarare kanske än värre sett ur bondebefolkningens perspektiv. De många furstarnas krav på ensamrätt till jaktbyten och drakoniska straff om någon bonde dödade, eller rentav hindrade de vilda djuren i sina födosök, skapade vidlyftiga djurstammar vilka orsakade stora skador på böndernas grödor.⁴¹ Att situationen varit likartad i Frankrike visas under förspelet till revolutionen, där en rörelse mot adelns jakträttigheter utvecklades på landsbygden norr om Paris.⁴² Den tyske historikern Werner Rösener, som också studerar den europeiska jakthistorien, tar i en nationell forskningsöversikt fasta på jaktens stora betydelse för såväl den medeltida adelns tänkesätt som klassens livsstil.⁴³ Att jakt var ett kulturbärande element för tidiga europeiska eliter bekräftas även i en antologi under Wolfram Martinis redaktion. Den lyfter fram den nobla jaktens betydelse, inte minst som ståndsmässigt tidsfördriv.⁴⁴

Denna elitorienterade forskningsinriktning pekar på att jakt liksom inskränkt jakträtt måste förstås ur ett icke-ekonomiskt perspektiv. Vilken betydelse bytet än hade var det alltid underordnat jaktens mer exhibitionistiska och statusmarkerande väsen. Jämfört med svenska förhållanden vilar iakttagelserna från mer tätbefolkade statsbildningar med resursrika eliter. Saken skulle kunna vara annorlunda i Sverige som dessutom kan antagas ha haft andra populationsförutsättningar. Här skulle möjligen en ekonomisk nytta kunna skönjas i form av skinn- och pälsvaror, vilket i så fall skulle kunna uppfattas som en mer substantiell orsaksförklaring bakom eliternas åstundan efter jaktmonopol.

---

39 Crouch 2005, s 211.

40 Se Christer Ahlberger, *Konsumtionsrevolutionen: om det moderna konsumtionssambällets framväxt 1750-1900*, Göteborg 1996, s 58, om likartade ståndssociala motiv beträffande konsumtion.

41 Brusewitz 1967, s 140f.

42 Georg E. Rudé, "The Outbreak of the French Revolution", *Past and Present*, 1955: 8, s 36.

43 Rösener 1997, s 11ff; Rösener 2004.

44 Wolfram Martini (Hg), *Die Jagd der Eliten in der Erinnerungskulturen von der Antike bis in die Frühe Neuzeit*, Göttingen 2000.

Jakt som uttryck för manlig homosocialitet och militarism

Ett nymornat forskningsfält har sina rötter i jakt som elitformering men har tagit sin utgångspunkt i jaktens homosociala väsen. Jakt var liksom krig i huvudsak en manlig angelägenhet, inte minst genom aktivitetens ursprung i feodala och krigiska miljöer. Som få andra aktiviteter har jakt fortsatt vara en enkönad företeelse.

I ett nyutkommet arbete om homosocialitet i den exklusiva Kung Orres Jaktklubb visar ekonomhistorikern Therese Nordlund Edvinsson hur jaktkultur kan utgöra grund för genusrelaterad forskning.⁴⁵ Hennes arbete demonstrerar ämnets användbarhet som empiriskt underlag för att se dolda skeenden och upptäcka nya strukturer. En tidig föregångare är sociologen Roy Perssons avhandling från 1981, avseende skånska jägare. I initieringen av jägarkåren visar han att jaktintresset i hög utsträckning ärvdes från fader till son.⁴⁶

Jaktens tidlösa patriarkala inslag kan även ses från andra sidan Atlanten. I de amerikanska koloniernas relativa frihet fick emigranterna andra möjligheter att bedriva jakt än i det hierarkiska Europa, kringgärdat av inskränkande lagar. Nicolas Proctors studie av jakt i den amerikanska södern vid tiden före inbördeskriget visar en sammansatt värld där utövningen blev till en viktig och identitetsskapande syssla, vilken förstärkte idéer inte bara om ras och klass, utan även maskulinitet.⁴⁷ Jakt gav uttryck för tapperhet och självbehärskning. Jakt innebar kontroll över andra människor, djur, natur och även döden; jägarna kom att definiera sig som patriarker.⁴⁸ Proctor gör samtidigt en sammanlänkning mellan söderns jägare och Veblens status- och konsumtionsteorier. Genom att utsätta sig för livsfara och skador visade fångstmännen sitt oberoende av arbete och finansiella behov. I kombination med extravaganta jaktexpeditioner verkade jakten exkluderande, inte bara mot kvinnor och slavar utan också mot andra vita män.⁴⁹ Jakt verkade särskiljande även i denna miljö.

Att jakt och krig är symboliskt utbytbara är ett välbekant fenomen för antropologer och historiker vilka behandlat antiken. Genom att jakt i sin praktik har ovedersägliga yttre likheter med krig via organisation, vapen användning, hierarkier och ritualer finns naturliga anknytningar dem emellan. Miljöhistorikern Simon Schama uppfattar jakt som viktig faktor i formeringen av en krigarkast i 1200-talets England. Han menar att i en krigarstat var den kungliga jakten alltid något förmer än ett fritidsnöje, hur engagerat den än bedrevs. Bortsett från kriget självt utgjorde jakt den viktigaste blodsritualen för att fastställa rangordningen i kretsen kring kungen.⁵⁰ ”Jakt är en ren träning för krig”, skrev William Horman i en text

45 Nordlund Edvinsson 2010. För centrala begrepp och ett forskningsläge avseende homosocialitet, se s 16-26.

46 Roy Persson, *Jakt och jägare: initiering och utövandemönster: en kartläggning av jakten och jägarna i Skåne*, Lund 1981.

47 Nicolas Proctor, *Bathed in Blood: hunting and mastery in the Old South*, Charlottesville 2002, s 1-4.

48 Ib. s 61.

49 Ib. s 86ff.

50 Simon Schama, *Skog: landskap och minne: en civilisationshistoria*, översättning av Gunilla Lundborg, Stockholm 1995, s 197.

avsedd för pojkar på Eton och Winchester under tidigt 1500-tal.⁵¹ Den brittiske jakthistorikern Roger B. Manning menar att jakt i England hade sin höjdpunkt under den fredliga delen av Stuart-epoken, alltså från 1603 till 1640-talet. Därefter var jakt i avtagande inom den övre aristokratin eftersom denna blev upptagen av mer reella krig.⁵²

I samhällssystem där eliter i huvudsak förbands med militära ideal fick jakt alltså inte enbart utestängande funktioner visavi andra samhällsklasser utan även gentemot kvinnor. Saken var dock inte alldeles given. Den tyska historikern Katharina Fietze undersöker adelskvinnors jakt på den europeiska kontinenten under hög- och senmedeltid. Hon bekräftar att den höviska jakten ingick i en gränsöverskridande adelskultur, om än med vissa lokala olikheter.⁵³ Genom att analysera ett rikt bildmaterial finner Fietze att även adelns kvinnor deltog i de flesta jaktformer och inte enbart som passiva åskådare. Hon lyfter fram kvinnor med falkar i hand, ridande i *par force*-sammanhang, skjutandes mot såväl hare som hjort. Tillhörigheten med hov eller adelsstånd var förutsättningen för deltagande och hon menar att jakt stärkte dessa kvinnors ställning och självbild.⁵⁴ Det är också intrycket från svenska förhållanden. Den jaktutövning som kan ses, eller den relation som visas upp, fanns framförallt inom hovkulturen.⁵⁵

För lägre samhällsklasser förefaller dock jakt ha varit en enkönad företeelse. En indikation är att kvinnor utomlands i allmänhet inte ställdes inför domstolar, anklagade för jaktbrott.⁵⁶

Jakt som konfliktskapare i relationen överhet/underställd

Diskussionen i forskningen avseende relationer och konflikter mellan överhet och underställda är central.⁵⁷ Med någon överdrift har varje avhandling på svensk botten, som genomlyst och undersökt maktförhållandena under medeltid och tidigmodern tid, ägnat frågan intresse. Inte minst har det handlat om att söka begripa bilden av bonden.⁵⁸ I ett övergripande perspektiv betonar den äldre forskningen konflikten, i synnerhet mellan en expanderande adelsmakt och en utsatt bondebefolkning som

---

51 Nicholas Orme, *From Childhood to Chivalry: the education of the English kings and aristocracy 1066-1530*, London & New York 1984, s 196.

52 Manning, s 35f. Se även Beaver 2008, s 18. Beaver tolkar situationen annorlunda. Han menar att även om ersättning för krig kunde vara motiv för vissa jägare, så anlägger han synsättet att aktiviteten mer var beroende på jaktens bredare kulturella och rituella inslag.

53 Katharina Fietze, *Im Gefolge Dianas: Frauen und höfische Jagd im Mittelalter (1200-1500)*, Köln 2005, s 1f.

54 Ib. s 142ff, bilder nr 7, 8, 10, 12.

55 Se "Den kvinnliga överjägmästaren" (Signaturen "Bunsen"), i *Ur Tidskrift för jägare och naturforskare*, "Jägarförbundets gamla tidskrift", 1832-1834, utgifven under redaktion af Richard Bergström, Stockholm 1894. Fredrik I gav sin syster Sophie Charlotte fullmakt att vara överjägmästare i Pommern och Wismar.

56 Richard Almond, *Medieval Hunting*, Gloucestershire 2003, s 166.

57 Se Peter Reinholdsson, *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*, Uppsala 1998, s 78ff om definitioner i forskningen.

58 Se Kimmo Katajala, "Okänd bonde: den mångskiftande bondebilden från senmedeltid till modern tid", i *HT* 2006:4, s 791ff.

hukade under skilda pålagor och skyldigheter. Uppfattningen utsattes emellertid tidigt för en modifierad kritik.⁵⁹ Bilden i dag är mer nyanserad.

Problematiken har artikulerats som tre uppfattningar. Den första betonar konflikt och tvång i processen, den andra dialog och därmed åstundan till samförstånd eller åtminstone acceptans mellan polerna, den tredje ser interaktionen.⁶⁰ Den senare ståndpunkten är en syntes av Eva Österberg från 1989. Hon menar att konflikt är en typ av interaktion likväl som kompromiss kan vara en annan.⁶¹ Börje Harnesk har kritiserat interaktion som analytiskt begrepp och menar att det förlorat sin ursprungliga karaktär. Han uppfattar att det från början var tänkt som en heuristisk angreppspunkt men har förvandlats till en vedertagen sanning om det fredliga och harmoniska förhållandet mellan stat och allmoge, unikt i ett europeiskt perspektiv. Förutom att ifrågasätta denna bild, som skulle kunna uppfattas som en relativiserad idyllisk tavla av svenska samhällsförhållanden, efterlyser han studier av det tidigmoderna Sveriges politiska kultur i ett internationellt jämförande perspektiv.⁶² Det kan inte tas för givet att svenska bönder hade det bättre jämfört med bönder i sydligare nejder.

Det sistnämnda har i det tidigare besvarats med att de svenska jaktlagarna inte stod utlandets efter. Det förefaller också som orimligt att allmogen frivilligt skulle ha lämnat ifrån sig en jakträtt – om den var en etablerad rättighet som representerade ett värde. Lika orimligt är att allmogen efter förhandling eller dialog skulle utsätta sig för den repression som exemplen i inledningskapitlets ingress tydliggör. Jaktlagarna var överhetens projekt och någon direkt hänsyn ger inte lagverken uttryck för. Vad som i stället kan förutsättas är att människor ute i lokalsamhället sökte lösa problemet genom att negligera lagarna, möjligen med eller utan de lokala myndigheternas goda minne eller sanktionsmöjligheter.

I sin undersökning av maktpolerna under 1600-talets inledning konstaterar Johan Holm ”att den svenska staten faktiskt växte fram under såväl konflikter som under ett politiskt kompromissande och samarbete”.⁶³ Uppfattningarna understryker det komplexa och mångfacetterade i skeendena, men också svårigheterna att etablera mer distinkta ställningstaganden. Pär Frohnert konstaterar att kronans försök att genomföra en viss politik måste undersökas empiriskt för varje särskilt område och för varje särskild period och han menar att utgången inte är given på förhand.⁶⁴ En undersökning av jaktlagarna i funktion, med de reservationer Frohnert anför, skulle kunna ge

---

59 Stellan Dahlgren, Anders Florén & Åsa Karlsson (red), *Makt & Vardag: hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*, Stockholm 1993, för en översikt se s 9-17.

60 Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd: den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719-1775*, Lund 1993, s 19f.

61 Eva Österberg, ”Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: konflikt - kompromiss - politisk kultur”, *Scandia*, 1989:1, s 73-95, särskilt s 75.

62 Harnesk 2002, s 80, 90.

63 Johan Holm, *Konstruktionen av en stormakt: kungamakt, skattebönder och statsbildning 1595-1640*, Stockholm 2007, s 34f.

64 Frohnert 1993, s 18, 21.

ett bidrag i denna relationsfråga. I synnerhet i England var jakt och exklusiv jakträtt omistliga ingredienser i en adelskultur. Måttet på den svenska adelns politiska agerande men också hur den försvarade rätten i praktiken skulle ge en bild av det svenska adelsståndets ställning i förhållande till blåblodiga likar i andra statsbildningar.

I England framstår friktionen mellan jagande eliter och landsbygdsbefolkningen i särskild skarp dager. En ohämmad jakt, men också uppodling och ökad konkurrens från betande får och boskap, medförde att frilevande hjortvilt redan under medeltiden blev allt sällsyntare. Kungliga skogar kom att bli skyddade och inhägnade, för att hindra viltet innanför att komma ut och tjuvjägare utanför att komma in. Högadeln imiterade företeelsen. Omfattningen av dessa djurgårdar eller hjortparker framgår av att i vissa områden, som Hertfordshire, utgjorde de en sjundedel av grevskapets yta.⁶⁵ Djur innanför stängsel och murar betraktades som privat egendom, som de halvtama djur de var.⁶⁶ Från år 1671 gavs en enda procent av den engelska befolkningen laglig möjlighet att bedriva jakt; förutom rätt klasstillhörighet krävdes viss finansiell ställning.⁶⁷ Resultatet av förbehållen blev ett omfattande tjuvskytte, där landsbygdens jägare ställdes gentemot jordägare och deras vaktpersonal.

Det anglosaxiska forskningsläget domineras av ett synbart intresse för den strid som uppstod och de implikationer jaktlagarna fick på det engelska samhällslivet. Edward Palmer Thompsons undersökning från 1975, av den herostratiska lagsamlingen *The Black Act*, kan med sitt uttalade konfliktperspektiv ses som ett avstamp för senare undersökningar.⁶⁸ Förutom olaga jakt stadgade lagarna från 1723 dödsstraff för inte mindre än 200 olika brott.⁶⁹ Thompson visar på en hårdhänt konfrontation vid jaktlagarnas utövning. Men även om lagarna verkade i ett klassintresse kunde de användas som ett förändringsinstrument av nya och senare majoriteter; lagen satte även upp spelregler för rådande hierarkiers agerande.⁷⁰

Under de decennier som följt har andra historiker fortsatt att undersöka situationen, inte minst studeras kompletterande tidsperioder. Men bilden har nyanserats. Konfrontation var inte lika entydig som den Thompson anför, och han utsattes tidigt för en modifierad kritik där situationen utmålas som mer mångfacetterad. John Broad pekar på att det fanns en mer informell tradition att uppnå rättvisa och behålla den sociala harmonin än att driva varje överträdelse till domstol; något som mildrade de stränga lagarnas följder. Han menar också att effekterna av Black Act inte var så stora som Thompson uttrycker.⁷¹

---

65 Manning 1993, s 125.

66 Ib. s 234.

67 Griffin 2007, s 113.

68 Edward Palmer Thompson, *Whigs and Hunters: the origin of the Black Act*, London 1975.

69 Hopkins 1985, s 305.

70 Thompson, s 262-269.

71 Se John Broad, "Whigs and Deer-stealers in other guises: a return to the Origins of the Black Act", *Past and Present*, 1988:119, s 56-72. Se även Frank McLynn, *Crime and Punishment in eighteenth-century England*, London 1989, s 341-346 för en sammanfattning av kritik och debatt.

P.B. Munsche, som avhandlar tiden mellan åren 1671 till 1831, det vill säga både före och efter Thompsons undersökning, visar också att jaktlagarna var mindre repressiva i sina sanktioner samt att tjuvjägarna var mindre marginaliserade mot hur de i allmänhet har uppfattats.⁷² Även Manning har sökt syntetisera åtskilligt av den brittiska jaktens utveckling i en vittomspännande social- och kulturhistoria. Han behandlar i huvudsak striden som ett landutnyttjande och ett uppvaknande politiskt medvetande. Han intresserar sig för de former av våld som ofta följde i protesternas spår men också för utvecklingen mot en mer modern lagstiftning. Mannings fokus kretsar kring det eftertraktade hjortviltet, då dessa djur omhuldades som egendom. Därmed fick konflikten en annan dimension, det handlade mer om stöld än om tjuvskytte i egentlig mening. Han beskriver resultatet som en ”hjortjaktskultur”, där såväl besuttna gentleman som en marginaliserad landsbygdsbefolkning var lika delaktiga. Då hjortkött var eftertraktat uppstod en omfattande illegal handel. Jakt blev till en vittomspännande social aktivitet; ingen fest ansågs som komplett såvida man inte jagade lite – lagligt eller olagligt.⁷³

Det anglosaxiska forskningsläget visar på en relativ samstämmighet kring jakt som ideologiskt uttryck för överklassens livsstil och maktutövande ambitioner, men visar samtidigt att stora delar av landsbygdsbefolkningen aldrig accepterade inskränkningarna. Protester och våldsamt motstånd följde i spåren. Harry Hopkins, vilken följer konflikten ända till tiden för första världskriget, betecknar striden som ett regelrätt krig.⁷⁴ Jakträttsfrågan verkade söndrande och separerade de brittiska samhällsklasserna ända in i modern tid.⁷⁵

Motståndets natur

En vital fråga är hur de inskränkande lagarna i Sverige uppfattades och efterlevdes. Fanns det en legitimitet i lagprocessen och en acceptans av lagarnas föreskrifter? Österberg, som har ägnat rättsskipningen i Sverige under tidigmodern tid stor uppmärksamhet, förfäktar i Thompsons anda insikten att det inte är möjligt för lagen att distansera sig alltför långt ifrån vad flertalet anser riktigt. För eller senare leder det till någon form av protester. Rättsskipningen kan inte hämingslöst tillgodose enbart en grupps särintressen.⁷⁶ Överhetens monopolanspråk borde dessutom ha kolliderat mot äldre rättsuppfattningar av sedvanekaraktär, då jakt ursprungligen måste ha varit en fri rätt för alla inbyggare.⁷⁷ Sammantaget borde detta ha resulterat i en viss lyhördhet i den jakträttsliga lagstiftningen eller åtminstone i lagens utövning. Om inte, borde jaktlagarna i konsekvens ha resulterat i motstånd.

---

72 Munsche 1981, s 54ff.

73 Manning 1993, s 1-5, 19.

74 Hopkins 1985. Titeln underrubrik: *“The poaching wars in Britain 1760-1914.”*

75 Griffin 2007, s 1ff.

76 Eva Österberg, *Folk förr: historiska essäer*, Stockholm 1995, s 120.

77 Tillhagen 1987, s 16.

Eric Hobsbawm har myntat begreppet social banditism som ett uttryck för ett mer allmänt folkligt motvärn mot överhetens lagar. De som agerade utanför lagens rāmärken uppfattades som kriminella av överheten men inte sällan som hjältar i lokalsamhället.⁷⁸ Hur saken med social banditism tedde sig i relation till jakträttsfrågan är ett i stort sett utforskat fält i Sverige. Jan Sundin resonerar kring vissa företeelser i sina brottsmålsundersökningar.⁷⁹ Men vi vet inte hur omfattande tjuvskytten var, vilka former det tog eller om det kan stämmas i samklang med Hobsbawms iakttagelser.

Gränsdragningen mellan tjuvskyttets inslag av protest och ren kriminalitet kan uppfattas som flytande. Birgit Peterson finner det bekymmersamt att avgöra när den sociala protesten slutar och när den kriminella handlingen tar vid, och frågar sig om det kanske inte var någon skillnad?⁸⁰ Manning menar att jaktbrott i England hade inslag av båda rörelserna.⁸¹ Den brittiske historikern Frank McLynn gör en distinktion mellan den fattige enskilde tjuvskytten, vilken agerade för antingen mat eller smärre intäkter, och de i England inte sällan förekommande band vilka bedrev organiserat tjuvskytte i syfte att vidareförsälja villebråd till städernas borgerskap. Han menar att sådana gäng var kriminella sammanslutningar och avvisar deras tjuvskytte som social brottslighet.⁸²

Men oaktat svårigheterna med att definiera terminologi eller skilja beteendena åt praktiserades genom överträdelserna ett faktiskt motstånd mot den rådande ordningen. Antropologen James C Scott diskuterar underordnade gruppers mer dolda olydnad mot överheten i form av termen vardagligt motstånd. Han menar att det är en förutsättning och ingen ersättning för ett mer öppet motstånd.⁸³ I svensk forskning är det framförallt Martin Linde via studier av bondemotståndet i Närke och Dalarna vid tiden för det stora nordiska kriget och under 1700-talets första halva, som systematiskt fullföljt och efter svenska förhållanden använt begreppsbildningen.⁸⁴ Linde studerar nu inte tjuvskytte specifikt men inräknar liksom Scott företeelsen som en av flera typiska former av vardagligt motstånd.⁸⁵

En mer försåtlig konsekvens av motståndslinjen representeras av Per Johan Ödman. Han menar att förändringarna som skedde i början av 1600-talet var påtagliga. Den nya hållningen hos överheten var ”odräglig med alla sina krav, lika

---

78 Eric J Hobsbawm, *Primitive rebels: studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, Manchester 1959; *Bandits*, London 1969,

79 Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket: brott och rättskipning i Sverige 1600-1840*, Lund 1992, s 123f, 150.

80 Birgit Petersson, recension av J A Sharpes "Crime in early England 1550-1750", i *HT* 1985, s 402.

81 Manning 1993, s 1-5.

82 McLynn 1989, s 217.

83 James C. Scott, *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*, New Haven 1990, s 187-192.

84 Linde 2000; Martin Linde, *I fädrens spår? Bönder och överhet i Dalarna under 1700-talet*, Hedemora 2009. Även Mathias Cederholm, *De värjde sin rätt: senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland*, Lund 2007, s 22ff, diskuterar Scotts begrepp. Se även Nils Erik Villstrand, *Anpassning eller protest: lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620-1679*, Åbo 1992.

85 Linde 2000, s 21 a.a; Se även James C. Scott, *Weapons of the Weak: everyday forms of peasant resistance*, London 1985, s 35ff.

övermaga i sin brist på hänsyn”. Ödmans slutsats är att furstarnas maktanspråk troligen resulterade i ”en tystnadens, tigandets och undangömmandets besatthet, som det skulle ta århundraden att lösa upp”.⁸⁶ Men denna tystnad gavs alltså en praktik. Linde menar att öppet motstånd och trots sällan var något realistiskt alternativ för bondebefolkningen i det tidigmoderna samhället. Missnöjet kanaliseras därför till obstruktion i det tysta men det var nödvändigtvis inte harmlöst. Om en bonde kom undan en försummelse utan repressalier var det frestande för både honom och andra bönder att repetera handlingen.⁸⁷ Överfört till den olaga jakten i Sverige sätter det fokus på frågan om kontroll och bevakning, samt med vilken emfas myndigheterna var beredda att effektuera de stränga jaktlagarna. Linde pekar på att det i kristider fanns anledning för statsmakten att gå försiktigt fram och inte i onödan vara konfrontativ i rättsskipningen, utan att samtidigt vara alltför släpphänt.⁸⁸ Frågan är vilken konfliktnivå myndigheterna var beredda att ta i jakträttsfrågan? Graden av repression skulle kunna avspegla frågans vikt.

Det internationella forskningsläget visar att elitkulturernas anspråk på exklusiv jakträtt inte fick sin huvudsakliga näring ur mer direkta ekonomiska motiv. Det finns därför anledning att redan i inledningskapitlet beröra svenska förhållanden för att se om saken var likartad även här. Om jakt i Sverige verkligen erbjöd synbara ekonomiska fördelar skulle anspråken kunna ges en sådan tämligen rationell och inhemsk förklaring. I England investerade elitstrukturer i inhägnade djurgårdar med mängder av djur vilka blev givna måltavlor för ett omfattande tjuvskytte. I Sverige var djurgårdar sällsynta och jakt fick bedrivas i det fria.⁸⁹ En första förutsättning för både legal och illegal jakt var att det fanns villebråd att jaga i den svenska naturen. I det följande diskuteras dels jaktens ekonomi och dels djurpopulationernas möjliga storlekar.

Jakt som ekonomi

Att ekonomiska motiv varit av vikt när medeltida eliter erhållit skilda former av rättigheter och monopol är en etablerad uppfattning.⁹⁰ Saken kan ifrågasättas när det gäller jakt. Ett väsentligt skäl att avfärda jakt som uttryck för ekonomi är att aktiviteten vanligen är en tidsödande syssla, där utfallet aldrig garanteras och att denna eventualitet sällan eller aldrig motsvarar nedlagda insatser.⁹¹ Avsaknaden av mer matematisk ekonomi i samband med utövningen utesluter nu inte att ensamrätten representerade andra värden, med underliggande ekonomisk

86 Johan Ödman, *Konformismens triumf: utvecklingslinjer i svensk 1600-talspedagogik*, Stockholm 1987, s 44f.

87 Linde 2000, s 241.

88 Ib. s 119. Angående balansgången anför Linde även Lennersand 1999, s 232, 313.

89 Hugo Samzelius, *Jägeristaten: anteckningar om svenska väldets skogs- och jaktväsen*, Stockholm 1915, s 12, 13, 20, 25. Sammantaget kan minst ett 30-tal svenska djurgårdar ses i källor och litteratur.

90 Reinholdsson 1998, s 36 a. a. Hans Henrik Appel, *At vaere almuen m ægtig: de jyske bønder og øvrigheden på reformationstiden*, Odense 1991, s 23.

91 Cartmill (1993) 1996, s 28. Situationen är likartad i nutid. Den genomsnittlige amerikanske jägaren lägger ned fem arbetstimmar och 20 dollar för att erhålla ett pound (453 g) av vilt kött.

fundamenta. Tidigt knöts jakträtt till jordägande; rätten kan därför uppfattas som ett symboliskt uttryck för behärskande av eller anspråk på ett visst landområde.

I sin ekonomiska historia behandlar Heckscher ämnet jakt på blott sex sidor, något som tycks avspegla den dignitet han tillmäter verksamhetens ekonomiska vikt.⁹² Han menar att man är på villovägar, om man söker djurfångstens betydelse enbart eller företrädesvis i det nedlagda viltbrådets värde; även jaktglädjen i sig var ett resultat.⁹³ Denna mer lustbetonade insikt kan verka trivial men antyder att jakt, även i det svenska riket, bedrevs av andra skäl än strikt pekuniära. Samtidigt fördunklas bilden ytterligare av att jaktutövning synes ha haft vitt olika betydelser i skilda svenska geografier.

I de stora skogarnas riken, i Norrland och den dåvarande östra rikshalvan, kom jakt inte sällan att överleva som binäring långt in under 1900-talets första decennier. Saluvärdet tycks samtidigt vara mer svårberäknat.⁹⁴ Att jaktens resultat hade betydelse i det egna hushållet var givet, men när utfallet ställs i relation till nedlagd tid och umbäranden blir det sällan till jaktens fördel. Jaktutövning, åtminstone i senare skeden när det finns källor att underbygga slutsatsen på, förefaller ha haft sin rot i att det saknats alternativ till annan utkomst, eller att aktiviteten vilat på det lustfyllda egenintresse Heckscher anför.

Etnologen Birger Arvidson har, i en undersökning av nordsvenska jägare under 1900-talet, dragit slutsatsen att jaktens ganska torftiga ekonomiska villkor inte kan förklara jägarnas villighet att genomgå nödvändiga strapatser. Han använder i stället det svåråtkomliga begreppet ”besatthet” för att förklara jägarnas mani.⁹⁵ I ett äldre arbete torgför emellertid jägmästaren Theodor Hahr åsikten att den pekuniära vinsten var tjuvskyttens egentliga lockelse.⁹⁶ Viltet kunde vidare-säljas och ge en intäkt. För den enskilde jägaren kan motiven uppfattas som att ha varit en blandning av såväl svår fångade emotioner som ekonomiska elementa men mestadels av lägre dignitet.

En nationalekonomisk omständighet var att skinn och päls kunde utgöra både skatteuppbörd och handelsvara. Flera exempel visar att både stormän och handelsmän bedrev en expansiv handel med skinn och pälsverk under medeltiden.⁹⁷ Även skinnskatten hade medeltida anor. Bågskatten, eller vinterskatten, skulle i Hälsingelagen betalas av varje man över 16 år i de självägande böndernas hushåll som orkade spänna en båge. Avgiften kan ses som en skatt på möjlighe-

---

92 Heckscher 1949, s 352-357.

93 Ib. s 355.

94 Arvidson 1983, s 140. Arvidson misslyckades med att visa den enskilde jägarens försäljning av vilt under en längre period; Olov Isaksson, ”Fiske, jakt och bysamhällen i övre Norrlands kusttrakter” i Harald Hvarfner (red) *Jakt och fiske: nordiskt symposium om livet i en traditionell jägar- och fiskarmiljö från förhistorisk tid fram till våra dagar*, s 352. Frånvaron av jaktstadgar i byordningar före 1800-talet ses som bevis för jaktens stora betydelse i området.

95 Arvidson 1983, s 200, 49.

96 Anders Wilhelm Theodor Hahr, *Handbok för jägare och jagtvänner*, Stockholm 1866, s 520-523.

97 Tillhagen 1987, s 110-113.

terna att jaga i skogsmarkerna.⁹⁸ Uppbörderna hade kopplingar till taxeringen av invånarna i lappmarken och togs bland annat ut via birkarlarna. Att omfattningen inte var alltför betydande kan ses av att dessa handelsmäns sammanlagda skatteavgifter 1528 uppgick till åtta mårdskinskinn och 32 timmer (1 280) gråverk. Det förefaller som om att sådan skatteuppbörd företrädesvis ägde rum i Finland, Norrland, Dalarna och Värmland. Den försvann eller omvandlades i de flesta områden under 1600-talet.⁹⁹ En kvarvarande form av pälsgräd dröjde sig emellertid kvar i Småland, åtminstone fram till 1681.¹⁰⁰ Jakt och handel med skinn och pälsar förefaller ha varit betydande under medeltiden men minskade under 1500-talets gång.

I sammanställningen över rikets årliga ränta 1530/31 ges besked om att jaktprodukter som älghudar, mårdskinskinn och gråverk endast representerade ca 0,5 procent av de totala intäkterna; älghudar var exempelvis inte mera värda än årets ålfångst.¹⁰¹ År 1573 ersattes de nämnda skinnkategorierna av det samlande begreppet skinnvaror. Dessa representerar inte mer än 0,7 procent av Rikshuvudbokens totala skatteintäkt.¹⁰²

Under 1500-talet var skinnexporten viktig men avklingade kraftigt över tid. Den nådde över 20 procent av utförselvärdet år 1559, men det kan inte uteslutas att även tamdjurshudar inräknats i statistiken. Vid tiden för de inskränkande lagarnas införande hade exporten marginell betydelse.¹⁰³

Tabell 1.1 Skinnexportens procentuella andel av Sveriges totala export vissa år 1559-1724

År	1559	1576	1590	1613	1637	1661	1662	1685	1724
Proc.	22,3	13,2	17,5	3,8	2,4	1,5	1	0,1	-

Källa: Heckscher 1935.

Statistiken bryter mot de exemplifieringar som ofta framskymtar i jaktlitteraturen och där den svenska päls- och skinnhandeln ges oerhörda proportioner. Olaus Magnus har bidragit till synen när han skrev att ekorrskinn ”utskeppas i många tusental på krämarfartyg till så gott som hela Europa och stiga i pris i mån av

98 Mats Berglund, *Gårdar och folk i Norr: bebyggelse, befolkning och jordbruk i Norrbotten under 1500-talet*, Umeå 2006, s 37f.

99 *Kulturbistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 15, Malmö 1970, sp 536-539; se även Anders Huggert, ”Kyrk och marknadsplatsen Lyksälä: 3 skilling 24 öre kopparmynt – ett säreget belopp noterat i Lyckelse tingsrätt 1701”, i *Svensk numismatisk tidskrift*, nr 1, februari 2010. Ett ”timmer” är 40 stycken skinn.

100 RA, Landshövdingen i Jönköpings län, Skrivelser till Kungl Maj:t 1640-1840, Förteckning okt 1962, Byrå I, Nr 906. 31 augusti 1659, 29 augusti 1681, 29 september 1681.

101 Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. D. 1, Före frihetstiden, Bok 1, Medeltidshushållningens organisering 1520-1600*, Stockholm 1935, bilaga I, s 2-5. ”Gråverk” är benämningen på ekorrrens vinterskinn.

102 Ib. bilaga II, s 6.

103 Ib. bilaga V, s 20.

väglängd och köplust”.¹⁰⁴ 1552 exporterades skinn från 93 440 ekorrar.¹⁰⁵ Siffran förefaller hög men skall jämföras med att den årliga avskjutningen av ekorre i Sverige under 1950-talet varierade mellan 49 000 till 400 000 djur.¹⁰⁶ Det kan alltså konstateras att även om skinnprodukter hade given ekonomisk betydelse i absoluta tal så blev resursen i relation till övriga intäkter eller export relativt försumbar.

Det mest övertygande beviset på att ekonomi aldrig var något avgörande motiv för monopollagarna i Sverige är emellertid det förhållande att lagverken aldrig kom att begränsa jakt för gemene man på värdefulla pälsbärande rovdjur. Trots de potentiella värdena förblev sådan jakt fri och dessutom uppmuntrad.¹⁰⁷ De ekonomiska vinster som ett jaktmonopol utvidgat även till rovdjur skulle medfört fick ge vika gentemot den nationella kampanj som syftade till fullständig utrotning av ”vilddjuren”.

Men viltköttet innefattade ytterligare en funktion för högre klasser. I synnerhet hjortkött har framställts som högstatusmat.¹⁰⁸ Att vilt verkligen stod på den kungliga svenska taffeln ger den kunglige köksmästarens räkenskaper besked om. När den 19-årige Karl XI under vintern 1675/1676 vistades i Vänersborg i samband med Skånska kriget serverades ca 75 måltider. Kungen och hans sällskap åt upp en älg, ett dovvilt, fyra kronvilt, tolv rådjur, 97 harar, 30 tjädrar, 159 orrar, 131 järpar och 65 raphöns.¹⁰⁹ Ebbe Ulfeldt, den siste riksjägmästaren, lämnade i juli 1681 en räkning om 390 daler för de villebråd han levererat till det kungliga slottet under några vårmånader. Förutom 14 hjortar, tre rådjur och ett otal harar hade Ulfeldt överlämnat 20 svanar och 268 andra fåglar.¹¹⁰ Viltfödans stora betydelse för hovets kosthållning framgår också av det förmanade brev som riksrådet i december 1633 riktade till en jägmästare. Det påpekades något syrligt att under sex, sju veckor hade vare sig rådjur eller harar sänts till slottet i Nyköping.¹¹¹ Andra vittnesbörder visar att högadeln hade likartad inställning till vilt; från Läckö slott uppges att det under vinterhalvåret åts skogsfågel varannan dag.¹¹²

Eliternas smak stod i kontrast mot vad som kan uppfattas av landsbygdsbefolkningens kostvanor. En iakttagelse från 1700-talets sista halva är att allmogen, åtmins-

---

104 Olaus Magnus 1963, s 150.

105 Nordenram, 2001, s 74.

106 Kai Curry-Lindahl, *Djuren i färg*, Stockholm 1961, s 90.

107 Tillhagen 1987, s 113. Tillhagen uppger att eftertraktade lodjurs- eller bäverskinn såldes för 10-16 marker.

108 John Fletcher, *Gardens of Earthly Delight: the history of deer parks*, Oxford, UK, 2011, s 198ff; Karin Dirke, *De värlösa vännerna: den svenska djurskydds rörelsen 1875-1920*, Stockholm 2000, s 36 a.a. pekar på kött som mer generell statusföda.

109 Slottsarkivet, Hovförvaltningen, I B:16, s 21-49, ”Resan till Västergötland”. Sidorna 41-42 saknas.

110 Slottsarkivet, Hovförtäring I B:4 1650-1684, lösa ark.

111 Samzelius 1915, s 83f. Brev 1633-12-20.

112 Erik Holmström, ”Från ladugård till trädgård på greve Magnus Läckö”, i Chatarina Sjölin, Stiftelsen Läckö Slott (red) *Greve Magnus kök och hushåll på Läckö*, Lidköping 2008, s 200.

tone den i söder, hade en uppenbar ovilja mot färsk föda.¹¹³ Den kroppsarbetande befolkningen sökte i allmänhet troligen kraftigare föda än magert viltkött. Men det fanns uppenbara skillnader i riket mellan bondekulturen i de nordliga skogarna och södra Sverige. Carl von Linné konstaterar att en norrländsk lapp som endast levde av kött, fisk och fågel blev ”liten, mager, lätt och vig”. En bonde på Skånes slätt åt däremot ärtor och bovetegröt och blev ”stor, grott, styv, stark, sen och tung”.¹¹⁴ Jaktens produkter var inte enbart klassbetingade utan i hög grad geografiskt orienterade.

Aristokratins begynnande lyxkonsumtion har tidfästas till senare delen av 1500-talet och att den till en början gällde just mat och dryck.¹¹⁵ Att det blev av vikt att exponera sitt överflöd och sin särställning via exklusiv mathållning anknyter till Veblens konsumtionsteori. I konsekvens skulle det kunna förutsättas att kungamakt och adel kanske även av detta skäl sökte skydda den mer åtråvärda och matnyttiga delen av faunan som hjortvilt. Nedslag under 1700-talet ger heller ingen annan uppfattning att viltkött var undantagsmat – och därmed sannolikt lyxbetonad sådan – även för högre stånd. Cajsa Warg ägnade endast 38 av sina 738 boksidor åt recept på vilt.¹¹⁶ Dubys resonemang om kulturell diffusion faller inom ramen av det som översiktligt kan uppfattas som ståndspyramidens olika inställningar till viltföda. Om hjortviltet reserverades för en elit så gjorde prästerna anspråk på haren medan borgerskapet – i synnerhet i huvudstaden – kan antagas ha anrättat skogsfågel efter Wargs publicerade recept.¹¹⁷ Även artmässiga skillnader i konsumtionsmönster mellan eliter/herrskap och ofrälse/allmoge skulle därmed kunna återspegla en del av jakträttsfrågans underliggande vikt för skilda samhällsklasser.

Fluktuerande men minskande djurpopulationer

I tillbakablickande jaktlitteratur utmålas, som berörts, inte sällan ett tillstånd där det rådde ett ”överflöd av villebråd” i forna tiders svenska skogar.¹¹⁸ När orrflockarna lyfte var det i sådan mängd så att ”det dånande som åskan”.¹¹⁹ Gustav I:s välfyllda skinnkammare kan också tas som bekräftelse på den svenska djurrikedomen.¹²⁰

---

113 Gösta Berg och Sigfrid Svensson, *Svensk bondekultur*, Stockholm 1969, s 100; Petrus Gaslander, *Beskrifning om Svenska Allmogens Sinnenlag och Seder, Västbo Härad, Småland*, (1774) faksimil Stockholm 1982, s 63.

114 Berg & Svensson 1969, s 97.

115 Margareta Revera, ”En barock historia: om den svenska 1600-talslyxen och dess plats i samhällsomvandlingen”, i Kersti Holmquist (red) *Tre Karlar: Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*, Stockholm 1984, s 120 a.a.

116 Cajsa Warg, *Hjelpreda i Hushållningen för Unga Fruentimmer*, (1755) faksimil Stockholm 1970, s 223- 260. De flesta av dessa recept ägnades åt fågel som orre, tjäder, järpe, duvor, snäppor eller kramsfågel. Tre recept på hare samsas med tio för klövvilt (ren och hjort). Inget recept finns på älg. Receptens enkla innehåll kan illustreras av 'Hare med surkål': ”Stuva brun och vit surkål, späcka en hare och stek honom väl på spett; när det skall anrättas, så läggs kålen i fatet och den stekta haren därpå.”

117 *PRP III*, s 27f, om prästernas ästundan efter hare; Berg & Svensson 1969, s 38, om handel med skogsfågel till Stockholm.

118 Tillhagen 1987, s 16.

119 Albin Widén, *Jakt och djurfångst i Jämtland och Härjedalen under gångna tider*, bekostad och utgiven av Jämtlands läns jaktvårdsförening, Östersund, 1932, s 44; Nils Keyland, ”Om svenska allmogens jakt”, i *Fataburen*, 1906, s 1f.

120 Tillhagen 1987, s 114.

Lars-Olof Larsson menar emellertid att den jakt- och vilthistoriska litteraturen innehåller många ”överbäganden”, men få hårddata om viltstammarna före 1800-talet. Den sammanställning han gjort av jakten vid kungsgården Kronoberg 1549-1563 är sannolikt den äldsta svenska kontinuerliga jaktstatistiken i riket.¹²¹ Han finner att under tio år nedlades 10 älgar, 106 kronvilt och 956 rådjur.¹²² Denna relativt höga tillgång av vilt kontrasterar mot vad han uppfattar i området under slutet av 1600-talet, där framförallt den tidigare så stora rådjursstammen decimerats.¹²³ En relativ viltrikedom i början av tidigmodern tid hade förvandlats till brist på sådana djur nära 150 år senare. Larsson misstänker att orsakerna kan sökas i olaga jakt från böndernas sida men också via den jakt som krona och frälse bedrev genom stöd i gällande jaktstadgor.¹²⁴

Det är en återkommande uppfattning att faunans herbivorer i stort sett utradades efter 1789 års frisläppande av jakten. Skattebönder, med nyvunnen frihet och med tillgång till effektiva vapen, skulle då närmast ha utrotat klövviltet.¹²⁵ Larssons misstanke är att klövviltets ursprungliga ekologiska bas och levnadsutrymme genom nyodling, svedjebruk, kolning och skogsbete samt hemmansklyvning och ett uppsving i torpbebyggelsen redan före 1789 hade minskat.¹²⁶ ”Lilla istidens” försämrade klimat bör också ha tagit sin tribut, så också den till synes rikliga förekomsten av predatorer på många orter i riket.¹²⁷ Hur allvarlig utvecklingen var framgår av att det under 1830-talet endast återstod ett 100-tal kronvilt i landet, lokaliserade till Skåne och Kållandsö; av rådjuren fanns endast en handfull kvar kring Övedskloster i Skåne.¹²⁸

Tillgång till föda måste anses som en grundläggande regulator av alla viltpopulationers storlekar. Det kan misstänkas att den svenska naturen inte förmådde producera tillräckligt med näring för att föda mer omfattande djurstammar, när de växtätande djuren vid tiden dessutom hade konkurrens av ett extensivt skogsbete från tamdjur. Även på så stora och delvis produktiva områden som Öland behövde hjortviltet stödutfodras under vintern.¹²⁹

Skogsforskaren Lars Kardell pekar på att betande getter förorsakade uppmärksamhet under 1700-talet och att kor och får under 6 000 år knaprade i sig av det

---

121 Lars-Olof Larsson, ”Jakt på högvilt vid kungsgården Kronoberg under 1500-talet: kring en unik jaktstatistik, jakträtt och frågan om viltstammens förändring i äldre tid”, i *Kronobergsboken 1982, Årsbok för Hylltén-Caval-liusföreningen utgiven av Kronobergs läns hembygdsförbund i samarbete med Smålands museum: jakt och fångst i Småland*, Växjö 1982, s 21.

122 Ib. s 31.

123 Ib. s 33.

124 Ib. s 36.

125 Tillhagen 1987, s 21, 24.

126 Larsson 1982, s 36.

127 ”Lilla istiden” innebar att genomsnittstemperaturen under 1600-talet kan ha varit ca 2 grader kallare än under 1900-talet. Det svenska klimatet låg utanför dovviltets naturliga utbredningsområde men även rådjur får illa under stränga vintrar.

128 P.J. Sundevall, ”Hjortjakten” i Richard Bergström (red), *Ur Tidskrift för jägare och naturforskare, ”Jägerförbundets gamla tidskrift”, 1832-1834*, särtryck Stockholm 1894, s 626.

129 Haneklou, Sigurd, *Önningabok: Öland och ölämningar 1675-1725*, Vickelby 2001, s 98.

skogsmarkerna erbjöd. Han ser bristen på [mer omfattande] lagstiftning som det självklara i att skogsbyte förekom i skogs- och hagmarker.¹³⁰ Idéhistorikern Örjan Kardell menar å sin sida att skogsbetet begränsade klövviltstammarna i högre grad än jakt. Han noterar att dagens vargar [när skogsbetet upphört] lever i ett jämförelsevis viltmässigt överflöd.¹³¹

I ett högst översiktligt men illustrativt diagram bedömer Naturvårdsverket utvecklingen av jaktbart vilt från 1850 och senare. Det kan uppfattas som att tillgången år 2000 var ca fyra gånger så stor som 1850.¹³² I en antropologisk studie av älgjaktslag i Hälsingland pekar Ann-Kristin Ekman på att det första älgjaktlaget i området bildades 1948; dessförinnan var älgbeståndet glest och inte viktigt i jordbrukarens ekonomi.¹³³ Arten beskrevs som sällsynt i flera källor under förra årtusendet, och som närmast utrotad under 1800-talet. Linné såg exempelvis aldrig en enda vild älg, trots sin omfattande reseverksamhet i riket.¹³⁴ Så sent som 1945/46 fälldes endast drygt 11 000 älgar i hela landet.¹³⁵ Under 1980-talet sköts årligen ca 180 000 älgar för att i nutid kretsas kring ca 80 000.¹³⁶ Justitierådet Pehr von Seth noterar i sin redogörelse över svensk jaktlagstiftning att villebråd genom mänskliga insatser förvandlats från natur- till kulturprodukt.¹³⁷ Saken kan uttryckas som att antalet vilda djur i historisk tid alltid har stått i direkt relation till mänskliga aktiviteter.

En viktig aspekt är alltså den felaktiga deduktion som lätt görs genom att utgå från nutidens djurrikedom i de svenska markerna, och tro att det måste ha funnits betydligt kraftigare djurstammar i gångna tider. Det borde också ha varit naturligt: skogarna var större och djupare, befolkningen glesare och vapnen betydligt sämre. Det vilda borde ha haft större möjlighet att överleva och frodas. Men det var troligen tvärtom, och att framförallt den matnyttiga faunan kontinuerligt minskade; inte minst av de orsaker Larsson och Kardell anger, ända fram till en vändpunkt decennierna efter 1850-talet.

Men det finns nyanserade motbilder. Även om antalet herbivorer sannolikt var

---

130 Lars Kardell, *Svenskarna och skogen: från ved till linjeskepp*, del 1, Skogsstiftelsens förlag, Jönköping 2003 s 133f. Se Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Magnus Erikssons landslag, sjätte bandet, i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén*, Stockholm 1962 (H & W 1962) s 124f. Landslagen angav vissa bestämmelser för böndernas vallgång.

131 Örjan Kardell, "Om rödluvan och vargen i den svenska vargdebatten", *RIG Kulturhistorisk tidskrift*, 2008:1, s 4f a.a.

132 Claes Bernes och Lars J. Lundgren, *Bruk och missbruk av naturens resurser: en svensk miljöhistoria*, Naturvårdsverket, Stockholm 2009, s 287.

133 Ann-Kristin Ekman, *Community, Carnival and Campaign: expressions of belonging in a Swedish region*, Stockholm 1991, s 65 a.a.

134 Carl von Linné, *Carl Linnaei västgöta-resa: på rikens höglovliga ständers befallning förrättad år 1746 med anmärkningar uti ekonomien, naturkunmogheten, antikviteter, invånarnes seder och levnadssätt, med tillhörige figurer*, red. av Sigurd Fries och Lars-Erik Edlund; ill. av Gunnar Brusewitz, Stockholm 1978, s 229. Den 23 juli 1746, på besök i Vänersborg under sin resa i Västergötland fick Linné se en "hemtamd" älgdjur. Han noterade bland annat tjurens säregna hakskägg, *carancula barbae*, och undrade om älgkon också hade en sådan. Yttrandena bekräftar att Linné heller aldrig sett en älgko.

135 *Svenskt Jaktillexikon*, huvudredaktör Gösta Notini, Stockholm 1947, s 1814.

136 www.jagareforbundet.se. Svenska Jägarförbundets handlingsplan för älg, figur 1, s 3. 2012-01-06.

137 von Seth 1940, s 19f.

betydligt färre än i dag så fanns det djur att jaga. Ekeblads brev från 1650-talet, Karl XI:s almanacksanteckningar från 1680- och 1690-talen och jägmästare Andreas Schönbergs jaktäventyr med Fredrik I under 1720- och 1730-talen, visar att åtminstone dessa jägare inte led av någon större brist på bytesdjur.¹³⁸ Undersökta domslut bekräftar bilden av att det fanns djur i skogarna också för tjuvskyttar. Nu fluktuerade sannolikt småviltstammarna kraftigt även under tidigare epoker, och för skogsfågel som tjäder, orre och järpe förefaller situationen åtminstone periodvis ha varit bättre under 1700-talet än i nutid.¹³⁹ Men klövviltet verkar ha minskat kontinuerligt från 1500- eller 1600-talets första halva, för att sakta börja återhämta sig från 1800-talets mitt och nå en kulmen i slutet av 1900-talet.

Om nu jaktbrott, oavsett alla mörkertal, kan ses som ett kommunicerande käril mot jaktens omfattning med vikt på populationernas storlek, bör detta också kunna visas ur domstolarnas protokoll. Det borde enbart av denna anledning ha blivit allt färre brott att lagföra under 1700-talets gång jämfört med 1600-talet.

Inhemsk jaktforskning

På det mer specifika jakthistoriska planet har frågan om den inhemska jaktens betydelse för adelsklassen mest i förbigående berörts i forskningen.¹⁴⁰ Däremot behandlas allmogejakten av folklivsskildraren Carl-Herman Tillhagen. Underbyggt av folkminnesuppteckningar lyfter han fram jaktens förankring hos landsbygdsbefolkningen, i synnerhet i norr och från 1800-talet och senare.¹⁴¹ Men den bild som han frammanar av en närmast uråldrig folklig svensk jaktkultur hade som skall visas ett långt avbrott, och frågan kan ställas vilken ställning och omfattning jakten hade hos allmogen, åtminstone i söder, före de inskränkande lagarnas tid. Ett bristande motstånd skulle ju kunna förklaras genom att jakt tidigt hade förlorat sin betydelse i folkförsörjningen i uppodlade och mer tätbefolkade trakter.¹⁴²

---

138 Allén 1965, för exempel se s 72f, 147 m fl; Nordin 1808; "Andreas Schönbergs och kung Fredriks jakter" i Richard Bergström (red), *Ur Tidskrift för jägare och naturforskare, "Jägareförbundets gamla tidskrift", 1832-1834*, (särtryck) Stockholm 1894, s 67ff.

139 Berg & Svensson 1969, s 38. Från december 1783 till mars 1785 infördes genom Roslagstull i Stockholm – norrifrån – 12 209 tjädrar, 12 572 orrar, 63 003 järpar och 6 597 ripor.

140 Thomas Småberg, *Det stängda frälset: makt och elit i det medeltida lokalsamhället: Marks och Kinds hänader i Västergötland ca 1390-1520*, Göteborg 2004, s 67ff. Småberg är en av få historiker som utförligt om än kortfattat beaktar jaktens betydelse för det tidiga frälset.

141 Tillhagen 1987. Med begreppet "allmogejakt" förstås den jakt som med små resurser eller i ensamhet utövades av landsbygdens invånare till skillnad mot den som utövades av kungligheter, stora jordägare och kronans tjänstemän, "högeståndsjakt". Den sistnämnda jaktformen inbegrep vanligen flera deltagare med medhjälpare, skjutvapen, hundar och ibland hästar och var vanligen striktare organiserad. Se även Jörgen Kyle, *Striden om hemmanen: studier kring 1700-talets skatteköp i västra Sverige*, Göteborg 1991, s 115. Kyle diskuterar kortfattat böndernas dispositionsrätt och jakträttigheter.

142 Ella Johansson, "Skogslöpare och vedbosökare", i Ingar Kaldal, Ella Johansson, Bo Fritzböger och Hanna Snellman (red), *Skogsliv: kulturella processer i nordiska skogsbygder*, Lund 2000, s 40 a.a. Arkeologiskt material visar att åtminstone bönder i Hälsingland under vikinga- och medeltid så gott som enbart konsumerade kött från domesticerade djur.

Etnologin har lämnat flera bidrag om än i huvudsak från norr och genom forskning från senare tider.¹⁴³ Ella Johansson behandlar jakt med fokus på förhållandena i nordligaste Sverige. Hennes diskussion om jakträtt som uttryck för en tillägnelse genom nedlagt arbete utgör en grund för att uppfatta de centrala regelverkens kollisioner mot mer grundläggande folkliga uppfattningar. Den som lade ned arbete på att erhålla ett djur kunde uppfattas ha egen rätt till bytet oaktat jordägande eller lag.¹⁴⁴ I de stora skogarnas rike rådde andra rättsuppfattningar än i söder. Bertil Boëthius har varit inne på denna linje i sina arbeten om den svenska skogen. I sydligare nejder vek den fria jakten för jordägarens rätt men han visar på andra mer liberala inställningar i norr.¹⁴⁵

En delvis annan bild av de nordliga ägandeanspråken ger Albin Widén som under 1930-talet sammanställde en jakthistorisk översikt över forna tiders jaktliga förhållanden i Jämtland och Härjedalen. Han menar att även här, i glest befolkade fjällbygder, ställdes jakträtt tidigt i beroende av jordägarerätt. Jägarna markerade gränser för sina jaktrevir i väglöst land och byggde fångstanordningar vilka kom att betraktas som fastigheter. Gropar i fjällen, avsedda för fångst av vildren, taxerades exempelvis vid arvsskiften lika mycket som en gård i byn. Men även andra praktiker utvecklades för att markera jägarens äganderätt till nedlagda byten. När en vildren hade dödats måste jägaren skyndsamt göra upp eld och skära av djurets strupe. Då kunde ingen annan jägare göra anspråk på bytet.¹⁴⁶ Den grundläggande konflikten mellan jordägarens egendomsrätt och jägarens tillägnelserätt kan alltså även ses i dessa avsides belägna bygder.

Men här, likväl som i så många andra jakträttsliga sammanhang, var de rättsfilosofiska frågorna av underordnad betydelse i det dagliga livet. Widén konstaterar att det inte bara var i hans egen tid som det klagats över tjuvskytte. Han påpekar att vår allmoge, ”hur hederlig den annars är”, lämnat mycket i övrigt att önska beträffande jaktlagarnas efterlevnad.¹⁴⁷ Det är en återkommande uppfattning från rättsövervakare och myndighetspersoner genom tiderna.

Själva jakträtten som juridiskt fenomen har belysts av von Seth. Tillkomsten av hans skrifter skedde före andra världskriget och det är kring sin egen samtids föreställningar han tar avstamp. Men han menar att den svenska jakträtten var resultatet av en utveckling utan större avbrott än de feodala uppfattningarnas inträngande under tidigmodern tid. Även under jaktmonopolets tid låg de kvar i bakgrunden, ”färdiga att träda fram, då befrielsens tid var inne”.¹⁴⁸ von Seth såg därmed den inskränkta jakträtten 1647-1789 som en tillfällighet, och att den aldrig förmådde förändra de grundåskådningar som tidigare blivit rotfasta.

---

143 Arvidson 1983.

144 Johansson 2000, s 57f.

145 Bertil Boëthius, *Skogen och bygden*, Stockholm 1939, s 120-123.

146 Widén 1934, s 205ff.

147 Ib. s 208.

148 von Seth 1940, förord, s 9.

Den svenska situationen skulle kunna uppfattas som en del av en allmän-europeisk utveckling där bondeklassen fick ge vika under adelsmaktens höjdpunkt. Saken formuleras i ett jakthistoriskt verk som att ”det hjälpte föga att bönderna protesterade i riksdagen mot inskränkningarna i deras urgamla jakträtt”.¹⁴⁹ Men frågan måste ställas vilket motstånd som riksdagsbönderna mobiliserade och om det återspeglades i attityderna från deras valmän ute i landsorterna. I en äldre avhandling behandlar P.A. Östergren den uppsplitande riksdagsstriden inför 1734 års lag. Hela den stora lagreformen höll på att stjälpas av en enda fråga: lagkommissionens adelsvänliga förslag till byggningsbalkens 23:e kapitel om ny jaktlag. Östergrens arbete visar att jakträtt inom sig rymde ett explosivt och konfliktartat innehåll och att det inte primärt var bönderna som stod för motståndet från de ofrälse ståndens sida.¹⁵⁰ Undersökningen utgör ett viktigt undantag i den inhemska jakthistoriska forskningen. Men Östergren väljer ett äganderättsligt perspektiv och bortser i stort från jakträttens vidare och mera djupgående implikationer i samhällslivet. Likväl är han närmast fascinerad över att en i sammanhanget så ringa fråga riskerade att vända en hel lagreform.

Den mer moderna jakträttsforskningen förefaller i övrigt i huvudsak vara nutida rättsfrågor knutna till exempelvis älgjakt.¹⁵¹ Att jakträtt, eller snarare avsaknaden av den, har sprängkraft kan ses i den under senare år så inflammerade vargdebatten. En god portion av forskningen har skett inom ramen för statliga utredningar med vilt-ekologiska förtecken.¹⁵² Även den historievetenskapligt orienterade forskningen kring den så aktuella rovdjursfrågan är satt på undantag. Ett undantag är Lennart K Perssons studier kring vargplågan under 1800-talet i Madesjö socken, Kalmar län. Han tydliggör landsbygdsbefolkningens och lokalsamhällets stora ansträngningar och vilka resurser som lades ned för att bekämpa vargen på lokal nivå; ett arbete som kröntes med framgång 1867 då området var vargfritt.¹⁵³ Förföljelsen av varg och andra rovdjur kan uppfattas ha haft större påverkan på allmogens livssituation i flydda tider än vad som hitintills uppmärksammas. I vargens framtida vara eller inte vara kan också ett kommande forskningsfält anas, vilket då fokuserar på de ökande klyftor som frågan uppfattas generera mellan storstad/glesbygd men också mellan överhet/undersåte.¹⁵⁴

149 Nordenram 2001, s 78.

150 P.A. Östergren, *Twisten om ägande- och nyttjanderätten till skattejord vid pröfningen af Lagkommissionens förslag till Sveriges Rikes lag hos 1731 och 1734 års ständer*, Lund 1896.

151 Patrick Terence Fell, *Legitimacy and Conflict: explaining tensions in local Swedish hunting policy*, Luleå 2006.

152 SOU 2007: 89, *Rovdjuren och deras förvaltning*. Miljödepartementet, Stockholm 2007; Olof Liberg, *Dödlighet och illegal jakt i den skandinaviska vargstammen*, Uppsala 2008. Se även Jan-Olov Björklund, *Beslutet om licensjakt på varg 2010: en processutvärdering med fokus på beredningen av beslutet*, Naturvårdsverket, Stockholm 2010; Annelie Sjölander-Lindqvist, Marianne Karlsson & Serena Cinque, *Att jaga varg: en studie av 2010 års licensjakt i Sverige*, Göteborg 2010; SOU 2011:37, *Rovdjurens bevarandestatus, delbetänkande av Rovdjursutredningen*, 2011-04-20.

153 Lennart K Persson, ”Kamp och försvar mot rovdjur: en studie av vargplågan i Madesjö socken ca 1800-1880”, utgiven av [Madesjö] Hembygdsförening, *Hembygdskrönika*, 2006, s 40; Lennart K Persson, ”Kampen mot rovdjuren: en undersökning av Kalmar läns jaktkassa 1847/48-1864/65”, utgiven av [Madesjö] Hembygdsförening, *Hembygdskrönika*, 2004.

154 Håkan Eles, ”Ihållrefwen af en glubisk ulf”, i *RIG Kulturhistorisk tidskrift*, 2008:2, s 95.

Den begränsade jakthistoriska forskningen kontrasterar djupt mot den mängd av populärvetenskaplig litteratur som publicerats under årens lopp och vars ööverskådlighet framgår ur publicerade bibliografier.¹⁵⁵ I denna genre har framförallt författarna och konstnärerna Benkt Lidzén och Gunnar Brusewitz samt Åke Nordenram och senast Henrik Ekman lämnat viktiga bidrag.¹⁵⁶ I huvudsak ligger de förstnämndas översiktliga fokus på jaktens rika kulturhistoria och praktiska utövning, medan Ekman inriktar sig på en av vår tids stora samtidsfrågor: vargens återuppståndelse.

Med, någon överdrift, kan endast riksdagsstriden kring 1734 års lag uppfattas som mer belyst i den tidigare historievetenskapliga forskningen beträffande jakträttens komplikationer under tidigmodern tid. För att skapa ny kunskap finns därmed goda motiv att undersöka jakträttsfrågan och vilken roll den spelade för skilda samhällsklasser; så också att placera aktiviteten i samklang med relationen överhet/undersåte.

Undersökningens frågor

I inledningen har två grundläggande frågor formulerats: varför sökte svenska eliter exklusiv jakträtt och hur reagerade de som förlorade sin jakträtt? Frågorna vidareutvecklas i det följande:

Varför blev det av vikt för svenska eliter att söka en exklusiv jakträtt?

- Vilka motiv fanns bakom de inskränkande jaktlagarna?
- Vilken betydelse hade jakt och jakträtt för elitstrukturerna i Sverige under tidigmodern tid?
- Hur vidmakthölls förbuden?

Hur reagerade allmogen mot de inskränkande lagarna och vilka former tog motståndet

- Vilka former tog rättsövervakningen?
- Hur reagerade de ofrälse i riksdagen när jakträtten blev inskränkt?
- Var tjuvskytte en form av vardagligt motstånd?

Perspektiv, källor och metod

Detta är därmed en avhandling om jakträttens bakgrund, utveckling och konsekvenser vid tiden för de inskränkande jaktlagarna. Fokus för undersökningarna ligger på frågans legala aspekter och följder samt den politiska processen kring lagstiftningsarbetet. Den huvudsakliga metoden vilar därför mot att undersöka handfast empiri som lagar, riksråds- och riksdagsprotokoll samt domböcker.

---

155 R.R. Müntzing, *Svensk Jaktlitteratur I-II*, Linköping 1928 & Norrköping 1935; Tor Schreiber von Schreeb, *Svenska jaktens litteratur intill år 1900*, Uppsala 1920 med tillägg Stockholm 1958; Richard Kjellberg, *Den svenska jakten i litteraturen: en kommenterad bibliografi intill år 1960*, Stockholm 1991.

156 Benkt Lidzén, *Hjortens spår: jakten genom tiderna med bildkonstnärrens ögon*, Skövde 1993; Lidzén 1998; Brusewitz 1967; Nordenram 2001; Henrik Ekman, *Vargen: den jagade jägaren*, Stockholm 2010.

För att skapa ett utgångsläge inför de vidare undersökningarna består den *första uppgiften* i att analysera jaktlagar i syfte att se bakomliggande rättslinjer och inspirationer vilka styrt eller påverkat den jakträttsliga lagstiftningen. Naturliga källor är tillgängliga lagsamlingar, partiella och partikulära lagar men också privilegiebrev.¹⁵⁷ Att landskaps- och landslagars jaktlagar undersökts, trots avhandlingens tidsmässiga koncentration till perioden ca 1600 till 1789, har sin grund i att den svenska jakträttens utveckling fram till de formella monopolen 1647/1664 kan uppfattas som en minst 300-årig process. Att förbise detta långa förspel är inte möjligt om segregationen och dess effekter under 1600-talet skall förklaras fullt ut. Genom att sätta källorna i relation till rådande judiciella ideologier och strömningar kan lagverken ges ett tidsbundet innehåll, men också viktas mot ett mer internationellt rättshistoriskt sammanhang. Detta sker i kapitel 2, vilket behandlar jakträttens juridik.

Som *andra uppgift* måste även de institutioner som deltog i den lagstiftande processen, det vill säga kungamakt, riksråd och riksdagar, undersökas i syfte att se såväl agerande som bakomliggande motiv. Frågan om jakträtt synes ha varit intermittent förekommande i riksdagsdebatterna; tillfälligt har den blossat upp för att inte återkomma under decennier. En koncentration i arbetet har därför skett till de tre perioder som efter en systematisk genomgång av tillgängligt material har uppfattats som särskilt avgörande: förspelet och tiden för de monopolistiska lagarnas införande, den inflammerade riksdagsstriden inför 1734 års lag samt 1700-talets sista decennier inför 1789 års förordning, vilken återställde jakträtten till ägaren av skattejord. Den politiska processen och dess bakomliggande drivkrafter undersöks och analyseras i kapitel 3.

Som *tredje uppgift* undersöks jaktbrott. Syftet är att ge svar på frågan om vilka människor som ställdes inför domstolarna och vilka former sanktionerna tog. Det ger en uppfattning om tjuvskyttets strukturer. Repressionens tyngd kan likaväl som lagarnas formella rigorositet förväntas avspegla frågans vikt från den styrande elitens sida. Denna delundersökning är uppdelad i tre kapitel beroende på den särslagstiftning som gällde för riket. Jaktbrott på kungens och kronans marker löd under andra regelverk än överträdelser som ägde rum i mer ordinära landsbygdshäradar; något som understryker den bild Harald Gustafsson artikulerar avseende begreppet konglomeratstat och hur stater var uppbyggda i det tidigmoderna Europa.¹⁵⁸ Även inom riket synliggjorde partikulära lagar sådana skillnader.

Domstolarnas arbete avseende jaktbrott i ett västsvenskt härad, Mark, un-

---

157 Partiella lagar definieras i avhandlingen som tillkommande lagar i form av förordningar, kungliga brev, stadgor etc vilka mer generellt kompletterade eller justerade landslagens bestämmelser; partikulära lagar hade samma bakgrund men avsåg i huvudsak specifika områden eller jordnaturer. De senare dominerade stort och även partiella lagar hade partikulära inslag – som jaktstadgorna 1647 och 1664.

158 Harald Gustafsson, "De överlappande pusslen: om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa", i Max Engman & Nils Erik Villstrand (red) *Maktens mosaik: enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Stockholm 2008, s 61f. Se även Harald Gustafsson, "The Conglomerate State. A Perspective on State Formation in early Modern Europe", *Scandinavian Journal of History* 23, 1998:3-4.

dersöks ingående från tidigt 1600-tal till 1789, i kapitel 4. I kapitel 5 sker en kompletterande undersökning genom nedslag i publicerat domstolsmaterial från skilda delar av riket under vissa begränsade tidsperioder. Ett typiskt skogshärad som Fryksdal i Värmland granskas mer detaljerat. Kungamaktens specifika intressen i saken undersöks via domböcker från den kungliga jaktmarken Öland men också genom de rättsfall som överprövades vid Göta hovrätt. Det sker i kapitel 6. Slutligen, i kapitel 7, diskuteras resultaten i relation till avhandlingens frågor och forskningsläge.

Fördjupande källproblematik och andra metodologiska övervägande diskuteras i anslutning till respektive kapitel. För förklarande uppgifter samt praktisk arbetsmetodik hänvisas till "Förkortningar i text och notapparat" samt "Upplysningar", före avhandlingens innehållsförteckning.

Kapitel 2

Jakträtt i lagstiftningen ca 1250-1789

Inledning

Genom att diskutera jaktlagarnas innehåll i en tematiserad studie – om än i kronologisk ordning – förtydligas bakomliggande rättslinjer och utvecklingen från en helt eller tämligen fri jakträtt till en i hög grad inskränkt sådan. Ett kompletterande syfte med den juridiska undersökningen blir dessutom att skapa en kunskapsgrund inför nästkommande kapitel om den politiska process i vars verklighet lagarna vanligen tillkom.

Givna källor är lagverk, partiella och partikulära lagar men också adelsståndets privilegier då dessa fick en oförblommerad påverkan på jakträttens judiciella utveckling. Privilegiebrev var inte lag men gav likartad effekt. Huvuddelen av källmaterialets lagverk finns i tryck.¹⁵⁹ Ytterligare regelverk har påträffats som hänvisningar i domslut eller vid genomgångar i andra förteckningar.¹⁶⁰

Lagstiftarnas formuleringar utgör en källkritisk problematik. Landskapslagarnas svaghet är deras svåröverskådlighet liksom oklarheter i tillkomsttid.¹⁶¹ Men svårigheterna att nå exakthet gäller även för den senare legislaturen. Oklarheter och bristande överensstämmelser ses i de karolinska författningarna.¹⁶² Den lagstiftning som tillämpades under stormaktstiden och i början av frihetstiden har också uppfattats som svåröverskådlig och osystematisk.¹⁶³ Åtskilliga lagar repeterades och det var inte alltid tydligt utsagt i vilka geografier de gällde. Det medför en viss försiktighet vid analyser och en acceptans att vissa företeelser förblir omöjliga att fastställa. Det är också i det närmast ogörligt att bedöma hur och i vilken omfattning lagarna offentliggjordes. Häradsrätternas protokoll visar i allmänhet på dröjsmål mellan utfärdande och till dess att lagtexterna blev upplästa inför tingsmenigheten. Om de dessförinnan hade tillkännagivits från predikstolarna förblir oklart men det kan förutsättas att det inte alltid rådde full kunskap ute i riket om lagarnas innehåll.

---

159 Magnus Henrik Brummer, *Kort utdrag af alla Kongl. Förordningar, Resolutioner och Bref, rörande Skogarnes vård och nyttjande i Riket samt Jagt och Diurfång*, Stockholm 1787.

160 Exempel: RA ÅK 735; Samzelius 1915; Stiernman 1728, 1729, 1733, 1747.

161 H & W 1979, se författarnas reservationer i förtexterna; Elsa Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i omvandling*, Lund 1988, s 242ff, angående oklarheter om exempelvis Östgötalagen och dess tillkomst.

162 Winberg 1985, s 165.

163 Staffan Granér, *Sambävd och rågång: om egendomsrelationer, ägoskiften och marknadsintegration i en värm-ländsk skogsbygd 1630-1750*, Göteborg 2002, s 56.

Efter jägeristatens omorganisation 1682 fick landshövdingarna ett större inflytande över den lokala övervakningen, vilket resulterade i vissa lokala direktiv. Även hovrätterna riktade brev till underrätterna och enskilda jägmästare utgav egna memorialer.¹⁶⁴ Dessa har medtagits om innehållet har ansetts haft en mer generell påverkan på rättsordning och rättsskipning.

Jakträttens natur

von Seth har i sitt arbete om svensk jakträtt definierat begreppet jakt:

”Varje handling [...] som har till syfte att den handlande därigenom skall sätta sig i besittning av eller döda vilt djur av någon till endera av de två högsta djurklasserna – däggdjur och fåglar – hörande djurart eller unge av sådan eller bemäktiga sig eller förstöra bon och ägg av sådan art”.¹⁶⁵

Den amerikanske antropologen Matt Cartmill diskvalificerar däremot fällfångst i en mer utvecklad definition av begreppet jakt i det han menar att jakt måste vara *direkt*.¹⁶⁶ Cartmills avgränsning är inte invändningsfri. Visserligen dras en tydlig gräns mellan aktiv och passiv jakt redan i landskapslagarna, och jaktformerna hade, och har, högst åtskilda digniteter.¹⁶⁷ Men genom att utesluta fällfångst som jaktform undantas en avgörande del av mindre bemedlade individers utövning genom tiderna, liksom outhärliga delar av den svenska allmogejakten.¹⁶⁸ De legala inskränkningarna avsåg dessutom båda jaktformerna varvid även fällfångst har inlemmats i det följande arbetet.¹⁶⁹

Jakträtt kan i förstone förefalla som en oproblematisk storhet, men begreppet bör preciseras för att bli användbart. Den tidigare citerade von Seth definierar ett mer modernt jakträttsbegrepp som den rättsligt skyddande befogenheten att *råda över jakten* på ett *visst jaktområde*.¹⁷⁰ Själva rådighetsbegreppet diskuteras av Stafan Granér. Att ha rådigheter i förhållande till ett stycke land innebär rättigheter att tillgodogöra sig ett visst nyttoflöde från denna tillgång.¹⁷¹ Jakträtt kan därmed verka oupplösligt förbunden med jordäggande eller disposition av jord och inrymmas i ett sådant rådighetsbegrepp. Men saken kompliceras av besittningsrätt till ett visst landområde kan graderas efter vad den enskilde får eller inte får göra. Saken berör

---

164 VLA (GHH) DXA:I, s 569ff, Transumt af Kongl. Maysts Nådy. resolution uppå Hofjägmästaren Reuter Crantz underdånigst insinuerade memorial, gifwen Stockholm d 6 Septbr: 1692.

165 von Seth 1940, s 15. Se även Almond 2003, s 3, som har en likartad definition.

166 Cartmill 1996, s 29. Min kursivering.

167 Ulf Nyrén, ”Jakten och makten – en fråga om nytta eller nöje?”, C-uppsats 2004, Historiska institutionen, Göteborgs universitet, s 18-28.

168 Tillhagen 1987, s 32-66.

169 Fällfångst är ett vitt begrepp. Se Hahr 1866, s 162-217. Denne delade upp den passiva jakten i ett flertal kategorier som gropar, gårdar, saxar, giller, snaror, nät och jakttyg. Mångfalden i nomenklaturen kan ses att enbart begreppet ”giller” delades i lås, fällor, krakar, tanor, burar, björnramar, lämmar och flakor.

170 von Seth, s 18. von Seths kursiveringar.

171 Granér 2002, s 9-10, för diskussionen se även s 7-19.

ytterst vem eller vad som gör anspråk på att vara huvudman till en jordnatur men också annan reglerande lagstiftning som överskuggar den enskildes rättigheter.

Att frågan inte ens i nutid är helt klar framgår av att Högsta domstolen, HD, nyligen beviljat prövningstillstånd i en fråga om inskrivning av jakträtt, det vill säga om jakträtt är en sådan nyttjanderätt att den kan följa med en fastighet vid försäljning, även om det finns andra inskränkningar i form av en viltvårdsområdesförenings direktiv.¹⁷² Att HD väljer att pröva saken avspeglar att jakträtt inte kan beskrivas som oproblematiske utan synes rymma tidlösa principiella frågor om skillnader mellan nyttjande- och äganderätt.

Oaktat HD-beslutets vidare öden måste rådighetsbegreppet i sakfrågan betraktas som en modern syn som inte nödvändigtvis behöver ha varit gällande i tidigare skeden. Frågan faller tillbaka på att dels all jakt, åtminstone vid någon mesolitisk tidpunkt naturligtvis måste ha varit fri, dels att jägaren rättsfilosofiskt tillmätts en egen exklusiv rätt. Genom sitt nedlagda arbete *tillägnade* sig utövaren bytet och detta alldeles oavsett jordägarens rättigheter.¹⁷³

I den romerska rätten hade frågan om rätten till bytet uppmärksammas av jurister då vilda djur fram till dess att de dödades ansågs som *res nullus*, egendom utan ägare.¹⁷⁴ Begreppet är centralt på det rättsteoretiska planet, och dess inneboende konflikt med äganderätten observeras av Elsa Sjöholm:

”Luften, det flytande vattnet, havet och havskusterna tillhör alla enligt justiansk rätt, med hänvisning till naturrätten. Denna *ius naturale* eller *ius gentium* råkar i en mängd i lagen uppräknade fall i konflikt med den enskilda äganderätten, som också den har naturrättskaraktär [...] Vilda djur, fåglar och fiskar tillhör alla, men blir enskild egendom när de fångas av någon. Här kan konflikt uppstå om fångsten sker på enskild mark.”¹⁷⁵

Denna grundläggande motsägelse mellan en gudomlig eller mer ursprunglig naturrätt i kollision mot en egendomsrätts anspråk synes ha utgjort ett intellektuellt problem för rättsfilosofen under århundraden.¹⁷⁶ Diskussionen kan betraktas som oklar och motsägelsefull och vila mot naturrättens inneboende dunkelhet och mångtydighet. Bo Lindberg, som avhandlar naturrättens inflytande i svensk juridik, menar att ”naturrätten förefaller mest varit ett honnörssord utan konkret innebörd”.¹⁷⁷ Heikki Ylikangas sätter däremot naturrätten i relation till maktförändringarna i 1600-talets Sverige. Han menar att det inte är någon slump att den

---

172 Högsta domstolen, mål nr 02650-1, 2011-09-20. Inskrivningsmyndigheten hade ursprungligen avslagit fastighetsägarnas ansökan och Ångermanlands tingsrätt lämnade saken utan bifall; inte heller Hovrätten för Nedre Norrland meddelade prövningstillstånd.

173 För diskussion om tillägnelsebegreppet, se Johansson 2000, s 38.

174 Griffin 2007, s 16.

175 Sjöholm 1988, s 148.

176 Manning 1993, s 76.

177 Bo Lindberg, *Naturrätten i Uppsala 1655-1720*, Uppsala 1976, s 176.

romerska rättens spridning sammanföll med den period när adelns makt stärktes och att motståndet mot den började när makten försvagades. Han ser naturrätten som ett mycket effektivt vapen i händerna på kretsen kring kungamakten. Den identifierade sig med den inhemska rätten vilket blev av vikt för reduktionen.¹⁷⁸ De juridiska förvecklingarna fick emellertid inga konsekvenser för själva jakt-rättsfrågan. Saken skulle i stället kunna ses som att skilda rättsfilosofiska synsätt fick ge vika inför kungamaktens liksom de adliga juristernas gemensamma förmenta egenintresse i sakfrågan

Inte heller naturrättens store uttolkare John Locke (1632-1704) ger glasklara svar. Han söker förklara naturrättens äganderättsliga konsekvenser genom att använda metaforer: Även om vattnet i en källa tillhör alla så tillhör vattnet i ämbaret den som öst upp det. På likartat sätt var det med viltbrådet; det ansågs tillhöra den som nedlagt arbete på det, även om alla dessförinnan hade lika rätt till det. Han exemplifierar sitt synsätt med haren: såsom viltbråd anses haren gemensam och inte i någons enskilda besittning. Men den som lägger ned så mycket arbete att han uppsparar och förföljer djuret har tagit det ur det gemensamma tillståndet och påbörjat en äganderätt.¹⁷⁹

Lockes uppfattning kan sökas i själva definitionen av en egendomsrätt som i de flesta rättsordningar ställer krav på både behärskande och varaktighet. Vilda djur rör sig fritt över gränserna, kanske många gånger på ett dygn och är i allmänhet inte individualiserade. Ett sådant djur kan aldrig betecknas som någons egendom.¹⁸⁰ Men rättsordningens klara logik kolliderade mot en verklighet när jordägare i åtskilliga utländska rättssystem kunde förbjuda obehöriga att beträda sina marker.¹⁸¹ I stora delar av Europa var det tidigt en förbjuden och subversiv handling för bönderna att överhuvudtaget vistas i skogen.¹⁸² Den frihet begreppet res nullus erbjöd blev till en chimär.

Frågan blir om saken skulle kunna uppfattas annorlunda i det svenska riket, inte minst genom den i sedvana och rättspraxis hävdvunna allemansrätten, om än först i modern tid kodifierad via en lokution i Regeringsformen.¹⁸³ Några mer omfattande inskränkningar i invånarnas rätt att passera andras ägor kan heller inte

---

178 Heikki Ylikangas, "Kampen mellan naturrätt och romersk rätt i Sverige: två förklaringar", i *Den svenska juridikens uppblomstring i 1600-talets politiska, kulturella och religiösa stormaktssambälle: föreläsningar vid ett svensk-finskt rätthistoriskt tvärvetenskapligt symposium i Uppsala 18-20 april 1983, band 9 Rätthistoriskt bibliotek*, 1984, s 150-154.

179 Stig Strömholm & Åke Frändberg (red), *Rättsteoretiska klassiker: en antologi*, Stockholm 1988, s 173ff.

180 von Seth 1940, s 19.

181 Ib. s 26ff.

182 Johansson 2000, s 29; Almond 2003, s 141.

183 2 kap. 15 § Regeringsformen (SFS 2011:109). Se Bertil Bengtsson, *Allemansrätten: vad säger lagen?* Stockholm 1999; se även Gunnar Wiktorsson, *Den grundlagsskyddade myten: om allemansrättens lansering i Sverige*, Stockholm 1996.

ses i vare sig landskaps- eller senare lagar.¹⁸⁴ Den äldre romerska jaktfriheten begränsades i de svenska landskapen inte av sådana omständigheter; något som inte var ovanligt i andra statsbildningar. I England utfärdades en mängd och i ökande grad inskränkande *enclosure acts* från tidig medeltid och framåt.¹⁸⁵ Allmänheten nekades tillträde och utestängdes från möjligheten att utnyttja naturresursen.

Fyra rättslinjer i landskaps- och landslagar

I det följande studeras jaktlagarna i åtta landskapslagar som vid tiden (ca 1250-1350) rymdes inom det dåvarande svenska rikets geografier, samt Kristoffers landslag (KL) från 1442. I sina bestämmelser om jakt kan KL ses som en smärre reviderad variant av Magnus Erikssons landslag (MEL) från ca 1350. KL ägde formellt bestånd ända fram till 1736, då 1734 års lag trädde i kraft, dock utan att omfatta någon ny jaktlag. För jakträttens del korrumpierades och kompletterades KL långt tidigare genom en serie partiella lagar och privilegier.

Tablå 2.1 Jaktlagarnas huvudinnehåll i landskapslagarna

Äldre Västgötalagen

- Alla fick jaga överallt.

Yngre Västgötalagen

- Alla fick jaga överallt.
- Obligatorisk rovdjursföljelse för alla.

Östgötalagen

- Aktiv jakt fick inte ske på andras marker. Passiv jakt bestraffades hårdare än aktiv.
- Obligatorisk rovdjursföljelse för alla [bönder].
- Särskilda bestämmelser för älg (bl a att den som drev upp djuret hade rätten till det även om det gick över till andras marker).
- Bäverjakt var fri på allmänning; hare och räv fria för alla överallt.
- Rådjur reserverat för kungen.

Upplandslagen

- Fällfångst fick inte ske på andras marker förutom efter björn och varg.
- Jakttid på ekorre.

Västmannalagen

- Fällfångst fick inte ske på andras marker förutom efter björn, varg och räv.
- Obligatorisk rovdjursföljelse för bönder.
- Jakttid på ekorre.

---

184 H & W 1979, fjärde serien, Skl, s 109f och 115. Vissa inskränkningar kan ses men det handlar i allmänhet om intrång eller skada på byamark och åkrar. Men en resande hade rätt att plocka en hatt eller handskar fulla med nötter även i *annans inbågade skog* (min kursivering). Något förbud att beträda marken kan inte ses.

185 www.nationalarchives.gov.uk, sökord "inclosure acts" och "enclosure acts". 2010-09-12.

Södermannalagen

- Fällfångst fick inte ske på andras marker.
- Obligatorisk rovdjursförföljelse för alla. Skottpengar.
- Jakttid på ekorre.
- Fällfångst efter ekorre förbjuden i andras skogar, aktiv jakt tillåten.
- Regler för lysning av älgspjut etc och tvister mellan jägare.

Dalalagen

- Jakttid på ekorre.
- Regler för lysning av älgspjut etc.

Hälsingelagen

- Aktiv jakt förbjuden på andras marker.
- Fällfångst förbjuden på andras marker förutom björn, varg och räv.
- Fällor ansågs som större intrång än aktiv jakt med armborst eller pil och båge och bestraffades hårdare.
- Regler för tvister mellan jägare.

Källa: H & W 1979.¹⁸⁶

Västgötagarna stadgade att arter som hare, räv, varg, björn, älg och utter tillföll jägaren.¹⁸⁷ I *Svenskt Jaktlexikon* framför författarna meningen att älgen i Västergötland ansågs som skadedjur och av denna anledning buntats ihop med djur som i övrigt kan uppfattas som sådana.¹⁸⁸ Eftersom kronvilt eller rådjur inte omnämndes kunde de i konsekvens ha varit förbjudna. Mer troligt är emellertid att lagtexten ger uttryck för en helt fri jakträtt i landskapet utan några jakträttsliga jordrestriktioner. Om jakten var fri på utter borde den ha varit lika fri på andra förmenta skadedjur som till exempel grävling eller mård – vilka inte omnämndes. I andra landskapslagar var lagstiftarna dessutom noga med att peka ut de arter vilka var förbjudna att jaga eller som försetts med restriktioner. Hade exempelvis rådjur varit förbjudet villebråd i Västergötland hade detta säkerligen också angivits i likhet med Östgötagarna. En annan möjlighet är att icke omtalade arter vid tiden varit så sällsynta att det inte funnits anledning att nämna dem. Att inga landskapslagar berörde vildsvin eller uroxe har tagits som intäkt på att arterna var utrotade vid tiden för nedtecknandet av landskapslagarna.¹⁸⁹

Det är frestande att från de första landskapslagarna till de sista se en utveckling från fri jakt till allmänt jaktförbud i andras skogar. Scenariot bygger på förutsättningen att den liberala äldre Västgötagarna tillkom under 1200-talets mitt, eller ti-

---

186 Lagtexterna återfinns i H & W 1979, femte serien Vgä, s 192; femte serien, Vgy, s 367; första serien Ögl, s 221f; första serien Upl, s 171f; andra serien Vml, s 140; tredje serien Sml, s 122f, se även not 131 där handskriften Hs B tillägger ”och utsättande av giller”, se även not 197 där samma handskrift tillägger ”och vargnät”; andra serien Dal, s 61. Sjöholm 1988, s 89, 328f, menar dock att Dalalagen (B 54) sannolikt gällde för Värmland. I det följande kallas dock, med denna reservation, Dalalagen ändå för Dalalagen; tredje serien Häl, s 374, se även s LX.

187 H & W 1979, femte serien, s 192.

188 Notini 1947, s 1811.

189 Einar Lönnberg, ”Några ord om Östergötlands högre djurlif i forna tider”, i Birger Mörner (red) och Alice Trolle (utg) *En bok om Östergötland*, Stockholm 1915, s 26.

digare, och att den inskränkande Hälsingelagen nedtecknades i mitten av 1300-talet eller som tidigast 1319.¹⁹⁰ Under denna relativt korta tid skulle med andra ord jakt-rätten i de svenska landskapen drastiskt ha förändrats och förbundits med jordä-garens rätt – vilket skulle peka på ett förändrat synsätt i frågan under mellantiden. Hypotesen har sina skavanker, inte enbart beroende på att landskapslagarna i all-mänhet måste anses som svårdaterade, men också då inga större revisioner förekom av redan stiftade lagar.¹⁹¹ Den yngre Västgötalagen, lika liberal som den äldre, ägde bestånd ända till 1389, alltså även efter landslagens tillkomst.¹⁹²

Mer fruktbart är i stället att se landskapslagarna ur ett helhetsperspektiv; där de tillsammans och trots sina divergenser, tydliggör inriktningar vilka återkommer i landslagarna. De senare blir därmed i stort till en kompilation av landskapslagarna.

Tablå 2.2 Jaktlagar i Kristoffers landslag (KL) 1442

-
- Fällfångst förbjuden på andras marker förutom efter björn, varg och räv.
  - Obligatorisk rovdjursbekämpning för alla utom präster, klockare och ensamma kvinnor.
  - Förbud mot älgspjut i söder, tillåtet i Dalsland, Värmland, Dalarna, Norrland och Österland.
  - Jakttider på älg, ekorre, mård och lekatt (hermelin).
  - Jaktförbud i konungens parker.
  - Förbud att jaga rådjur med nät.

Källa: H & W 1962.¹⁹³

Fyra rättslinjer framträder:

1. Den första och äldsta linjen representerade *jägarens tillägnelserätt*. Genom sitt nedlagda arbete approprierade jägaren bytet, oaktat vem som gjorde anspråk på jorden där jakten skett.
2. Den andra linjen hävdade *jordägarens rätt*, i synnerhet avseende det intrång som en fast fångstanordning utgjorde.
3. En tredje linje representerades av *offentligrättsliga bestämmelser*, vilka reglerade rovdjursbekämpning och jakttider. Till denna kategori kan civilrättsliga föreskrifter inräknas, som exempelvis regler för att lösa tvister mellan jägare.
4. Den fjärde linjen var *kungamaktens överhöghetsrätt*.¹⁹⁴

---

190 H & W 1979, femte serien, s XI-XXXVII; H & W 1979, tredje serien, s XLIII-LV.

191 H & W 1979, se författarnas reservationer i förtexterna; Sjöholm 1988, s 242ff.

192 H & W 1962, s XL; H & W 1979, femte serien, s XXXVIII-XLIII, s 367.

193 H & W 1962, s 16, noter 182f; s 109f, noter 119-127.

194 Att vid tiden skilja kungamakt och krona är problematiskt. Se Gabriela Bjarne Larsson, *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige*, Lund 1994, s 10, där hon omväxlande använder termen kung(amakt) och krona. Hon anser dock att kronan har likheter med stat vilket gör att kronan bör användas sparsamt i början. Se även Jan Samuelsson, *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523-1611*, Lund 1993, s 22. Samuelsson menar att "kronan" på en viss empirisk nivå inte är så problematisk. I allmänhet förbinder den under 1500-talet de institutioner som är förknippade med den centrala regeringen: kungen och den centrala byråkratin bestående av kammare och kansli; i viss mån även riksråd och riksdag.

Jägarens tillägnelserätt

I sex av lagarna ses inga förbud eller sanktioner mot jägare som med spjut, armborst eller pilbåge sökte byten i andras skogar. Det kan ifrågasättas hur väl kända gränserna var mellan såväl enskilda som byars ägor och om en förbjudande lag fyllde någon funktion i mestadels folktomma områden? Att markera gränser förefaller dock ha varit av vikt i det medeltida samhället.¹⁹⁵ Att aktiv jakt inte reglerades kan därmed tas som intäkt på att jägaren i dessa regioner hade en egen rätt till sitt byte i förhållande till den som gjorde anspråk på marken. Samtidigt är det anmärkningsvärt att just Hälsingelagen förbjöd aktiv jakt i andras skogar, inte minst med hänsyn till det väldiga områdets skogsrikedom och relativa ödslighet.¹⁹⁶ Var lagstiftarnas intention att verkligen förbjuda aktiv jakt så hade nog så också skett även i andra lagar, alldeles oavsett troliga svårigheter att effektuera dem. Att Hälsingelagen utgör ett undantag handlar troligen om att jakt tidigt representerade andra värden i de nordliga skogsområdena, något som Widén visar ifrån Härjedalen och Jämtland.¹⁹⁷

Samma äganderättsliga principer som gällde för vilda djur borde även omfattat utnyttjande av andra naturresurser som fisk och skogens alla produkter. Det har stundom förfäktats att skog för både krona och gemene man intill början av 1600-talet hade föga eller intet värde genom sin rikedom. Först när skogarna i mellersta och södra delarna av riket avverkades i allt högre takt ändrades insikten.¹⁹⁸ Skogens produkter fick allt högre nationalekonomisk betydelse, synbarligen illustrerat i påståendena som att ”Sveriges historia är dess skogar” eller att ”Sveriges öde är dess skogar”.¹⁹⁹

Men detaljgraden i bestämmelser, som i exempelvis den yngre Västgötalagen visar att skogsprodukter som bark, näver, virke och ved måste ha ansetts skyddsvärda redan under medeltiden.²⁰⁰ Det var förbjudet att hugga ved och virke i andras skogar, eller i skogar där man inte hade del; något som samtliga landskapslagar liksom MEL

---

195 Bo Frense, *Religion och rätt: en studie till belysning av relationen religion-rätt i förkristen nordisk kultur*, Köpingsbro 1982, s 180; Johan Oskarsson och Martin Busk, ”Rätten till Norrland – nutida strider, historisk arena”, opublicerad D-uppsats, Institutionen för skogens ekologi och skötsel, Umeå 2007, s 32. Även Vgä gav uttryck för att råmärkesstenar skulle grävas ned i jorden, se H & W 1979, femte serien, s 136.

196 H & W 1979, tredje serien Häl, s 374. Se även LX. Vid lagarnas tillkomst räknades nuvarande Gästrikland till Uppland. Med Hälsingland avsågs däremot allt land norr om Ödmården, gränsskogen till Hälsingland. Det betydde att lagen hade giltighet i hela det Norrland som var bebyggt och befolkat av svenskar. I Österland, det vill säga nuvarande Finland, rädde sedan urminnes tider dessutom svensk rätt i de sydvästra kuststrakterna och i takt med att det svenska väldet utvidgades följde lagen med.

197 Widén 1934.

198 C.G. Ihrfors, *Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling: ett bidrag till den svenska jord- och skogslagstiftningens historia*, Uppsala 1916, s 149.

199 Henning Hamilton, ”175 år – ett skogsbruk vaknar långsamt och reser på sig”, i *Kungl. Skogs- och lantbruksskademiens tidskrift, Jubileumssupplement: historiska artiklar sammanställda med anledning av 175-årsfirandet av akademiens installation, supplement 20*, Stockholm 1988, s 7.

200 H & W 1979, femte serien, Vgy, s 348-357. Förnämesbalkens § 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 10, 11, 12, 13, 14,18 och 44 reglerade skilda fall av olaga utnyttjande av andras skogar och träd.

och KL också ger uttryck för.²⁰¹ En uppsjö av regleringar har ända in i modern tid styrt utnyttjandet av skogarnas resurser. Skogslagstiftningen var minst lika rigorös som jaktlagarna och förorsakade över tid betydligt mer arbete för domstolarna.²⁰²

Fisk kan betraktas som lika *res nullus* som någonsin ett fyrfota djur eller en fågel. Den äldre och den yngre Västgötalagen befattade sig lika lite med fisk som med jakt medan andra landskapslagar var mångordiga och relativt samstämmiga.²⁰³ Av regelverken och dess bötesbelopp framgår det att fasta fiskeverk, som kistor, ryssjor, mjårdar, nät och andra fångstkonstruktioner, uppfattades som värre intrång i den enskildes rätt än exempelvis krokfiske. Men det fanns också regionala skillnader, som i Dalarna där man kan ana en fri fiskerätt, om än ingen fick fiska med fasta redskap i andras vattendrag i fler än tre nätter.²⁰⁴ Såväl MEL som KL hade likartade inskränkningar vilket bekräftades i 1734 års lag.²⁰⁵

Ägdes vattendraget av en bonde eller en by så hade dessa fiskerätt. Denna äganderättsliga koppling, som också kan ses för skogen – om än kronan över tid införde allvarliga inskränkningar i allmogens nyttjanderätt – visar på en skillnad mot jakträtt. En förklaring är att skogens produkter rimligen hade större ekonomisk betydelse än jakt.

För insjöfiskets del kan denna betydelse ifrågasättas. Under den katolska tiden och långt in på 1500-talet svarade insjöfisk för en betydande del i kosthållet för att därefter sjunka drastiskt. Fiskeribiologen Erik Degerman menar att minskningen under 1700-talet kunde bero på att jordbruket blivit en så viktig syssla att bonden inte hade mycket tid över för att fiska.²⁰⁶ Hans hypotes skulle kunna överföras till bondens relation till jakt.

Boëthius berör två principer om rätten till bytet. Han skiljer mellan nedläggande, där djuret överraskas och jakten blev sammanträngd till dödandets ögonblick, och det planmässiga förföljandet, vilket ger ett företräde vilket inte får kränkas.²⁰⁷ Markeringen framgår av Hälsingelagen:

”Driver någon själv upp älg i *sin* skog, hindrar honom hunger eller trötthet och nödgar honom att gå ifrån, då må han sätta en pil i spåret. Är han borta ett dygn eller två och fäller någon djuret under tiden, då skall den som fällde det hava skottbogen med hull och hår, och den skall hava djuret, som drev upp det.”²⁰⁸

---

201 H & W 1979, första serien Ögl, s 93; H & W 1979, andra serien Dal, s 54; H & W 1979, tredje serien Sml, s 118-121; H & W 1979, tredje serien Häl, s 375f; H & W 1979, första serien Upl, s 169-171; H & W 1962, s 107f.

202 Se Per Eliasson, *Skog, makt och människor: en miljöhistoria om svensk skog 1800-1875*, Stockholm 2002; Herman Ludvig Rydin, *Bidrag till svenska skogs-lagstiftningens historia* Lund, 1853.

203 H & W 1979, tredje serien Häl, s 376f; H & W 1979, första serien Upl, s 172-173; H & W 1979, tredje serien Sml, s 123ff; H & W 1979, andra serien Vml, s 140f.

204 H & W 1979, andra serien Dal, s 54f.

205 H & W 1962, s 110-111; Sigbrit Plaenge Jacobson, *1766 års allmänna fiskeristadga: dess uppkomst och innebörd med hänsyn till Bottenhavs fiskets rättsfrågor*, Uppsala 1978, s 16ff.

206 Erik Degerman, ”Insjöfiske”, i Håkan Tunón, Mattias Iwarsson & Stephen Manktelow (vetenskapliga redaktörer), *Människan och faunan: etnobiologi i Sverige: 3*, Uppsala 2007, s 338ff.

207 Boëthius 1939, s 120.

208 H & W 1979, tredje serien Häl, s 374. Min kursivering.

Boëthius betraktelseätt skulle i ett vidareutvecklat resonemang kunna överföras till skillnaden mellan aktiv och passiv jakt. Fällfångst innebar inte samma risk och möda som aktiv jakt och gav följaktligen en sämre rätt till bytet.

Jordägarens rätt

I större delen av riket, förutom i Västergötland och Dalarna, var inte fällfångst tillåten på annans mark. Östgöotalagen använde ordet odalbrott som ett mer påtagligt intrång i den enskildes egendom i form av fasta jaktredskap, medan Upplandslagen endast nämnde att jakt med giller, eller aktiv jakt efter ekorre, var förbjuden i annans skog.²⁰⁹ Södermannalagen hade likartade bestämmelser för fällfångst.²¹⁰ Trots att Hälsingelagen uttryckligen förbjöd aktiv jakt ansåg den också att en mer eller mindre permanent fångstanordning på annans mark skulle ge högre straffvärden:

”Går någon i en annans skog med hund och båge, skall han böta två örar. Gör han bås i skogen, skall han böta fyra örar. Gör han giller, skall han böta åtta örar i envar av tre lotter. Läger han spjut eller driver älg ur vinterstånd, böte han åtta örar i envar av tre lotter.”²¹¹

De ansatser i Östergötland och Hälsingland som funnits att binda jakträtt till jord stannade i landslagarna vid den passiva jakten:

”Nu far någon i en annans skog med giller efter fåglar eller villebråd; då skall han återlämna till skogsägaren det som han fick, med överenskommelse eller svuren ed, efter som det är värt. Och han böte tre marker till treskifte, eller värje sig med sex mäns ed, att han ej for med giller eller gjorde någon skada.”²¹²

Frågan måste ställas om fällan i sig representerade ett sådant påtagligt intrång i den enskildes rätt att den ansågs klandervärd. Det som var rotfast och stadigvarande utgjorde ett större intrång, inte det som var flyktigt och tillfälligt. Den övriga direkta förbindelse som kan ses mellan jakträtt och jordägande är skyddet för kungamaktens domäner; företeelsen behandlas senare i detta kapitel.

Offentligrättsliga bestämmelser

Fyra av landskapslagarna reglerade rovdjursbekämpning och angav sanktioner om regelverken inte åtlöds. Vanligen gick en tredjedel av utdömda sakören till konungen. Men i den yngre Västgöotalagen var det bönderna själva som skulle ha hela boten om någon bröt mot bestämmelserna om vargnät eller plikten att bygga

209 H & W 1979, första serien Ögl, s 218, not 148; tredje serien Häl s 171f.

210 H & W 1979, tredje serien Sml, s 123.

211 H & W 1979, tredje serien Häl, s 374.

212 H & W 1962, s 139, not 126.

varggårdar; något skifte av boten till konung eller annan övermakt syns inte.²¹³ Östgötalagen fördelade två tredjedelar av bötesbeloppet till de i skullgången deltagande bönderna.²¹⁴ Det kan förefalla som om lagarna sprang ur allmogens eget behov att skydda sig mot rovdjur och visar att jakträtt inte enbart var en rättighet utan även en lagstadgad skyldighet.

Men plikten var gemensam med övriga inbyggare, hade karaktär av folkupp-båd i syftet att bekämpa yttre hot vilket för tanken till krig: rovdjur måste ha upplevts som lika främmande och hotfulla som fientliga krigshäror. Den ideologiska grunden att föra krig mot rovdjur, *bellum ferinum*, var inte unik för det svenska samhällsbygget utan var artikulert redan av den romerske poeten Grattius i dennes jaktpoem *Cynegetica*, vid tiden för kejsar Augustus.²¹⁵ Det mest rättfärdiga av alla krig var det som människor tillsammans utkämpar mot omänskliga odjur.²¹⁶ Som teoretiskt begrepp trängde *bellum ferinum* även in i Sverige och kom att tjäna som motiv för det rättfärdiga i att förrinta rovdjursstammarna. När Mattias Steuchius i samband med sin disputation 1681 spekulerade i om huruvida människan fick eller inte fick jaga före syndafallet, nådde han slutsatsen att Adam och Eva i alla fall hade rätt att döda rovdjur i sin paradisiska tillvaro.²¹⁷

Yngre Västgötalagen meddelade att ”alla de som bo i Västergötland, så att ingen är undantagen, skola bygga varggårdar, eller hava vargnät”.²¹⁸ Östgötalagen stadgade att ”Alla skola jaga björn” och ”var bonde [skall] hava tre famnar vargnät” medan Södermannalagen erbjöd skottpengar till den som ”föröder en hel kull med vargungar”.²¹⁹

Den rovdjursbekämpning som setts i flera landskapslagar blev riksomfattande men också substantiell i KL genom sina krav på nästan alla inbyggares deltagande:

”Alla skola hålla nät och skullbud, såväl knapar som bönder, landbor och främ-lingar [...] Präster och klockare och ensamma kvinnor skola vara fria för nät och skullbud.”²²⁰

---

213 H & W 1979, femte serien, Vgy s 357. Boten skulle i allmänhet treskiftas: målsägande, häradet/häradshövdingen och kungen skulle ha var sin tredjedel.

214 H & W 1979, första serien Ögl, s 222.

215 Faliscus Grattius & Christopher Wase, *Cynegeticon, Grati Falisci Cynegeticon. Or, A poem of hunting by Grattius the Faliscian. Englished and illustrated by Christopher Wase Gent. Printed for Charles Adams, and are to be sold at his shop at the signe of the Talbot neare St. Dunstons Church in Fleet Street*, (London 1654) elektronisk resurs.

216 C.M.C. Green, ”Terms of Venery: Ars Amatoria I”, I *Transactions of the American Philological Association* 126, 1996, s 221. Det näst mest rättfärdiga var de krig som greker bedrev mot alla andra, det vill säga barbarerna.

217 Matthias Steuchius, ”Filosofisk disputation om jagten”, akademisk avhandling vid Uppsala universitet 1681-09-17, övers från latinet av Gösta Bergman, publicerad i *Östergötlands läns Jagtvårdsförenings årskrift 1918*, Linköping 1919, s 87f. Min kursivering.

218 H & W 1979, femte serien Vgy s 357.

219 H & W 1979, första serien Ögl s 221f; H & W 1979, tredje serien Häl, s 374.

220 H & W 1962, s 139f, not 126.

Rovdjursbekämpningens vikt kan mätas mot att den medgav jaktmöjligheter även på annans mark. Hur viktig och traditionsrik den blev kan ses genom att den ännu i 1808 års jaktlag var diffus i förhållande till jordägarens rätt. Det gick i princip att tilltvinga sig rovdjursjakt på främmande marker.²²¹ Först genom 1912 års jaktlag förbjöds björnjakt på annans mark liksom metoden att ringa in en björn i sitt ide på andras marker och därefter sälja jakträtten.²²² Av jakttiderna kan slutas att djur som älg och ekorre representerade ekonomiska värden. Det fanns anledning att söka reglera uttaget efter föryngringssäsongen eller till tider när gråverket var som bäst. Älgspjut, fångstanordningar i skogarna där vässade spjut utlöstes av förbipasserande djur, måste ha uppfattats som tämligen farliga för både folk och fä, något som Dala- och Södermannalagen gav uttryck för när det gällde ersättningsnivåer vid olyckshändelser.²²³ De förbjöds i rikets södra delar och älgspjutens geografiska skillnader kom att överleva i jaktstadgornas bestämmelser.

Kungamaktens överhöghetsrätt

Konungens rätt fanns som embryo i Östgötalagens reservation av rådjuret. Att förhållandena på östra sidan om Vättern var diametralt motsatta mot den västra är svårförklarligt då det kan förutsättas att det rådde relativt likartade förhållanden beträffande uppodling, befolkningstäthet eller närvaro av elitstrukturer i landskapens centrala delar. Men kungamaktens anspråk antyder att östgötarna nåtts av de regalrättsliga doktriner som artikulerats på kontinenten.²²⁴ Det skulle kunna uppfattas som att kungamaktens ställning vid tiden var starkare i Östergötland än i grannlandskapet.²²⁵ Men vare sig MEL eller KL kom att uttrycka någon direkt ensamrätt för kungamakten beträffande rådjur.²²⁶ Den fortsatta inskränkningen avsåg nätjakt. Det kan nu förutsättas att jaktmetoden var en vanligt förekommande och effektiv jaktform för just rådjur, synbart praktiserad vid hovjakter.²²⁷ Via lapptyg drevs djuren som i en tratt mot ett tidigare uppställt nät där de i sin flykt fastnade och klubbades ihjäl. Landslagens förbud mot nätjakt efter rådjur för andra än kungamakten kan därför ha fått en likartad effekt som ett explicit förbud. Kungamakten blev dessutom tillförsäkrad jakt genom den lagstadgade ensamrätten på egna domäner.

”Om någon jagar i konungens parker, var helst de än äro, han har förverkat sina hästar och armborst, och därtill fyrtio marker [...] det skall vara konungens ensak.”²²⁸

---

221 Albert Eklundh, *Svensk jakt: en överblick till hugfästade av Svenska Jägarförbundets etthundraåriga tillvaro*, Stockholm 1930, s 33.

222 Einar Lönnberg, *Björnen i Sverige 1856-1928*, Uppsala 1929, s 13.

223 H & W 1979, andra serien Dal, s 61; H & W 1979, tredje serien Sml, s 123.

224 Rösener 2004, s 17.

225 Sjöholm 1988, s 51. Sjöholm ser Östgötalagen som en del i konkurrensen mellan kyrka och kungamakt.

226 H & W 1962, s 109f.

227 Brusewitz 1971, s 114f.

228 H & W 1962, s 16.

Flockens upplysning att överträdaren skulle förlora såväl häst som armborst visar att paragrafen i första hand inte riktade sig mot odalmannen utan mot den mer resursrika jägaren. Förbudet kan därför uppfattas som en del av kungamaktens markering av sin överhöghetsrätt gentemot ett frälse.

Ett visst klarläggande över vilka parker som avsågs skedde i KL genom ett tillägg: ”Konungens parker äro konungens enskilda egendom, som Uppsala öd och annat dylikt”.²²⁹ Uppsala öd hade mytiska anor, och avsåg en samling jordegendomar vilka avdelats kungamakten för dess uppehälle och som inte fick skingras.²³⁰ Godskomplexet omfattade efter 1560 en enorm förmögenhet om cirka en fjärdedel av den svenska jorden.

I den medeltida litteraturen sker en uppdelning i skogskategorierna *parcus* och *foreste*. Den förre var inhägnad, den senare öppen.²³¹ Uppsala öds väldighet medför dock att endast en ringa del av dessa marker kunde ha varit avskilda eller inhägnade *parcus*. Då inte sådan jakt uttryckligen förbjöds skulle det kunna antagas att den fortsatte att vara fri.

Delsammanfattning och diskussion – de medeltida lagarna

De medeltida lagverken ger uttryck för fyra rättslinjer. Sammantaget, och åskådliggjort genom landslagarna, visas en acceptans för en fri jakträtt men också en jakträtt förbunden med jord. Uppdelningen tog sin utgångspunkt i jaktformer där aktiv, och sannolikt svårare, mer resurskrävande och utmanande jakt, gavs en friare ställning. Rent formellt fick den ske även på andras marker och innefattade också rätten att med alla medel förfölja rovdjur. Den äganderättsliga och jordbundna jakträtten tog fäste på det intrång som utgjordes av den fasta fångstanordningen. Visserligen var konstruerandet och underhållet av älggröpar och andra fångstanordningar förenat med möda, men fångsten handlade mer om skörd än jakt i egentlig mening. På ett överordnat plan skulle de båda linjerna kunna uppfattas som en kompromiss mellan en äldre åskådning och en ny tids.

Den offentligrättsliga linjen prioriterade rovdjursbekämpningen. Här invertaderas jakträtten i det att den blir till sanktionerad skyldighet. Till denna rättslinje måste tidsregleringar, förbud mot vissa jaktformer liksom regler för jägarens rätt till bytet visavi andra jägare läggas. Det var praktiska regelverk sprungna ur befolkningens men också jägarnas behov.

Den fjärde rättslinjen vilade helt på kungamaktens anspråk på att markera sin särställning men också att skydda sina egna domäner mot främmande intrång.

---

229 Ib. s 37, noterna 183, 184. KL definierade MEL:s ”konungens parker” till att de ”äro konungens enskilda egendom, som Uppsala öd och annat dylikt”.

230 Ordet ”öd” har betydelsen rikedom på fornsvenska.

231 Leif Mattsson & Einar Stridsberg, *Skogen genom tiderna: dess roll för lantbruket från forntid till nutid*, Stockholm 1980, s 254.

Att en tjuvskytt skulle förlora sitt armborst och sin häst pekar mot att dessa lagar inte enbart riktade sig mot en resursfattig allmoge utan mer mot ett frälse. Att MEL och KL inte starkare försvarar kungamaktens anspråk på rådjur utan sammankopplade rådjursförbudet med nätjakt betyder sannolikt inget annat än att jaktformen var vanlig och effektiv i de medeltida bygderna.

Landslagen var alltså till sitt innehåll tillåtande till rovdjursjakt, inte förbjudande till aktiv jakt förutom i de kungliga parkerna, men förbjudande av passiv jakt på andras marker. Men från 1400-talet började denna för gemene man så frikostiga lagstiftning att inskränkas genom en rad partiella och partikulära lagar. Till skillnad mot de medeltida lagarna gav de inte uttryck för den enskildes rätt eller jaktutövning som sådan, utan syftade ensidigt till att förstärka kungamaktens personliga anspråk samt rätt över kronans marker. Men även frälset sökte markera sin exklusiva rätt på egna områden.

Jakträtt i partiella och partikulära lagar till och med 1647

Efter några lokala begränsningar i Småland och Västergötland utgav 1488 Sten Sture d ä och delar av riksrådet ett jaktförbud för bönder och klerker. Genom de inledande raderna kan det läsas som om det vore riksomfattande. Men i de avslutande meningarna, där den östgötska socknen Kvillinge och det område som styrdes från Fågelvik särskilt nämndes, framhävs dokumentets lokala eller möjligen regionala anspråk.

”... så nu som till tidigare till en om den olagliga jakt som meniga klerker, bönder och alla andra bruka här i riket, så att de ingalunda vilja tillstädja att några bönder eller klerker må de jakt bruka, ej heller må någon friboren man giva sina bönder eller undersåtar lov att jaga på sin eller annan mans skog. Finns också några klerker eller bönder som mitt Sten Stures brev har, det de får jaga, då kallar jag dem nu igen, och gör dem maktlösa, undantaget för herr Joffwen i Kvillinge, vilken jag giver lov [...] Ty förbjuder vi och nu alla andra klerker och bönder som bo i fru Christinas län på Fågelvik någon jakt härefter att bruka”.²³²

Om förbudet gavs en generell spridning är oklart då de få rättsfall som kan ses vid tiden är problematiska att härleda till jaktbrott enligt andra regelverk än dem landslagen angivit. Thomas Lindkvist och Janken Myrdal har sammanställt fyra böteslängder som troligen är de äldsta i sitt slag i Sverige.²³³ Av de sammanlagt 60 bötesmål som förtecknats var endast två jaktbrott: 1489 fick Håkan Persson i Ekonaryd i Varend böta

232 C.G. Styffe, *Bidrag till Skandinavians historia*, band IV, Stockholm 1875, s 125, nr 85.

233 Thomas Lindkvist och Janken Myrdal, ”Senmedeltida saköreslängder” i *Folkets historia*, nr 1 1984, årg 12, s 10-33; lb. s 12, 18, 19, 20. De fyra längderna är en böteslängd från en godsägarinnas fogde i Vadstena 1488-1490 och 1494; godsägarinnan Birgitta Hansdotter i sömrländska Åkerö (1511); riksföreståndarna Svante Nilsson och dennes sons fogde över Aska och Bergs härader i Östergötland (1511-1515) samt Svante Nilssons fogde i Värmland (1503).

en oxen för ett rådjur.²³⁴ 1490 bötade Harald i Tostared, Marks härad, en oxen för en älg.²³⁵ Rådjuret var kungens djur i enlighet med K:s näjtjaksförbud. Tostaredsälgen blir mer oklar men antyder att jakten skett på kronans område då saken beivrades av en fogde.

Om även frälset vid tiden instämde tjuvskyttar är så vitt kan uppfattas diffust. Hakon Swenne finner att osäkerheten var stor även längre fram om vem som skulle få de böter bönder blivit ådömda för när det gällde olaga jakt. Så begärde hovrätten i Stockholm så sent som 1619 förklaring av konungen om böterna skulle delas i enlighet med lagen eller om de skulle komma konungen enskilt till. Svaret var att ”det var konungens ensak om olaga jakt ägt rum på dennes enskilda ägor eller parker, men att de skulle tillfalla adeln om den skett på deras ägor”. Trots beskedet ser inte Swenne före 1632 något fall där en adelsman fått uppbära böter som ådömts bönder, om vilka det varit möjligt att med säkerhet fastställa att de bott på skatte- eller kronohemman.²³⁶

Mängden partikulära bestämmelser gör att rättsläget före 1647 måste beskrivas som oklart. Endast enstaka rättsfall vid häradsrätterna antyder vagt att jaktbrottet hade skett på frälsejord under 1600-talets första decennier.²³⁷ Däremot visar rättsfall från Småland vid 1600-talets inledning däremot att frälsepersoner kunde tvista och instämma varandra.²³⁸ Av saken följer, åtminstone till dess att fler domslut påträffas som visar att adelsmän verkligen instämde allmogens tjuvskyttar som jagat på deras marker inför tinget, att jakträtt i praktiken var något som enbart kronan bevakade och beivrade i relation till lagen vid 1600-talets ingång.

Efter Johan III:s maktövertagande tog sig jakträttsregleringarna nya uttryck. En synbar önskan var att säkerställa kungamaktens möjligheter till jakt. Öland fick en särställning. Hela ön fridlystes 1569 och förklarades såsom varandes en kunglig jaktpark. Tre år senare kom jaktbrott att bestraffas med dödsstraff.²³⁹ Straffet saknade tidigare motsvarighet. Allmoge och adel gavs också differenta straffsatser. Medan den ofrälse tjuvskytten kunde dömas till galgen fick adelsmannen sitt jordagods förverkat.²⁴⁰

Men det fanns en legal skillnad mellan jakt i det fria och jakt i en avgränsad jaktpark, om än den kunde vara stor som hela Öland. Det var inte längre fråga om vilda djur i det fria utan om djur i inhägnade eller avgränsade områden; djur som *tillhörde* någon. Att döda eller stjäla sådana ägda djur var i paritet med stöld och

---

234 Ib. s 13.

235 Ib. s 16. I texten anges att Tostared skulle ligga i Småland. Något sådant ortsnamn kan inte ses där, varför det mest sannolika är att Tostared i Marks härad är rätta platsen. För ett annat brott, 1494 (s 18) uppges Tostared vara i Västergötland.

236 Hakon Swenne, *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612-1651: med särskild hänsyn till Älvsborgs län*, Göteborg 1933, s 272-277.

237 Renshult 1996, s 125, 131.

238 VLA (GH) EVII AAAB:3 1619-04-12/15, 1620-11-23; GLA 1619 id 415, 1620 id 123; P.G. Vejde, ”Hjortens förekomst i Varend under 1600-talet”, *Hyltén-Cavalliusföreningen för hembygdsforskning och hembygdsvård* årsbok 1922, Växjö 1922, s 141.

239 Samzelius 1915 s 30; Brummer 1787, s 3.

240 Ib. s 30.

brottet korresponderade därmed till straffsatserna för tjuvnadsbrott.²⁴¹

Det kungliga jaktintresset kan härledas till att Johan som prins deltagit i engelska jakter.²⁴² Vid det elizabethanska hovet måste han ha mött en avsevärt mer utlevande jaktkultur än den svenska. Vid hemkomsten gavs den kungliga svenska jakten ett uppsving. Dovvilt importerades och år 1570 vistades 59 djur i Göteborg, i väntan på vidare transport till rikets kungliga djurgårdar.²⁴³ Karl IX fortsatte den inslagna vägen, både som hertig och kung, och utgav 1593 en för kronan mer riksomfattande och skyddande stadga.²⁴⁴ Tillhagen tolkar kungens lagtext som att allmogen här miste sin urgamla rätt att jaga högvilt på egna marker.²⁴⁵ Förordningens hänsyftning till landslagen liksom begränsningen till kronans marker gör slutsatsen tveksam. I sin avsikt var föreskrifterna partikulära.

Kronans skyddade jaktmarker och djurgårdar kom att breda ut sig som ett lapp-täcke i rikets södra delar. En kompletterande yttring utgjordes av begreppet fredsmil som innebar inrättandet av en förbjuden jaktzon kring de kungliga slotten. 1607 fick ståthållaren i Uppsala befallning att se till så att ingen jagade 3,2 eller 1,5 mil från slottet i staden.²⁴⁶ Denna kungliga rätt skulle i vissa former fortleva fram till 1808.²⁴⁷ Gustav II Adolf utökade de kungliga jaktanspråken till Åland, områdena norr om Stockholm samt Värmdö.²⁴⁸ Hot om dödsstraff, landsförvisning och böter följde i spåren av de kungliga jaktlagarna; på Öland krävdes att alla hundar stympades på ett ben, vid Ladugårdslandet invid Stockholm förbjöds löshundar.²⁴⁹ 1621 förbjöds svanjakt tio mil från Stockholm, överträdare hotades av dödsstraff.²⁵⁰ Även tillkomsten av Riksjägmästarembetet i samband med 1634 års regeringsform kan ses som ytterligare ett uttryck för statsmaktens vilja att beivra jaktbrott och skydda sina jaktmöjligheter, om än ämbetet med tiden blev alltmer upptaget med att förvalta och bevaka rikets skogar och bärande träd.²⁵¹

---

241 H & W 1962, s 267. Tjuvabalkens § 1 i MEL stadgade för kreatursstöld att den skyldige vid första resan skulle dömas till gren och galge och att lösöret skiftades i tre lotter. Den skyldige tjuven kunde dock värja sig från dödsstraff genom att återlämna tjuvgodset och böta 40 marker. 1647 års jaktlag, § 8, föreskrev: "Skjuter eller fångar någon fågel i våra eller andra goda mäns djurgårdar eller i föreskrivna våra parker; han skall såsom för annan hemtjuvnad efter lag och stadgar tingföras och straffas efter de 2. och 11. Cap. Tiuf. B.LL."

242 Lars-Olof Larsson, *Arvet efter Gustav Vasa: en berättelse om fyra kungar och ett rike*, Stockholm 2005, s 169; Ingvar Andersson, *Erik XIV:s engelska underhandlingar: studier i svensk diplomati och handelspolitik*, Lund 1935, s 26.

243 A Retzius "Dofhjortens införande i Sverige", i Kungl. Vetenskapsakademien (utg.) *Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-akademiens förhandlingar*, sjette årgången 1849, Stockholm 1850, s 199.

244 Brummer 1787, s 5.

245 Tillhagen 1987, s 19.

246 Jan Eric Almquist, "Skogskommissionerna under det karolinska enväldet", i *Svenska lantmäteriet 1628-1928: historisk skildring*, del I, Stockholm 1928(30), s 506.

247 Hahr 1866, s 26.

248 Samzelius 1915, s 31ff; Brummer 1787, s 6ff.

249 Kjellberg 1991, s 13. Referens till *Öppedt brev Belanngendes Jacten på Ölandh, Datum Calmar thenn 10 majj Anno 1572*; se även Petter Åhstrand, *Beskrifning öfver Öland: besynnerligen det norra motet eller fögderiet*, (1768) faksimil Stockholm 1979, s 246ff; Samzelius 1915, s 33.

250 Samzelius 1915, s 32ff; Brummer 1787, s 8.

251 Ulf Nyrén, "När jakträtten blev frälsets: en undersökning om Riksjägmästarembetets roll under den svenska stormaktstiden 1634-168, D-uppsats, Historiska institutionen Göteborgs universitet, våren 2005.

Jaktstadgorna 1647 och 1664

1617 års privilegier fick direkt inflytande på jakträtten när riksdagen 1647 beslöt om en ny jaktstadga. Den innebar ett klargörande då förordningen definitivt stadgade att jakt på högdjur och jaktskytte blev en rätt för de privilegierade. Ofrälse [lantmannen] fick i fortsättningen endast bedriva fångst med snara efter småvilt som hare och fågel på egna ägor.²⁵² Två viktiga undantag gavs: älgjakten i lovgiven tid förblev fri i de landskap där KL tillät användning av älgspjut, och skärgårdsbefolkningen tilläts både att fanga och skjuta sjöfågel om våarna.²⁵³ Rovdjursbekämpningen intensifierades genom en rad detaljerade bestämmelser. Syftet var att skadedjur skulle utrotas. Södermannalagens gamla uppmuntran att utge skottpengar till den som eliminerade rovdjur återkom. Den som dödade björn och varg fick ersättningar ur häradskistan.²⁵⁴ Kronans ensamrätt i sina djurgårdar och fridlysta jaktmarker blev ånyo markerade. Den tredje gången återkommande tjuvskytten skulle straffas till galgen eller deporteras till främmande land.²⁵⁵ Ingermanland var tidigt ett sådant alternativ. I samband med etableringen av Nya Sverige restes frågan av bland annat landshövdingen i Kalmar län om personer, vilka dömts för djurstöld och olaga ekhygge, kunde förvisas till provinsen ”Virginien”.²⁵⁶ 1664 års stadga innebar en upprepning av 1647 års med två undantag: lantmannens rätt att snara småvilt upphörde liksom möjligheten att landsförvisa återfallsbrottslingen.²⁵⁷

Trots den synbara vinsten för frälsets privilegierade gavs adelsståndet inte rätt att jaga i ”annan mans skog”, med vilket måste förstås som skatteböndernas marker. Vad som kan skönjas är en underliggande respekt för skattebondens rätt till sin jord. Att denne förlorat sin jakträtt betydde inte att någon annan kunde överta hans jakträtt utan hans godkännande.²⁵⁸ Detta innebar en dunkelhet, något som också skulle belysas vidare av riksdagen i samband med 1734 års lagreform.²⁵⁹

Partiella och partikulära lagar 1673-1789

Alldeles oavsett införandet av de stränga monopollagarna gavs de kungliga anspråken förnyad kraft genom Karl XI. Gotland blev förklarad som kunglig jaktmark. 1684 lät kungen meddela jaktförbud kring Kungsör och i Västmanland, orter där han ofta vistades och jagade flitigt. Det innebar att bössor kunde beslagtas och hundar skjutas.²⁶⁰ Tjuvskytte på Omberg, sedan tidigare ett kungligt jaktberg,

---

252 1647 års jaktstadga, § II. Se bilaga 1.

253 1647 och 1664 års jaktstadgor, § I och II. Se bilaga I.

254 Ib. § XVIII.

255 Ib. § VII.

256 RA, Landshövdingen i Kalmar län vol.1; odaterat 1643.

257 Undantagen ses i jaktstadgornas § I och VII.

258 Frälset hade tidigare rätt att jaga på sina landbors ägor och instruktionerna till riksjägmästaren 1638 visar att kronojorden låg under dennes och jägeristatens domvärjo. Se Nyrén 2004, s 27f.

259 *BorgRP IV*, s 421-424.

260 Brummer 1787, s 47f.

besträffades från 1686 med straffarbete på Marstrands fästning.²⁶¹ Under åren 1689 till 1692 utgavs ytterligt repressiva bestämmelser för Öland. Tjuvskytta kom att straffas med såväl spöstraff som livstids straffarbete och förbud infördes mot att äga hundar eller att bära gevär. Vid innehav av viltkött eller hudar presumerades tjuvskytte, vilket renderade likartade straff.²⁶²

Öland kom att behålla sin särställning som kunglig jaktmark långt fram i tiden. I en resolution på allmogens besvär 1723 bekräftades återigen den svenska allmogens rätt att bära gevär i syfte att jaga rovdjur, något som dock inte gällde för de öländska bönderna.²⁶³ Även senare infördes lokala jaktförbud med förhöjda böter i anknytning till kungliga jaktområden. Så skedde vid Drottningholm 1758 medan lokala vapenförbud upprättades kring Karlberg och Ulriksdal, 1751.²⁶⁴

Några av lagarna verkade i övrigt understödja möjligheterna att bekämpa jaktbrott, som införsel förbud för fågel till Stockholm i förbjuden tid.²⁶⁵ Även rovdjursbekämpningen fick fortsatt hög prioritet, 1741 infördes nya belopp för skottpengar.²⁶⁶ Men även lättnader i skallgångsförordningarna kan ses från 1750-talet och framåt. Prästerna, som varit undantagna från plikten i såväl de medeltida lagarna som 1664 års jaktstadga, kom att omfattas av denna skyldighet genom 1734 års lag, men befriades redan 1751. Från 1780 slapp de även att hålla vargnät.²⁶⁷ Att det annars fanns en samstämmighet i rovdjursfrågan visar 1734 års lag. Riksdagarna kunde inte ena sig om en ny jaktlag, däremot träffade stånden uppgörelse om ännu en lag för att bekämpa rovdjur.²⁶⁸

Skärgårdsbefolkningen förbjöds 1762 att bedriva insamling av vilda fåglars ägg.²⁶⁹ Fem år senare tillkom förbudet mot skarsnöjakt efter älg i Gävleborgs och Västernorrlands län. Förbudet var dock inte generellt; vissa samer, ämbetsmän och högre officerare fick fortsätta med jaktformen.²⁷⁰ 1775 fridlystes haren under viss tid av året.²⁷¹ Men sammantaget kan de partikulära lagarna under denna långa tid endast uppfattas som marginella justeringar av 1664 års jaktstadga, vars repressiva och inskränkande innehåll fortsatte att vaka över de ofrälse inbyggarna. Först 1789 ändrades situationen dramatiskt genom Skatteköpsförordningen. Skattebonden fick samma ”lika orubbliga ägande och lika fria dispositionsrätt” som frälse över frälsehemmanet.²⁷² Jakträtten blev definitivt förbunden med jord,

---

261 Ib. s 49.

262 Ib. s 52, 60, 61.

263 Ib. s 70f. Se vidare kapitel 6.

264 Ib. s 206, 167.

265 Ib. s107.

266 Ib. s 129ff.

267 Ib. s 234.

268 Anders Anton von Stiernman, *Sveriges Rikes lag, Gillad och antagen på Riksdagen år 1734*, faksimil Stockholm 1981, BB Cap 23 (1734 års lag).

269 Tillhagen 1987, s 24.

270 Brummer 1787, s 222f.

271 Tillhagen 1987, s 24.

272 Skatteköpsförordningen, § 2.

om än det skulle dröja till 1808 innan kronobönder fick jaga på sina marker.²⁷³ Frälsebönder förblev lika rättslösa i saken som tidigare.

Jakträtt som privilegium

1500-talets sista halva har karakteriserats som en kamp om privilegier.²⁷⁴ Från adelns sida riktades tidigt önskemål om att få jakträtten inskriven som ett privilegium. 1569 formulerades kravet som att ”adeln vill njuta sin gamla rättighet att fiska och jaga på eget land”.²⁷⁵ Formuleringen skulle kunna utläsas som att adeln vid någon tidpunkt, kanske genom kungamaktens ensamrätt till rådjuret, förvägrats sådan jakträtt även på egna ägor. Mer rimligt är dock att se kravet som en markering av frälsets rättigheter i förhållande till kungamakten.

Någon formell framgång nåddes emellertid inte förrän vid riksdagen i Vadstena 1587. Kungen gav både sin bror hertig Karl och frälset besked om deras rättigheter på egna och landbornas ägor:

”Ej heller skall kungens eller furstens jägare eller skyttar komma över varandras landmärke, icke heller fiska i fiskevatten och ingen adelsman förmenas att fiska, skjuta och jaga på sina och sina landbornas ägor, ej heller i allmännings- och oskiftade skogar, [om] han i häradet, socknen eller by är jordägare till, som lag förmedlar.”²⁷⁶

I samband med Gustav II Adolfs trontillträde utfästes nya adelsprivilegier.²⁷⁷ Det var för jakträttens del en bekräftelse på 1587 års besked, men också ett klarläggande att begreppet högdjur definitivt ingick i en adelsmans jakträttigheter.²⁷⁸

”Adeln tillåts fritt få skjuta högdjur och fågel på sina frälseegendomar, dock ej i förbjuden tiden. Likaledes äger de rätt att jaga och skjuta å de härads- och sockenallmänningar, uti vilka de för sina frälsehemman lott och del hava.”²⁷⁹

Trots sitt närmast oskyldiga innehåll, frälset gavs endast en konfirmation av den egna jakträtten på egen jord och den allmänningsjord där det hade del, byggde

---

273 *Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga Angående Jagt och Djurfång. Gifven Stockholms Slott den 13 April 1808. Stockholm, Tryckt i Kongl. Tryckeriet*, Stockholm 1808 (1808 års jaktstadga); Eklundh 1930, s 32. 1808 års jaktstadga stadgade att den som besatt jord hade jakträtt. Boställshavare och kronohemmansbor tillerkändes enahanda rätt på av dem innehavd jord. Men arrendator ägde inte rätt såvida inte hans arrendekontrakt medgav jakträtt.

274 Sven A. Nilsson, *Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594*, Lund 1952, s 9-19.

275 *Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfatningens historia: under tidevarvet 1521-1718*, D. 2, 1561-1592, utgifven af Kongl. Riksarkivet genom Emil Hildebrand, Stockholm 1899, s 370.

276 Birger Ekeberg, ”Ett och annat om det svenska vattenregalet”, *Jernkontorets vattenrättsutredning*, 1 Stockholm 1914, s 20, not 2. 30 januari 1587, § 18.

277 Brummer 1787, s 7. Se även Gunnar Wetterberg, *Axel Oxenstierna: makten och klokskapen*, Stockholm 2010, s 126. Privilegierna är vanligen daterade till den 8 oktober 1617, men publicerades först 1620. Förhandlingar pågick så sent som 1619. 1617 används som stadgeår i denna text.

278 Samzelius 1915, s 31. Brummer 1787, s 4f. Med ”högdjur” avsåg först kronvilt, dovvilt, rådjur, svan och senare även vildren.

279 Brummer 1787, s 7.

privilegiet det fundament som det svenska frälset kunde luta sina kommande anspråk på. Det hade erhållit samma jakträtt på högdjur på sina marker som kungen på sina; en likställighet hade uppnåtts. I framtida diskussioner, när frågan om frälsets ensamrätt behandlades eller när adelns jakträtt ifrågasattes, hänvisades inte sällan till dessa "välfångne" privilegier.²⁸⁰

Maria Ågren menar att ett återopande av urminnes hävd kunde vara ett sätt att uppfinna traditioner där sådana kanske egentligen saknades; strategierna syftade till att skapa en aura av ålderdomlighet och därmed rättighet kring jordinnehav eller rättsdispositioner. Även för regenten kunde det vara av vikt då det var ett påtagligt problem även för medeltida kungar att vinna gehör för nya lagar. Ofta var man tvungen att presentera dem som återupptäckta sådana. Åldern utgjorde i sig ett argument för att lag överensstämde med rätt.²⁸¹

I en äldre analys av privilegiestriderna når Stig Jägerskiöld den likartade slutsatsen att den svenska adelns ledare försökte framställa ståndets krav på privilegier som krav på återställande av gammal svensk rätt. Men för det mesta var det "endast ett taktiskt grepp, underlättat av den statsrättsliga spekulatörens finesser". Hans bild är att Sverige nåtts av starka idéströmningar vilka framkallade en kraftig utveckling av ståndsanda och korporationsväsende.²⁸² Jägerskiöld anför det danska inflytandet som betydelsefullt och där den danska adelns privilegier blev en förebild för den svenska. I en granskning visas att den rätt som den svenska adeln vann 1569, 1600, 1612 [1617] och 1622 sedan länge existerat i Danmark.²⁸³ Sven A Nilsson menar emellertid att den svenska adelns påverkan inte stod i direkt beroende av den danska adeln.²⁸⁴ Isolerat till jaktlagstiftning var det dock uppenbart att flera av de tidiga danska bestämmelserna överfördes till Sverige. Den danska influensen förefaller ha varit fortsatt stark även under följande decennier. I samband med krigiska konflikter och erövringar borde interaktionen och därmed inspirationen ha ökat betydligt. De inskränkande förordningarna från 1647 och 1664 hade i tid nära samband med kontinentala erfarenheter under krigen men också erövringen av de östdanska landskapen, där åtskilliga danska adelsmän blev svenska undersåtar. Att Ulfeldt, den högadlige danske överlöparen, år 1675 utsågs till svensk riksjägmästare kan tas som ett tecken på den danska jaktkulturens spridning.²⁸⁵ I de sydliga landskap som blev svenska efter freden i Roskilde 1658 rådde under en tid därefter Christian III:s jaktlagar, i sina hårda sanktioner strängare än de svenska motsva-

---

280 *SRAP II*, s 332.

281 Maria Ågren, *Att hävda sin rätt*, Rättshistoriskt bibliotek, femtiosjunde bandet, Stockholm 1997, s 270, 21.

282 Stig Jägerskiöld, "Adelsprivilegierna i Sverige och Danmark", i *HT* 1934, s 265f.

283 Jägerskiöld 1934, s 259. Hakparantesen markerar osäkerheten för året när privilegiet utgavs.

284 Nilsson 1952, s 24.

285 Samzelius 1915, s 55f.

righeterna.²⁸⁶ Där miste en bonde livet direkt, första gången han ertappades med tjuvjakt på rådjur. Blev han benådad så var det till priset av ”utstungna ögon”.²⁸⁷ Den formella danska strängheten kan i sin tur sammanlänkas med närheten till kontinenten där likartade hårda straffsatser gällde.²⁸⁸

I en senare utredning om de adliga privilegierna anser dock Hans Hansson Wachtmeister att 1617 års privilegier i själva verket innebar en inskränkning för adelns del. Vad Wachtmeister främst avser var begränsningen i privilegiet, då jakten från adelns sida skulle ske med försiktighet, till nödtorft, och det skulle vara fritt för kronan att jaga fritt där hon ville, dock inte frälset ”till förnär”. Han såg utvecklingen fram till 1617 som en dragkamp mellan kronans regalrätt och frälsets äganderätt, och därefter som att jordägande alltmer utgjorde grund för jakt-rätt.²⁸⁹ Wachtmeisters synsätt kan överföras till att adeln i jakträttsfrågan – precis som i Fynesons iakttagelser från den europeiska kontinenten ett par decennier tidigare – stod i formellt beroendeförhållande till kungamakten. Det var något som Karl XI också påpekade i ett brev år 1696 till en skånsk landshövding. Konungen ansåg sig sedan urminnes tider haft rätt till ”förjakt”. Det var ett regal och utan kungens särskilda tillstånd fick inte adeln jaga förrän kungen först haft sin jakt.²⁹⁰

En kvardröjande otydlighet gällde om den exklusiva jakträtten var knuten till frälsejorden, hemmanet, eller till frälseståndet som individer? Motsägelsefulla, oklart kommunicerade, kanske förkomna och bortglömda samt partikulära regelverk skapade frågetecken även i samtiden. Till och med jägmästare Brummer, som bör ha haft en utomordentlig insikt i ämnet genom sin insamling av lagtexter, grubblar så sent som 1789 över oklarheterna i jakträttens grund. Han finner ingen kunglig förordning som givit jakträtten till hemmanet. I stället vädjar han om att saken måste bli beslutad ”å högsta ort” då han inser att frågan vållade bekymmer för jägeribetjäningen i deras utövning.²⁹¹ Brummers vidare text kan emellertid tolkas som att han uppfattade att privilegiet i första hand var personligen knutet

---

286 And. Anton Stiernman, *Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regemens-former Försäkningar och bewillingar [...]*, Stockholm 1729, s 1560. Christian III regerade 1534-1559 och jaktlagarna fastställdes i dennes recess. Se även Karl Bergman, *Makt, möten, gränser: skånska kommissionen i Blekinge 1669-70*, Lund 2002, s 150. Malmö recess 1662 lät adeln förbli vid sina gamla privilegier. De begränsades enbart om de stred mot svenska fundamentallagar.

287 Samzelius 1915, s 32.

288 A. Heise, ”Handes lemlæstelse for Jagtens Skyld”, i *Historisk tidskrift* (Danmark), række, 3, 1881-1882, s 330-331. Även det danska påbudet att hundar skulle stympas kan föras än längre tillbaka än den danske kungen Fredrik II:s påbud 1562 och 1566. Ärkebiskopen Jens Brostrup gav den 6 juli 1499 avseende Bornholm det motsägelsefulla beskedet att dels ingen bonde skulle få ha hund dels att stora hundar skulle stympas på ett ben. Inspirationen kom sannolikt från det övriga Europa; förbudet fanns i England under de normandiska kungarnas tid och i Brabant utfärdades ett likartat beslut 1355. Det första svenska beslutet att stympta hundar tillkom 1572, och då för Ölands räkning.

289 Hans Hansson Wachtmeister, *Utredning rörande de Ridderskapets och Adelens privilegier, förmåner, rättigheter och friheter, hvilka böra anses ännu ega gällande kraft. Enligt Ridderskapet och Adelens beslut på uppdrag af Riddarhus-direktionen verkställd*, Stockholm 1886, s 163-166.

290 Eklundh 1930, s 25.

291 Magnus Henrik Brummer, *Försök til et swenskt skogs- och jagt-lexicon*, nyutgåva efter originalet 1789, Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm 2010, s 106f.

till adelsståndets representanter och inte till frälsejorden. Men att saken aldrig kom att klarläggas under monopollagarnas tid kan tas som ännu ett tecken på ett oklart rättsmaskineri där skilda former av rättspraxis utvecklades. Otydligheten låg kanske också i vissa enskildas intresse. Den skapade uppenbarligen möjlighet för förmögna personer utanför adelsståndet att bedriva jakt i den stund de förvärvade eller disponerade frälsejord. Flera ofrälse kom under förbudstiden att figurera som jägare på de frälsemarker de disponerade utan att straffas.²⁹²

Delsammanfattning och diskussion – jaktlagar samt privilegier

De partikulära lagarna ses från 1400-talet och senare. Genom sitt innehåll satte de den relativt liberala landslagen ur spel. Med Johan III utvecklades en ökad repressiv lagstiftning som i huvudsak riktade sig mot Öland. Förutom det kungliga intresset att skydda egna jaktområden gavs högdjuren en särställning. De blev reserverade för kungamaktens räkning på kungliga domäner eller kronojord. Huruvida jaktförbud på rådjur mer generellt överfördes till allt hjortvilt redan före år 1647 förblir oklart, sett till lagverken.²⁹³ Genom jaktstadgorna från 1647 och 1664 blir däremot saken uppenbar. Krona och frälse fick med lagen som stöd en exklusiv jakträtt, inte bara på högdjur utan all jakt förutom vissa geografiska undantag. Den lagstiftning som följde ägnade sig i huvudsak åt att täppa till lagstiftningens luckor samt att ge ytterligare skydd för kungliga domäner.

Jakträtt skulle kunna ses som en symbolisk rättighetsstrid mellan kungamakt och adeln. Någon egentlig framgång nådde adeln inte förrän 1587. Genom adelsprivilegierna från 1617 var såväl kungamakt som adel jakträttsligt sett likställda. Att kronan hade ett visst försteg skall dock precis som Wachtmeister också gör, noteras. Karl XI:s brev från 1696 om rätt till förjakt visar att det var kungamakten som höll i taktpinnen.

Jakträtt som äganderätt, offentlig rätt och regalrätt²⁹⁴

De fyra medeltida rättslinjerna hade reducerats till tre, då jägarens tillägnelserätt på matnyttiga villebråd upphörde genom 1647 års jaktstadga. Hur det blev i praktiken och i skilda landsdelar är öppna frågor. Men vad som återstod av allmogens legala jakträtt i rikets södra tredjedel efter 1664 var den på rovdjur och sjöfågel i kustområdena.

a) Den *äganderättsliga* linjen. Från 1664 sammanlänkades jakträtt inte bara med jordägande utan också med jordnatur. Endast kronans och frälsets jordar medgav jakträtt, skattebondens rätt var att vägra andra denna rätt.

²⁹² För exempel, se Östergren 1896, s 16.

²⁹³ Frågan diskuteras ytterligare i samband med regalrätt.

²⁹⁴ von Seth 1940, s 10ff. Denne gör en annan uppdelning där han indelar jakträtten i antingen en privat- eller en offentligrättslig del, men lämnar den mer förvaltningsrättsliga därhän.

b) Den *offentligrättsliga* linjen reglerade hur jägaren skulle förhålla sig till sitt värv. I stort kan lagstiftningen ses som en nyttolagstiftning för såväl jägare som andra inbyggare, och där rovdjursbekämpningen var en vital del.

c) Den *regalrättsliga* linjen gav uttryck för kungamaktens fortsatta anspråk på jord och särskilda djurarter. Även den segregerade jakträtten vilade på sådan grund då kungamakten kunde fördela privilegier efter eget skön. Med lagens hjälp förstärktes och bekräftades anspråken.

Den äganderättsliga linjen

Hovrättsrådet Mauritz Bäärnhielm pekar på att ett vanligt metodfel bland jurister och historiker är att de förutsätter att det *alltid* funnits en äganderätt, och därmed också ägare.²⁹⁵ Han anser att de ofta oreflekterat utgår från det romerska äganderättsbegreppet vid sin analys av äldre tiders förhållande, och pekar på skillnaden mellan romersk äganderätt och nordisk ”dispositions rätt”.²⁹⁶ Ågren noterar å sin sida att ordet äganderätt över huvud taget inte verkar ha förekommit före cirka 1680. Hon väljer *egendoms rätt*, om än med reservationer, som en mer allmän och tidsberoende term.²⁹⁷

Att krono- och frälsebonden ansågs sakna egentlig äganderätt till sin jord och därmed inte fritt kunde disponera den förefaller klart genom att dessa jordnaturer kan uppfattas ha haft angivna huvudmän, men även skattebondens ställning har diskuterats.²⁹⁸ I sin syn av den ”moderna” eller ”borgerliga” jordäganderätten karaktäriserar Christer Winberg den som individuell, absolut och enhetlig. Med absolut menar han att ägaren förfogar oinskränkt över jorden och med enhetlig att jorden inte är reserverad för speciella, privilegierade grupper utan kan ägas av alla.²⁹⁹ 1664 års jaktförordning ger klart uttryck för att vare sig skattebonde eller någon annan bondekategori kunde räkna med någon sådan absolut rätt.

Det är i linje med de positioner som etablerats av bland andra Lars Herlitz. Han menar att samtliga bondekategorier var underordnade feodala egendomsrelationer, vilket framgår av att den överordnade jordägaren lade beslag på en stor del av överskottet enligt det som har uppfattats som tidens kamerala teori eller ideologi.³⁰⁰ Rätten att bruka den egna jorden medgav alltså inte någon större rätt till själva avkastningen. Den inbegrep i så fall heller inte avkastningen i förhållande till de vilda djur som vistades på bondens marker eller i de skogar där bonden hade del.

---

295 Mauritz Bäärnhielm, ”Vad lagboken berättar” i Mats Widgren (red) *Äganderätten i lantbrukets historia: skrifter om skogs- och lantbrukshistoria*, Stockholm 1995, s 18. Min kursivering.

296 Ib. s 19.

297 Maria Ågren, ”Att ha brukat sedan forna tider. Argument för rätt till egendom i 1600-talets Sverige” i Mats Widgren (red) *Äganderätten i lantbrukets historia: skrifter om skogs- och lantbrukshistoria*, Stockholm 1995, s 110f.

298 Se Granér 2002, s 16.

299 Winberg 1985, s 1.

300 Lars Herlitz, *Jordegendom och ränta: omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Lund 1974, s 154.

Under 1720-talet hade den rättslärde David Nehrman, ansedd som den egentlige grundläggaren av den svenska juridiska vetenskapen, diskuterat rättsfrågorna.³⁰¹ Hans skrifter har fortfarande intresse för rättshistoriker, inte minst då han verkade i brytningspunkten mellan två kodifikationer – mellan den medeltida lagen och 1734 års lagverk.³⁰² Nehrman's relativa närhet i tid för de inskränkande lagarna gör hans synsätt viktigt för förståelsen av det dåvarande mer rättsteoretiska synsättet på jakträtt.

Nehrman konstruerar en systematik över rätt till djur, där han delar in dem i a) tama djur, b) vilda djur som blivit tama (papegojor och apor tas som exempel) och c) vilda djur. Den första gruppen hade ägare och tog någon dem var det fråga om stöld och tjuvabalkens bestämmelser blev tillämpliga. Den andra gruppen var lika oproblematiske: rymde en papegoja skulle hon återbördas till ägaren. Beträffande de vilda djurens rättsliga status eliminerar han rovdjuren; de var skadedjur som var och en fick döda. Men ”andra vilda djur höra den till på vars ägor de sig uppehålla”.³⁰³

I tidigare resonemang hade Nehrman behandlat glossatorernas vidlyftiga ägandebegrepp *dominium* och dess utväxter *directum* (full äganderätt) och *utile* ([ärfvlig] besittningsrätt).³⁰⁴ *Utile* innebar att en del av äganderätten var lämnad åt någon annan mot en viss erkänsla eller avgift.³⁰⁵ Skattebonden, som erlade skatt, synes genom åtgärden ha accepterat kronans rätt och därmed frånhållit sig den fulla äganderätten. Den överordnade ägaren kunde efter sam- eller godtycke behålla vissa förmåner som jorden medgav – som jakträtt.

Konsekvensen av tankegångarna var att all jord antingen tillhörde kronan eller frälset; ingen annan än kungamakten och kronans jägeribetjänter samt de som ägde frälsegods hade jakträtt. Nehrman påpekar att åbor på kronohemman tidigare fått jaga men noterar något lakoniskt att ”detta är nu avskaffat”, om än allmogen i Dalsland, Värmland, Dalarna, Norrland och Finland fritt kunde jaga på kronans hemman.³⁰⁶ Att bönder betalat skatt i tidigare skeden och haft jakträtt men inte kompenserats för förlusten är inget han reflekterat över.

Jordnaturen häradsallmänning förefaller ha utgjort en särskild osäkerhet. Situationen före 1664 års stadga var oklar. C.G. Ihrfors, som undersöker jordnaturen,

---

301 Martin Weibull & Elof Tegnér, *Lunds universitets historia, del II*, Lund 1868, s 108. Nehrman adlades 1746 under släktnamnet Ehrenstråhle.

302 David Nehrman, *Inledning til then Swenska Iurisprudentiam Civilem 1729 & Then Swenska Iurisprudentia Civilis 1746*, Kjell Å Modéer (red) En inledning, nytryck Lund 1979, s XIII. Se även Ingmar Brohed, *Stat, religion, kyrka: ett problemkomplex i svensk akademisk undervisning under 1700-talet*; Rättshistoriskt bibliotek, band 22, Stockholm 1973; Jan Erik Almqvist, *Till frågan om skattebondens jordäganderätt under perioden 1719-1789*, Stockholm 1934; *Strödda bidrag till civilrättens historia*, Stockholm 1953.

303 Nehrman 1979, s 135. Min kursivering.

304 Ib. s 116f.

305 Ib. s 121.

306 Ib. s 135f. Att han endast nämner kronobonden, och inte skattebonden som jakträttsinnehavare i de uppräknade landsdelarna, är ägnat att förvåna; ur exemplet 1647 års jaktstadga kan uppfattningen vinnas att den då kvarvarande jakträtten tillkom skattebonden.

menar att ingen påföljd var stadgad om en ofrälse fällde andra vilt än högdjur, rapp- eller åkerhöns.³⁰⁷ De anspråk som riktades mot dessa marker var från adelns sida. 1594 års privilegiebrev gav adelsmannen andel i häradsallmänningar, något som bekräftades i 1617 års brev.³⁰⁸ Ihrfors finner endast ett stadgande, en kunglig resolution den 12 december 1734, som klargjorde att häradsallmänningarna var kronans tillhörighet.³⁰⁹ Jaktförbud på häradsallmänningar blev först tydlig i 1864 års jaktstadga där jakträtten blev förbehållen kronan. Men det var nu inte längre något regal, utan en följd av naturvårdande synpunkter. Häradsallmänningar och kronoskogar skulle utgöra fridlysta områden varifrån villebråd skulle kunna sprida sig till övriga marker.³¹⁰ Adels jaktprivilegium på häradsallmänningar från 1617 föll förmodligen i glömska, men upphörde inte förrän 1912 års jaktlag.³¹¹

Men Ihrfors grubblar över hur det var i praktiken.³¹² 1755 års förslag till ny jaktordning föreslog att en [skatte]bonde skulle straffas enbart om han skjutit eller fångat fågel eller hare på annans mark eller på kronomark.³¹³ Nu blev förslaget aldrig antaget till lag men det är inte osannolikt att skrivelsen vilade på en rättspraxis som utvecklats där småviltsjakt accepterats på egna ägor och där rätten även avsåg häradsallmänningen genom dess oklara status.³¹⁴ Ihrfors slutsats blir att det kan ”antagas” att det under 1700-talets sista halva uppstått en praxis där ofrälse saklöst kunde jaga småvilt på häradsallmänningarna.³¹⁵

Jaktskribenten och överjägmästaren Anders Vilhelm Theodor Hahr spekulerar 1866 också i om att en rättspraxis gjort sig gällande efter 1734 års lag där djur som räknats till den mindre jakten tilläts på egen mark och att jaktförbudet därefter avsåg blott högdjur.³¹⁶

Att Ihrfors trots sin omfattande undersökning av häradsallmänningar och att en insatt jaktskribent som Hahr inte når definitiva slutsatser ringar in åtskilligt av jakträttsfrågans komplexitet i vardagslivet. Men om deras spekulationer är korrekta borde även detta återspeglas i hur domstolarna bedömde tjuvskytte och jaktbrott från 1730-talet och senare.

---

307 Ihrfors 1916, s 236f, not 4.

308 Brummer 1787, s 7; Ihrfors 1916 s 148.

309 Ihrfors 1916, s 179.

310 Ib. s 501, not 1.

311 Ib. s 506, not 1.

312 Ib. s 303-306.

313 Brummer 1787, s 183, § 9.

314 Förslaget är dock i hög grad motsägelsefullt. I dess § 19 förbjöds all fällfångst i söder, i § 22 förbjöds i stort sett alla ofrälse förutom bönder att bära bössa i skog och mark.

315 Ihrfors 1916, s 305.

316 Hahr 1881, s 26f.

Den offentligrättsliga linjen

Två huvudsakliga inriktningar dominerade den mer offentligrättsliga jaktlagstiftningen från medeltid och långt in i modern tid: rovdjursbekämpning och populationsfrämjande lagar.³¹⁷ Mest framträdande var strävan att minska predatorernas antal. Rovdjuren beskrevs som veritabla skadedjur vilket resulterade i omfattande regler för skallgångar, byggande av varggårdar, utbetalning av skottpengar och allmänna uppmaningar. Även enskilda tog initiativ att söka förminska framförallt vargstammarna via förgiftade kadaver, ludring.³¹⁸ Men det var inte bara de större rovdjuren som björn, varg, järv, lo eller räv som skulle utrotas. Samma öde rönt rov fåglar, men också sparvar och ”spinkor”.³¹⁹ Riksdagsprästerna sökte få haren förklarad som skadedjur.³²⁰

Den andra linjen verkade som ett skydd för den önskvärda faunan. Villebråd var en ändlig resurs; alltför omfattande jakt skulle förminska populationerna varför det fanns skäl att införa begränsningar i jakttider men också mot alltför effektiva jaktformer. Inga Carlman ser 1808 års jaktstadga som en del i detta skydd. Då infördes förbud att jaga älg, hjortvilt och rådjur under tio år, med undantag för jakt i djurgårdar.³²¹ Men medeltidsslagarnas regelverk visar att denna populationsfrämjande inställning fanns där redan i begynnelsen.

Fyra av åtta landskapslagar reglerade rovdjursbekämpning. Hur viktig denna uppfattades framgår av att MEL och KL undantog rådjuret som kungligt jaktattribut om det av misstag hamnat i giller avsedda för björn, varg eller räv. Det fick då saklöst förtäras. Samma rätt fick envar som fann rovdjursdödade kadaver efter rådjur.³²² Regalmässiga markeringar fick alltså ge vika för kampen mot predatorerna. Bönderna förbjöds visserligen att bära armborst 1437.³²³ Men trots förbudet kan inte några mer omfattande ansträngningar ses i syfte att avväpna dem. Rovdjursjakten ansågs som viktigare än att underlätta bekämpningen av tjuvskyttar eller att via vapenförbud pacificera eller försvåra för en allmoge att göra uppror. Inställningen att rovdjuren skulle utrotas ändrades aldrig under den undersökta tiden, vilket enbart kan förklaras genom den skada predatorerna vållade bondebefolkningen. Hur omfattande förekomsten var framgår av att det

---

317 Inga Carlman, *Framtiden i förfädernas händer: om äganderätt och annan rätt till marken från landskapslagarna till modern tid ur ett miljörettsligt perspektiv*, Stockholm 2000, s 75.

318 ”Luderplatser” var i allmänhet i ordningsställda jaktplatser där exempelvis självdöda djur placerades och snart upptäcktes av de vargar vilka uppehöll sig i området. När vargarna ätit av kadavren under någon tid spändes ofta under nattetid vargnät och lapptyg upp kring luderplatsen, varvid man i gryningen under skallgång kunde driva djuren mot jägare i förhåll. Senare förekom också att man lade ut gift i djurkropparna eller slaktavfaller. 1752 lanserade baron von Liewen förgiftade ”luderkorvar”, se Lidzén 1998, s 219f. Se även Albert Nilsson, ”Vargskall”, i *Fataburen 1940*, s 107-132.

319 Brummer 1787, s 129-131. Se K.F. Söderwall, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, suppl. O-U*, Lund 1953, s 787. ”Spinka” kan troligen avse ”fink”.

320 *PRP III*, s 27f.

321 Carlman 2000, s 91; 1808 års jaktstadga.

322 H & W 1962, s 140.

323 Bjarne Larsson 1994, s 76. Se även denna avhandlings not 328.

enbart i Södra Möres härad i Kalmar län 1730-1748 dödades minst 370 vargar och vargungar.³²⁴

Befolkningens rätt att bära vapen var ingen isolerad svensk företeelse. I exempelvis England fanns en tidig tradition där allmänheten inte bara hade rätt utan också skyldighet att beväpna sig. Den bottnade i ledande befolkningsskiktets fruktan att en stående krigsmakt skulle kunna utnyttjas av despotiska kungar. En beväpnad milis kunde minska hotet. En engelsmans säkerhet ansågs följaktligen vara mer beroende av "the power of the sword" än Magna Charta.³²⁵ 1671 utmanades rätten av inskränkande jaktlagar där befolkningen bland annat förbjöds ha vapen och jakthundar. Situationen ändrades snart genom frihetsförklaringen "Bill of rights" 1689, vilken garanterade den protestantiska befolkningens rätt att bära vapen. Den amerikanska historikern Joyce Lee Malcolm konstaterar att det därefter är svårt att finna rättsfall där någon fått böta för vapeninnehav så vida att det inte hade samband med tjuvskytte.³²⁶ Den engelska vapenfriheten hade alltså sin grund i säkerhetsaspekter med maktpolitiska undertoner.³²⁷ Den svenska bottnade i att kampen mot rovdjur inte fick försvåras.³²⁸

Den regalrättsliga linjen

Gösta Åqvist konstaterar 1985 att få områden inom den juridiska vetenskapssfären i modern tid har blivit så obehandlad som just regalrättens. Uppenbart är också att vi i Sverige inte utformat någon egentlig doktrin om regalrätten på samma sätt som på kontinenten.³²⁹

Det torde vara ostridigt att, som Åqvist hävdar, regalrättens primära syften var att konsolidera och erbjuda den tidiga kungamakten intäkter. Vanligen uppdelas den i en högre rätt där domsrätt, rätten att utskriva trupper, beskattningsrätt och rätten att slå mynt var förutsättningar för den moderna statens uppkomst. Till de lägre regalrätterna räknades bergsregalier, vatten- och strömregalet samt skogs- och jaktregalier.³³⁰ Vissa av dessa rättigheter återstår än i dag vilket kan ses av att en ägare inte alltid åtnjuter full dispositionsrätt; ett gott exempel är exploatering-

---

324 RA, Kommissionen för utarbetande av en ny jaktordning, ÅK 735, vol. 5.

325 Joyce Lee Malcolm, *To Keep and Bear Arms: the origin of an Anglo-American right*, London 1994, preface s X f.

326 Ib. s 71f, 127.

327 Munsche 1981, s 19.

328 Olaus Magnus, *Historia om de Nordiska Folken*, Stockholm 1963, s 148. Krönikören ger draghjälp åt uppfattning om vapnens betydelse för rovdjursjakt. Han uppger att Kristian II:s impopularitet berodde på att kungen sökte avvärja bönderna som därmed inte kunde försvara sig mot skogarnas rovdjur.

329 Gösta Åqvist, "Till den svenska regalrättens historia", i Stig Jägerskiöld (red), *Rättshistoriska studier, elfte bandet*, Lund 1985, s 177f. Historiskt har intresset för det s k Helgeandsbeslutet och frågan om dess äkthet tagit stor plats i diskussionerna medan den svenska regalrättens mer övergripande påverkan synes ha varit av lägre dignitet.

330 Åqvist 1985, s 179f.

en av malmfyndigheter där samhällsintresset går före den privata äganderätten.³³¹

En vital konsekvens av regalrätten blev den högsta maktens rätt att distribuera ut rättigheter och förmåner till underlydande, som tack för gjorda eller kommande tjänster eller i skenet av politisk nödvändighet; något som kan sammanföras till begreppet privilegier. I feodala, men även postfeodala samhällssystem, lyser privilegiebegreppet som den sammanhållande länken mellan furste och eliter och med en långt vidare påverkan på hela samhällsstrukturen.

I den svenska stormaktstidens rättsdoktrin har synsättet framförts att även rätten huvudsakligen var en privilegierätt.³³² Doktrinen förstärktes av att makten i samhället baserades på jordägande och att den härskande gruppens privilegier garanterades av statsmakten.³³³ Kungamaktens jakträtt markerades genom ensamrätten på kungliga domäner, men också genom mer symboliska anspråk på vissa djurarter. Zoologen Einar Lönnberg framför meningen att i begreppet "ra", det vill säga rådjur, måste sannolikt även kronvilt läsas in.³³⁴ Etymologiskt förefaller slutsatsen som svår att fastställa. Kronvilt var ingen okänd djurart och hade funnits i de svenska geografierna sedan istiden. Den kunde mycket väl ha specificerats i lagtexterna.³³⁵ Utomlands hade framförallt kronvilt, men också dovvilt, om än den senare arten huvudsakligen vistades i djurgårdar och inhägnader, hög status som förnämligt jaktbyte.³³⁶

Men när hjortvilt inte var omnämnda i vare sig landskaps- eller landslagar förefaller det som om frilevande kronvilt långt fram under medeltiden var, eller i det närmaste var, utrotat. Under 1500-talet förefaller det som om arten blivit vanligare. I ett patent 1537 fredade Gustav I både hjortvilt och rådjur i Småland.³³⁷

Svan var ett annat kungligt regaldjur.³³⁸ Rådjuret hade då redan förlorat sin kungliga monopolstatus genom 1617 års bekräftelse på de adliga jaktprivilegierna men troligen redan 1587, då adeln gavs jakträtt på sina egna och sina landbors ägor.³³⁹

---

331 Eva Liedholm Johnson, *Mineral Rights: legal systems governing exploration and exploitation*, Stockholm 2010, s 60f m fl.

332 Kenneth Johansson: "Herrar och bönder: om jurisdiktionen i några småländska friherrskap på 1600-talet", i *Scandia*, Band 56, 1990, s 161.

333 Janken Myrdal, *Det svenska jordbrukets historia: jordbruket under feodalismen 1000-1700*, Stockholm 2000, s 14.

334 Lönnberg 1915, s 25.

335 <http://g3.spraakdata.gu.se/saobl/>, "sökord "ra" och "hjort" 2011-10-25; Fritz Gerefeldt, "Beskrivning av Rogslösa kyrka" i Iwar Andersson (red) *Rogslösa kyrka: en byggnadshistorisk redogörelse*, Vadstena 1982. Att det fanns kännedom om kronvilt i Östergötland ger dörren till Rogslösa kyrka besked om. Den smiddes under 1100-talet och föreställer i sin typanon en jaktscen med en hjort; inspirerad av legenden om den helige Eustachius.

336 Manning 1993, s 7ff, 59.

337 Samzelius 1915, s 30; Brummer 1787, s 1; Lönnberg 1915, s 26.

338 Brummer 1787, s 8.

339 Ekeberg 1914, s 20, not 2.

Svanens gränsöverskridande symbolvärde skall inte underskattas.³⁴⁰ Dess inflytande som regalldjur förklingade dock ganska snabbt i det svenska riket, om än ett kvardröjande jaktregal dröjde kvar. Så sent som 1756 ägde landshövdingen i Skåne ensamrätt på ruggande svanar i Öresund.³⁴¹ Att delar av denna status fanns kvar, trots att jakten på svan för en period släpptes fri genom 1766 års fiskestadga, kan ses av att den som enda fågel räknades till ”den stora jakten” i 1808 års jaktstadga.³⁴² Det är en märklig jaktresa med en inledande uppgradering åtföljd av transformering till fisk och därefter återigen en upphöjelse.

Uppfattningarna om skilda djurs symboliska värde skall ses i perspektivet att kontinentala jaktkrönikörer lagt ned omfattande arbete från 1200-talet och framöver på att klassificera och gradera olika former av jakter och djur men också jaktformer.³⁴³ Djur, som exempelvis skilda arter av jaktfalkar och hökar rangordades i hierarkiska kategorier vilka avspeglade samhällsstrukturen i övrigt.³⁴⁴

Även begreppet högdjur kom att innefatta samtliga matnyttiga klövvilt och gav dem en särställning.³⁴⁵ Själv prefixet ”hög” antyder deras upphöjda status trots att det inbegrep arter av så vitt skilda storlekar som rådjur och älg. Det nutida högviltsbegreppet kan ses som en nutida rest av anspråken, om än rådjuret i nutid exkluderats och andra arter tillförts.³⁴⁶ Genom etablerandet av högdjursbegreppet överfördes regalanspråket på rådjur sannolikt även till det övriga klövviltet. Utan direkt lagrum är det därför troligt att kronan hävdade sin exklusiva jakträtt på dessa arter även på skattejordar före 1647.

Boëthius pekar på att ett lokalt förbud kunde överföras till att gälla andra och större områden utan att någon särskild lagstiftning tillkommit. Han tar sitt exem-

---

340 Lidzén 1998, s 128f, samt <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9B0DE5D81E3AF936A15754C0A961948260&sec=&spoon=&pagewanted=all>. 2008-04-21. Exemplet är flertaliga, ett är guden Brahma vilken ses ridandes på sin svan, myten om Leda och Zeus i form av en svan är också väl känd. I England fanns sedan medeltid en särskild ämbetsman, ”The Master and Governour of the Royal Game of Swans and Signets”, anställd av hovet för att hålla ordning på landets svanar. För Englands del har svanen fortfarande symbolisk betydelse vilket framgår av att Elizabeth II fortfarande är formell ägare och beskyddare av svanar i Themsen.

341 Anders Tidström, *Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756: med rön och anmärkningar uti oekonomien, naturaliteter, antiqviteter, seder, lefnads-sätt*, utgifven av Martin Weibull, Lund 1891, s 38-39.

342 1808 års jaktstadga; Ihrfors 1916, s 305.

343 Se Casey A. Wood, F. Marjorie Fyfe, *The art of falconry: being the De arte venandi cum avibus of Frederick II of Hohenstaufen*, nytryck Boston 1943; Gaston Phébus, *The hunting book of Gaston Phébus: manuscrit français 616, Paris, Bibliothèque nationale*, kommentarer av Wilhelm Schlag, introduktion av Marcel Thomas och François Avril London 1998. Se även Gunnar Tilander: *Guillaume Twiti, La Vénerie de Twiti: le plus ancien traité de chasse écrit en Angleterre: la version anglaise du même traité et Craft of Venery*, Stockholm 1956 och Gaston Phébus, *Livre de chasse, édité avec introduction, glossaire et reproduction des 87 miniatures [...]*, Stockholm 1971. Den tyskromerske kejsaren Fredrik II författade sin jaktbok 1241-1248; Twiti, kunglig jaktledare i England, publicerade sin text 1327 medan Phébus rikt illustrerade handbok utkom 1389. Se även en mer komplett förteckning i Fietze 2005, s 190.

344 Brusewitz 1971, s 42f. Grönlandsfalken var kung, pilgrimsfalken högättad dam medan sparvhöken representerade prästen.

345 Samzelius 1915, s 31; Brummer 1787, s 4f.

346 I nutid har begreppet sin praktiska betydelse i krav på vilken typ av ammunition (s k klass 1) som får användas för att skjuta djur som älg, kronvilt, dovilt, vildren, vildsvin, myskoxe, brunbjörn, varg och säl.

pel från Sollefteå socken under 1680-talet där ett förbud som kan uppfattas som ett specialfall, så ofta enligt 1600-talets vanliga rättspraxis, anses ha fått allmän giltighet och kom att återopas i senare lagverk för Nordlanden.³⁴⁷ Oklarheten till trots, så hade kronan under 1500-talets sista halva och 1600-talets första decennier skaffat sig ett utomordentligt legalt skydd för sina egna jaktmarker och områden där hon såg sig som ägare. Om det så endast var en orre som skjutits på kronans mer definierade jaktmarker blev detta bestraffat.³⁴⁸

Sammanfattande diskussion om jakträttens juridik ca 1250-1789

Övergången från fri jakträtt till en i hög grad inskränkt sådan följde närmast ett ödesmättat grekiskt drama. Först fick jägarens tillägnelserätt, med sina äldre romerskrättsliga inslag, ge vika för jordägande. Men rättsgrunden förblev länge sammansatt när lagarna ursprungligen inte kan ses ha förbjudit aktiv jakt på andras marker men väl stävjade det intrång som fällfångsten uppenbarligen representerade. Saken skulle kunna uppfattas som att den frie jägaren hade en bättre rätt än den som grävde en älggrop.

Genom regalrättens inträngande gavs den tidiga kungamakten motiv till ett lagrum att rikta anspråk på jordnaturer som kungliga parker och kronoskogor men också mot särskilda villebråd. Delar av kraven verkar, att döma efter de lagstadgade bötesbeloppen, mer ha riktat sig mot ett frälse än en allmoge. Det kan ses som den högsta maktens ambitioner att markera sin överordnade position.

Men precis som i England måste det förutsättas att även det svenska frälset kopierade kungamakts jaktintresse och jaktutövning. När högadeln under det oroliga 1400-talets slut representerade den lagstiftande makten skedde framstötter. Sådana fortsatte under 1500-talet och kulminerade i 1617 års jaktprivilegier. 1647 och 1664 års inskränkande jaktstadgor blir med detta synsätt endast en slutpunkt på en månghundraårig dragkamp om än kungamakten behöll sin särställning – exponerat i djurgårdsinrättningar men också rätten till förjakt.

Så vitt kan uppfattas blev skattebonden aldrig förbjuden att jaga på sina egna ägor i någon allmängiltig partiell lag förrän 1647; de förbud som tidigare hade utfärdats gällde lokala geografier. Det kan dock misstänkas att dessa platsbundna förbud kom att överföras till vidare sydligare regioner igenom introduktionen av högdjursbegreppet. Men småviltsjakten var tillåten fram till 1647.³⁴⁹ I gengäld

347 Boëthius 1939, s 115, 118.

348 RA, Saml skogs- och jaktväsen, vol. 5; mapp: kungl brev. 1644 sände Anders Jonsson på Åland ett nådebrev till drottningen där han beskrev hur han 1636 hade råkat skjuta en orre och hade dömts till 20 daler i böter. Åland var särskilt skyddat genom ett patent 1620, se Samzelius 1915, s 32 och Brummer 1787, s 8, förbud som endast avsåg älg. Om hela Åland ansågs som kronans mark kunde det kungliga placatet från 1608 vara tillämpligt, se Samzelius 1915, s 31 och Brummer 1787, s 6.

349 Samzelius 1915, s 212. I instruktionen till jägmästaren Stellan Mörner 1613-07-27 utsades att "bonde eller androm" fick jaga hare om det skedde med "beskeedenheet".

är utgångspunkten att den fria älgjakten i norr kom att överföras till att omfatta även andra matnyttiga villebråd. Det är också Hahrs uppfattning.³⁵⁰ De oklarheter i frågan som under 1660-talet kan ses i värmländska Fryksdal samt, som tidigare diskuterats, i Västernorrlands län, kan troligen avfärdas som vantolkningar eller resultatlösa propåer från statsmaktens sida.³⁵¹

Saken går inte att se tydligt utan återfaller på otydligheten i författningarna och att en trolig rättspraxis och sedvana utvecklats där lagar för begränsade geografier kommit att överföras till vidare områden. Såväl kungamakt som frälse kan antagas ha haft ett tolkningsföreträdare i frågan.

Om jakt saknat såväl ekonomiska så väl som stratifierande eller särskiljande fundamenta hade mängden av inskränkande partiella lagar givetvis aldrig behövt bli utfärdade. Inte heller hade adelsståndet ansträngt sig för att erhålla exklusivitet i frågan. Frågan var alltså av vikt för svenska eliter. De svenska jaktlagarna följde i huvudsak den utveckling som pågått under en längre tid på kontinenten [inte minst Danmark] och i England. De var i sitt syfte lika inskränkande som de utländska om än straffen inte var fullt så bestialiska.

Varför svenska eliter anammade de utländska idealen, trots rikets perifera läge och med andra förutsättningar än de kontinentala och feodala miljöer där jakt förbundits med elitkultur, kan misstänkas ha samband med att företeelsen i grunden var ett universellt elitfenomen där nationell självhävdelse är ett nyckelord. Svenska eliter önskade sannolikt förhålla sig till jakt på likartat sätt som andra utländska eliter. Inskränkt jakträtt blev till en horisontell kulturell diffusion och tjänade även här sin symboliska funktion som *conspicuous consumption*.

Parallellt ses ett stadigvarande allmänoffentligt intresse, synbart illustrerat genom rigorösa lagar för att minska predatorer men även via jakttidsregleringar. Det sistnämnda vetter mot en viss underliggande ekonomi, som att jakten styrdes till de tider när djurens pälsar var av högst kvalitet. Att även fågeljakt i skärgårdarna, liksom älgjakten i rikets mer oåtkomliga delar blev fri kan tas som uttryck för en ambition att utnyttja naturresurser. I dessa regioner rörde sig vanligen vare sig kungamakt eller frälse; tillgångarna skulle bli tillspillogivna genom generella jaktförbud. Under 1700-talet kan dock en reaktion ses mot denna nyttoaspekt och frihet, syftande till att bevara och förmera djurpopulationer genom förbud mot skarsnöjakt efter älg samt äggtäkt.

Att rovdjursjakt förblev tillåten under hela perioden och huvudsakligen skötte av en kommenderad allmoge visar att inte *all* jakt var eftersträvansvärd att monopolisera. Att antika ideal, där hjälten med fara för sitt eget liv inte sällan besegrade de vildaste av bestar, var bakomliggande faktor för det svenska fräl-

---

350 Hahr 1881, s 26.

351 Gunnar Almqvist, *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1602-1700*, Värmlands museums skriftserie nr 18, utgiven av Östra Ämterviks hembygdsförening och Värmlands museum (red Björn Hedstrand med biträde av Roland Kihlstadius) 1987, 1665 3-4 mars nr 3.

sets åstundan till jakträtt, måste avvisas.³⁵² Adelns jakträttsanspråk riktade sig mot matnyttiga och betydligt mera ofarliga djur än glupande vargar och nyväckta slagbjörnar. Den mer utlevande jakten i Sverige på kapitala bytesdjur som björn synes i hög grad tillhört kungamakten; i synnerhet representerad genom jagande kungar som Karl XI och Fredrik I.³⁵³

Förhållandet pekar på att jakträtt, sett ur juridikens perspektiv, tog sig andra och mindre dramatiska uttryck i det svenska riket än vad som kan uppfattas från övriga hov- och adelskulturer ute i Europa. Lagarna var visserligen inskränkande i sitt utanverk och tjänade överhetens syften men även när den inledande friheten för jägaren kringskars så togs ändå hänsyn till geografiska omständigheter och framförallt vikten av rovdjursbekämpning. Den allmoge som ville jaga kunde alltid ge sig ut och jaga predatorer och få betalt ur häradskistan om jakten lyckades.

Två andra omständigheter väcker frågor. En fri jakträtt med rötter i tidig medeltid, och som borde ha varit väl förankrad i folkflertalets medvetande, upphörde tydligt och formellt vid 1600-talets mitt. Oaktat oklarheterna om högdjurens status i vardagen ses inga förbud rörande jakt på fågel och småvilt på egna marker före 1647. Efter 1664 hade ingen bonde längre rätt att beskatta sin mark på villebråd, såvida han inte bodde i skogslänet eller i skärgårdarna. Det borde, som framförts i kapitel 1, ha väckt synliga protester och reaktioner, i synnerhet som bönderna var representerade vid riksdagarna och allmogen dessutom kunde rikta besvär. Det andra är den långa tid som följde efter införandet av förbuden. Under 142 år var jakträtt förbehållen statsmakt och innehavaren av frälsejord. Hur lyckades överhet och övrig elit så framgångsrikt vidmakthålla sitt monopol under så lång tid? Försökte de ofrälse få en ändring till stånd? Fanns det en acceptans för lagarnas nödvändighet eller att jakträtt var något som oåterkalleligen förenats med kungamaktens överhöghets- liksom adelsmannens privilegierätt? Med lagverken som grund undersöks jakträttsfrågan i följande kapitel i den politiska processen.

---

352 Se Abraham Burman, "Jagten: hjältarnas första lärospån" (orig titel "*De venatione, heroicae virtutis tirocinio*"), övers. från latinet av Gösta Bergman, publicerad i *Östergötlands läns Jagtvårdsförenings årsskrift 1920*, Linköping 1920.

353 Nordin 1808; Bergström 1894, s 67-71.

Kapitel 3.

Jakt- och jakträttsfrågan i rikspolitiken ca 1640-1789

Inledning

De inskränkande jaktlagarna 1647 och 1664 framstår som givna exempel på ohämmade adelsprivilegier och försämrade villkor för de ofrälse. Johan Holm ser striden mot adelsprivilegierna som det centrala för riksdagsbönderna. Han finner det märkligt, att som ofta i äldre svensk forskning, beskriva bönderna som konservativa och motståndare till alla förändringar. Holm menar att vad de motsatte sig var *försämringar*.³⁵⁴ Jaktlagarna måste ses som en sådan försämring vilket rimligen borde ha resulterat i någon form av protester och motstånd. Tre alternativ kan ses:

a) *Våldsamt och fysiskt motstånd*. Alternativet brister omgående, eftersom en förlorad jakträtt aldrig kan ses som orsak bakom svenska bondeuppror eller resningar.³⁵⁵ Det är en märkbar skillnad mot förhållandena i England, där adelns djurgårdar attackerades och ödelades vid våldsamma sammanstötningar.³⁵⁶ Där blev jakträtt en vital ingrediens i oppositionen mot en överhet. Varför så inte skedde i Sverige blir föremål för vidare diskussion i avhandlingens slutkapitel.

b) *Motstånd inom det politiska systemet*. Bönderna hade av tradition möjlighet att agera inom det politiska systemets ramar och göra sin stämma hörd, vanligen via institutionaliserade processer som sockenstämmor, besvärsskrivelser och riksdagsrepresentation. Var frågan av vikt borde saken kunna ses i sådana källor.

c) *Överträdelser*. Genom att tjuvjaga i lönnedom visade överträdarna att de inte accepterade lagarna och att de, artikulerat eller ej, agerade i enlighet med innebörden i begreppet vardagligt motstånd. Det svenska tjuvskyttets omfattning granskas i kapitlet 4-6.

Detta kapitel studerar jakträttsfrågan i den politiska processen på riksnivå från 1640-tal till dess slutpunkt 1789. Syftet med undersökningen är att utröna såväl

---

354 Holm 2007, s 62, 118. Min kursivering.

355 Mats Adolfsson, *1 Svenska uppror: när borgarna brann: forntiden – 1499*, Stockholm 2007; *2 Svenska uppror: fogdemakt och bondevrede 1500-1718*, Stockholm 2007; *3 Svenska uppror: bondeuppror och gatustrider 1719-1932*, Stockholm 2007. Se även Linde, 2000, s 231-234.

356 Se Douglas Hay, "Poaching and the Game Laws on Cannock Chase" i Douglas Hay m fl (ed), *Albions Fatal Tree: crime and society in eighteenth-century England*, London 1975, s 189-253.

motiv som drivkrafter hos både statsmakt och frälse å ena sidan och de ofrälse å den andra. Det maktpolitiska spelet, argumentationens vidd och djup samt intensiteten i agerande och reagerande ger en uppfattning om jakträttens betydelse för respektive part. På ett annat och mer övergripande plan avspeglar och problematiserar jakträttsutvecklingen därmed ståndrelationer och samhällseliga styrkeförhållanden, och kan sättas i samklang med forskningsläget avseende överhet/underställda, såsom det uppfattats i kapitel 1.

Särskild vikt läggs vid bondeklassen i den stund den hitintills varande forskningen inte närmare fastställt bondeklassens reaktioner vid den formella förlusten av jakträtt eller allmogens respekt för jaktlagarna. Men det är samtidigt bondeståndets eliter, dess *avantgarde*, vi ser i riksdagsarbetet.³⁵⁷ Frågan uppstår om gruppens representativitet. Flera forskare pekar på bondebefolkningens heterogenitet i ekonomiskt avseende.³⁵⁸ Under 1700-talets inledning ägde skattebönderna ca 30 procent av jordarna men andelen var i ökande.³⁵⁹ Skillnaderna borde avspegla sig i den politiska representationen. Nils Erik Villstrand frågar sig också vilka grupper dessa riksdagsbönder representerade: bönder i gemen, och särskilt skattebönder, eller en lokal elit av bönder? Hans kvalificerade gissning blir att bondeeliterna var överrepresenterade i riksdagen medan förlorarna prioriterade vardagsmotstånd.³⁶⁰ Av saken följer att riksdagsböndernas eventuella protester inte per automatik kan ses som en opinionsyttring från det samlade bondekollektivets sida, utan mer som tecken på en elitfraktions prioriteringar med givna underliggande politiska hänsyn. Den övriga bondebefolkningen liksom torpare, backstugsittare och andra namnlösa inbyggare utanför jordeböcker och mantalslängder skulle kunna ha haft högst avvikande åsikter i ämnet.

I det följande studeras först allmogens besvär för att nå en insikt i frågans vikt från en något större krets än enbart riksdagsbönder. Det följs av tematiserade genomgångar av respektive riksdagsstånds agerande under de tidsskeden jakträttsfrågan stod i fokus: införandet av jaktlagarna under 1640-1660-talen och riksdagsstriden inför 1734 års lag. En tredje delstudie rör slutstriden inför 1789 års återställande av jakträtten till markägaren, med utgångspunkt från det uppvaknande intresset för de ofrälse ståndsprivilegier. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion.

---

357 Kalle Bäck, "Brännvinspolitik och bondeopposition 1756-1760" i Kalle Bäck m fl, *Skog och brännvin: studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, Universitetsförlaget 1984b, s 39, har använt uttrycket "avantgarde" om riksdagsbönderna.

358 För diskussion i frågan, se Magnus Perlestam, *Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620-1820*, Lund 1998, s 46. Peter Olausson, *Rikedom, makt och status i bondesamhället: social och ekonomisk skiktning i västra Värmland från 1600-talet till 1800-talets mitt*, del 1, Karlstad 2004, s 12; Christer Winberg, *Folkökning och proletarisering: kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*, Lund 1977 (1975), s 44f. Winberg delar in den jordbrukande befolkningen i fem kategorier, från mycket stora jordbrukare (stånds personer) till de jordlösa (backstugsittare, inhysesfolk, statare).

359 Carl-Johan Gadd, *Den agrara revolutionen 1700-1870: det svenska jordbrukets historia 3*, Stockholm 2000, s 204.

360 Nils Erik Villstrand, "Militärstaten som det mindre onda av två bondealternativ", *HT*, 2009:4, s 693.

Allmogens besvär

En opinionsyttring som stod befolkningen, och inte bara dess riksdagsmän, till buds var möjligheten att klaga eller vädja till statsmakten och dess institutioner via besvär och suppliker. Sådana inlagor ger en utomordentlig bild av de upplevda problem som tryckte befolkningen och har utgjort ett väsentligt källmaterial i forskningen för att nå kunskap om allmogens förhållanden.³⁶¹ Institutionen var inget unikt för Sverige, utan ses även i vissa tyska stater.³⁶² Processen ger intryck av ett kommunikationssystem och en kanal mellan överhet och underställda. De förstnämnda fick kännedom om sakernas tillstånd i riket, de sistnämnda upplevde någon form av rättvis möjlighet att framföra sina åsikter. Klagomålen resulterade vanligen i att statsmakten besvarade dem i resolutioner eller remitterade besvären vidare till underställda myndigheter.

Genomgående gjordes skillnad mellan enskilda och allmänna besvär; de förra avsåg individuella eller lokala menigheters angelägenheter, medan de senare, genom en urvalsprocess i det enskilda ståndet, fick karaktär av ständsgravamina. Så var situationen 1723-1772, då avgjordes de allmänna besvären av ständerna själva efter beredning.³⁶³

Suppliken var riktade till monarken eller dennes företrädare på ett lägre plan, ämbetsmännen.³⁶⁴ Enskilda besvär eller suppliker kan ses som den administrativa kanalen genom ämbetshierarkin upp till centralmakten medan [allmänna] besvär var den politiska vägen. Suppliken var oftast av privat karaktär.³⁶⁵

Kalle Bäck diskuterar besvärens källvärde; inte minst frågan om deras tillförlitlighet som spegel av lokala opinioner. Han finner att de inte i allt ger uttryck för böndernas åsikter och intressen, men att de via kanalen fört fram *alla* frågor och problem av betydelse.³⁶⁶ Vare sig besvär eller suppliker var enkom allmogens möjlighet att göra sig tillkänna. I ett stickprov av suppliker i Närke-Värmland 1760 finner Frohnert att drygt 60 procent inte kom från bönder.³⁶⁷ Även adelsståndet riktade besvär, så också i jaktfrågor. Det var något Adolph Wrangel från Jönköping utnyttjade vid riksdagen 1726, där han menade att jaktförbuden glömts bort och den olaga jakten tagit överhanden.³⁶⁸ Övriga ständs besvär diskuteras

---

361 Georg Wittrock, *Regering och allmoge under Kristinas förmyndare: studier rörande allmogens besvär*, Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, 38, Uppsala 1948; Kalle Bäck, *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden: centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*, Stockholm 1984a; Holm 2007 m fl.

362 Harnesk 2002, s 84f.

363 Forskningsarkivet, Umeå universitet, http://www.foark.umu.se/samlingar/mik_allmogensbe.htm, 2010-12-08; http://svenskuppplagsbok.se/tag/besvar_2010-12-08.

364 Alexander Jonsson, *De norrländska landshövdingarna och statsbildningen 1634-1769*, Umeå 2005, s 225 och a.a.

365 Bäck 1984a, s 35f.

366 Ib. s 32. Min kursivering.

367 Pär Frohnert, "Administration i Sverige under frihetstiden", i Birgitta Ericsson (projektledare) m fl, *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, Oslo 1985, s 253.

368 SRAP 5, s 691ff.

dock inte i det följande då denna första uppgift primärt berör allmogens attityder, att visa på jakträttsfrågan ställning för att uppfatta skillnader mellan lokalsamhällets attityder och riksdagsböndernas.

Studien av jaktrelaterade besvär är dels baserad på den förteckning Ludvig Mårtensson upprättat och dels de allmänna besvär vilka ingår som bilagor i bondeståndets tryckta riksdagsprotokoll (*BRP*), från 1720 till 1776.³⁶⁹ Mårtenssons förteckning registrerar uppskattningsvis drygt 18 700 besvär vilka uppsatts i skilda härader och som ger uttryck för lokala opinioner.³⁷⁰ *BRP* från och med 1720 har registrerat de besvär vilka givits en mer definitiv ståndskaraktär.

De indikationer som har nåtts via de angivna källserierna är så entydiga att det inte bedömts som nödvändigt att utvidga studien. En genomgång av sådant källmaterial skulle visserligen kunna ge kompletterande resultat men sannolikt inte ändra den erhållna bilden. Mängden besvär är samtidigt bedövande och ökar dramatiskt över tid. Redan 1708 pekade landshövdingen i Örebro på ett ”dagligt överlopp av supplikanter” som störde hans arbetsuppgifter.³⁷¹ Anders Claréus finner ungefär 12 000 besvärspunkter enbart i allmogens häradsbesvär åren 1755-1771.³⁷²

Frohnerts undersökning pekar på att skuldfordringar mellan privatpersoner utgjorde den största gruppen bland böndernas suppliker. Därnäst var ärenden som gällde köp, försäljning samt nyttjande av jord och byggnader vanligast.³⁷³ Denna mer privata inställning ger inte uttryck för att enskilda suppliker skulle återspegla någon mer allmänpolitisk rörelse i jakträttsfrågan. När skrifter med sådant innehåll påträffats har det handlat om nådebrev för att slippa betala böter för olaga jakt.³⁷⁴

Besvär till 1720

I det följande har besvär som haft någon anknytning till frågor som jakt, jägeristat eller den närliggande företeelsen djurgårdsinrättningar sammanställts efter sin rubricering.

---

369 Ludvig Mårtensson, *Sakregister till Allmogens besvär till år 1720*, maskinskriven sammanställning, Stockholm 1952; *BRP* 1-13.

370 Studien är baserad på Mårtenssons rubriceringar, i enstaka fall har stickprov gjorts vid RA Allmogens besvär.

371 Linde 2000, s 97.

372 Anders Claréus, ”På offensiven: bondeståndet under slutet av frihetstiden” i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red) *Riksdag, kaffehus och predikstol: frihetstidens politiska kultur 1766-1772*, Stockholm 2003, s 103.

373 Frohnert 1985, s 254.

374 RA, Saml. skogs- och jaktväsen, vol. 5; mapp: ”Kungl brev”.

Tablå 3.1 Jaktrelaterade besvär fördelade på län, antal och anledningar

Län	Antal	Anledning
Stockholms län	3	Djurgården vid Svartsjö, frågor om jägeribetjäningen
Uppsala län	2	Djurgårdstängsel, frågor om jägeribetjäningen
Södermanlands län	0	
Östergötlands län	1	Djurgård
Jönköpings län	1	Djurgården vid Omberg
Kronobergs län	4	Djurskjutning, frågor om jägeribetjäningen, böter för jakt ³⁷⁵
Kalmar län	4	Om "bysseskyttar", klagomål på jägeribetjäningen
Gotlands län	0	
Blekinge län	0	
Kristiansstads län	0	
Malmöhus län	1	Allmänt om jakter (odaterad)
Hallands län	0	
Göteborg o Bohus län	0	
Älvsborgs län	8	Djurgård, djurgårdspenningar, ollongäld
Skaraborgs län	20	Djurgårdar, fråga om jägeribetjäning
Värmlands län	4	Olaga jakt på älg, fråga om jägeribetjäning
Örebro län	2	Älgjakt
Kopparbergs län	2	Skinнварor, älgjakt
Gävleborgs län	0	
Västernorrlands län	1	Älgjakt
Jämtlands län	0	
Västerbottens län	1	Minskning av djur
Egentliga Finland	0	
Åland	7	Skadedjur, älgar
Nyland	2	Skadedjur, rävskinnskatt
Karelen	2	Skadedjur, om jaktfogde
Satakunda (Satakunta)	0	
Savolax	2	Rävskinnskatt, djurfångstplakat
Tavastehus län	0	
Österbotten	4	Rävskinnskatt, sälfiske, djurfångst med skall
"Finland"	1	Försäljning av skinnvaror

Källa: Mårtensson 1952.

³⁷⁵ Mårtensson 1952, nr 2. 1649.

Sammanlagt kan 72 sådana relaterade besvär upptäckas. 18 av dem kom från den östra rikshalvan och avsåg mestadels klagomål över lodjur eller vargar som orsakade skador men också på skinnskatter. Endast 54 besvär inom det nuvarande Sveriges gränser kan hänföras till klagomål eller synpunkter med jaktlig anknytning. Någon direkt kritik av en förlorad jakträtt kan inte upptäckas, däremot åsikter om lagarnas konsekvenser. Från Allbo härad i Småland klagade allmogen 1649 att de beskylldes för djurskjutande av skogvaktare och andra. De menade att anklagelserna vållade dem stora bekymmer, och att de påstådda händelserna hade inträffat för länge sedan, 16 till 20 år tillbaka.³⁷⁶ Resultaten är i linje med de resultat Mattias Cederholm finner i Skåne och Småland, även om hans undersökning avser tidigare skeden. Konfliktorsakerna mellan överheten och bönderna gällde i allmänhet andra saker än jakt, om än han gör iakttagelsen att det tycks ha varit en omstridd fråga.³⁷⁷ Georg Wittrocks studier i allmogens besvär finner enstaka besvärsakter som besvarats av riksrådet, men som handlade om djurgårdar. I ett fall meddelades mer allmänt om vad som gällde beträffande jakträtt.³⁷⁸ Holms undersökningar ger likartat resultat. Han förtecknar en handfull jaktfrågor från skogsområden som Västerdalarna, Bergslagen och Norra Vedbo, vilka bland annat berör att skattebönder ville ha hjälp mot tjuvjägare. De är alla före 1640.³⁷⁹

En särskild studie av Älvsborgs län bekräftar också jakträttsfrågans frånvaro i kommunikationen mellan underställda och överhet. Mårtensson förtecknar 950 besvär från Älvsborgs län vilka omfattade det mesta i tillvaron; från klagomål över officerare som tilltvungade sig ölpenningar till att falska läror måste avskaffas. Av dessa var endast sju klagomål över djurgårdar och djurgårdspenningar. De var koncentrerade till åren 1646 till 1650. De kom från Kinds, Ås, Redvägs, Vedens och Bollebygds häradar. Trots den troliga avsaknaden av djurgårdar i häraderna fick inbyggarna ändå bidra till verksamheten. Ett besvär avsåg jägeristaten.³⁸⁰ Om antalet besvär kan förutsätta jaktfrågans relativa vikt vid tiden blir saken än tydligare när frågor med jakt- och djurgårdsanknytning ställs mot ett antal mer påtagliga företeelser och pålagor vilka borde plågat allmogen.

---

376 Ib. nr 2. 1649, s 125; Johansson 1990, s 166; RA Allmogens besvär, Kronobergs län, vol 1.

377 Cederholm, Lund 2007, s 221, 214. Han finner två jaktbrottsmål från Småland.

378 Wittrock 1948, s 436, 453f.

379 Holm 2007, s 101.

380 Mårtensson 1952, s 216.

Tablå 3.2 Urval av besvärskategorier från Älvsborgs län t o m 1720

Rubricering	Antal
Missväxt, hungersnöd och oäring	60
Skjutsning	36
Ek, bok, skog, ved	24
Inkvartering	21
Utskrivning	17
Dagsverken	16
Gästning	16
Durchmarscher	15
Jägeristaten/djurgårdar	8

Källa: Mårtensson 1952.

Djurgårdar och jägeristat

En stor del av klagomålen rörde alltså jägeristaten, djurgårdar och djurgårdspenningen. Det sistnämnda var den skatt togs ut som dagsverken i form av stängselarbete samt leveranser av vinterfoder till djuren och störar till nämnda stängsel. Som ett svar till ett besvär från Vilske härad i Skaraborgs län, men sannolikt även till Frökind, Vartofta och Kåkind härader, behandlades ett sådant ärende den 27 november 1643. I svaret bekräftades att djurgården skulle inhägnas med balkar och plankverk, samt att såväl frälsebönder som andra bönder i likhet med ryttare och knektars tilldelningsbönder nu som förr skulle föra löv till djuren.³⁸¹ I ett besvär från Vedens härad 1650 frågades om de som lade skatt till skyttarna, vilket måste förstås som att dessa hemman var tilldelade jägeristaten, också var skyldiga att i likhet med kronobönder betala djurgårdspenningen.³⁸² Även om djurgårdarna var få till antalet skapade de extra arbete för bönderna. Vid Ombergs djurgård bestod plikten att i vintertid, om Vättern frös, hålla vakt på isen vid brinnande eldar natten lång så att inte vargar kunde ta sig in sjövägen. De tvingades även skotta bort snö kring staketen.³⁸³ Hur omfattande plikterna och resursuttaget var för att hålla djurgårdarna i stånd framgår av att de årliga stängselarbetena vid Djurgården i Stockholm krävde 400 lass störar, något som togs ut från Åland. Så sent som år 1800 nedsattes skatten till 200 lass.³⁸⁴ Klagomålen över djurgårdarna förefaller som en allmän litania i likhet med det som gällde för tidens andra pålagor. Ytterst hade inte djurgårdsinrättningarna något att göra med den förloerade jakträtten men institutionerna tydliggör de olägenheter överhetens önskan efter jakt orsakade bönderna – en verksamhet de själva var förbjudna att utöva.

381 Wittrock 1948, s 453-454.

382 RA Allmogens besvär, R 5439/E02031 1650-09-13.

383 Aimée Ekman, "Djurgården på Omberg: verksamhet och avveckling", opublicerad C-uppsats ht 1999, Institutionen för Tema, det kulturella arvet, kultur och naturmiljötolkning, Linköpings universitet, s 7.

384 Per Emanuel Bergstrand, *Stockholms djurgård: gammalt och nytt*, Nya Dagligt Allehanda, Stockholm 1886, s 4-7.

De skandinaviska djurgårdarnas historia är till stor del ännu inte skriven.³⁸⁵ Arkeologen Anders Andrén ser dock danska öar som platser där vilda djur hölls, och misstänker att Dalby hage, öster om Lund, tidigt haft en sådan funktion.³⁸⁶ Även i Östergötland kunde medeltida djurgårdar ha funnits. I klosterreglerna från Vadstena år 1420 påtalades att nunnorna skulle undvika hjortar, en möjlig tolkning är att det fanns en djurgård i närheten.³⁸⁷

Djurgårdarna utgjorde en rumslig symbol för elitkulturer och ett inslag i manifestationen, men förefaller i Sverige haft dubbla funktioner. Förutom att tillhandahålla jakt som nöje och tidsfördriv för rikets elit tjänande de också som visthusbodar för hovet och kronans räkning.³⁸⁸ Trots detta kan inte några mer utstuderade ekonomiska motiv skönjas bakom intresset för djurgårdar, vilket framskyntar ur räkenskaperna när inrättningarna i Sverige började avvecklas under 1700- och 1800-tal.³⁸⁹ Vinsten från de vilda eller snarare halvtama djuren motsvarade inte insatsen; företeelsen måste ses som ett uttryck för tidens lyxkonsumtion.³⁹⁰

Statsmaktens tjänstemän i jägeristaten var förutom jaktövervakning även satta att bekämpa olaga skogsavverkning, varför klagomålen kunde avse båda företeelserna. Ett mer udda besvär från Älvsborgs län och Gäsene härad gällde klagomål över jägeristatens tjänstemän, vilka fordrade ollongäld.³⁹¹

Den svenska jägeristaten hade anor från medeltiden och förefaller från början ha varit en tämligen löslig organisation av jägare, fågelfångare, falkenerare och djurgårdsvaktare vilka stod i kungamaktens tjänst. Dess uppgift bestod i att som medhjälpare deltaga vid de kungliga jaktpartierna men också införskaffa vilt till hovet. De hade även bevakande uppgifter. Trots ett ytterst omfattande och framförallt personhistoriskt arbete av jägmästaren och jaktskribenten Hugo Samzelius är kunskaperna inte helt klarlagda om jägeristatens verkliga ställning under 1500- och 1600-tal. Samzelius menar att gränserna länge var särdeles obestämda mellan den kungliga hovjakten och den verksamhet som föll mer direkt under kronans ansvar, vilket inte minst omfattade kronoallmänningarna.³⁹² I samband med 1634 års regeringsform inrättades ett Riksjägmästarämbetet vilket gavs en detaljerad instruktion 1638. Ämbetet kvarstod till 1682 då Karl XI valde att omorganisera

---

385 Kardell 2003, s 167.

386 Anders Andrén, "Paradise Lost: looking for Deer parks in Medieval Denmark and Sweden", i Hans Andersson, Peter Carelli & Lars Ersgård (red) *Visions of the Past: trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, Stockholm 1997, s 473, 476-483.

387 Ib. s 485 a.a.

388 Arvid Kugelberg, *Något om djurgårdar, särskilt Linköpings djurgård*, Livgrenadjärföreningens skriftserie, 6, Linköping 1945, s 4.

389 GLA Läckösamlingen, "Räkning för Läckö djurgårds stängsle penningar uthi Höyentorps fögderie åhr 1786"; Bergstrand 1886, s 4-7.

390 Revera 1984, s 39ff, för diskussion om begreppet. Noterbart är att djurgårdar sällan fått exemplifiera den svenska högadelns lyxkonsumtion.

391 Mårtensson 1952, s 216.

392 Samzelius 1915, s 11.

staten.³⁹³ De jaktliga övervakningsuppgifterna fanns under hela undersökningstiden men fokus flyttades från 1630-talet till uppsikt över och omsorg om rikets träd och skogar.

En korrelation kan ses mellan jägeristatens personella resurser och besvärens antal. Skaraborgs- och Älvsborgs län i tablå 3.1 svarar för över hälften av alla besvär inom det nuvarande Sveriges gränser. I Skaraborg höll kronan både djurgårdar och stora kungliga jaktberg som Billingen.³⁹⁴ Gustav I hade dessutom för kungamaktens räkning gjort anspråk på att skydda stora skogsområden i Älvsborgs län mot illegal jakt.³⁹⁵ Ett enskilt år visar på skillnaderna i riket beträffande jägeristatens personella ställning i riket

Tabell 3.1 Jägeristatens personal år 1660 (antal)

	Jägmästare	Hejderidare ³⁹⁶	Skogvaktare	Djurvaktare	Övriga	Summa
Uppland		1	4	1	3	9
Västmanland		1	4	1	4	10
Södermanland		1	8			9
Östergötland		1	15	2	11	29
Skaraborgs län	1	1	25			27
Älvsborgs län		1	25	1	2	29
Småland		3	22			25
Åland		1	2		4	7
Summa	1	10	105	5	24	145

Källa: Samzelius 1915.

Anm. Uppdelningen Skaraborg/Älvsborgs län verkar flytande. Skara räknades till Älvsborgs län. Skogvaktare och djurvaktare var liksom kronoskyttar underställd personal under samlingsnamnet jägeribetjäning.

Endast Östergötland avviker från mönstret trots den källa till bekymmer som både det kungliga jaktberget Omberg, jämte jaktparker kring Vadstena samt Linköpings djurgård borde ha utgjort för de närboende bönderna. Att döma efter besvären sökte östgötarna först 1769/1770 lindring i sina djurgårdsarbeten.³⁹⁷

393 Ulf Nyrén, "Riksjägmästarämbetet – militär institution i civil förklädnad, i Maria Sjöbergs (red) *Sammanflätat: civilt och militärt i det tidigmoderna Sverige*, Uppsala 2009, s 101-115.

394 Se Kardell 2003, s 167.

395 Samzelius 1915, s 30; Brummer 1787, s 1f.

396 Se Samzelius 1915, s 12, 196f. Beteckningen hejderidare (även heigderidare, heijerijdere med flera stavningar) är belagd i ett kungligt brev från 1929. Titeln var pommersk och motsvarades närmast av revirförvaltare. Samzelius förmodar att de ursprungligen var vakt- och jaktpersoner vid inhägnade jaktmarker och djurgårdar. En hejderidare var som titeln antyder beriden och gjorde fälttjänst som dragon under krigen.

397 *BRP 11*, s 685f. Mårtensson förtecknar också ett besvär från Jönköpings län avseende Omberg.

Allmogens allmänna besvär efter 1720

Även efter 1720, vilket utgör slutår för Mårtenssons förteckning, förblev antalet jakt- eller jakträttsrelaterade allmänna besvär från bondeståndet försvinnande få i relation till den totala mängden lämnade besvär.

Tablå 3.3 Totalt antal besvär samt jakt- och jakträttsrelaterade besvär 1720-1779

Riksdag	Antal besvär	Jakt- & jakträttsfrågor
1720	56	0
1723	89	2
1726/27	84	1
1731	101	2
1734	96	1
1738/39	85	1
1740/41	55	0
1742/43	100	0
1746/47	122	1
1751/52	97	0
1755/56	124	0
1760/62	181	1
1765/66	155	2 (+5)*
1769/70	189	4
1771/72	91	0
1778/79	25	0

Källa: BRP 1-13.³⁹⁸

* BRP 10. I fem extraprotokoll vid riksdagen 1765/66 framfördes andra synpunkter på jaktförvaltning.

Endast 15 av de tryckta riksdagsprotokollens 1 650 återgivna besvär kan relateras till spörsmål med någon form av jaktlig anknytning. De berörde även nu i hög grad jägeristatens verksamhet eller hade ekonomiska bevekelsegrunder. Endast tre hade mer uttalad jakträttslig grund och kom alla från norr.

398 (1723) BRP 1, s 274, besvär nr 38; s 274, om allmogens rätt att bära vapen; besvär nr 39, s 274f, synpunkter på skallgång; (1726/27) BRP 1, s 771, besvär nr 46, om jakttyg; (1731) BRP 2, s 230, besvär nr 56, återbetalning efter misslyckad rovdjursbekämpning; s 235, besvär nr 68, klagomål om vildsvin på Öland; (1734) BRP 2, s 731, besvär nr 93, om luderplatser; (1738/39) BRP 3, s 558, besvär nr 46, om jaktfogdar i Finland; (1746/47) BRP 6, s 811, besvär nr 71, från allmogen i Västernorrlands län; (1760/62) BRP 8, s 815-816, besvär nr 47, från allmogen i Jämtland; (1765/66) BRP 10, s 860, besvär nr 33, från Cajana län om tullar; s 863f, besvär nr 37f, om skallfogdar. Vid samma riksdag uppmärksammades jaktliga spörsmål i andra sammanhang, som straff för renskytte i Cajana län (s 786f), angående djurgården i Linköping (s 825f), jägmästare i Halland (s 798f), tvist mellan bönder och samer i Västernorrland (s 985-989, 1085) samt situationen på Visingsö (s 1056f). (1769/70) BRP 11, s 646, besvär nr 20, om skatter på Åland; s 685f, besvär nr 104 angående djurgården i Linköping; s 690, besvär nr 117, från Skaraborg; s 695, besvär nr 132 (synpunkter på jägeristaten). Antalet besvär 1734 och 1738/39 anger endast av KM besvarade besvär; det verkliga antalet måste ha varit högre.

I ett besvär från Finland begärde allmogen att landshövdingarna inte skulle tillsätta jaktfogdar utan att först tillfråga socknarna.³⁹⁹ Det andra var mer krävande. Den finska allmogen ansåg att dessa jaktfogdar, samt några andra angivna myndighetsfunktioner, var onyttiga och till stort men för allmogen. I konsekvens borde jägeribetjäningen avskaffas.⁴⁰⁰ Besväret besvarades positivt av statsmakten.⁴⁰¹ Det var i linje med kronans politik från år 1752, där en kunglig resolution meddelade att alla extra fiskaler och extra jägeribetjänter, förutom de som ingick i den ordinarie jägeristaten, skulle avskaffas.⁴⁰² Bondeståndet framförde vid flera riksdagar åsikten att jägeristaten borde dras in, särskilt på de orter som saknade kronoallmänningar och jaktparker; vid flera tillfällen framfördes önskemål om att hela jägeristaten kunde avvecklas.⁴⁰³ Detta kan ses i samband med det betänkande som Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen tillställde riksdagsstånden avseende en omorganisation av jägeristaten 1769/70.⁴⁰⁴ Bönderna skrädde inte orden utan menade att staten var ett hinder i förvaltningen av den lagliga egendomen; det var bättre menade de, kanske i ett försök att få med sig prästerskapet, att pengarna i stället användes till en översyn av bibeln.⁴⁰⁵ Ångermanlänningarna ville 1765 förbjuda jägeristaten att ha uppsikt över skatteskogar; allmogen skulle ha fri disposition över sina ägor.⁴⁰⁶ Svaret från statsmakten var emellertid kärvt och manade till besinning.⁴⁰⁷ Även den halländska allmogen var tveksam när länet stod i begrepp att få en ny överjägmästare. Deras uppfattning var klar: jägeribetjänterna låg både staten och landet till last, snarare var tjänstemännen redan för många än för få.⁴⁰⁸

Andra besvär hade ekonomiska utgångspunkter. Bönder i Kronobergs/Jönköpings län önskade få tillbaka sina utlagda pengar för bland annat jakttyg till rovdjursskall, något som jägeristaten skulle ha anskaffat.⁴⁰⁹ Allmogen i Cajana [Uleåborgs] län anhöll om att få exportera skinnvaror från mård, gråverk och räv till Ryssland. Invånarna var beredda att erlægga tull för rättigheten, då de ansåg de inhemska priserna för låga jämfört med vad ryssarna betalade. Deras inlaga gav samtidigt uttryck för jaktens omfattning i regionen. De påpekade att varje

---

399 *BRP* 3, s 558, besvär nr 46.

400 *BRP* 10, s 863f.

401 *Ib.* s 1081.

402 Samzelius 1915, s 181, kungligt brev 1752-06-29.

403 *BRP* 10, s 743; *BRP* 11, s 43, 142; *BRP* 12, s 12.

404 *BRP* 11, s 475f.

405 *Ib.* s 476.

406 *BRP* 10, s 787f.

407 Samzelius 1915, s 181; RA Kungl. brev 1759-08-14.

408 *BRP* 10, s 798.

409 *BRP* 2, s 230, besvär nr 56. Se även Samzelius 1915, s 177. Vid 1723 års riksdag åtog sig överjägmästare Melchior Birckholtz uppgiften att utrota landets alla skade- och rovdjur mot en ersättning om tre daler kopparmynt per hemman. Han övertalade sju län att gå med i kampanjen som förefaller blivit ett stort misslyckande då rovdjuren i stället förmerade sig. Vid en senare riksdag beslöts att återbetala 1 100 daler till allmogen i Jönköpings län. Birckholtz kunde inte visa att han levererat ett enda jakttyg eller att hans jägare fällt ett enda rovdjur i länet.

mansperson som var gammal nog att spanna en båge också var nödsakad att under hela hösten jaga ekorre i ödemarkerna.⁴¹⁰ Besvärstexten lyfter åter fram att jaktens omfattning vilade på geografiska förutsättningar och att klagomål ofta var relaterade till hur viktig jakt uppfattades i försörjningen.

Likaså togs frågor om skatteuppbörden upp. I ett extraprotokoll från 1765/66 framfördes önskemål om att skatteuttaget på Visingsö skulle ändras. Två kronohemman hade sedan 1681 avdelats till att underhålla omkring 150 av öns dovvilt. Riksdagsmännen påpekade att djuren nu endast uppgick till 50, och att vinterfodringen minskade både kronans avrad och folkmängden, ”vilkens tillväxt är fast angelägnare än djur”.⁴¹¹ Ålänningarna ville få lättnader då deras karga örike inte kunde jämföras med det rikare Nyland, där invånarna fått ny skattelägningsmetod. Ett argument som angavs var att nylänningarna kunde jaga; något som inte stod allmogen till buds på Åland.⁴¹² Allmogen i Östergötland ville befrias från de extraordinarie pålagor som stängeselarbetet vid djurgårdarna innebar, och de pekade på allmogen i Närke och Kopparberg som förebilder; där slapp bönderna dessa extraskatter.⁴¹³ Besvärets innehåll blev även använt av allmogen i andra landsändar. Så ville bönder i Skaraborg på likartat sätt bli befriade från djurgårdsstängslingen vid Läckö.⁴¹⁴ Även bönder från Höks härad i Halland sökte befrielse från stängeselarbetet vid Kungsladugård i Laholm.⁴¹⁵

Tre besvär hade mer uttalad jakträttsanknytning och kom från norr. Mest omfattande var den memorial som allmogen i Gävleborgs, Västernorrlands och Västerbottens län levererade till bondeståndet i april 1766. Allmogen uppmärksammade att nedflyttade samer från fjällområdena föreslagits rätt att använda bössor i skatteskogarna, och därmed i praktiken ges jakträtt. Besväret menade att samernas jakt men också renbete var till stor skada för de jordbrukande bönderna. I den följande argumentationen poängterade bönderna att [skogs]fåglar var Sveriges största raritet. Men fågel måste anses som alltför lækker och dyrbar mat för samer. De kunde äta hästkött, menade besvärsskrivarna, i synnerhet när allmogen i övrigt inte åt sådan föda. Slutsatsen var att det inte fanns några skäl att privilegiera samer med jakträtt.⁴¹⁶ I KM:s svar gavs en kompromiss. ”Fjäll-lapparna” tilläts ha bössor, inte de som var ”kringstrykande” nedåt landet.⁴¹⁷ KM:s relativa välvilja måste ses som ett utslag av samernas starka position under 1700-talet. Lennart Lundmark uppger att deras produkter svarade för en femtedel av värdet på de varor som skeppades från övre Norrland till Stockholm. Först under senare delen av 1700-talet försämrades situationen för

---

410 *BRP 10*, s 860.

411 *Ib.* s 1056f.

412 *BRP 11*, s 646.

413 *Ib.* s 685f.

414 *Ib.* s 690.

415 *Ib.* s 695.

416 *BRP 10*, s 985-989.

417 *Ib.* s 1085.

samernas del då statsmakten sökte uppmuntra jordbrukskolonisation av lappmarken.⁴¹⁸

Besväret från allmogen i Västernorrlands län begärde vid riksdagen 1746/47 att allmogen i länet skulle få skjuta älg, fågel och andra djur, vilket bönderna menade att de var skattelagda för. De påstod att de förmenats och fråntagits denna rätt genom en resolution från 1685.⁴¹⁹ En given utgångspunkt är att jakt på älg under tillåten tid varit fri för de mer nordliga länen, ända sedan landslagens tid, och bekräftat 1647 och 1664. Men statsmakten gjorde flera försök att reglera jakten under 1680-talet om än ingen begränsande resolution kan ses från 1685 för Västernorrlands del.⁴²⁰ Möjligen kan en resolution från samma år åsyftas, där samer och andra fjällboende erhöll tillåtelse att jaga älg i norr med undantag för Hälsingland, Medelpad och Gästrikland.⁴²¹ Däremot förbjöd Karl XI i en resolution den 16 mars 1681 västernorränningarna, liksom inbyggarna i Hälsingland, Medelpad och Gästrikland, att aktivt jaga älg med hjälp av hund och skidor, det vill säga skarsnöjakt, och endast använda sig av älggropar och andra fångstanordningar. Men även detta förbud var otydligt och medgav undantag för fjällsamer samt ”en och annan”.⁴²² Besväret måste naturligtvis haft någon grund, men vilken förblir oklar och åskådliggör återigen det faktum att åtskilliga påbud var motsäggelsefulla eller kom att vantolkas. KM valde att inte besvara den aktuella inlagan vilket möjligen kan tas som tecken på frågans irrelevans.⁴²³ Den vidare utgångspunkten är därför att allmogen i de nordliga länen hade rätt att jaga både älg och andra djur, vilket ses i andra källor, och som bekräftas av landshövdingen Anders Erik Ramsay 1714. Under året hade rikets överjägmästare och landshövdingar ombetts att inkomna med berättelser över jägeristatens tillstånd i respektive område. Från Västerbotten påpekades:

”Landshövdingen Ramse ifrån Umeå berättar i att i hela Västerbottens län aldrig några jägmästare varit förordnade, efter som bonden i Norrland är tillåtet efter Kongl. förordning att överallt få saklöst skjuta och fånga allehanda djur och fågel uppå sina ägor och allmänningar allenast innehålles [jakt]tider om året, som lagen omnämner.”⁴²⁴

---

418 Lennart Lundmark, ”Från lappallmoge till primitiv subkultur: rikets syn på samerna fram till början av 1800-talet”, i i Max Engman & Nils Erik Villstrand (red) *Maktens mosaik: enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors 2008, s 176 not 14, s 178. Se även Roger Kvist, *Rennomadismens dilemma: det rennomadiska samhälllets förändring i Tuorpon och Sirkas 1760-1860*, Forskningsrapport från Historiska Institutionen vid Umeå universitet 5, Umeå 1989, s 25ff.

419 *BRP* 6, s 811.

420 Samlingen RA Kungl. Konzept A, Stiernman, Styffe, Brummer eller Samzelius har inte så vitt kan ses förtecknat något sådant förbud. Se *BRP* 6, s 387. Bondeståndet verkar dock ha uppfattat besväret som aktuellt.

421 Brummer 1787, s 222f. Även Styffe 1875, s 978. Det jaktförbud han förtecknat avser allmogen i Västmanland.

422 RA, ÄK 735, vol 3, pag 231.

423 *BRP* 6, s 897-926. 79 av de 122 besvaren besvarades.

424 RA, Samlingen Jakt och skogsväsen, vol 4.

Ett sista jakträttsligt besvär kom från allmogen i Jämtland. Det utsade att fiske samt fågel- och djurjakt varit fria i landskapet sedan uråldriga tider. Anledningen till besväret var en önskan för allmogen i länet att erhålla äganderätt till nybyggen i fjälltrakterna.⁴²⁵ Men det fanns också besvär som bondeståndet inte ställde sig bakom. Vid riksdagen 1769/70 menade ståndet att det inte ville befatta sig med besväret från den allmoge i Sörmland vilken önskade att alla jaktparker inom krono- och skattehemmans ägor skulle bli tillåtna att uppodla och utnyttja.⁴²⁶ Det fanns gränser för hur långt riksdagsbönderna var beredda att gå i sina krav.

Delsammanfattning och diskussion – allmogens besvär ca 1600-1779

Besvär från tidigt 1600-tal till 1778/79 visar att jakt eller en förlorad jakträtt inte var någon större fråga för de bönder vilka valde att i skrift artikulera sina uppfattningar om tidernas plågsamheter och besvärligheter. Visserligen ökade den jakträttsliga anknytningen över tid men de få besvären var från norr och berörde relativt obbyggda delar av riket; något som understryker att jakt hade en annan och större betydelse i skogarnas riken än i sydligare och mer befolkade nejder.

Den animositet och opposition som kan ses i sammanhanget riktades framförallt mot arbeten vid eller underhåll av rikets djurgårdar samt mot jägeristatens tjänstemän och deras göranden. Att antalet besvär fram till 1720 var störst från de områden där jägeristatens närvaro var hög pekar på sambandet mellan övervakning och reaktion.

Beträffande jägeristatens impopularitet kan det vara problematiskt att urskilja jakt- från skogsfrågor. Domböcker och saköreslängder visar att allmogens bekymmer över skogslagarna synes ha varit oändligt mycket större jämfört med vad den hade beträffande jaktförordningarna. Det leder till sin tur till en bekräftande misstanke att jakträtt var av underordnad betydelse för åtminstone den allmoge som lämnade besvär men även de riksdagsbönder som ställde sig bakom dem.

Det finns källkritiska aspekter. Det kan antagas att långt ifrån alla inkomna besvär bevarats, inte heller ses de besvär som bondeståndet av skilda anledningar valde att utelämnas från 1720-talet och senare. I det tidigare har också frågan ställts om en undersökning av enskilda besvär eller suppliker skulle kunna ge en annan bild. Undersökningen ger likväl en tydlig indikation på avsaknaden av motstånd mot den förlorade jakträtten via den politiska kommunikationskanal som dessa besvär utgjorde. Som ett *argumentum e silentio* kan anföras att, om frågan varit av vikt, så borde åtminstone *något* besvär ha protesterat mot den inskränkta jakträtten. Här finns en skillnad mot fiskets del, där det också råde

---

425 BRP 8, s 815f.

426 BRP 11, s 319.

inskränkningar. Men här artikulerades protester, något som kan ses 1686 när allmogen i Malmö begärde att få fiska fritt.⁴²⁷

Jakträttsfrågan kan relativiseras i förhållande till tidens andra frågor. Uppräkningen från Älvsborgs län visar att jaktrelaterade frågor mest handlade om djurgårdar och jägeristat men att även denna problematik var av låg dignitet i kvantifierat förhållande till exempelvis missväxt, skjutsning, inkvartering eller utskrivning. Det var *inte* specifikt en förlorad jakträtt som tryckte allmogen mest. Däremot var kritiken skarp mot jägeristaten och dess funktioner och i ökande.⁴²⁸

Nu var besvär ett alternativ i det förmodade motståndet. Bondeståndet hade i likhet med andra riksdagsstånd möjlighet att agera och reagera under riksdagarna.

Att undersöka jakträttsfrågan i riksdagspolitiken

Att statsmakten är den agerande och drivande faktorn bakom all lagstiftning är en given utgångspunkt. Skilda intressegrupper kan påverka lagar och få dem reviderade och upphävda, men det är ändå alltid statsmakten som stiftar lag.⁴²⁹ Under 1640-talet men också 1660-talet stod adelsmakten på sin höjdpunkt och högadeln utgjorde periodvis rikets högsta styrelse. Härav följer att skillnaden mellan adelsstånd, trots adelsmännens inbördes skiktning, och statsmakt inte var särdeles stor och att adelsståndet hade alla möjligheter att tillgodose sina särintressen som i jakträttsfrågan; jaktstadgorna kan stå som bekräftelser på att så också skedde.

Men trots maktpositionen måste hänsyn tas, inte minst formella. Statsmaktens lagstiftningsarbete var vanligen föranlett av riksdagspropositioner med åtföljande behandling hos ständerna. Undantag kan dock ses, där utfärdade beslut inte passerat riksdagen.⁴³⁰ Under enväldets tid 1680/82-1718 kom heller aldrig ett antal jaktliga spörsmål att bli till någon fråga för folkrepresentationen. Det gällde då i allmänhet bestämmelser avseende kungliga jaktområden, i synnerhet Öland, eller jägeristatens organisation. Men riksdagsprotokollen är avgörande som källa vid den tid inskränkningarna genomfördes och när frågan debatterades som hetast under 1730-talet, och ger en god uppfattning över respektive stånds agerande och argumentation avseende jakträtt och jaktlag.⁴³¹ Trots avsaknaden av mer fullständiga protokoll från borgar- och bondestånd före 1719 respektive 1720 går det ändå att godtagbart rekonstruera dessa stånds tidigare förhållanden. Adeln,

---

427 Mårtensson 1952, s 381. Även från Virmo, i landskapet Egentliga Finland (*Varsinais-Suomi*) krävdes fritt fiske år 1668.

428 *BRP I*, s 555f. Verksamheten kritiserades med viss regelbundenhet under större delen av 1700-talet.

429 Carlman 2000, s 25.

430 *PRP 13*, s 166f. Prästeståndet beklagade sig vid riksdagen 1751/52, angående införandet av en ny jaktordning, att lagar och förordningar utfärdades mellan riksdagarna och utan ständernas råd.

431 Alla riksdagar var inte kompletta med fyra närvarande stånd. Vid några tillfällen inkallades enbart delar av adeln och ridderskapet. Utskottets beslutskraft var begränsad, bland annat fick de inte besluta om skatter. Se Wittrock 1948, s 427. Under 1650-talet hölls också ett antal lantdagar och provinsmöten. Jakträttsfrågan behandlades vid riksdagarna 1641, 1647, 1649, 1650, 1651, 1664, 1668, 1723, 1726, 1731, 1734, 1738, 1752. Även vid andra riksdagar än dessa behandlades närliggande frågor som jägeristatens verksamhet och rovdjursbekämpning.

liksom prästerskapet, besvarade eller kommenterade regelmässigt andra stånds besvär, samt mottog och registrerade uppvaktande deputationer. Protesterade bönderna mer påtagligt så skulle det med största sannolikhet ha nämnts. Från 1720-talet och senare medger källorna en betydligt mer komplett bedömning.⁴³²

Den andra källserien utgörs av riksrådets protokoll.⁴³³ Rådet, med anor från 1300-talet, började föra regelbundna och bevarade mötesprotokoll från och med 1621. Då riksrådet sammanträdde med hög frekvens går det att erhålla en annan kontinuitet i jämförelse med de mer intermittenta riksdagsprotokollen. Inte sällan föregås en riksdagsproposition av att frågan först diskuterats i riksrådet. Att riksrådets agerande inte undersökts vid tiden för 1734 års lagreform kan sökas i att bataljen i huvudsak utkämpades mellan riksdagsständerna. Den enda mer påtagliga insats som kan ses från regeringens sida var när kanslipresidenten Arvid Horn ingrep i riksdagsarbetet för att lösa den uppkomna och djupa konflikten mellan ständerna i jakträttsfrågan.⁴³⁴

Attityder och förspel till jaktlagarna 1647 och 1664

1649, två år efter den inskränkande lagen, tog riksrådet och landshövdingen Bengt Skytte upp riksjägmästarens klagan att den olaga jakten fortsatte i riket. Riksrådets samtal blev till en diskussion över de styrandes möjligheter att vidtaga åtgärder men blottlägger också deras attityder. Riksrådet bör ha diskuterat ett dödsstraff, allra helst då drottning Kristina framhöll att det var en sak av stort betänkande att döda en människa för ett djurs skull, i synnerhet som det inte längre stod var och en fritt att jaga. Fältmarskalken Lars Kagge menade dock att förbud borde respekteras och greve Axel Lillie framhöll hur det var ute i Europa. Han tog exempel från kurfursten i Sachsen och hur strikt denne höll sig med jakt. Skytte gav till sist sin syn på situationen: ”De som jaga är fattigt folk, som allenast för sin lättjas skull inte vill arbeta utan på detta sätt söka sin näring.”⁴³⁵

---

432 Riksdagsprotokollen är av skiftande tillgänglighet. Ridderskapet och adels riksdagsprotokoll (*SRAP*) är bevarade sedan 1627 och finns i lättillgänglig tryckt form ända fram till 1779; även adelsprotokollet för 1789 års riksdag återfinns i tryck. Enskilda protokoll, som från adelsutskottets möte i Göteborg 1658, saknas (*SRAP VI*, förordet). Det kan också vara så att vissa uppgifter utelämnats, som vid riksdagen 1731, efter ståndets eget beslut (Östergren 1896, s 29). Östergren, som även gått till prästerskapets och bondeståndets koncept har också sett skillnader mellan koncept och justerade protokoll; inte oväntat finner han att koncepten är fylligare och mer omedelbara än de officiella lämningarna (Östergren 1896, s 4). (*PRP*) finns tryckta från och med 1642 års riksdag. Borgarståndets riksdagsprotokoll (*BorgRP*) finns bevarade från 1719 års riksdag. Splittrade delar av protokollen under 1600-talet finns dock i tryck; en enstaka rest finns från 1654, men protokoll började föras först 1668. Bondeståndets riksdagsprotokoll (*BRP*) började föras 1720. Tidiga rester finns dock i RA:s bestånd Riksdagsactas volymer. Inget som förändrar den övergripande bilden har påträffats vid stickprovskontroller för de år som uppfattats som särskilt intressanta, bland annat 1647 och 1664 (Riksdagsacta 1647 och 1664, R 4800 resp. R 4828-4829).

433 *Svenska riksrådets protokoll: handlingar rörande Sveriges historia*, tredje serien, del I till XII, tryckta under åren 1878 till 1908, Stockholm (*RRP*), se förteckning av tryckta källor.

434 Östergren 1896, s 41, 44, 46, 48.

435 *RRP XIII*, s 317f. Samzelius 1915, s 34, har också återgivit sammanträdet.

Diskussionen i riksrådet pekar på flera saker. De nyss införda lagarna gav inte önskvärd effekt, det fanns en åstundan från högadeln att efterlikna det övriga Europa och bilden av tjuvskytten, ur överhetens perspektiv, var att jakt uppmunttrade lättja. Det var inget menigheten borde ägna sig åt. Riksrådets uppfattningar var dock tämligen nymornade. Före 1640-talet grubblade vare sig riksråd eller adelsstånd över jakträtt i någon högre utsträckning. En god portion av intresset koncentrerade sig kring upprättande av Riksjägmästareämbetet, vilket etablerats i samband med 1634 års regeringsform och som gavs en omfattande arbetsinstruktion fyra år senare.⁴³⁶ Kronan drev liksom tidigare utvecklingen för att skydda egna jaktmöjligheter och områden medan adelsståndet i allmänhet var avvaktande på gränsen till misstänksamt. Ståndet markerade sin oro att det nya ämbetet skulle förorsaka problem för adeln och deras tjänstefolk, bli ett inpass mot privilegierna.⁴³⁷ Det fanns också en räddhåga att frälsebönderna ”tillika med andra bönder” måste hålla kronans djurgårdar i stånd. Det var som svar på en proposition där regeringen hade konstaterat att Skara djurgård var helt förfallen och till råga på allt saknade djur.⁴³⁸

Lillies inlägg i riksrådet 1649 visar att utländska förebilder kunde vara inspirationskällor för lagarnas upprätthållande. Under 1600-talet synes intresset för djurgårdar ha fått ny betydelse och där kronans och kungamaktens djurgårdsinrättningar även kom att imiteras av högadeln.⁴³⁹ Vid Läckö, men också vid andra av sina slottsanläggningar, lyckades Magnus Gabriel De la Gardie sannolikt överträffa de kungliga jaktparksanläggningarna.⁴⁴⁰

En annan konfliktunge mellan den styrande högadeln och det övriga adelsståndet var frågan om vem som disponerade vad i riket: vad var kronans jordar? Frågan berördes vid flera tillfällen 1638 där regeringen misslyckades med ett klarläggande medan adelsståndet förhöll sig avvaktande. Ståndet sade sig inte kunna yttra sig om kronoparker, bärande träd eller högdjursjakt förrän de fick veta vad kronans parker kunde vara.⁴⁴¹ Först vid riksdagen 1640 upprättades en ofullständig förteckning över de egendomar som kronan ansåg som sina.

En oro skönjdes från adelns sida över kronans intresse för sina jaktparker, och där ståndet begärde att ”inte flera parker måtte frikallas än de av ålder och hävd har varit.”⁴⁴² Frågan fortsatte att vara aktuell, så sent som 1655 begärde adelns lägsta klass en specifikation över rikets parker.⁴⁴³

---

436 Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid: om Sverige som militärstat och bondesambälle*, Stockholm 1990, s 199-225; Brummer 1787, s 45, 9-21. Se även Nyrén 2009, s 101-115.

437 *SRAP II*, s 140; *SRAP II*, s 143, punkt 4.

438 *SRAP I*, s 123 och *RRP V*, s 240.

439 Petrus Nordmann, *Per Brahe: illustrerad lefnadssteckning*, Helsingfors 1904, s 263.

440 Holmström 2008, s 60f.

441 *SRAP II*, s 274, 277, 332, 355-356, 364.

442 *Ib.* s 356.

443 *SRAP V:2*, s 49.

Riksråd och adelsstånd i förening

I maj 1640 uppehöll sig riksrådet vid tillståndet i landets skogar. I den eländesbild som tecknades fick den okontrollerade jakten sin beskärda del. Riksjägmästaren, Carl Hård, föredrog situationen för sex närvarande riksråd. Han menade att det inte stod i hans makt att komma åt de överträdare, vilka ägnade sig åt olaga jakt och som inte dök upp till tingen när de blev kallade. Rådet beslöt att tjuvjägarna i fortsättningen skulle förklaras fredlösa, och att landsprofosserna skulle ges fullmakt att skjuta ned dem varhelst de stötte på dem. Förutom dessa osminkade besked beslöt riksrådet att flytta ärendet till nästa riksdag.⁴⁴⁴

I december samma år diskuterade riksrådet åter den allmänna ordning som landets jägare ställde till med. Den förre riksstallmästaren Axel Banér beklagade sig över att ingen brydde sig om jaktförbudet kring Uppsala. Det fanns heller ingen möjlighet att komma åt förövarna via lagen, inte heller via något ämbete och slutligen inte via något privilegium. Som ett mått på omfattningen menade han att ”alla” hade skyttar i sin tjänst, såväl adel som oadel.⁴⁴⁵

Banérs klagolåt ger skäl för en uppfattning att landets fauna verkligen hade minskat, åtminstone i rikets södra delar. Det fanns, från riksrådets perspektiv, reella motiv att söka minska jakttrycket. I januari 1641 sammanträdde en utskottsgrupp bestående av 27 adelsmän i Stockholm.⁴⁴⁶ Det var inflytelserika personer, som lantmarskalken Lars Sparre och åtskilliga landshövdingar, däribland Stellan Mörner vilken tidigare agerat hovjägmästare. De församlade blev presenterade ett brev från riksrådet. Detta bestod av en regelrätt litanian över tillståndet i riket där skogsförödningen men även jakten fick sig en släng av slev. Rovdjursbekämpningen var åsidosatt och det förekom ett ”otidigt skjutande emot lag och var och ens välfångna rätt”.⁴⁴⁷ Ordvalet i citatet visar på en ny argumentation, och där adelns privilegier lyftes fram som argument från regeringens sida. Det var inte bara kronan som led utan även adeln. Adelsutskottet formulerade ett första svar:

”Riksjägmästaren ställde sig lagen för ögonen om den i alla sina klausuler efterföljdes, och i synnerhet alla de lättingar som stryka [omkring i] skogarna och göra näring av djurtjuveri, hålla sig från kyrkan och Guds ord, att de måtte bli så här som i andra länder hårdeligen straffade; sedan också att de oprivilegierade personerna icke måtte tillåtas hålla några skyttar eller djurfångare.”⁴⁴⁸

---

444 *RRP VII*, s 511. Profoss var en militär befattningshavare som övervakade ordningen bland soldaterna; en landsprofoss (landsgevaldiger) hade ett högre ansvar för ett större specifikt område. I lokalsamhället förekom civila profosser, med bland annat till uppgift att effektuera kroppsstraff.

445 *RRP VIII*, s 370.

446 *SRAP III*, s 66ff.

447 *Ib.* s 76.

448 *Ib.* s 84.

Trots dessa ansatser, och trots att riksrådet redan vid förebberedelserna till 1642 års riksdag menade att det skulle föreslå adeln något i frågan, så skedde inget.⁴⁴⁹ Först vid riksdagen 1643 lämnades en proposition som koncentrerade sig på viltbristen i skogarna. Denna konstaterade att djuren i skogarna, fåglarna i luften och fiskarna i sjöar och strömmar minskat oroväckande. Från ett överflöd i forna tider var det nu ett kvidande och klagande. Regeringen såg orsakerna, förutom att Gud tagit sin hand från människorna på grund av deras synder, i något mer mänskliga aktiviteter:

”Det myckna jagandet, skjutandet och gillrandet [...] som utan åtskillnad och i otid av en och annan, dock av dem mest, som där till minst är befogade och har rätt.”⁴⁵⁰

Adelsståndet instämde. De menade att missbruket skedde av dem som stod utanför ståndet, och som under förespeglingar om adliga privilegier hade städslat skyttar i sin tjänst. Ståndet uppmanade regeringen att skriva en förordning där de påstådda överträdarna skulle förbjudas att jaga. Viktigt var dock att inte adeln eller krigsbefälet drabbades utan ”alla andra”. Det gavs också ett förslag där missbrukarna borde bli uttagna till knektar. När det gällde jakt under föryrngingssången, under ”lektiden”, artikulerades uppfattningen att ingen borde få bedriva jakt under denna tid: ingen, varken adel, präster, fogdar, skrivare, borgare, bönder och de som sysslade med bergsbruk skulle få använda giller eller snaror under lektiden. Då skulle djurpopulationerna åter öka.⁴⁵¹

Ännu vid denna tidpunkt uttalade inte adelsståndet någon önskan efter exklusiv jakträtt. Men i svarets avslutning angavs att ingen borde få jaga eller använda giller och snaror mer ”än vars egendom tillät”.⁴⁵² I det fall endast krona och frälse kunde anses som egentliga jordägare blev ordalydelsen fatal för skattebönderna. Propositionen resulterade emellertid inte i någon omedelbar jaktlag. Först i januari 1647 fick de inkallade riksdagsmännen se en avgörande proposition.⁴⁵³

I en särskild bilaga till denna proposition togs några punkter upp som regeringen ansåg borde införas i en ny skogsordning.⁴⁵⁴ När det gällde jakt påpekades att vilddjuren skadade boskap och få men även skogarnas matnyttiga djur. Kronan kunde inte ens skydda sina egna parker och jakter. Att fågeln försvann under lektiden nämndes som exempel och ansågs ytterst bero på det myckna jagandet. Rikets ledning ville få förslag på hur skallgång efter rovdjur och jakt skulle ske

---

449 *RRP IX*, s 4.

450 *SRAP III*, s 258-263, citatet s 262.

451 *Ib.* s 271f.

452 *Ib.* s 271-272.

453 *RRP XI*, s 456. Den 19 september 1646 talas om nödvändigheten av en riksdag då ”allehanda ordningar och däriblandh skogsordningen stellas och fattas”. Jakträttsfrågan var en del i skogsordningen. *SRAP IV:1*, s 99-103.

454 *SRAP IV:1*, s 107-112.

så att nyttiga djurpopulationer förmerades. En ny förordning skulle utfärdas, en som såg till att högdjur fredades och inte fälldes av andra än av dem som var berättigade.⁴⁵⁵

Adeln anförde ett flertal synpunkter. Dess andra klass utvecklade frågan där det menades att adeln borde få jaga hela året om.⁴⁵⁶ Att adeln för sin lust och tafels skull skulle få jaga även under föryngringssäsongen var i direkt strid mot propositionens anda. Ståndet som helhet verkade inte ha varit alldeles övertygat om att inspelet skulle nå framgång. Det beslöts att texten skulle lämnas till Axel Oxenstierna för läsning. Denne konstaterade snart att den föreslagna klausulen om jakt för den egna lustens skull var emot Sveriges lag.⁴⁵⁷

En mer framgångsrik linje var däremot adelns försök att inskränka jakten för de ofrälse. Ståndet menade att jakt helt skulle förbjudas för fogdar, arrendatorer, skrivare, bergsarbetare, läns- och fjärdingsmän, ryttare och knektar, gästgivare samt skatte-, krono- och frälsebönder.⁴⁵⁸ Ingen krigsman eller bonde skulle få bära fågel eller djurbössa. I Bergslagen skulle inte invånarna få hålla stövare eller andra jakthundar, inte heller gevär avsedda för jakt på djur. Uppräkningen av grupper som inte borde få jaga pekar på att andra ofrälse grupperingar än enbart bönder idkade jakt. Slutsatsen var tydlig över vad den övriga befolkningen borde ägna sig åt: i stället för jakt borde de ”allenast [...] bliva vid sitt arbete.”⁴⁵⁹

Diskussionen och adelns svar på regeringens proposition visar att adeln genom sitt privilegium givits ett verktyg som kunde användas i en legal positionsframflyttning. Enstaka adelsföreträdares entusiasm för en exklusiv jakträtt går inte att ta miste på i diskussionerna. Men framgången blev inte total. Oxenstiernas återhållsamhet i frågan när det gällde jakt året om och för den egna lustens skull blev tongivande. Adeln tvangs acceptera jakttidernas okränkbarhet. Inte desto mindre blev jaktstadgan införd där det utsades att jakt var ett privilegium för ett frälse.

Obstruerande adelsstånd

Jaktlagsfrågan återkom till riksdagen 1664. Åtminstone adelsståndet möttes av en ny regeringsproposition som genomsyrades av att faunans tillstånd inte hade förbättrats i och med 1647 års jaktstadga.⁴⁶⁰ Den nya propositionen var ytterst konkret och föreslog en mängd åtgärder i syfte att förmera önskvärda djurpopulationer.

---

455 Ib. s 100f.

456 Ib. s 47f.

457 Ib. s 65.

458 Ib. s 47f.

459 *SRAP IV:1*, s 57-58, citat s 58; *SRAP IV:1*, s 114. Se även Peter Abrahamsson, *Sveriges riktes lands-lag [...]* Stockholm, 1726, s 470f.

460 *SRAP IX*, s 434, 231. *PRP 2* nämner inte att propositionen behandlats.

1. Älgjakt skulle förbjudas i hela riket under ett antal år. Protokollen visar här en lakun för antalet år – sannolikt för att riksdagen, eller snarare adelsståndet som fått frågan på sitt bord, skulle föreslå en lämplig siffra.
2. Där inga älgar fanns, Finland nämndes särskilt, skulle de inplanteras från Åland. Detta var i enlighet med en äldre tradition; redan under 1620-talet hade Carl Gyllenheim fått order att föra älgar från Åland till fastlandet.⁴⁶¹ Sjelva utsagan, ett älgfritt Finland, visar hur allvarlig situationen föreställdes.
3. Kronans parker och djurgårdar skulle inhägnas på bästa sätt. Ingen som bodde närmre än en halvmil från en sådan mark eller inhägnat område skulle få tillstånd att jaga.
4. Kronan föreslogs ta hand om älgjakten i Hälsingland, Gästrikland, Jämtland, Medelpad, Ångermanland och Bohuslän samt på kronomark i bergslagen.
5. Hjortvilt och rådjur på samfälta ägor [i det ursprungliga konceptet var ordet allmänningar tillagt] och på områden där adeln hade sina säterier förmanades frälsemännen att under viss tid vara återhållsamma med jakt på högdjur.
6. Gårdar och torp, ”vida ifrån sin sätesgård”, skulle också drabbas av ett jaktförbud.⁴⁶²
7. Inskränkningarna skulle ske frivilligt och ansågs därmed inte vara till förfång för privilegierna.
8. Ingen jakt skulle vara tillåten utan jordägarens tillstånd.
9. De som hade egna [inhägnade] parker jagade även fortsättningsvis som de ville men måste respektera jakttiderna.

Regeringen sökte alltså en frivillig tidsbegränsning men när förslaget lästes upp inför adelsståndet möttes det av motstånd. Det fanns visserligen en förståelse för faunans situation och att ett uppehåll i högdjursjakten skulle kunna förbättra läget. Enskilda ledamöter var beredda att förbjuda vidareförsäljning av jaktbytena. Men ett tillfälligt jaktförbud fick inte ske under tvång utan genom frivillighet, och utan framtida konsekvenser eller prejudikat för de adliga privilegierna.⁴⁶³

Den stadga som publicerades den 29 augusti 1664 hade få beröringspunkter med den ursprungliga regeringspropositionens bevarandeintentioner och förslag. Den blev i stort en repetition av 1647 års stadga. Frivilligheten förblev en intern angelägenhet för adelsståndets jagande medlemmar.

Prästerskapet: motstånd och åstundan efter hare

Prästeståndets svar på 1647 års proposition var fundamentalistisk: orsaken bakom faunans svåra situation var att finna i landets synder. Men vid sidan om Guds och den Helige Andes vrede menade de att det kunde finnas andra förklaringar

461 Samzelius 1915, s 32-33.

462 *RRP XII*, s 50. Frågan hade diskuterats av riksrådet 1647 men inte fått genomslag.

463 *SRAP IX*, s 433f.

bakom bristen på vilt: skogarnas förödning och jaktens omfattning. Prästerna fann motiven till propositionen som godtagbara men såg stånds personer liksom försvarskarlar, i skogstorp eller i städer, som de största syndarna. Förutom bot och bättring rekommenderade prästerna att antalet skyttar måste minskas. Svaret angav också en oro för frälsets avancemang. De konstaterade att djur och fåglar inte var skapade enbart för *ett* stånds skull och de riktade en anmärkning mot adelns kommande monopol. Propositionen var besvärlig för menige man; det påpekades att det rörde sig som ”urminnes rättighet” och att förslaget dessutom gick längre än lagen.⁴⁶⁴ Prästerskapet noterade:

”Så synes ridderskapet och adeln icke allenast kallas privilegierade enskilt, och all rättighet jämte KM på skjutande tillmätas, där prästerskapet dock hoppas så det ena som det andra ståndet haver sina goda gamla privilegier.”⁴⁶⁵

Prästerna ansåg att adeln redan hade tillräckligt med jaktmarker, och nu dessutom skulle få större rätt än övriga häradsbor. Till sist angrep prästerskapet straffsatserna för överträdelser, vilka bedömdes som för höga. De accepterade inte att ”ett oskäligt [djur]liv skall med människoblod och liv straffas, eller med odrägligt arbete och landsförvisning”.⁴⁶⁶

Prästerskapet menade att det måste få vara tillåtet att bruka nät, giller och använda bössor i de stora skogarna på jägarnas egna ägor.⁴⁶⁷ De tog därmed parti för skattebönderna. Vissa själviska syften kan anas, då enskilda präster ute i landet förefaller idkat såväl skogsbruk som jakt.⁴⁶⁸ Vissa präster besatt dessutom skattejord vilket framgår av riksrådets diskussion sommaren 1647 angående prästerskapets, då aldrig genomförda, privilegieprojekt.⁴⁶⁹ Fick allmogen fortsätta jaga på skattehemman skulle per automatik detta även gälla för de präster som innehade jordnaturen. Att frågan var av vikt för ståndet visas den 26 mars 1647. När den kvarvarande adeln efter riksdagens avslutande satt och undertecknade riksdagshandlingar blev de uppvaktade av två icke namngivna representanter från prästeståndet. Deras argument lød:

- 1) Ett jaktförbud skulle upplevas som besvärligt för prästerskapet i landet. Fick prästen en gäst skulle han ju inte kunna traktera ”en ärlig man” med fågel eller hare.⁴⁷⁰

---

464 *PRP I*, s 132-133.

465 *Ib.* s 132.

466 *PRP I*, s 133.

467 *Ib.* s 56-59.

468 Enoch Ingers, *Bonden i svensk historia, del II*, Stockholm 1948, s 41.

469 *RRP XII*, s 154. När det gällde prästernas skattehemman eller gårdar och ägor i städerna, så kunde ingen generell frihet ges på dessa, utan statsmakten förbehöll sig rätten att ha fria händer i frågan.

470 Se John Bernström, *Bernströms bestiarium: en djurens nordiska kulturbistoria*, med en inledning, redigering och källpresentation av Henrik Otterberg, Stockholm 2008, s 134ff. Prästernas anspråk på haren stod i konflikt mot religionens påbud och den mosaiska lagen med dess förbud att äta hare. I likhet med förbudet att förtära gris ser bestämmelsen inte ut att ha fått någon större betydelse i Skandinavien, om än det uppges att normmän under 1500-talet inte åt hare.

- 2) Böterna för överträdelse mot förbudet var alldeles för höga. Skulle exempelvis prästens söner råka fälla ett djur och sedan bli lagförda skulle böterna drabba prästen hårt.⁴⁷¹

De båda prästerna väjdade därefter till adeln att vara enig med prästerskapet så att inte de båda stånden blev separerade från varandra. Till sist menade prästerna att ”jorden hör Herran till och icke är skapat för ett stånd”. Lantmarskalken Henrik Claesson Fleming svarade att prästeståndet fick vända sig direkt till drottningen eftersom adeln redan lämnat sitt betänkande. Han påpekade dock, i syftet att bevara och uppehålla vänskapen mellan de båda stånderna, att man skulle kunna tänka sig, där det var möjligt, att ”remediera” kommande förordningar.⁴⁷²

År 1664 var prästerna tysta i samband med revisionen av jaktstadgan. Men 1668 gjordes ett försök att korrigera situationen. I ett besvär ifrågasattes adelns ensamrätt till harar, tjädrar, orrar och änder. Prästerna argumenterade för att hare liksom fågel var skadedjur; haren skadade säd, rovor och kål medan fågeln tog säd och gräs. De begärde att jaktstadgan skulle ändras och hänvisade till den frihet som präster, liksom de övriga lägre stånderna, tidigare åtnjutit, före 1647. Statssekreteraren Johan Paulin Olivecrans, vilken granskade ståndets besvär, gjorde dock en anteckning: ”Detta är emot privilegierna som kungarna adeln förunnat”.⁴⁷³ Det officiella svaret gavs i en kunglig resolution. I denna menades att statsmakten gärna skulle ha skänkt jakträtten åter till prästerna, men om det nu var så att tidigare kungar givit just adeln och ridderskapet ett privilegium, då var kungamakten maktlös att ändra förhållandena.⁴⁷⁴

I litteraturen har det uppgivits att resolutionen även innehöll argumentation för att förbudet tillkommit som en omsorg om landets undersåtar.⁴⁷⁵ Detta är dock snarast en övertolkning av de anmärkningar som Peter Abrahamsson nedtecknade 1726 i sina kommentarer avseende landslagen.

”Angående jagande, vilken och när han det göra må, och vilken det förbjudet är, samt vad straff där på följer, därom finns vid C. 20 Bygg. b. L.L. anført. Men att var och en tillåts att jaga utan sådant av överheten blivit förbjudit, grundar sig förnämligast där på, att undersåtarna därigenom icke ej må avhållas från deras hemmans skötsel, lovlige näringars idkande, eller ämbetets förrättande, utan är det allenast ridderskapet och adeln tillåtit på sätt och vis, som vid C. 20 Bygg. b. L.L. är anført. Därför [är det] Prästerskapet [...] avslagit, att skjuta och fånga fåglar och harar.”⁴⁷⁶

471 *SRAP IV:1*, s 82ff.

472 *Ib.* s 84. ”Remediera” tolkas som ”avgifta”.

473 *PRP III*, s 27f, not 1.

474 Stiernman 1729, s 1568.

475 Tillhagen 1987, s 20.

476 Abrahamsson 1726, s 470f.

Denna omsorg hade ingen grund 1668, men väl i delar av adelns interna resone-
mang 1647 om vad den ofrälse befolkningen borde ägna sig åt.⁴⁷⁷ 1668 avgjorde
privilegierna jakträtten.

Jakträtt ingen angelägenhet för borgarståndet

I avsaknad av direkta källor är borgarståndets inställning oklar. En viss ledning
gavs dock i oktober 1651, via borgmästaren Nils Nilsson i samband med ett sam-
manträde med adeln. Där meddelade han att skogsförordningen, där jaktlagarna
var en del, inte angick ståndet.⁴⁷⁸

Tysta bönder med andra prioriteringar

Belysande för böndernas prioriteringar vid tiden är det möte som riksrådet hade
med Salomon Pedersson, sekreterare vid bondeståndet, i januari 1642.⁴⁷⁹ Denne
redogjorde för bondeståndets synpunkter på bland annat skjutsningsplikt och
skogsfrågor men kommenterade inte jakträtten.⁴⁸⁰

Inte heller allmogens svar på KM:s andra proposition 1647 gav uttryck för
något motstånd. Den uttryckte i tidens underdåniga anda tacksamhet för drott-
ningens omsorg om undersåtarna och ståndet repeterade de skilda förslagen i
propositionen. Rovdjursjakt skulle ske efter lag och sedvana och ”högdjur och
fågel, på vissa tider, och var och ens särskilda ägor fridlysta”. I svaret påpekade
ståndet vikten av att bönder i Västerbottens och Nyslotts län fick jaga ren under
våren, då djuren var lättåtkomliga byten på skarsnö. Skulle även ren räknas som
högdjur och lyda under jakttiderna blev sådan jakt omöjlig i fortsättningen.⁴⁸¹
Formuleringarna ger besked om att bondeståndet tycks ha accepterat kungamak-
tens anspråk på högdjur.

En separat riksdagsakt visar ett mer färdigt förslag till ny jaktlag och bekräftar
att bondeståndet fått besked på sin fråga och att ren räknades som högdjur i Väster-
botten. De åtta punkterna är dock skiljaktiga med den slutliga förordningen på ett
par viktiga ställen: dels angavs inte något dödsstraff för jaktbrott i kungens parker
utan enbart landsförvisning på tre år [adelsståndets förslag], dels synes inget förbud
mot att aktivt jaga småvilt.⁴⁸² Skillnaderna mellan denna akt och publicerad förord-
ning antyder att åtminstone bondeståndet fick ta del av ett förslag som avsåg en
mindre begränsande och hård jaktstadga än den som kom att publiceras.

---

477 *SRAP IV:1*, s 58.

478 *SRAP IV:2*, s 549.

479 Wittrock 1948, s 183.

480 *RRP IX*, s 89.

481 RA Riksdagsacta 1647/R4800, Allmogens svar på KMT:s andra proposition 1647.

482 RA Riksdagsacta 1647, Ärenden i skogsordningspolitiken. Den refererade akten är en odaterad avskrift
och därmed källkritiskt problematisk. Med reservationer har akten ändå betraktas som källa, när den dels
behandlar flertalet av de frågor som tagits upp i originalhandlingarna och som kan ses ur riksdagsprotokollen,
dels måste uppfattas ge stöd för antagandet – synbart vid 1650 års riksdag – att ärendet hanterades något
summeriskt 1647.

Att det funnits tvksamheter i tillkomstprocessen 1647 kan ses genom en ny proposition vid riksdagen 1649, där det konstaterades att lagarna var publicerade, men "... för infallna besvär[s] skull icke ännu hava kunnat vinna sin fullkomliga riktighet och exekution."⁴⁸³ Vem eller vilka som hade riktat besvär är oklart. Det är likaså oklart om protesterna enbart avsåg skogsfrågor eller i någon del berörde jakträttsfrågan.

I en äldre studie av ståndsstriden hävdar Birger Lövgren att få skrifter har spelat så stor och genomgripande roll som de ofrälse ståndens "protestation" 1650. Skriften kan ses som ett allmänt angrepp på adelsväldet. Dess tolv punkter innebar ett allmänt yrkande på reduktion men innehåller också mer ospecificerade inslag som att alla borde njuta lika lag och rätt.⁴⁸⁴

Det sista yrkandet skulle kunna ha anspelat på jakträttsfrågan men det rättsliga resultatet blev magert för de ofrälse. Något rapsodiskt inflikas i den tidigare och något upprörda diskussionen i riksrådet att allmogen begärt att få skogsordningen upphävd, då ståndet inte ansåg den som beviljad. I protokollet erkände rikskanslern att "man mest hade att göra med adeln, när det skedde".⁴⁸⁵ Någon förändring av jaktlagarna föranledde aldrig protestationen.

Det misstänkt kupppartade införandet av jaktlagarna förorsakade ingen reaktion hos bönderna. Två år senare, i mars 1649, mötte riksrådet ett utskott från bondeståndet. Det var en dyster klagosång från Småland i söder till Jesbo socken i norr: från adelsmän som skonade sina egna frälsebönder men skrev ut soldater från skatte- och kronohemman, krono- och skatteägda skogar där bönderna inte fick hugga ved men som i stället fördes till sätesgårdarna, en allmän upprördhet över skattetrycket i form av dagsverken och skjutsningar till en klagande bonde i Listlena socken, Uppland. Denne hade kastats i "kistan" av fogden, frångagits sin häst och dessutom blivit av med fem tunnor havre.⁴⁸⁶ Den förlorade jakträtten omnämndes inte med ett enda ord i denna landsomfattande litan.

Delsammanfattning och diskussion 1640-1668

Jakträttsfrågan ägdes av regeringsmakten men togs alltmer över av adelsståndet. Kronans styrka kunde inte mäta sig mot adelns enträgna försvar av sina privilegier. De många och så vitt kan bedömas insiktsfulla förslagen från regeringens sida 1664, i syfte att förbättra faunans tillstånd, klingade ohörda. Adeln noterade bristen på vilt, men vägrade gå med på någon annan inskränkning än en frivillig sådan. Försvaret av ståndets privilegier överskuggade den nytta som ett jaktförbud skulle ha inneburit. Prästerskapets senkomna försök 1668 att återfå sin jakt

---

483 *SRAP IV:1*, s 244f.

484 Birger Lövgren, *Ståndsstridens uppkomst: ett bidrag till Sveriges inre politiska historia under drottning Kristina*, Uppsala 1915, s 136, 133ff.

485 *RRP XIV*, s 358. Hela diskussionen s 357-370. Se även s 357, not 1 angående protokollets två redaktioner.

486 *RRP XIII*, s 21-24.

på fågel och hare stötte också på patrull då deras propå konfronterade privilegiesystemet.

I retoriken var faunans hotade tillstånd det grundläggande argumentet. Inte ens prästerna lade hela skulden i gudomligheternas vågskålar utan såg det myckna jagandet som en orsak till viltbristen. Det finns därmed en synbar logisk konsekvens i att förbjuda jakt för gemene man i syfte att förbättra djurpopulationerna. Men retoriken hade sina sannolika rötter i det mer ideologiska fenomenet att jakträtt var förknippad med elitkultur och där själva ensamrätten utgjorde den yttersta bekräftelsen. Frälsets synpunkter kom att dominera lagtexterna och endast prästerskapet kan ses ha reagerat mer kraftfullt när lagförslaget uppfattades inskränkande och stridande mot urminnes rättigheter. Samtidigt var kravet hovsamt: det var blott småviltjakten prästerna sökte, inte jakt på högdjur som nu helt förefaller ha förbundits och accepterats som eliternas rättighet. Bondeståndet nöjde sig med en försynt fråga om den perifera renjakten i norr. En förlorad jakträtt kan inte uppfattas som någon viktig fråga för riksdagsbönderna, om än det kan förmodas att de inte alltid haft full kunskap om händelseutvecklingen. Även den prioriterade rovdjursförföljelsen, viktig i såväl propositioner som i lagtexter, var märkbart nedtonad i diskussionerna men framlyft i ingresserna till de publicerade jaktstadgorna. Orsaken måste sökas i att aktiviteten inte vållade några meningsskiljaktigheter mellan stånden. Predatorerna skulle bekrigas med alla medel.

Resultatet av händelseförloppet kan sammanfattas med att jakträtt var en väsentlig fråga för adelsståndet, av viss betydelse för prästerna, utan större vikt för riksdagsbönderna och helt utan betydelse för borgarståndet.

Jakträttsfrågan i politiken 1731-1738

Efter 1668 års kompromisslösa kungliga resolution på prästerskapets fråga lämnade jakträttsfrågan riksdagspolitikens dagordning under mer än ett halvsekel. Kronans omsorg riktade sig under mellantiden mot jägeristaten och dess organisation, men också i att ytterligare förstärka det rättsliga skyddet av kungamaktens jaktmarker, i synnerhet Öland.

Jaktstadgorna från 1600-talets mitt hade definitivt förenat aktiv jakträtt med jordrätt, något som tydligast ses av det inverterade förhållandet att inte ens frälset fick jaga på skattböndernas ägor.⁴⁸⁷ Men den mer övergripande frågan om vilka rättigheter och skyldigheter som ingick i jordägande skulle återuppväcka jakträttsfrågan i samband med 1731 och 1734 års riksdagar. Den direkta orsaken var riksdagens beredning av en ny landslag. Lagreformen var i sig efterlängtdad då den medeltida lagen från mitten av 1400-talet var dunkel och i många avseenden föråldrad.⁴⁸⁸ 1686 tillsattes en lagkommission vars uppgift blev att se över rätts-

---

487 1647 och 1664 års jaktstadgor; *BRP I*, s 313, punkt 10.

488 Carlman 2000, s 50; Nehrman 1729, s 63.

läget och lägga fram en ny lagbok. Först vid 1731 års riksdag var kommissionen färdig med sitt arbete.⁴⁸⁹

Lagkommissionen hade en allmänt adelsvänlig syn på jordägande, vilket genomsyrade lagtextsförslagen. Inom riksdagsadeln närdes också attityden att det endast fanns två verkliga jordägare till rikets jordar: kungen/kronan och frälset. Alla andra som besatt jord ansågs ha en inskränkt rätt.⁴⁹⁰ Hur spridd uppfattningen var inom adelsståndet är svårbedömt. Den artikulerades av vissa rättslärda, men ståndets ledning trumfades i ett kritiskt skede av förhandlingarna med de ofrälse igenom en förklaring att skattejord hörde skattemannen till.⁴⁹¹ Uttalandet, som togs enhälligt av adelns tre klasser, syftade att dämpa de ofrälse oro i jordägandefrågan.

I sina förslag pekade emellertid kommissionen på att kronan ägde och bonden disponerade sin jord. Skattebonden utsattes för en mängd föreskrifter vilka i allmänhet accepterades av ståndet. Östergren ser förhållandet som tecken på att bönderna var för svaga att agera på egen hand och att de saknade insikt i lagens konsekvenser för själva jordäganderätten.⁴⁹² Böndernas svaga ställning har ofta illustrerats av att de inte blev insläppta i sekreta utskottet.⁴⁹³ Situationen innebar ett visst omyndigförklarande av ståndet. Den utlösande frågan om jakträtt i förhållande till jordrätt hade alltså bäring på andra underliggande relationer mellan ständerna och med maktpolitiska innebörder.

Adeln vädrade morgonluft då den menade att ståndet efter 1673 års privilegie-reform drabbats av avsevärda försämringar och sökte, när tillfälle åter gavs, efter privilegieförbättringar.⁴⁹⁴ De ofrälse riksdagsständerna bjöd motstånd.⁴⁹⁵ I hög grad synes de ofrälse agerat mot adeln efter sina respektive ständs särintressen: prästerna ifrågasatte patronatsrätten, borgerskapet klagade över att frälsets bruksidkare bedrev handel, allmogen ifrågasatte det mesta: olikheter mellan skatte- och frälsebönder, inkvarteringar, skjutsning, durchmarscher och gärder.⁴⁹⁶

Trots dessa konfliktytor rådde stor enighet om lagreformens nödvändighet och ständernas kompromissanda kan uppfattats som hög. Men när den föreslagna lagtexten till Byggningsbalken 23 § lämnades till ständerna 1731, ”Huru bötas skall då högdjur, harar och fågel, olagligen skjutas eller fångas”, blossade striden upp.

---

489 Wilhelm Sjögren, *Fönarbetena till Sveriges rikes lag 1686-1736, efter offentligt uppdrag utgifna af Wilhelm Sjögren, I, Lagkommissionens protokoll, 1686-1693*, Uppsala 1900. Totalt omfattar arbetet åtta volymer, Uppsala 1900-1909.

490 Östergren 1896, s 1ff.

491 *SRAP* 8, s 370f, 680.

492 Östergren 1896, s 14.

493 *SRAP* I, s 311-316. Sekreta utskottet uppstod 1627 och bestod till en början av representanter från samtliga stånd. Utskottet behandlade utrikes- men också försvars- och vissa finansiella frågor. Dess storhetstid anses ha varit under hattregeringen 1738-1765. Det upphörde i samband med statskuppen 1772.

494 Se Walfrid Enblom, *Privilegiestriderna vid frihetstidens början 1719-1723: ett bidrag till ståndsutvecklingens historia*, Uppsala 1925, s 51-81. *SRAP* I:2, s 329-332.

495 Winberg 1985, s 165ff.

496 *BRP* I, s 310-316; *SRAP* I, s 317-332.

Redan den första paragrafen noterade att frälseman hade rätt att jaga och skjuta på sin egen mark och på de allmänningar där han hade del. Men fortsättningen gav andra exklusiva förmåner. Bröt någon mot lagen på frälsegrund skulle ägaren i fortsättningen ha konungens tredjedel av böterna. Vad som också stack ut var de differentierade bötesbeloppen för frälse jämfört med ofrälse. Jagade en frälseman i förbjuden tid men på sin egen mark föreslogs han få böta 25 daler för en hjort, medan en skattebonde som jagade i förbjuden tid på sin egen mark skulle få böta tre gånger beloppet. Skattebonden fick heller inte, till skillnad mot frälsemannen, behålla sitt byte.⁴⁹⁷ Det visade sig genast att de ofrälse ständerna, till skillnad mot 1647 eller 1664, inte kunde acceptera vare sig förslaget eller de rådande inskränkningarna.

Att konfrontation blev så skarp kan till en del förklaras med att lagförslaget behandlades med en annan arbetsmetodik än den gängse vid riksdagarna, där ständerna debatterade var för sig och därefter avlämnade en röst per stånd. För att påskynda arbetet med den nya lagen sammanträdde ständerna gemensamt i Riddarhuset vilket inte alltid medförde ett mer eftertänksamt och taktiskt agerande.⁴⁹⁸ Östergren avhandlar i en äldre studie striden mellan riksdagsstånden och som därmed är tillgänglig för forskningen. Hans perspektiv är i huvudsak att jordfrågan var den utlösande och bakomliggande faktorn och att jakträttsfrågan var underordnad denna. Det går inte att bortse från jordfrågans underliggande påverkan, men i den följande studien betonas parternas agerande med utgångspunkt från sakfrågan. Denna rymde andra grunder än att enbart kretsa kring äganderättsliga dispositionsförhållanden.

Arbetet är baserat på en kompilation av de fyra ständernas riksdagsprotokoll. Källorna har komparerats med Östergrens iakttagelser och uppfattningar. Respektive stånds protokoll är av skilda kvaliteter. Prästerskapets är mest fullödigt och detaljerat, även adelns och borgerskapets protokoll är omfattande medan bondeståndets är mer ofullständigt.⁴⁹⁹ I det följande ses riksdagsarbetet ur adelns, borgare/prästers och bönders perspektiv. Att borgar- och prästerskapet sammanförts till en helhet beror på att de, trots vissa diskrepanser av mera taktiskt och intressepräglat slag under de båda riksdagarna, oftast agerade i samförstånd och tämligen samfällt.

Lagförslaget debatterades i april 1731 men BB 23 § remitterades som olöst fråga till 1734 års riksdag. Den tillsatta lagdeputation som under mellantiden skulle ha förberett ärendet misslyckades med att lösa frågan. Jakträttsfrågan blev

---

497 *Lag-Commissionens förslag till Sweriges Rikes Lag af år 1734: jemte de wid samma Förslag gjorde anmärkningar, Lag-Commissionens derå afgifna swar, samt Rikens Ständers förhandlingar och Beslut wid Lagens granskning och antagande å Riksdagarne 1731 och 1734*, utg. af Arvid Faxé, Stockholm 1841, s 79-85; *SRAP 6*, s 199-204.

498 Östergren 1896, s 1f.

499 *BRP 2*, s 59-64. För själva huvudkonfliktens del upptar bondeståndets protokoll endast den 13 och 17 april 1731 och ger ingen ledning över själva debatten den 14 april. Först i ett extraprotokoll uppgavs att ståndets mening inte blivit förstått under riksdagsdebatten, varför det utfärdade en resolution om sin mening. Se *BRP 2*, s 63f, not 1.

till ett fortsatt uppsplittrande och dramatiskt kvarhängande spörsmål och kvarstod under senhösten 1734 som den enda lagfråga där ständerna inte var överens. Endast hotet från adelsståndets sida att strunta i hela lagreformen, liksom den mer profana utsikten att riksdagsmännen inte skulle hinna hem till julfirandet, fick riksdagen att kompromissa. Den nya lagen upptog därför endast rovdjursbekämpning, där enigheten var stor, men uteslöt själva jakträttsfrågan. Den skulle lösas i framtiden.

Adelsståndets argumentation

Adelns linje var lagkommissionens, vilken mest handlade om att bestämma bötesbelopp för skilda jaktbrott. Ståndet förefaller därför närmast överraskat av de ofrälse plötsliga krav på att få jaga småvilt på egna ägor. Adelsföreträdarna fick uppståda sin retoriska skicklighet för att försvara sig mot de ofrälse angrepp, men också sin politiska kompetens för att lyfta frågan från riksdagen. Ur ett mer rationellt perspektiv kan inte jakträttsfrågan betraktas såsom viktig för ägare av frälsejord. Dessa hade redan jakträtt på egna jordar och där de hade del i allmänningar och samägd mark. Något krav på utökad rätt på krono- eller skattejordar kan inte uppfattas. De första jordnaturerna hörde kronan till och på de sistnämnda fick inget frälse jaga utan ägarens lov. En mer egaliserad jakträtt för de ofrälse skulle alltså inte ha medfört några större förluster. Inte heller riktade de ofrälse krav på att få jaga högdjur.

I stället måste det uppfattas som att själva intrånget i ståndets rättigheter var den avgörande frågan. Adelns försvar koncentrerade sig därför till vad saken ytterst gällde: *adelsprivilegierna*. Den efterföljande logiken bestod i att ett privilegium inte kunde vara något privilegium om det delades av alla – vilket uttrycktes som ”om detta privilegium tages ifrån Adeln och lämnas allom, så är det ej något privilegium”.⁵⁰⁰ Kammarrådet Jonas Wulfwenstjerna, tillika medlem i Lagkommissionen, förklarade med all tydlighet att jakten var ett regale vilket kungamakten genom ett särskilt privilegium givit adeln. Greve Carl Gyldenborg var lika tydlig: ständerna hade svurit en tro- och huldhetsed i samband med 1720 års regeringsform. Att ifrågasätta jakträtten, ett privilegium, var att kränka denna ed. Även ståndstillhörighet med adeln ute i Europa betonades, med argumentet att i andra länder var det brukligt att ingen mer än kungen, ridderskapet och adeln fick jaga. Eric Ehrencrona yttrade: ”...det vore betänkligt att låta en *colono* att skjuta hare och fågel, helst det är ett regale, som i hela Romerska riket och flerstädes ingen utan överheten och adeln är tillåtit.”⁵⁰¹

Ett annat argument som framfördes var att landets [skatte]hemman var *skattbelagda* för äng, skog och fiskevatten men inte för jakt.⁵⁰² Diskussionen skulle ha

---

500 *PRP VII*, s 746; *SRAP 6*, s 201.

501 *SKRAP 6*, s 202. *Colono* bör utläsas som landbo.

502 *Ib.* s 201.

kunnat bli till en möjlig lösning på stridigheterna, om en särskild jaktskatt kunde medge jakträtt. Men vare sig adel eller ofrälse fördjupade sig i frågan. Det kan förutsättas att de ofrälse svårigen ville betala för en jakträtt som var fri för frälset.

En av adelns rättslärda, Petter Abrahamsson, och dennes tidigare tolkningar av landslagen innebar andra argument: jaktförbud kunde ses som en *omsorg om invånarna*.⁵⁰³ Denna omtänksamhet om framförallt bönderna uttrycktes av en adelsriksdagsman: ”Bondens barn försumma mera genom det de löpa i skogen och skjuta, än de hava nytta därav”. Han menade därefter att bönderna gärna fick jaga och bära bössa, men endast när det gällde rovdjur.⁵⁰⁴

Omsorg om faunan blev ytterligare ett tillhygge i debatten. Lagkommissionens förslag till nya jaktlagar vilade på att tjuvskytten i riket ansågs som omfattande och att preventiva åtgärder måste vidtagas, som införande av högre bötesstraff. Dessutom fanns en ambition att effektivisera förföljelsen av rovdjur. Inom adelsståndet var faunans tillstånd väl känd.⁵⁰⁵ Adelsföreträdarna menade att fri jakt för de ofrälse inom ett eller två år skulle resultera i att inga levande vilda djur återstod.⁵⁰⁶

Adelsståndets kompromisslöshet blev till ett vinnande koncept. Det vilade på privilegiernas okränkbarhet, något som underbyggdes av att regeringsformen klargjort att riksdagsmajoriteter inte kunde ändra privilegiernas innehåll.⁵⁰⁷ Det andra var att adeln till skillnad mot flertalet ofrälse behärskade det politiska spelet på ett kreativt och aggressivt sätt.

Vad som däremot störde adelsståndets positioner var deras egna enskilda företrädares mer eller mindre välbetänkta argumentation. När ärkebiskopen Johannes Steuchius ännu en gång tagit upp ståndets åsikt att jakt på prästgårdar inte stred mot adelns privilegier, brast det för den gamle karolinen Anders Tungelfeldt.⁵⁰⁸ Denne for ut med att ”Kristus utskickade inte sina lärjungar att löpa med bössa i skogen utan till att fiska.”⁵⁰⁹ Östergren konstaterar att orden måste ha gått genom prästernas märg och ben.⁵¹⁰ Inte blev det bättre genom Tungelfeldts försök att efteråt urskulda sina förflugna ord: ”Så länge som det intet bevisas, att Kristus utsänt sina apostlar och lärjungar att gå med bössa i skogen, så förmenar jag, det jag intet förgripa mig.” Prästerna uppfattade orden som ytterligare en smädelse.⁵¹¹ Resultatet blev ett sammanbrott i förhandlingarna varvid frågan efter åtskilligt parlamentärare överfördes till 1734 års riksdag. Händelsen fick inte adeln att vika från sina positioner.

---

503 Abrahamsson 1726, s 470.

504 *SRAP* 6, s 202.

505 *SRAP* 5, s 691ff.

506 *SRAP* 6, s 201.

507 Se *SRAP* 3, s 486. Adeln uppfattning var att de kunde övertrumfa de andra stånden genom sin särställning, sitt *votum decisivum*.

508 Östergren 196, s 25. Epitetet är Östergrens.

509 *PRP VII*, s 748f; *BRP II*, s 187. I det sistnämnda protokollet återgavs yttrandet som ”Apostlarna gick ej med bössa i skogen”.

510 Östergren 1896, s 25.

511 *PRP VII*, s 748f.

Prästerskap och borgarstånd i förening mot adeln

En del av skattejorden ägdes vid tiden av andra än bönder.⁵¹² Några av de ofrälse debattörerna har uppgivits såsom varandes jägare.⁵¹³ Det fanns alltså underliggande egenintressen från dessa företrädares sida vilket inte skall underskattas som motiv. Blekingeprosten Frodell hade tänt stubinen den 14 april 1731 när han menade att var och en borde få fånga och skjuta hare och fågel på egna ägor och i rätt tid. Argumentet han därefter anförde var hovsam: harar borde betraktas som skadedjur då de förstörde rågen.⁵¹⁴ Det han anförde var i linje med vad hans framfarna ståndsbröder argumenterat för 1647 och 1668 utan att nå framgång. Men om Frodell hade lyckats jämställa haren med ett skadedjur hade lagstiftningen kring rovdjur varit tillämplig.⁵¹⁵ Skillnaden var tillägget ”på sina egna ägor” och i ”rätt tid”. Skadedjur fick skjutas året om och på alla jordnaturer. Det var alltså jakträtt i sig som Frodell sökte, en jakträtt förbunden till den egna jorden men också en jakträtt underställd jaktlagarna.

Prostens krav riktade sig inte mot adelns högdjursjakt, en oändligt mycket viktigare privilegiesymbol, utan mot hare samt skogsfågel. I detta skede skulle adelsståndet utan större prestigeförlust kunna ha släppt ensamrätten på detta förmenta skadedjur, i samma kompromissanda som de tidigare lagförslagen hade behandlats. Frågan hade då sannolikt blivit en marginell passus i 1734 års lagstiftningsarbete. Men genom sammanträdets transparenta karaktär blossade striden upp i full kraft, det fanns ingen tid till eftertanke, taktisk samordning eller mer strategiska överväganden.

Under diskussionerna reviderades Frodells förslag. Det framfördes synpunkter på att just snaror var effektiva och skadliga jaktredskap då de även kunde snärja dräktiga hondjur, varvid de ofrälse ändrade sig och begärde att i stället få *jaga* hare och fågel.⁵¹⁶ Ändringsförslaget var säkerligen välmotiverat, men visar återigen att saken inte enbart gällde bekämpning av skadedjur. Det var jakt i sig som åstundades från de ofrälse sida.

I debatten framfördes *religiösa* argument. En jakträtt för de ofrälse skulle inte strida mot kungens, och därmed adelns rätt, eftersom Gud och naturen givit människorna lov till detta.⁵¹⁷ Själva rättigheten till djuren tillhörde alla människor, allt var inte skapat för ett enda stånds skull. Gud skulle ta bort sin välsignelse om övriga stånd förbjöds att njuta det Gud skapat.⁵¹⁸ Även *rättviseargument* uttrycktes.

---

512 Herlitz 1974, s 151 och a.a. Heckscher frapperades av att en betydande del – i Skaraborgs län nästan ¼ - av det 1701-1815 skatteköpta mantalet köptes av ståndspersoner. (Ref. Bevillningsförordn. 7/4 1743. Årstrycket m m.)

513 Östergren 1896, s 16.

514 PRP VII, s 744f.

515 Se <http://www.jagareforbundet.se/jakttider/jaktforattforeb/default.asp>. Även i dag får hare jagas utanför jaktsäsongen om den gör skada – i handelsträdgårdar, yrkesmässiga fruktodlingar eller plantskolor.

516 PRP VII, s 745.

517 Ib. s 746.

518 Ib. s 746f.

Borgmästare Billmarck uppmärksammade adelns rätt att jaga på allmänningar. Om en by höll 10 hemman varav allenast ett var frälse så hade frälsemannen rätt att jaga på alla de ägor som tillhörde byn men inte de övriga byborna. ”Så tyckes dem ske orätt.”⁵¹⁹

Efter sammanbrottet i riksdagsarbetet i april 1731 sökte borgare och präster att utarbeta de båda ständernas vidare krav och argument i frågan.⁵²⁰ Borgarståndet sammanställning sökte stöd från både natur- och allodialrättens område. Det sökte i första hand påvisa jakträtt som en rätt vilande på ägd egendom och därmed i någon mån i motsats till mer feodala rättsuppfattningar.⁵²¹ Argumentationen blev emellertid rättsteoretiskt grumlig genom erkännandet av konungens överhöghetsrätt och därmed i förlängningen dennes rättighet att överföra en jakträtt, via privilegier, till enskilda stånd. Ståndet valde att inte fördjupa sig ytterligare i rättslogiken genom att konstatera att företeelsen var så allmänt känd att den inte behövde utredas. Den tillsatta utredningen sökte därefter besvara om de ofrälse jakträtt på småvilt, som nu hade namngivits till ”den lilla skjuträttigheten”, stred mot kungens regalrätt, kränkte adelns privilegier och om de ofrälse var berättigade att ha synpunkter. Argumenten var retoriskt klara:

- I den tidigare lagen ägde skattebonden och landbon rätt till djurfång i oskiftad skog om än med alla övriga jordägares samtycke. Hur mycket större rätt hade han då inte att jaga på sin enskilda mark?
- Om en jordägare kunde ge andra lov att jaga i sin egen skog, hur mycket mer rätt hade han då inte att jaga där själv? För ingen kunde väl ge någon annan större rätt än han själv ägde?
- Landslagen hade förklarat att rätten till villebrådet följde grunden. 1647 och 1664 års stadgor förbjöd adeln att jaga på andras ägor. Därmed hade lagstiftaren förklarat att jordägaren var den rätte ägaren till de djur och fåglar som där befann sig.⁵²²

Borgarståndet konstaterade att det faktiskt var ständerna som i ett riksdagsbeslut inskränkt jakträtten 1664, därmed måste ständerna vara lagstiftare och lagen hade följaktligen ingen grund i ett privilegium. Riksdagen var följaktligen oförhindrad att åter ändra lagen. Samma legala system som adeln utnyttjat 1664 slog i argumentationen tillbaka på dem själva. Det är ett likartat resonemang som Thompson anför när han skärskådar de inskränkande jaktlagarna i England något decennium tidigare än 1730-talets svenska riksdagsdebatter. Lag kunde genom nya majoriteter vända sig mot de ursprungliga lagstiftarnas intentioner.⁵²³

---

519 Ib. s 748.

520 *BorgRP IV*, s 111; *PRP VII*, s 602.

521 *BorgRP IV*, s 420-424.

522 Ib. s 420-424.

523 Thompson 1985, s 267ff, 261.

Den stora svagheten i resonemanget, uppmärksammat av Östergren, var erkännandet av kungens regalrätt. Äganderätten blev inte gångbar som argument då jaktregalet utgjorde just en inskränkning i densamma. Men att underkänna eller ifrågasätta kungamakten, hur svag denna nu än var vid tiden, och dess uråldriga regalrätt, var sannolikt aldrig något som föresvävade de ofrälse.⁵²⁴

Biskop Humble hade först tagit del av borgarståndets skrift innan han lämnade sitt eget stånds betänkande. Biskopen späckade sin argumentation ur den fundamentalistiska fatatur han hade att ösa ur men även han erkände regalrätten. Resultatet blev en motsägelsefull skrivelse. Å ena sidan beskrevs jakten som en allmänmänsklig och urminnes rättighet, å andra sidan erkändes kungens och adelns särskilda rätt när det gällde högvilt och de ädlaste av fåglar, trots att man förklarat att alla djur i fritt tillstånd tillhörde dem som tillägnade sig dem. Östergren är raljant när han kommenterar prästerskapets inlaga: han menar att den visade på svårigheten att tjäna två herrar samtidigt, bibelns bokstav och den naturliga lagen på samma gång som den positiva rätten.⁵²⁵

Passiva bönder i de andra ofrälse fotspår

Medan präster och borgare argumenterade kraftfullt för sin jakträtt var bönderna mer passiva. I hög utsträckning gick de i de båda andra ofrälse ständernas kölvatten, inväntade deras förslag innan de fattade egna beslut. Ståndets inbördes oenighet demonstrerades också på ett flagrant sätt av dess talman, skaraborgaren Håkan Olofsson. Under debatten ställde han sig plötsligt på adelns sida. Han menade att det var bättre att bonden brukade sin plog och åker än att han sprang omkring i skogarna med bössa. Han yrkade därefter bifall till den 23:e paragrafen i enlighet med lagkommissionens förslag.⁵²⁶ Bondetalmannens uttalande vållade stort missnöje i det egna ståndet, flera ledamöter lämnade Riddarhuset i protest.⁵²⁷ Präster och borgare protesterade också mot utsagan. De menade att talmannen ägde två frälsegårdar vilket skulle förringa betydelsen av hans ord.⁵²⁸ Ville Olofsson jaga så var detta honom möjligt förutan lagändring.

Huruvida Olofssons bifall skedde av egen övertygelse eller av andra skäl står bortom bedömning. I den redogörelse över 1734 års riksdag som den politiske skribenten Johan Archenholtz senare upprättade gavs uppgiften att talmannen rest från Stockholm 20 000 daler rikare.⁵²⁹ Oaktat sanningshalten ger beloppets storlek åtminstone en uppfattning över vad en jakträtt kunde anses vara värd. Bondeståndet desavouerade sin talman när det vid ett efterföljande internt möte beslöt

524 Östergren 1896, s 32ff.

525 Ib. s 39.

526 *SRAP 6*, s 202. *PRP 7*, s 756. Håkan Olofsson skall ej förväxla med den välkände bondetalmannen Olof Håkansson, från Lösen i Blekinge. Den senare var talman vid riksdagarna mellan 1738 och 1762.

527 *PRP VII*, s 746.

528 Östergren 1896, s 31.

529 Johan Archenholtz, *Sagubrott af 1734 Års Riksdag i Stockholm*, utgiven genom Ingemar Carlsson, Kungl. Samfundets handlingar, del 26, Stockholm 2003, s 69.

att i ett protokollsutdrag ansluta sig till de andra ofrälse ståndens uppfattning och yrka på att hemmansägare och åbor skulle få tillstånd att jaga hare och fågel på egna ägor. Samtidigt var ståndet noga med att påpeka att det inte ville göra intrång i KM:s privilegier.⁵³⁰

Till skillnad mot de båda andra ofrälse stånden framförde bönderna få självständiga argument under riksdagen. När så skedde rörde det mest praktiska omständigheter. En bonderiksdagsman från Småland anförde försvarspolitiska skäl. Han menade att ungdomen skulle få tillfälle att öva sig i vapenbruk, nog så nyttigt i krigstid och för rovdjurens utrotande.⁵³¹ Rikets regionala skillnader illustrerades från Bergslagen där en annan bonderiksdagsman menade att det i landskapet fanns stora skogar och att det var många mil till någon sätesgård. Någon adelsman skulle med andra ord aldrig jaga i dessa trakter, varför allmogen fritt borde få skjuta hare och fågel.⁵³²

Vid riksdagarna 1731 och 1734 var det framförallt präste- och borgerskap som uppbadade all sin styrka att erhålla en reviderad jakträtt medan bönderna var tysta och mestadels passiva. När de agerade i frågan gick de i de båda andra ofrälse ståndernas fotspår. Bjarne Beckman pekar i sin studie av det senare Dalupproret 1743, i relation till bondeståndets tidigare riksdagspolitik, att bönderna vann åtskilliga framgångar vid 1731 och 1734 års riksdagar.⁵³³ Framgångarna gällde dock inte jakträtt, vilket kan antagas avspegla den specifika frågans vikt för ståndet.

Partipolitik ingen skiljelinje

Jakträttsfrågan stod över frihetstidens partimotsättningar. Av de 27 riksdagsmän som har bedömts haft mer tongivande roller i debatterna eller i underhandlingarna fanns blivande representanter för både hattar och mössor i såväl adels-, präst- som borgarstånd. Av adelsståndets nio aktiva i frågan fanns fem hattar och fyra mössor efter Ingemar Carlssons klassificering. Mössorna Gudmund Adlerbeth och Jonas Wulfenstierna stod alltså på samma sida i striden som hattarna Carl Gyllenborg eller Carl Otto Lagercrantz. Även prästerna var splittrade. Ärkebiskop Eric Benzelius d y tillhörde hattarna medan Gustaf Adolf Humble ingick i mösspartiet. För borgarståndet noteras att Elias Torpadius betecknats som mössa medan borgmästaren i Södertälje, Lennart Wetter, anslöt sig till hattpartiet.⁵³⁴ Ståndstillhörighet slog [potentiell] partitillhörighet.

---

530 BRP 2, s 63.

531 SRAP 6, s 200; PRP VII, s 745.

532 PRP VII, s 746f.

533 Bjarne Beckman, *Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet*, Göteborg 1930, s 4.

534 Ingemar Carlsson, *Parti-partiväsen-partipolitiker 1731-43: kring uppkomsten av våra första politiska partier*, Stockholm 1981, s 185ff.

Efterspel

1734 års kompromiss innebar att jakträttsfrågan skulle återkomma till ständerna vid nästa riksdag.⁵³⁵ 1739 möttes riksdagsmännen av Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens betänkande angående jakt- och djurfång, fågelskjutande och rovdjurs utdödande.⁵³⁶ Betänkandet vidrörde enbart marginellt frågan om jakträtt. En ny förordning hade dock publicerats redan den 18 mars 1734, avseende ett allmänt förbud mot jakt samt införsel av fågel och djur till städerna i olaga tid.⁵³⁷ Prästerna uppmärksammade att om en sådan förordning skulle skrivas in i ett riksdagsbeslut så skulle 1664 års förordning befästas.⁵³⁸ Ståndets anmärkning blev något som de båda andra ofrälse stånden ställde sig bakom.⁵³⁹

För adelns del var jakträttsfrågan ett avslutat kapitel. När ståndet räknade upp oavgjorda mål från riksdagen 1734 nämndes inte jakträtt specifikt, om än frågan skulle kunna ses dold i ett allmänt hållet resonemang om ståndens inbördes relationer.⁵⁴⁰ Den tillsatta deputationen hade föreslagit att en kommission skulle tillsättas. Den skulle utarbeta ett nytt projekt för ständernas godkännande till nästa riksdag. Prästerna fann detta betänkligt eftersom en kommission kostade pengar. De hänvisade i stället till kompromissen i december 1734 och hoppades att KM i nåder översåg 1664 års förordning.⁵⁴¹ Att inte de ofrälse ständerna drev frågan hårdare kan troligen sökas i ett yttrande av biskop Benzelius. Han fruktade, i ett internt tal inför det egna ståndet, att om de ofrälse rörde vidare i saken så skulle det kunna bli lika oroligt mellan ständerna som vid 1731 och 1734 års oeniga riksdagar.⁵⁴² Prästernas slutsats blev därefter de ofrälse samlade uppfattning.

Jakträttsfrågan var ingen isolerad rättighetsfråga. Även utnyttjanderätten till vissa jordnaturer av framförallt allmänningsskarakter vållade strid vid flera av frihetstidens riksdagar. Bondeståndet opponerade sig mot 1734 års skogsordning och krävde en mängd liberaliseringar, som friare svedjebränning, utnyttjande av lövtäkt på allmänningarna och friare virkeshandel.⁵⁴³ I sin undersökning av skogspolitiken och lokala bondereaktioner visar Bäck att böndernas framgångar var måttliga men att en rad resolutioner och förklaringar från KM verkligen kom att modifiera skogslagstiftningen.⁵⁴⁴ Under åren lades också en rad propåer, som Kammar-, ekonomi- och kommersdeputationens förslag 1756, 1762 och i synnerhet 1765-66, där socken- och häradsallmänningarna skulle delas. Den enskilde bonden skulle i fortsättningen kunna nyttja sitt ved- och timmerbehov från den

---

535 *BRP* 2, s 680ff. Extraprotokoll angående de ofrälse jakträtt.

536 *BorgRP* 6, s 344.

537 Brummer 1787, s 82.

538 *PRP* 9, s 520f.

539 *BorgRP* 6, s 504; *SRAP* 9, s 15.

540 *SRAP* 9, s 113f.

541 *PRP* 9, s 461f.

542 *Ib.* 520f.

543 Bäck 1984a, s 45ff.

544 *Ib.* s 102f.

till honom tilldelade allmänningen.⁵⁴⁵ Skogens ekonomi måste uppfattas som betydligt väsentligare än jakt och bönderna vann vissa fördelar genom revisionerna.

Delsammanfattning och diskussion 1731-1738

De ofrälse anstormning föll på adelsståndets hårdnackade motstånd där privilegierätten blev avgörande. Hur välgrundad de ofrälse argumentation än var föll den framförallt på accepterandet av konungens jaktregal. Bristande taktik och sammanhållning samt att de inte var beredda att riskera 1734 års lagreform bidrog till misslyckandet. Adelsståndet fann däremot motargument för varje påstående de ofrälse levererade. Argumentationen tog fäste i mängder av skäl där det mest påtagliga, att ett fortsatt jaktförbud skulle förbättra faunans ställning, ofta kom i skymundan. Den bakomliggande jordrätten, så viktig för de ofrälse i Östergrens tolkning, förefaller ha varit av underordnad betydelse för adeln. Diskussionen om rikets rätta jordägare var visserligen en indikation på att adelsföreträdare hade ett annat synsätt än de ofrälse, men förhållandet kan inte tolkas ha varit avhängigt själva sakfrågan. För adeln var all jakträtt i sig själva frågan då den var ett privilegium. Det fanns heller ingen egentlig nytta för ståndet att förbjuda de ofrälse att jaga på deras egna marker. I stället riskerade adeln konflikt och polarisering men också hela lagreformen genom sitt halsstarriga motstånd. Men adeln kunde inte ge vika. Ett privilegium som delades av alla var inte längre något privilegium.

Mest anmärkningsvärd är bondeståndets passivitet. Att ståndets talman så lättvindigt avstod från jakträtt 1731 underminerade de ofrälse inledande position, alldeles oavsett att han inte tycks ha framfört bondemajoritetens åsikter. Men övriga bönder yttrade sig sällan och när så skedde var det i lokala sidofrågor. De lärer sig med de båda andra ofrälse stånden, men uppträdde mestadels som passiva efterföljare.

Prästerskapet och borgerskapet har behandlats som en helhet. De framförde vanligen likartade argument men åtskilligt av deras taktiska agerande påvisar skillnader. 1731 var vissa präster drivande i frågan, 1734 tonades saken ned för deras del. I stället sökte de efter samförstånd, något som blev än tydligare vid 1738 års riksdag. Borgerskapets riksdagsmän blev däremot mer pådrivande över tid och såg striden som en egendomsrättslig fråga; något som måste uppfattas stått i samklang med ståndets inneboende ideologi. Men när de inte nådde avsedd framgång förefaller borgarståndet ha tröttnat på sakfrågan. De ofrälse ståndens agerande – men också deras misslyckande – bär vittnesbörd om att jakträttsfrågan inte gav uttryck för någon hetare åstundan; först genom sin beröring med jordäggande fick den viss vikt. Samtidigt visade prosten Frodell i sin argumentation jämte revideringar i förslagen att det var jakt i sig som de ofrälse sökte. Perspektivet gör att jordrätt blev till ett verktyg för att erhålla jakträtt. Sammandrabb-

---

545 Ib. s 94.

ningarna var inte så entydigt viktade mot den underliggande jordrechtsfrågan som Östergren uppfattar den.

Bordlagt förslag om ny jaktordning

1749 började en av KM tillsatt kommission sitt arbete med att lägga fram förslag för en ny jaktordning för riket.⁵⁴⁶ Bakgrunden till kommissionens tillkomst kan sökas i den politiska kompromiss som ständerna träffat 1734, och där KM skulle återkomma till riksdagsmännen i den då så inflammerade frågan.

Om de ofrälse ständen förväntat sig någon genomgripande revision av själva jakträtten blev de besvikna. De adliga kommissionsledamöterna navigerade i allmänhet med utgångspunkt om fortsatt inskränkt jakträtt på högdjur i enlighet med 1664 års regelverk. I de första utkasterna menades trots allt att behovet av en ny ordning verkligen var förorsakat av böndernas besvär men också att 1664 års lagar under årens gång blivit otydliga.⁵⁴⁷ Förslagets aktstycke i 40 paragrafer uppehöll sig mestadels med att föreslå skärpta straff för jaktbrott på kronans områden och i detalj definiera var dessa befann sig i riket. Den återkoppling som fanns till gemene man utgjordes av förnyade ansträngningar att bekämpa rovdjur.⁵⁴⁸ Någon större prioritet verkar inte lagförslaget ha haft för något stånd. Adeln sökte godkänna den nya jaktordningen på prov men vek sig när de ofrälse ständen var ovilliga.⁵⁴⁹ Resultatet blev en bordläggning där förslaget försvann från riksdagspolitikens agenda för att inte återkomma.

Trots kommissionens omfattande och långvariga arbete lämnades nya oklarheter i förslaget. I en undanskynd paragraf föreslogs emellertid att markägande bönder i praktiken skulle ges straffrihet om de enbart jagade småvilt på egna marker. Det var i paritet med vad de ofrälse ständen sökt under riksdagarna 1731 och 1734. Men samtidigt uteslöts en mängd andra yrkeskategorier.⁵⁵⁰ Varför förslaget aldrig blev till antagen lag har inte gått att utröna; möjligen försvann det i andra händelsers dramatik och glömdes bort. Det är möjligt att förslaget under de följande åren, i enlighet med Hahrs återgivna resonemang i kapitel 2, kom att förstärka uppfattningen att småviltsjakt inte längre renderade något straff för jordägaren. Av pragmatiska skäl fanns det ingen anledning för något stånd att i offentlighetens ljus riva i en fråga som lösts via ny praxis ute i landsorterna.

---

546 RA Kommissionen för utarbetande av en ny jaktordning, ÄK 735, vol. 1-5. Brummer 1787, s 175-195, har återgivit slutförslaget i sin helhet, "Project till en förbättrad och förnyad förordning om jakt och djurfång."

547 En sådan besvärslinaga har inte påträffats.

548 RA ÄK 735; ib. vol 3, pag. 155.

549 *BRP* 7, s 187.

550 Brummer 1787, s 175-195. § 22 (s 187) förbjöd ryttare, dragon, soldat, båtsman, vargeringskarl, organist, klockare, torpare, brukssmed, arbetare, hantverkare, gerningsman (skräddare, skomakare), gesäll, dräng, gosse eller andra lösa personer, inhysseshjon samt studenter och djäknar att bära bössa i skog och mark.

Jakträttsfrågan 1765-1789

Adelsståndets jakträtt vilade på privilegier. Men fler stånd än adeln sökte privilegier. Prästerskapet erhöll egna sådana 1723, om än förutan jakträtt.⁵⁵¹ Även 1723 hade frågan om allmogens fri- och rättigheter behandlats. Det kan ses som en garanti från statsmaktens sida att respektera lagar och ingångna avtal. Den första paragrafen lovade också att inga intrång skulle göras på böndernas gamla fri- och rättigheter.⁵⁵² Löftet kan förefalla förföriskt i jämförelse med adelsståndets resonemang, då detta regelmässigt också försvarade sina anfäders rättigheter. Om jakträtt ursprungligen varit fri för alla, så var den också en rättighet som borde kommit sentida bönder till del. Möjligheten var inget som verkar ha föresvävat vare sig statsmakt, adel eller bönder.

Vid riksdagen 1765-1766 yrkade bonderiksdagsmannen Jon Erikson från Gävleborg på privilegier för ståndet, vilket så vitt kan ses är första gången detta artikuleras i protokollen. Själva handlingen är inte bevarad varför det blir okänt om hans yrkande även inrymde en önskan om jakträtt.⁵⁵³ Även vid nästa riksdag togs privilegiefrågan åter upp. Jonas Olofsson Norberg från Västernorrland föreslog ett projekt i frågan och ville se privilegier både för allmoge samt borgerskap. Hans argument löd: ”Bondeståndets frihet och rättigheter ju alldeles lika heligt med de övriga uti grundlagarna äro bevarade.”⁵⁵⁴ Bondetalmannen var dock mer försiktig. Syftet var gott, menade denne, men han ville först överlägga med övriga talmän och lantmarskalken. Norberg hade upprättat en memorial i frågan, men talmannen lyckades få privilegiefrågan flyttad till nästa riksdag, med motiveringen att den innevarande riksdagen var avslutad och många riksdagsmän rest hem.⁵⁵⁵

Odalståndens privilegieprojekt under frihetstidens slutskede är väl dokumenterat i forskningen.⁵⁵⁶ Framförallt har borgmästaren i finska Lovisa, Alexander Kepplerus, uppmärksamats för sin inlaga om ett gemensamt privilegieprojekt. En orsak är Kepplerus anknytning till de stora frågor som diskuterades av tidens mest berömda europeiska politiska tänkare.⁵⁵⁷ Men trots ansträngningarna kom förslaget att begravas bland en mängd riksdagsärenden. För bondeståndets del blev projektet visserligen uppläst den 4 september 1771 men lades därefter till handlingarna utan att bli vidare kommenterad.⁵⁵⁸

Bondeståndet förespråkade i fysiokratisk anda att var och en skulle ha rätt att göra sin jord och grund så nyttig som möjligt och utan andras förfördelande. I en del vände sig förslaget mot regalrätten i det att bönderna ville få frihet att upptaga

---

551 Inger 1997, s 83. Prästerna fick även vissa privilegier 1650, bekräftade 1675. Även 1647 hade prästerna drivit privilegieprojekt, se *PRP 1*, s 103f.

552 *BRP 1*, s 294-303.

553 *BRP 10*, s 706.

554 *BRP 11*, s 473.

555 *Ib.* s 474. Memorialet ingår som bilaga 58, s 753-756.

556 Jouko Nurmiainen, ”Gemensamma privilegier för ett odalstånd: Alexander Kepplerus som borgmästare och samhällstänkare”, i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red) *Riksdag, kaffehus och predikstol: frihetstidens politiska kultur 1766-1772*, Stockholm 2003, s 171f samt not 2,3, 4, 6.

557 *Ib.* s 175.

558 *BRP 12*, s 112f, 594f.

malmstreck. Ståndet gav sig dock inte in på övriga regalrätter som kronans rätt till vissa trädslag, om än det ändå önskade rätten att hembjuda sina stockar till kronan. I den mängd andra rättigheter bönderna önskade sig fanns också rätten att idka jakt, fågel- och djurfång inom egen rågång.⁵⁵⁹ Samma år publicerades skriften *Swenska odal-folkets rätt* vilken ytterligare motiverade och framhävde böndernas nya krav på ökad dispositionsrätt. Denna jämte andra skrifter i frågan uttrycker en rörelse i vardande och ett ökat självmedvetande inom bondeståndet.⁵⁶⁰

Vid riksdagen 1786 tog bonderiksdagsmannen Anders Andersson i Västerboten jämte några andra av ståndets ledamöter ännu ett initiativ.⁵⁶¹ Det blev visserligen resultatöst men nu hade privilegiefrågan haft aktualitet för bondeståndet i 20 år, vilket pekar på att en mer strukturell process var i vardande. Bönderna sökte efter egna privilegier, de var beredda att innesluta borgarståndet för att ge frågan ytterligare kraft och de agerade inom riksdagens ram. Förhållandet borde inte ha undgått vare sig monark eller adelsstånd. Samtidigt skall inte jakträtt överskattas som enskild fråga i projektet. Den var en av många önskemål som bönderna ville ha garanterade i ett privilegium.

Schack matt för jakträtt

Det finns skilda synsätt när det gäller att förklara Gustav III:s agerande vid riksdagen i februari 1789 och tillkomsten av Skatteköpsförordningen, vars förmenta betydelse framgår av att den stundom har kallats den svenske bondens *Magna Charta*.⁵⁶² Som skattemän bekräftade förordningen skatteböndernas rätt över in- och utägor, skog och mark, fisk-, jakt- och djurfång i likhet med den rätt frälseägare hade över sina hemman. Enda undantagen var för ek, bok och masteträd, där restriktionerna fortsatte att gälla.⁵⁶³

Ett första kliniskt synsätt bygger på det mer oproblematiske förhållandet att tillkomsten kan ses som en realpolitisk konsekvens av kungens agerande i syfte att bryta adelns motstånd och opposition. Det var antingen regentens genomtänka schackdrag, eller något som skedde i stundens ingivelse, och där han under riksdagen fick stöd av bondeståndet. Som gengåva fick ståndet sina nya rättigheter bekräftade.

Det andra är att kungen visserligen uppfattade privilegieutjämningen som ett led i det politiska spelet, men i själva verket handlade han mer eller mindre omed-

---

559 Ib. s 594f.

560 Henrik Albrekt Brandenburg, *Swenska odal-folkets rätt, sammandragen i projekt til et dem gemensamt tilhörigt privilegium, wid riksdagen år 1771*, Stockholm 1771; Henric Fougte (tryckare), *Project til bondeståndets privilegier, wid riksdagen 1771*, Stockholm 1771. Se även Anders Odel, *En crono-bondes wälmente och oförgripelige tankar, framgifne til höggunstigt betänkande wid frågans afgörande om borgare och bondeståndens privilegier under riksdagen 1771*, Stockholm 1771. Se även P. J. Edler, *Om börd och befordran under frihetstiden*, Stockholm 1915, s 158-201. Om böndernas privilegieprojekt, s 196, not 3.

561 BRP 1786, s 76, 152.

562 Almquist 1953, s 143; *Vi skogsägare* 2007/1, "På samma skogsgård i femton generationer", s 23.

563 Skatteköpsförordningen.

vetet under trycket av den sociala utvecklingens obönhörliga krav. Det nämnda är Sten Carlssons uppfattning, och han menar att beslutet av år 1789 blott innebar en legitimering av en redan inledd utveckling som liknade 1723 års privilegieutjämnning. Hans uppfattning är att 1789 års beslut fick en helt annan betydelse för den faktiska utvecklingen än 1723. Under 1720-talet befann sig adeln på frammarsch, och det visade sig då svårt för de ofrälse att i någon större utsträckning göra bruk av sina rättigheter.⁵⁶⁴

En undersökning av riksdagsprotokoll parat med de iakttagelser som gjorts i både äldre och nyare forskning visar på en disparat bild och där böndernas frammarsch kanske inte var så stor eller avgörande som har framförts. Något skogsgarnas *Magna Charta* var det inte – begränsningar i det egna skogsutnyttjandet stod kvar även under 1800-talet, något som Per Eliasson visar i sin studie av det svenska skogsbruket.⁵⁶⁵

Det skall noteras att förklaringen om äganderätt 1789 uteslutande avsåg skattemän, och att dessa skattebönder inte utgjorde fler än ungefär en tredjedel av den samlade bondeklassen. Den sedan mitten av 1700-talet växande klassen av människor som brukade jord, tjänstefolk och dagsverkstorpäre, blev inte självägare – eller gavs någon jakträtt – genom förordningen.⁵⁶⁶ Rättshistorikern Jan Eric Almquist noterar att den färdiga förordningen stod i full överensstämmelse med de krav som gång efter annan framförts av bönderna.⁵⁶⁷ Men det avgörande var att det eventuellt revolutionära kom uppifrån, från monarkens sida. Snarare utnyttjade han det verktyg som bondeståndets segdragna privilegieprojekt – liksom Keplerus insatser – satt i hans händer i en kritisk situation.

Processen fick sin peripeti när den av kungen utsedde sekreteraren i bondeståndet, Per Zacharias Ahlman, redan i sitt hälsningstal 1789 till bondeledamöterna kunde meddela vad som komma skulle: ”Den tidpunkt synes vara inne [...] då svenska odalfolkets rätta frihet skall befästas”.⁵⁶⁸ Det var en direkt anspelning till *Swenska Odal-folkets rätt* från 1771, och enligt *BRP* upplästes den 14 februari delar av 1771 års privilegieförslag för de tre ofrälse stånden. Borgarståndet var positivt medan prästerna mest oroade sig över sina egna ståndsprivilegier. Ahlmans uppmaning kan uppfattas ha varit sanktionerad av kungen och pekar på att realpolitiken var både utstuderad och planlagd redan vid riksdagens inledning. Genom att likt tidigare monarker söka stöd hos bönderna ville han tillförsäkra sig möjligheten att kunna kväsa adeln om så skulle bli nödvändigt.

Förutom den annalkande franska revolutionen fanns andra välkända rörelser på kontinenten som uppsvinget för naturrätten, upplysningen i sig och Montes-

---

564 Carlsson 1973, s 149.

565 Eliasson 2002, s 70-73.

566 Per Jonsson, *Finntorparna i Mången: Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö*, Landskrona 1989, s 72, 74, a.a.

567 Almquist 1953, s 141.

568 *BRP* 1789, s 8.

quieus huvudarbete *De l'esprit des lois*.⁵⁶⁹ Det är känt att kungen tagit del av åtskilliga av dessa skrifter. Erik Lönnroth konstaterar att Gustav III som kronprins även tagit intryck av den radikale franske upplysningsförfattaren och ekonomen Mercier de la Rivière's arbete *L'ordre de la nature*. Denne hade framhållit det enskilda ägandet som grunden för all samhällsordning.⁵⁷⁰

Bäärnhjelm förmodar också att Gustav III rönt påverkan från utvecklingen i Danmark. Han hade två år tidigare träffat A.P. Bernstorff under vars styre de danska landboreformerna genomfördes året därpå.⁵⁷¹ Kungen har i forskningen ansetts varit präglad av ett fysiokratiskt betraktelsesätt med grundtanken att jordbruket allena var produktivt och att äganderätten samt dess säkerhet var samhällslets grundval. Undersåtarna borde så mycket som möjligt lämnas fria från statens störande ingripande. Han var dessutom välvilligt inställd till bönderna.⁵⁷²

Bondeståndet tog Ahlman på orden och levererade ett protokoll till adelns utlåtande den 9 februari 1789. I det menade bönderna att dess rättigheter från äldre tider hade inskränkts genom en mängd författningar. Bestämmelserna skapade förvirring och ansågs motsägelsefulla, varvid inte ens bönderna själva visste om KM:s ämbetsmän av villrådighet eller annan orsak tillämpade lagverken korrekt. Oredan beskrevs som skadlig för jordbruket i den stund böndernas uppgift var att sköta jorden i ro och med flit för statens och medborgarnas uppehälle. De skulle inte förspilla tiden med att titt och tätt söka beskydd för ingreppen i deras rättigheter. I enhällighet hade ståndet nu föresatt sig att vid denna riksdag fullborda vad som tidigare blivit uppskjutit och ge det tyngd av privilegier. Därvidlag hoppades man på adelns bistånd.⁵⁷³ Det sistnämnda var något som i sig var nödvändigt då samtliga stånd enligt regeringsformen måste vara överens i privilegiefrågor.

Bondeståndet önskade en deputation från samtliga stånd som skulle överlägga i saken. Adeln ser mest ut att ha noterat inlagan men hade inget att invända i sak, dock under förbehållet att inget intrång skulle ske i övriga stånds redan meddelade rättigheter.⁵⁷⁴ Några dagar senare meddelade borgarståndet att de höll med bönderna, vilka nu också ville ha adelns svar.⁵⁷⁵ Den 16 februari diskuterade adelsståndet frågan och enigheten var stor om att de ofrälse stånd som saknade privilegier också borde ges sådana. Den adliga entusiasmen, som skulle kunna härledas till insikten om behovet av enighet i riket under dess svåra belägenhet, modererades dock av att enskilda adelsmän inte sade sig veta vad bönder och borgare egentligen ville. Adelns utgångspunkt var att de övriga stånden inte

---

569 Bäärnhjelm 1995, s 32.

570 Erik Lönnroth, *Den stora rollen: kung Gustaf III spelad av honom själv*, Stockholm 1986, s 16; se även Jonsson 1989, s 68 och a.a.

571 Mauritz Bäärnhjelm, "När bönderna blev självägande", *Svensk Juristtidning*, 1970, s 343.

572 Almquist 1953, s 141f.

573 *SRAP 1789:I*, s 126f.

574 *Ib.* s 127.

575 *Ib.* s 196.

eftersträvade några intrång i de adliga privilegierna. Ståndet beslöt enhälligt att utse ledamöter i en deputation och att meddela sitt beslut.⁵⁷⁶ Almquist noterar att adeln, som han skriver ”egendomligt nog” inte hade något att invända. Hans tolkning är att adelsståndets missförstått de ofrälse avsikter och att dess utgångspunkt var att saken gällde att sammanfatta varje stånds rättigheter inför det vidare riksdagsarbetet, utan att något intrång i gällande privilegier kunde komma i fråga.⁵⁷⁷ Av händelseförloppet följer att adelsståndet under riksdagsdramatiken var mer upptagen av den betydligt större konflikten med monarken och att de ofrälse krav på rättigheter måste ha uppfattas som marginella frågor. Men att böndernas förslag verkligen syftade längre än vad adeln uppfattat framgår av den text bonde-sekreteraren satte upp. Dess 17:e moment menade att:

”Skatteman äger lika dispositionsrätt över sitt hemman som adelsman över sitt säteri, så att han må anlägga bruk, hammarverk och husbehovskvarnar, dock utan förfång till andras rätt, idka jakt och fiske på egna ägor och strand, nyttja skogen dock med dess bestånd och varaktighet, men storverks-, eke- och bokträn böra förut till KM och kronan hembjudas.”⁵⁷⁸

Almquist menar att det är givet att dessa önskemål inte skulle kunna genomföras vid riksdagen utan att kungen först lyckades bryta adelns motstånd. Men innan böndernas privilegiekrav hunnit skärskådas av adelsståndet ingrep regenten till böndernas förmån. Som motiv för förordningens utfärdande anfördes att kungen funnit att:

”... åtskilliga av de rättigheter, som skattehemmans åbor av forno tillhört i avseende på den säkerhet och nyttjorätt, varunder de böra innehava slika hemman, blivit inskränkta samt genom åtskilliga förtydningar uti flera särskilda författningar kringspridda, allmoget till osäkerhet och skada”.⁵⁷⁹

Händelserna sammanföll med att Gustav III samma dag hade drabbat samman med adeln i rikssalen. Konflikten mellan kung och adel skulle nu snabbt eskalera och privilegieprojektet kom därmed att förklinga i dignitet i den maktkamp som tornade upp. Några veckor senare, efter att Skatteköpsförordningen var genomdriven, kommenterade adelsföreträdarna böndernas nu obsoleta privilegieprojekt. Något lakoniskt noterades att ståndet visserligen lämnat ett positivt svar till bönderna men att ”senare förfallna omständigheter hade väl förändrat saken”.⁵⁸⁰ Men vid den följande interna diskussionen pekade adelns riksdagsmän på att akten stred mot 1723 års adliga privilegier. Känsloerna svallade högt över den nivelle-

---

576 Ib. s 226, 156.

577 Almquist 1953, s 140.

578 *Historiska handlingar*, del 5, Stockholm 1866, s 306f, förslaget 17:e moment.

579 Almquist 1953, s 140ff.

580 *SRAP 1789:1*, s 353.

ring av frälserättigheter som uppenbarats för ståndet. Några inpass över en förlo-rad jakträtt nedtecknades inte.⁵⁸¹

Skeendet visar att kungens personliga insatser kom att avgöra saken. Bondeståndets initiativ drevs ovanifrån. Winberg finner också att de ofrälse riksdagsständerna under frihetstidens slutskede var betydligt mindre radikala än de fristående debattörerna. Själva privilegiesystemet ifrågasattes inte, utan han menar att odalståndernas intresse främst var koncentrerade på att skaffa sig *egna* privilegier. Winbergs inställning är också att kungens agerande paradoxalt nog till sin djupaste natur var samhällsbevarande; det skilde sig radikalt från det som var på gång i Frankrike. Han sålde heller inte adeln dyrare än nödvändigt till de ofrälse.⁵⁸²

Att förordningen tillkom under det magiska årtalet 1789 har också spelat in i eftervärldens bedömningar. När Heckscher berör lagändringen skriver han att den skedde ”endast några månader före det världsberömda beslutet den 4 augusti 1789 i franska nationalförsamlingen, då de privilegierade i ett plötsligt anfall av idealitet offrade sin jakträtt.”⁵⁸³ Men Heckschers antydning att skeenden i Frankrike och Sverige hade samband är svår att se. I februari/mars 1789 borde det ha varit svårt att förutsäga den vidare utvecklingen i Frankrike.

Friherren Jöran Adlerbeth, som förde personliga samtal med kungen, beskriver resultatet av böndernas framgångar:

”...bondeståndet gynnades ock, utom de i säkerhetsakten intagne förmåner, med löften om flera särskilda, under helgd av privilegier, om förhöjd skjutslega, frihet att alla årstider tillverka brännvin m.m.”⁵⁸⁴

I hans summariska ”m.m.” skulle då även den under generationer så omstridda och för adelsståndet så vitala jakträttsfrågan ingå. Att Adlerbeth inte mer ingående beskrev den förlorade ensamrätten kan vara en uppgivenhet, men kan också tas som tecken på att den exklusiva jakträtten inte längre spelade så stor roll. Wachtmeister, som senare analyserar adelns privilegier, noterar förlusten utan större klagan. Han såg utvecklingen som att jordägandet alltmer kommit att utgöra grund för jakträtt.⁵⁸⁵ Så länge som frälset förblev stora jordägare och dominerade en svensk jaktkultur hade frågan ringa vikt. Vid tiden för hans text hade också förändringens vindar hunnit blåsa över Europa. Jakträtt var inte längre något uttalat personligt prerogativ för vare sig europeiska kungar eller övriga eliter.

---

581 Ib. s 365f.

582 Winberg 1985, s 186 a.a.; Arthur Thomson, *Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809-1866: ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria*, Lund 1923, s 434. Min kursivering.

583 Heckscher 1949, s 354.

584 Gudmund Jöran Adlerbeth, *Historiska Anteckningar. efter en i von Brinkmanska archivet på Trolle-Ljungby befintlig handskrift. 1. Från Gustaf III:s antråde till regeringen, till och med 1789 års riksdag*, Gustaf Andersson redaktör, Örebro 1856, s 131.

585 Wachtmeister 1886, s 163-166.

Delsammanfattning 1765-1789

Sett till det politiska spelet mellan kung och riksdagsstånd blev händelseförloppet närmast abrupt; kungen utdelade en jakträtt som bonde- som borgarstånd önskat under längre tid men utan större kraft i den specifika frågan. Jakträtt var en av flera beståndsdelar i rättighetsförklaringen.

Inte heller förefaller adelsståndet ha reagerat över att skattebönderna fick sin jakträtt bekräftad. I stort förefaller jakträttsfrågan ha marginaliserats och förlorat sin inneboende konfliktskapande kraft vid tiden för Skatteköpsförordningen. Finalen för den segregerade jakträtten kan uppfattas som dramatisk men dess omedelbara konsekvenser blev ringa för den allmogemajoritet som inte ägde egen jord.

Sammanfattande diskussion – den politiska processen ca 1640-1789

Övergripande kan jakträttsfrågan ses som en spegel av vid stunden rådande politiska styrkeförhållanden. Lagarna tillkom när adelsmakten stod på sin höjdpunkt; under frihetstiden var adeln fortfarande så stark att den kunde parera de ofrälse angrepp. Inte ens de ofrälse privilegieprojekt under 1700-talets slutskede förmodade bryta monopolet. Men mot Gustav III:s maktpolitik stod adeln försvarslös, samtidigt som den exklusiva jakträtten hade förlorat sin särskiljande betydelse.

Trots att jakträtten var djupt sammanflätad med privilegier ifrågasatte de ofrälse ständerna aldrig själva privilegiesamhället. I stället ses en inledande acceptans för kronans och adelns monopol på högdjur; vad som önskades var småviltsjakten och via argument som inte sökte bryta privilegiesamhällets strukturer. Jakt hade därför oändligt högre betydelse för såväl kungamakten som de adliga frälsemännen jämfört med de ofrälse.

En undersökning av den politiska processen rymmer en bedräglighet. Det förefaller som om bondeståndet aldrig fick ta fullständig del av, eller uppfattade vidden av lagförslaget 1647. Det visar inte enbart på ett möjligt machiavelliskt förhållningssätt för adelsståndet i dess agerande, utan bör tolkas som att jakt rymde så väsentliga värden för ståndet att det var berett att utnyttja de medel som stod till buds i syfte att uppfylla målen. Jakträtt var ståndets exklusiva rätt i alla väsentliga europeiska elitstrukturer; så också i Sverige. Vål fången skulle ensamrätten vidmakthållas.

I stort rådde enighet om att intensiv jakt och tjuvskytte samt rovdjurspredation låg bakom djurpopulationernas nedgång. Inte ens prästerna menade att hela skulden kunde sökas i metafysiska orsaker. Om folket återfick sin jakträtt skulle de kvarvarande djurstammarna, enligt adelns synsätt från 1731, dessutom snabbt förödas. Adeln tog på sig rollen som garant för faunans fortbestånd. Adelsståndets retorik kan samtidigt inte uppfattas som helt innehållslös. Åtskilliga vittnesmål bekräftade faunans kritiska tillstånd, i synnerhet för klövviltet. Men att adeln inte accepterade 1664 års proposition om ett jaktuppehåll pekar åter på ensidigheten i

inställningen och att försvaret av privilegier slog nyttan av populationsfrämjande åtgärder.

De ofrälse åstundan efter fysiska jaktmöjligheter skall inte underskattas under 1730-talet, men saken hade, som Östergren konstaterar, också givna implikationer för jordägandets villkor för framförallt borgar- och prästestånden. För böndernas del var vare sig jakt eller jakträtt någon större fråga som orsakade något större motstånd. Detta står i djup strid mot den hypotes som lanserades i detta kapitelns inledning där jaktlagarna uppfattades som försämringar vilka borde resulterat i konflikt. Besvärsskrivelser och riksdagsprotokoll tydliggör i stället en märkvärdig passivitet eller ointresse under nära två sekler. Iakttagelsen faller tillbaka på att jakträtt var en sekundär fråga för bönderna i jämförelse med andra mer vitala frågor, men också en del i acceptansen av ståndssamhällets alla villkor och förbehåll. Den praktiska verkligheten kunde också spela in då deras position var så svag att ett eventuellt motstånd länge tedde sig mer eller mindre meningslöst i rikspolitiken. Först när böndernas självmedvetande ökade under 1700-talets slutdecennier artikulerades ett motstånd, om än inom ståndssamhällets givna ramar. Men om saken inte var så stor för riksdagsbönder och besvärsskrivare återstod möjligheten att den övriga landsbygdsbefolkningen i stället valde strategin att ignorera lagarna genom att ägna sig åt ett omfattande vardagligt motstånd i form av tjuvskytte.

Belysande är det tidigare nämnda adelsbesväret där det menades att tjuvjakten i riket var omfattande och att det i konsekvens skapade brist på villebråd, men också att frälset, till skillnad från kronan, inte fick samma uppbackning när det gällde brottsbekämpning. Frustrationen riktade sig inte enbart mot bönder utan även mot över- och underofficerare – vilka ansågs som de värsta försyndarna – samt ryttare, knektar, torpare och bonddrängar vilka jagade utan hänsyn till vem eller vilka som ägde marken.⁵⁸⁶ Stämmer denna bild mot verkligheten? Var det andra grupper än bönder som jagade mest? I de tre följande kapitlen undersöks tjuvskyttets omfattning under tidigmodern tid i Sverige.

---

586 *SRAP* 5, s 691ff.

Kapitel 4.

Jaktbrott i Mark 1611-1789

Inledning

Den politiska processen visar entydigt att jakträttsfrågan inte gav uttryck för några proteströrelser eller samlat motstånd från riksdagsbönder eller besvärsskrivare. När synpunkter framfördes i riksdagen var de vanligen senfärdiga eller i spåren av de båda andra ofrälse riksdagsstånden, eller som beståndsdel i det senare privilegieprojektet.

Men hur omfattande var tjuvskytten? Kan överträdelserna ses som ett vardagligt motstånd mot en oförstående överhet och orättvisa lagar underbyggt av att det inte har uppfattats som moraliskt skuldbelagt att bryta mot sådana regelverk?⁵⁸⁷ Kan kollektiva grupperingar av tjuvskytter som i England ses även i Sverige? Med vilken kraft beivrades tjuvskytte; avspeglade repressionen i lokalsamhället de centrala lagarnas rigorositet och intentioner? Kan adelsståndets agerande och försvar av sina privilegier vid riksdagarna återses i lokala adelsmäns reaktioner mot tjuvskytter?

Föreliggande kapitel undersöker brott mot jaktlagarna i Marks härad i sydvästra Västergötland under nära tvåhundra år. Studien inleds några decennier före de rigorösa jaktlagarnas instiftande och avslutas när jakträtten på skattejord släpptes fri. Situationen vid Marks häradsrätt kompletteras med en jämförande sammanställning av jaktbrott vid ett antal spridda landsortshärader vilka löd under mer generella jaktlagar (kapitel 5) samt vid det kungliga jaktområdet Öland (kapitel 6).

Marks häradsrätt, källor och metod

Det finns flera skäl att särskilt studera Marks häradsrätt. Först och främst underlättas arbetet av tillgång till Lennart Palms digitala domboksregister för åren 1601-1750.⁵⁸⁸ Via referenser ges en ingång till samtliga misstänkta jaktbrott via de renoverade domböckerna från Mark i Göta hovrätts arkiv i Jönköping/Vadstena VLA (GH) eller originalen vid Landsarkivet i Göteborg (GLA).⁵⁸⁹ Perioden 1751-1789 har undersökts med ingång via saköresregistren. Det betyder att enskilda mål som inte slutade med fällande dom kan ha undgått mina ögon för perioden efter 1750. Vissa år efter 1700-talets mitt har undersökts i sin helhet. Ytterligare stöd för resultaten för denna senare period har erhållits via Palms övriga arbeten om häradsrätten.⁵⁹⁰

587 Sundin 1992, s 125.

588 Register till Marks häradsrätts domstolsprotokoll före 1751. Redaktör: Lennart Palm. Databas i redaktörens ägo. (RLP).

589 Ett uppgivet jaktbrottsmål i RLP, avseende Anders i Botaskär 1603, har inte återfunnits vid VLA, vars serie renoverade domböcker börjar först 1611. Året utgör därför undersökningens startår. RLP (1601-1750) utnyttjas dock i sin helhet för vissa jämförelser.

590 Lennart Andersson Palm, *Vid Skene ting 1751-1769: referat och register till domboksnotiser om fyra socknar i Mark*, Göteborg 1990; Lennart Andersson Palm, *Vid Skene ting 1770-1785*, Göteborg 1998. Palm företecknar inga jaktbrott i dessa undersökningar vilket förstärker trovärdigheten av att jaktbrottsmål var ytterst fåtaliga åren 1751-1788.

Det andra skälet är att Mark synes vara ett ordinärt, enligt Winberg nästan ”idealtypiskt” västsvenskt område.⁵⁹¹ Häradet skulle därmed kunna representera någon form av normalitet avseende jaktbrott i ett svenskt landsortshärad utanför den kungliga särlagstiftningen och tjäna som utgångspunkt för jämförelser med andra områden.

Mark är dessutom ett väl utforskat område, vilket ger en förförståelse.⁵⁹² Thomas Småberg konstaterar att området under hans undersökningar i hög grad var präglad av frälsets dominans. Vid 1500-talets mitt beräknas frälset innehaft 40-45 % av hemmanen i Mark och Kind med 12 sätesgårdar i Mark.⁵⁹³ Frälsets jordägande ställning synes kvarstå drygt halvannat sekel senare. Sommaren 1686 fick häradshövdingen i Mark och Bollebygd befallning av landshövdingen David Makeléeer att upprätta en förteckning efter en besiktning av häradets sätier.⁵⁹⁴ För Marks del redogjordes för 23 sätier – ett högt antal vilket skall jämföras med de tre som förtecknades för grannhäradet Bollebygd.⁵⁹⁵ Det skulle kunna antagas att förekomsten av frälse skapade god jordmån för konflikter om jakträtt om denna verkligen var av betydelse för adelsståndet i det dagliga livet.

Illustration 4:1. Socknar i Marks härad

Karta: Marks Häradsläktforskarförening.

591 Christer Winberg, *Hur Västsverige blev västsvenskt*, Göteborg 2000, s 60. Hans utlåtande avser en senare tidsperiod.

592 Christer Ahlberger, *Vävarfolket: hemindustrin i Mark 1790-1850*, Göteborg 1988; Lennart Andersson Palm, Carl-Johan Gadd & Lars Nyström, *Ett föränderligt agrarsambälle: Västsverige i jämförande belysning*, Göteborg 1998.

593 Småberg 2004, s 79f a.a., 85.

594 Sten Lewenhaupt, *Svenska högre ämbetsmän från 1634*, Stockholm 1961, s 59, uppger David Makeléeer som landshövding i Älvsborg och Dal först 1693. Peter Ullgren, *Lantadel: Adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Lund 2004, s 45. Han citerar Karl XI i det instruktionsbrev som gick ut till rikets guvernörer och landshövdingar beträffande adelns rusttjänst 1686: ”Att I på rätt sätt noterar var och en frälseman som äger gods i ert landskap.”

595 VLA (GH) EVII AAAB:81 1686-08-11 (Mark), 1686-09-11 (Bollebygd).

Varje försök att nå en uppfattning om tjuvjaktens omfattning och bevekelsegrunder under 1600- och 1700-tal vilar tungt på domstolsprotokoll. Att systematiskt använda sig av sådana lämningar är en given empirisk metod inom historievetenskapen, i synnerhet från 1980-talet och senare.⁵⁹⁶ Materialet visar det vardagliga i forna tider, i synnerhet för de befolkningsskikt vilka annars är svåråtkomliga i källorna. Men källmaterialet kan även ge en avslöjande belysning av attityder hos eliter.⁵⁹⁷

I mängden rättsfall, personer och ärenden såsom de framträder i svenska häradsrätters domböcker finns udda personligheter i emellanåt extraordinära händelser. Men i kvarlevornas myller antyds likväl en bild av vanlighet och ett tvärsnitt av befolkningen som svarande, käreande, målsägare eller vittnen. Den kan därför förutsättas att källmaterialet verkligen avspeglar rådande attityder vid varje given tidpunkt, om än tillrättalagt och alltid sett genom tingsskrivarens penna. Denna källproblematik är inte oväsentlig. I något mål förekom uppgifter om att det skett en lång rannsaking men återstoden blev endast en handfull rader.⁵⁹⁸ Tingsskrivaren har här valt att göra ett extrakt av rättegången vilket påtalar domstolens tendens- men också protokollförarens egna urvalskriterier. Hur hans uppfattningar om den instämde påverkade protokollet eller hur korrekt han återgav vittnesmål och andra uppgifter undgår bedömning. Uppgiften i det följande är emellertid inte att söka fastställa skuldfrågan eller bedöma om de tilltalade ljög eller talade sanning. Men domböckerna ger besked om vilka de anklagade var, i vilka sammanhang de agerade i anklagelseakterna och inför domstolen; de attityder och värderingar som dvaldes inom domstolen blir också synliga i form av domslut och i motiveringar.⁵⁹⁹

Att undersöka ett längre skede utgör en särskild problematik. Den visar tydligare på trender och förändringar men riskerar att bli ytlig och översiktlig vilket i sin tur kan äventyra en djupare analys. Den inskränkta jakträttens naturliga början 1647 med dess förspel och dess slutpunkt 1789 ger dock inget val.

Två metoder står normalt till buds för den som vill rekonstruera en längre tidsperiod av domstolsmaterial: den statistiskt kvantitativa och den direkt analyserande kvalitativa. Ett exempel på det sistnämnda är Karin Hassan Janssons undersökning av våldtäktsbrott, där hon väljer att kategorisera både förövare och of-

---

596 Ett axplock domboksbaseade undersökningar: Birgit Petersson, *"Den farliga underklassen": studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Umeå 1983; Sundin 1992; Björn Furuahagen, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän: social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*, Stockholm 1996; Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män: genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*, Uppsala 1998; Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid: synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*, Uppsala 2002.

597 Christopher Collstedt, *Duellanten och rättvisan: duellbrott och synen på manlighet i stormaktsväldets slutskede*, Lund 2007.

598 VLA (GH) EVII AAAB:9 1630-11-06, GLA 1630 id 225.

599 För diskussion om problematik kring domböcker som kvarleva, se Jan Mispelaere, *Guldmynt eller äpple: straffrättsligt ansvar för barn och ungdomar i Sverige och Nederländerna 1590-1800*, Uppsala 2009, s 43ff.

fer i pedagogiskt tydliga typer.⁶⁰⁰ Sundins avhandling skulle med någon överdrift kunna uppfattas som exempel på det motsatta, enär han menar att man genom lokala studier, inte minst via statistiska metoder, kan se mönster och dra slutsatser av större räckvidd. I sin egen undersökning menar han att det han ser vid fyra lokala domstolar lika gärna kunde ha gällt andra delar av riket vid samma tid.⁶⁰¹ I det följande har de båda metoderna kombinerats. Källmaterialets relativt ringa antal mål ger svårigheter att driva de siffermässiga underlagen alltför vittgående. Ett fåtal eller rentav enstaka mål förändrar procentsatserna kraftigt. Men genom att se rättsfallen under den långa undersökningsperioden som en helhet skapas ändå godtagbara möjligheter till iakttagelser och vidare analys.

Två av målen har vållat bekymmer att klarlägga då de i hög grad har sammanvävts med andra händelser och möjligen andra jaktbrott. Det första avser ett under lång tid pågående rättsfall (1668-1671) där även borgmästaren i Borås blev inblandad genom att han haft en skytt i området när en hjort blivit påskjuten. Målet återkom vid flera tillfällen, med nya uppgifter, anklagade och vittnen, och inte ens rätten synes alltid ha varit klar över vad målet eller möjligen målen egentligen omfattade.⁶⁰² Det behandlas som en helhet med fokus på målets – eller målens – avslutning. Det andra rör skogvaktaren Anders Hansson som slutligen blev avsatt från sin tjänst 1708. Han var inblandad i ett antal händelser där misstanke om jaktbrott framfördes i skilda sammanhang. Här upptas de fyra mål där misstanken tydligt framkom, även om denna i sig inte resulterade i någon resolution från häradsrättens sida. Mål som sköts upp och senare återkom har avhandlas som ett enda rättsfall; mål där jaktbrottsanklagelsen var diffus eller perifer har sorterats bort.⁶⁰³

Alla överträdelser nådde naturligtvis inte domstolen. Vi ser aldrig de fall som förblev oupptäckta eller löstes utanför domstolens uppsikt. Gudrun Andersson diskuterar mörkertalet i samband med sina brottsmålsundersökningar. Hon menar att det ställer till störst problem i undersökningar avseende den faktiska brottslighetens omfattning. Kvantitativa förändringar gör slutsatser om förändrade beteenden mycket vanskliga. Hennes mening är dock att när det gäller värderingar så spelar mörkertalet mindre roll eftersom det inte är avhängigt antalet fall.⁶⁰⁴

---

600 Hassan Jansson 2002.

601 Sundin 1992, s 1. Se även s 439. I rättvisans namn kombinerar Sundin de båda metoderna, och konstaterar att såväl kvantitativ som kvalitativ metod måste användas om man vill förstå vad som utspelade sig vid de lokala domstolarna i Sverige.

602 VLA (GH) EVII AAAB:31 1668-01-30/31, 1668-10-14, 1668-10-19, 1669-02-12, 1669-09-30, 1669-11-22, 1670-02-17, 1670-06-15, 1671-01-03, 1671-06-07, GLA 1668 id vt 14, GLA 1669 id vt 09 och 10, GLA 1669 id ht 011, GLA 1670 id vt 16 och 21, GLA 1670 id st 28. Borgmästaren i Borås, Johan Svensson Wijndruf, var inte adlig; något som understryks av att han bland annat deltog i borgarståndet under riksdagen 1672, se Lennart Andersson Palm, *Borås stads historia: 1, stad och omland fram till 1800-talets mitt*, Lund 2005, s 88f.

603 Exempel på ett sådant mål är en stöldhärvä vid ett extra ordinarie ting (RLP 1692) där en hjorthud figurerade.

604 Andersson 1998, s 49.

Anderssöns reservationer är viktiga. Men målens antal och tidpunkter ger ändå underlag för att bedöma brottets vanlighet i relation till annan brottslighet och i förhållande till andra jurisdiktioner. Värderingarna avspeglar dessutom enbart attityderna hos dem som ställdes inför skranket; vi förblir i viss osäkerhet om deras attityder återspeglade folkflertalets. Men genom att analysera uppgifter som lämnades vid tinget ges möjligheter till slutsatser.

Jaktbrott under nära två sekler

Sammanlagt har 65 jaktbrottsmål förtecknats vid Marks häradsrätt åren 1611-1789. De ger i hög grad varierande information. Protokollen är inte sällan fåordiga och rapsodiska från 1600-talets första decennier för att öka i längd under 1700-talet. De 65 målen är tidsmässigt ojämnt fördelade. Brottsbekämpningen förefaller ha gått i skov där enskilda jägmästare och jägerifiskaler periodvis varit aktiva för att därefter under åtskilliga år vila på lagrarna. Exempel på sådana anhopningar är åren 1614-1622: 14 mål, 1630-1637: 17 mål och 1698-1709: 6 mål. Mest frapperande är avsaknaden av mål mellan 1746 och 1788 men också de få målen under perioden 1638-1668. Endast fyra mål kan ses för den sistnämnda perioden, vilken sammanfaller med tiden för instruktionen till riksjägmästarämbetet men också monopollagarnas införande [1638-1647/1664]. De nya och tydligare lagverken borde rimligen ha ökat kärandesidans insatser. Den möjliga avsaknaden av högre jägeristatstjänstemän för Mark 1633-1655 skulle dock möjligen förklara en del av frånvaron.⁶⁰⁵ Det var aldrig domstolen som drev överträdelser till rättegång utan målen var beroende av jägeristatens aktiviteter.

Tabell 4.1 Antal jaktbrottsmål vid Marks häradsrätt fördelade per decennium

Decennium	1610-	1620-	1630-	1640-	1650-	1660-	1670-	1680-	1690-
Antal	10	4	17	1	2	1	3	2	2
Decennium	1700-	1710-	1720-	1730-	1740-	1750-	1760-	1770-	1780-
Antal	6	2	6	5	2	0	0	0	2

Källa: VLA (GH Mark); GLA, Marks domböcker.

605 RLP. 1633-1655 nämndes ingen jägmästare som aktör vid häradsrätten.

Brottens beskaffenhet

De uppgivna jaktbytena fördelade sig jämnt mellan rådjur och kronvilt [hjort]. I de fall där jaktbytet angivits rörde 27 mål rådjur mot 26 för hjortskytte. I ett enda rättsfall förekom en uppgift om dovilt, ett djur som vanligen hölls i djurgårdar.⁶⁰⁶ I åtskilliga fall var flera rådjur inblandade i anklagelseakterna, för kronviltets del handlade det om enstaka djur. Rådjur dominerade fram till 1637 varefter kronvilt blev det vanligaste bytesdjuret. Endast fem mål avsåg rådjur under 1700-talet. Om de lagförda villebråden kan ses som kommunicerande kärll visavi faunans tillstånd antyder de en över tid alltmer utarmad sådan, fjärran från dagens relativa art- och viltrikedom. Den sist dödade hjorten som föranledde rättsak sköts 1737.⁶⁰⁷ Någon älg förekom överhuvudtaget inte; något som än en gång understryker att arten troligen var utrotad i området redan vid 1600-talets ingång.⁶⁰⁸ Endast fem mål åsyftade småvilt som skogsfågel; i två mål förekom hare. I ett av dessa senare fall handlade detta om utförsel även av andra villebråd än hare till det då danska Halland och i det andra fallet som bisak i ett ursprungligt hjortjaktsmål.⁶⁰⁹ Att enbart fånga eller skjuta hare under jakttid resulterade aldrig i någon stämning.

I allmänhet ges, till skillnad mot vad som skall visas från domstolarna i småländska Varend men som också kan skönjas från andra häradsrätter, få detaljer och dramatiska berättelser. Protokollen kan inte ses som någon mer upphetsande jaktlektyr utan domstolen förefaller ha varit mer intresserad av att fastställa bevisning och skuldfråga än att fördjupa sig i jaktens nöjen, dramatik och mysterier.

Tjuvskytten skedde vanligen med skjutvapen. Men djur kunde dödas även på andra sätt, som att störtas utför en klippa.⁶¹⁰ Ett fåtal mål beskrev att drivande hundar använts i samband med jakt. Inget mål uppger att anledningen till stämningen var att djur fångats i fällor. Det sistnämnda har sin sannolika förklaring att det mestadels var tillåtna rovdjur eller småvilt som hare och skogsfågel som togs i fångstanordningar. Fram till 1664 var det också tillåtet för lantmannen att snara vilt på egna marker.

Ensamma eller organiserade tjuvskyttnar?

De 65 rättsfallen representerade 88 instämnda. Fem av dessa figurerade i flera jaktbrottsmål, vilket reducerar antalet enskilda individer till 81. Saken går naturligtvis inte alltid att bedöma, de tilltalade kan ju ha undvikit att ange eventuella kumpaner, men enligt protokollen och när det kan fastställas, verkar 49 av de

---

606 VLA (GH) EVII AAAB:9 1630-08-06, GLA 1630 id 206.

607 VLA (GH) EVII AABA:1036 1739-03-16, GLA 1739 id vt 083.

608 1490 förekom dock en älg i Tostared i den av Lindkvist & Myrdal förtecknade böteslängden.

609 VLA (GH) EVII AAAB:3 1619-04-15, 1622-11-18, GLA 1622 id 118; VLA (GH) EVII AABA:5 1701-09-27; GLA 1701 id 927.

610 VLA (GH) EVII AAAB:3 1619-11-11/12; GLA 1619 id 111.

tilltalade ha agerat i sin ensamhet.⁶¹¹ I 16 mål stod fler än en person anklagad. I tolv mål figurerade två personer, i ett mål tre och i tre mål fyra personer.⁶¹² Två var bror respektive syster, ett par var bröder och en var styvfar respektive styvson.⁶¹³ I sex av dubbelmålen var de anklagade drängar eller soldater och flera av dem kan uppfattas som yngre män med någon form av inbördes relation.

Vid de tillfällen där ett flertal personer samtidigt stod anklagade blev målen per automatik mer komplicerade och omfattande. De blev av vikt för domstolen att höra alla inblandade och saknades någon anklagad eller ett vittne sköts målet vanligen upp. År 1708 var skogvaktaren Anders Hansson och en kronoskytt inställda tillsammans med gästgivarens dräng och ytterligare en person. De förefaller ha känt varandra, om än relationerna måste ha satts på prov när de sistnämnda under rättegången menade att skogvaktaren var den skyldige då han befallt dem att skjuta hjorten.⁶¹⁴ Likartade förbindelser mellan inblandade kan ses när nämndemannen Johan Persson stod åtalad tillsammans med en gästgivare, en soldat och en kronoskytt.⁶¹⁵ Ur ett sentida perspektiv kan de uppfattas som jaktkamrater, men där också någon haft en ledande roll, drivit på och agerat jaktledare.

Rättsfallen åskådliggör en förändring över tid. Från år 1701 och senare blev det vanligare med flera anklagade vid jaktbrottsmålen vid tinget.

Mark 4. 2 Antal instämnda personer i rättsfall med ensamma eller flera instämnda 1611-1750

	1611-1647	1648-1700	1701-1750
Ensamma	29	6	12
Flera	6	8	25

Källa: VLA (GH); GLA Mark domböcker.

Anm. Perioden 1751-1789 innehåller endast två [ensamma] mål men då eventuella mål utan domslut inte kan säkerställas för denna period har dessa år utelämnats.

611 Se anmärkning i tabell 4.2.

612 Joen Hansson instämdes för en bland annat en jakt som skett tillsammans med andra men har räknats som ett enskilt mål då de övrigas eventuella delaktighet inte går att fastställa. VLA (GH) EVII AABA:76 1703-04-13, GLA 1703 id eo 412.

613 VLA (GH) EVII AAAB:3 1619-11-11/12, GLA 1619 id 111; VLA (GH) EVII AABA:600 1722-06-01, GLA 1722 id st 31; VLA (GH) EVII AABA:721 1729-10-23, GLA 1729 id ht 53.

614 VLA (GH) EVII AABA:237 1708-01-08; 1708-01-13, 1708-05-05; GLA 1708 id vt 009, 013.

615 VLA (GH) EVII AABA:660 1727-10-10, GLA 1727 id ht 90; EVII AABA:695 1728-01-13, GLA 1728 id vt 69.

Att den ensamme jägaren relativt sett blev sällsyntare vid tinget kan naturligtvis bero på en rad omständigheter, och skulle till äventyrs kunna vara tillfälligheternas spel. Men förändringen är så påtaglig att det utan övertolkning kan misstänkas om inte tjuvskytten över tid tagit andra former. Tjuvskytte kunde då ha utvecklats till en mer socialt organiserad aktivitet där gemenskap och jaktupplevelser blivit väl så utslagsgivande som jaktens primära syfte att enbart vinna kött och hudar. Det skulle i sin tur kunna tolkas som att nöjesbetonade element gjort insteg över de mer nyttobaserade. Att jaktens effektivitet troligen samtidigt ökade med fler jägare på pass var en annan plusfaktor. Men den viktigaste förändringen måste sannolikt tillskrivas nya attityder; tjuvskytte skedde inte enbart i det fördolda i skogarnas enslighet utan fick karaktär av kollektiva ansträngningar.

Ur domböckerna går det inte att se dessa anklagade som sammansvurna bröder i kriminella band. Stundom framförde jägeritjänstemännen sina misstankar att de anklagade tidigare hade jagat olagligt. Men det gjordes aldrig påståenden om att jägarna varit organiserade, endast i enstaka fall hade de sysslat med annan illegal aktivitet. Enstaka personer kom däremot att anklagas för andra saker. Bengt i Bosgården och Bengt i Storegården instämades för enskilt hor [1619 respektive 1624] medan Lars Gunnarsson i Östra Grönered blev en av flera som anklagades för brott mot skogsordningarna [1725].⁶¹⁶ Men tjuvskyttarna hade uppgivna boställen och de höll sig inte undan i skogen. När fler än en anklagad ställdes inför rätta visades ibland tecken på inbördes splittring när de sökte förringa sina egna insatser.⁶¹⁷ Lojaliteten hade sina gränser och tyder mer på att jaktlagen var tillfälliga konstellationer än organiserade band.

Om syftet med repressionen var att verka preventivt i syfte att få tjuvskyttarna att upphöra med sin verksamhet förefaller statsmakten ha lyckats i sina intentioner, så vida inte de tilltalade i fortsättningen lärde sig att undvika rättsväsendets tentakler. Endast fem av de anklagade i Mark inställdes fler gånger än en. Peder i Viskerhult var instämmd 1656 och 1675 samt figurerade i borgmästarmålet från 1668, i samtliga fall för hjortjakt.⁶¹⁸ Skogvaktaren Anders Hansson stod inför rätten vid fyra tillfällen. Soldaterna Olof Starck och Erik Kindbergh instämades vardera vid två tillfällen. Hansson och Starck stod också anklagade för annan brottslighet och den sistnämnde beskrevs 1733 som ”förrymd”. De nämnda kan dock ses som undantag där den stora majoriteten av de anklagade aldrig återkom till rätten, anklagade för tjuvskytte.

De tilltalade ägnade sig alltså inte åt någon mer utstuderad kriminalitet. Inte heller var tjuvskytte någon utväxt ur annan brottslighet om än enstaka fall kan ses där bytet kom att vidare säljas. Enbart i fallen med bröderna Hansson verkar tjuv-

---

616 RLP för angivna år.

617 VLA (GH) EVII AABA:237 1708-01-08; 1708-01-13; 1708-05-05, saköreslängd, GLA 1708 id vt 009, 013.

618 Per [Peder, Peer] i Viskerhult (1656, 1668-1671, 1675-1676) var sannolikt samma person. MTL 15/19 (1660); MTL 15/21 (1662), s 31. Viskerhult förekommer med ett flertal stavningar och har normaliserats till Viskerhult.

skytte ha kombinerats med våld och hot.⁶¹⁹ Situationen avviker från den i England vid motsvarande tid. Där förknippades tjuvskytte ofta med fysiskt våld men även med andra egendomsbrott.⁶²⁰

De anklagades reaktioner

Flera av de anklagade visade på ett ointresse att inställa sig inför rätten. När de väl var där nekade de trots vittnen, skyllde på andra och sökte obstruera. Taktiken förefaller framgångsrik med tanke på att flera mål försvann från dagordningen. Ett belysande fall tillhör undersökningens slutskede, när drängen Per Persson instämde 1744 för att ha skjutit två tjädtrar och en järpe i förbjuden tid. Han nekade och försvarade sig först med att han var en enfaldig man som inte visste vad lag och rättegång var. Men kärandesidan gjorde en ordentlig rannsaking och instämde så småningom tre vittnen. Det första, hans tidigare husbonde, hade fått fåglarna av Persson och uppmanats att föra dem till en trädgårdsmästare i Göteborg – men tvekat. Det andra vittnet stod och högg ved när han såg Persson passera gården, bärandes på en ”kase”. Persson sade sig förvara tjädtrar i den. Det tredje vittnet var en dräng hos det första vittnet och denne hade fört fåglarna tillbaka till Perssons hustru. Bevisningen förefaller överväldigande men Persson menade att han aldrig skjutit fåglarna utan att han hade fått dem av sin halvbroder, Gunnar. Rätten beslöt att kalla denne men även Gunnar förnekade all kunskap i saken. Persson själv erbjöd sig därefter att gå ed på att han inte skjutit fåglarna och rätten beslöt att skjuta målet till framtiden. Det återkom inte.⁶²¹

Några mer våldsamma utbrott och reaktioner i rättssalen är inte återgivna i protokollen. Skulle dock sådana situationer ha utspelat sig hade sannolikt rätten dömt den tilltalade för buller eller övergrepp i rättssak. I enstaka fall dömdes någon i tredska för att ha vägrat att inställa sig. Minst en person blev hämtad till tinget av kronans tjänstemän.⁶²²

Allmogens jakträtt

Att häradshövdingen och nämnden i allmänhet hade kunskap om lagverken framgår av domsluten, men frågan är i vilken grad allmogen hade detaljkunskaper om förbuden och dess konsekvenser. Jaktstadgan skulle tillkännages i sockenkyrkorna. Men kunskap om lagarna spreds till allmogen via domslut och genom att förordningarna lästes upp. Först vid vintertinget 1656 påminde jägmästaren Erik Hård om skogsordningen, nio år efter tillkomsten. År 1717 uppges förordning-

---

619 VLA (GH) EVII AABA:5 1701-01-17/18; GLA 1701 id vt 018.

620 Griffin 2007, s 100f, m fl.

621 VLA (GH) EVII AABA:1177 1744-06-08, 1744-06-20, GLA 1744 id st 492, 602; VLA (GH) EVII AABA:1201 1745-02-19, 1745-06-06; GLA 1745 id vt 218, st 526.

622 VLA (GH) EVII AAAB:90 1698-01-17, saköreslängd, vt 1698, GLA 1698 id vt.

arna från 1664 om bärande träd samt om jakter och djurfång som upplästa inför tingsmenigheten i Mark.⁶²³

Osäkerheten blev större när de anklagade påstod att de jagat på uppdrag för överhetspersoners räkning. Dessa personer var i allmänhet verksamma som skogsvaktare eller skyttar och förefaller därmed ha kunnat jaga öppet. Att en ofrälse borgmästare i Borås höll egna skyttar på sina ägor i Viskans dalgång framgår av ett mål. Domstolen reagerade inte över vittnesuppgifterna, och gjorde inga försök att dra in borgmästaren i målet. Drängen Sven Larsson tjänade hos komminister Petrus Abring och inför rätten meddelades att Sven haft tillstånd.⁶²⁴ 1709 anklagades Jöns Nilsson i Unnebo för olaga rådjursjakt. Han blev friad från skogsvaktaren Anders Torkelssons tillmäle, då djuret hade rests och skjutits på frälseägor och ”välborna fru Ingrid Silfverlood detsamma efter ägarens samtycke åtnjutit”.⁶²⁵

Fram tonar en bild där den praktiska jaktutövningen på det lokala planet inte alltid var reserverad enkom för adelsmän eller för den som besatt frälsejord. Jakt var inget uttalat nöje för en adelsklass utan ett arbete som kunde utföras av underordnade. Av saken följer att det aldrig går att tala om någon absolut inskränkt jakträtt för gemene man; även sådana personer som inte ingick i jägeristaten kunde jaga under förutsättning att de fått order eller givits tillstånd. Att ofrälse ståndspersoner kunde städsla egna jägare eller ge tillstånd visar att andemeningen i de stränga lagarna inte alltid vidmakthölls i den lokala verkligheten. Jakträtt i praktiken var inte reserverad enbart för kronans tjänstemän och de privilegierade.

Rättegångarnas utfall

Tabell 4.3 Rättsfallens utfall 1611-1789 för de 88 anklagade

	Fällda	Friade	Ej domslut
Antal	42	15	31
Procent	48 %	17 %	35 %

Källa: VLA (GH Mark); GLA Marks domböcker.

Anm. Procenttalen är avrundade. I ”ej domslut” sköts rättegången upp och återkom inte, eller så utfästes ingen specifik dom; i ett fall förvisades målet till annat härad.

⁶²³ RLP, vt 1656; VLA (GH) EVII AABA:525 1717-01-22. Lagarna kan till äventyrs ha blivit uppläst tidigare, utan att det noterats.

⁶²⁴ VLA (GH) EVII AABA:974 1737-11-06; VLA (GH) AABA:1036 1739-03-19, GLA 1739 id vt 084.

⁶²⁵ VLA (GH) EVII AABA:269 1709-09-02, GLA 1709 id ht 184.

De 65 målen resulterade i fällande domar för 42 av de anklagade. Sex tilltalade befriade sig med tolvmannaed när möjligheten gavs men tre misslyckades med sina edgångsmän och fälldes. Ytterligare nio personer kan uppfattas som friade, i ett par fall är domsluten så oklara att de lämnar tolkningsutrymme. Att 31 personer eller ca 35 procent av de anklagade inte gavs vare sig fällande eller friande domar väcker frågor. Vid en närmare granskning av de uteblivna domarna uppträder en mångfald orsaker. I ett par fall dömdes den tilltalade men för andra brott. Jaktbrottet föll alltså undan för andra lagrum vilka i sammanhanget måste ha bedömts som svårare eller möjligen enklare för att fälla den tilltalade; om detta nu var häradsnämndens intention.

Kronans befallningsman kunde inte överbevisa tremänningssoldaten Hans Gillman att ha skjutit hjort men väl att han dödat harar, orrar och tjädrar. Målet tog en drastisk vändning när kyrkoherden i Torestorp kunde meddela att Gillman inte heller tog nattvarden och till råga på allt sedan två år tillbaka sammanlevde med en ogift kvinna. Gillman försvarade sig genom att han endast bott ett halvt år tillsammans med sin Anna och att han avsåg att äkta henne. För det skjutna småviltet fick han böta dryga sex daler, men det verkliga straffet fick han för sin sammanlevnad, 40 daler. Anna Svendsdotter fick böta samma belopp.⁶²⁶ Tjuvskytte blev till bisak ställt mot allvarligare förseelser.⁶²⁷

I andra fall, där rätten misslyckats med att få den anklagade att inställa sig dömdes denne till slut i tredska. Peder i Viskerhult stod anklagad för hjortjakt i ett mål som återkom vid flera tillfällen där han uteblev. Han dömdes till slut till böter för sin ovilja att möta häradsnämnden och rätten förefaller ha nöjt sig med åtgärden. Någon dom fälldes aldrig för den skjutna hjorten.⁶²⁸ Ett mål flyttades till Kind.⁶²⁹ I två mål visade sig de misstänkta ha tillstånd för jakten.⁶³⁰ När den anklagade nekade, och vare sig den tilltalade eller rätten föranstaltade tolvmannaed vid nästa ting, vilket i teorin var möjligt till och med 1695, syns heller inga domslut.⁶³¹ Ren formalia, som frågan om stämningen var korrekt gjord, blev också anledning till att mål sköts upp. I andra fall hävdades jäv mot vittnen eller att vittnen inte inställde sig, vilket gjorde att mål flyttades fram och aldrig återkom.⁶³²

Situationen i Mark förefaller inte unik för svenska domstolar. Österbergs intryck av svenska brott är dock att det knappast var vanligt att domar uteblev. Hon menar att det inte behöver vara rättens medvetna agerande som lett till att

---

626 VLA (GH) EVII AABA:5 1701-09-27, GLA 1701 id 927.

627 Gillman är inräknad i de dömdas skara för att han fälldes för sin jakt på småvilt, trots att rätten lade ned sin ursprungliga hjortjaksanklagelse.

628 VLA (GH) EVII AAAB:32 1675-10-17, GLA 1675 id ht 31, 1676-02-21, GLA 1676 id vt 11, 1676-11-14, GLA 1676 id ht 37.

629 VLA (GH) EVII AAAB:3 1619-11-11/12, GLA 1619 id 111

630 VLA (GH) EVII AABA:269 1709-09-02, GLA 1709 id ht 184; VLA (GH) EVII AABA:974 1737-11-06; VLA (GH) AABA:1036 1739-03-19, GLA 1739 id vt 084.

631 Inger 1997, s 53, om processförbandet vid tiden.

632 Exempel: VLA (GH) EVII AABA:600 1722-06-01, GLA 1722 id st 31; EVII AABA:611 1723-01-12, GLA 1723 id vt 35.

målet inte avgjordes, den anklagade kunde ha dött eller flytt.⁶³³ Iakttagelserna kontrasterar mot situationen vid Marks häradsrätt. Visserligen gjorde sig ett antal anklagade oanträffbara men det verkar osannolikt att så många dött eller flytt i de rättsfall som saknar domslut. Sundin gör likartade iakttagelser om bortfallet i sina domboksundersökningar, om än han finner något färre oavslutade mål än vad som kan ses för jaktbrott i Mark.⁶³⁴ Även Ågren pekar i ett av sina källmaterial på att 35 av 160 mål blev oavslutade. Endast fem togs upp igen.⁶³⁵

För Marks del ses fler oavslutade mål under 1700-talet än under 1600-talet. Att den senare nämnda perioden hade fler avslutade mål än den förra kan i någon mån tillskrivas edgårdsmannaprocessen, vilken alldeles oavsett utfall alltid resulterade i ett domslut om eden avhölls. När rätten valde att fria var orsaken alltså att den tilltalade lyckats kalla in edgångsmän eller att domstolen inte fann bevisningen övertygande. Skräddaren Olof Andersson utgör ett exemplifierande fall där rätten friade i väntan på att Andersson ”med giltigare skäl kan till saken bindas”.⁶³⁶ Trots en lång rannsaking och vittnen kunde lantjägmästaren inte knyta drängarna Carl Larsson och Anders Andersson till en hjortjakt. De nekade och häradsrätten förmanade till slut de båda att tala sanning samt att de vid nästa ting skulle begå egen ed för att bli friade.⁶³⁷ När målen inte återkom blev de alltså vare sig friade eller dömda. Vanligen sökte alltså rätten, när den inte hade underlag nog att fälla ett domslut, att flytta målet till nästa ting varefter det stundom verkar ha upplösts i intet och försvunnit från rättens agenda.

Parallellt med den tidigare nämnde Persson anklagades en soldat för att ha skjutit orre. När denne stod inför rätten erkände han och blev avstraffad kroppsligen.⁶³⁸ 1727 erkände två drängar frivilligt att ha skjutit en hjort. De lovade att aldrig mer jaga men båda dömdes likväl till tio par spö, tre slag paret.⁶³⁹ Ett erkännande gav ingen straffrabatt utan förenklade snarast domslutet för rätten i enlighet med rättspraxis.

De personer som dömdes erkände vanligen under rättegången sina gärningar, även om de tidigare nekat. Stundom erkändes själva gärningen men de tilltalade angav andra bevekelsegrunder bakom jakten som att bytet skulle föras till en överhet.⁶⁴⁰ I ett par fall godtogs påståendena. Men ett inkallat vittne menade att

---

633 Österberg 1995, s 141.

634 Sundin 1992, s 77. Sundin fann att av de mål som avhandlades vid rådstuvurätten i Linköping 1609-1616 påbörjades 82 och 15 avslutades aldrig. 1640-47 påbörjades 131 mål och 22 avslutades aldrig

635 Maria Ågren, ”Att lösa ekonomiska tvister – domstolarnas främsta sysselsättning under 1700-talet?”, *HT* 1988, s 493ff.

636 VLA (GH) EVII AABA:493 1716-10-01, GLA 1716 id ht 110.

637 VLA (GH) EVII AABA:645 1726-06-14, GLA 1726, id ht 55, st 67; EVII AABA:660 1727-03-05, GLA 1727, id vt 43.

638 VLA (GH) EVII AABA:1177 1744-02-19, 1744-06-08, 1744-06-20, 1744, id st 492, 602; EVII AABA:1201 1745-06-06, GLA 1745 id vt 218, st 526.

639 VLA (GH) EVII AABA:660 1727-10-06, GLA 1727 id ht 47.

640 VLA (GH) EVII AABA:83 1693-01-19, GLA 1693 id vt 31.

Lars i Ansered, som påstod att hjorten han skjutit varit avsedd för överste Hamiltons räkning, aldrig hade tillfrågats i saken. Lars dömdes till gatlopp.⁶⁴¹

Oviljan att döma någon på lösa grunder eller mot sitt nekande visas när Anders Hansson vid ett av många tillfällen stod inför skranket, denna gång som avsatt skogsvaktare. Trots sin bakgrund som dömd tjuvskytt och många andra anklagelser samt besvärande vittnesmål, valde domstolen att frikänna honom.⁶⁴² Hanssons skuld förefaller tämligen klar för en sentida läsare av protokollet, och borde rimligen ha varit det även i samtiden, men utan full bevisning och eget erkännande kunde han inte dömas. Sammantaget ger behandlingen av tjuvskyttar ett otvunget intryck av relativ rättssäkerhet, i synnerhet när saken kan bedömas mer tillförlitligt från 1600-talets sista decennier när protokollet blev allt utförligare.

De båda första domsluten under 1610-talet följde KL:s direktiv beträffande rådjuret som kungens attribut.⁶⁴³ Men i den tredje domen 1615 dömdes Lars i Harakulla till 5 daler, trots att han misstänktes för olaga jakt, en gärning som hans son begått.⁶⁴⁴ Enligt KL skulle han rätteligen ha dömts till böter om 120 marker. Domstolen gjorde vid tiden alltså högst egna bedömningar, något som endast kan förklaras med att den antingen tog, för eftervärlden, okända hänsyn, eller att den inte alltid följde lagens bokstav.

Från och med 1619 till 1637 bestod böterna av oxar; också det i enlighet med statsmaktens direktiv och rättspraxis. Den fullmakt som överste jägmästaren i riket fått 1615 för att bekämpa tjuvjakt i kronoparker hade efter några år trängt in i rättsskipningen även i andra regioner.⁶⁴⁵ Det skulle kunna förutsättas att ox-boten hade sin giltighet för jaktbrott begångna på kronans marker. Straffsatsen var inte enkom en svensk uppfinning utan hade danska förtecken. Redan 1515 hade Kristian II utfäst bot om en ox för dem som hade hundar på Jylland.⁶⁴⁶

En avvikelse skedde emellertid när Lasse i Wik 1631 fällades till penningböter för att ha dräpt ett ospecificerat djur.⁶⁴⁷ Även den enda direkt jaktbrottsanklagade kvinnan, Hansadotter, dömdes samma år till en bot om fyra marker för sitt rådjurskid.⁶⁴⁸ De efter 1647 införda bötesbeloppen effektuerades första gången 1656 då den återkommande tjuvskytten Peder i Viskerhult dömdes till 25 daler för en hjort.⁶⁴⁹ Men domstolen måste läst fel i stadgan, hade den följt jaktförordningens bestämmelser skulle Peder dömts till 50 daler i böter.

---

641 VLA (GH) EVII AAAB:90 1698-01-17, saköreslängd vt 1698, GLA 1698 id vt.

642 VLA (GH) EVII AABA:269 1709-09-02, 1709-09-28, GLA 1709 id 203, 205.

643 H & W 1962, s 109f.

644 VLA (GH) EVII AAAB:3 1615-03-06; 1615-05-09, GLA 1615 id 410, id 509.

645 Samzelius 1915, s 31. Tjuvjakt på älg eller hjort bestraffades med tre par oxar i böter, rådjur två par oxar medan hare renderade en ox.

646 Heise 1881-1882, s 331.

647 VLA (GH) EVII AAAB:10 1631-10-26. Avvikelsen skulle kunna bero på att målet inte handlat om klövvilt.

648 VLA (GH) EVII AAAB:10 1631-10-26, GLA 1631 id 257.

649 VLA (GH) EVII AAAB:2 1656-11-27, GLA 1656 id ht 029.

Vid senare domar följde rätten dock i allmänhet lagens bötesbelopp, om än stundom med egna salomoniska bedömningar som 1685 när tjuvskyttarna Per Larsson tog en fjärdedel av bötesbeloppet och Anders i Flenstorp resten. Rätten ansåg uppenbarligen Per förfördelad då Anders idkat sexuellt umgänge med två av Pers ogifta systrar och därefter rymt sin kos.⁶⁵⁰

Efter 1698 utdömde rätten regelmässigt kroppsstraff, som spöstraff, när den ansåg att den tilltalade inte skulle kunna betala sin bot.⁶⁵¹ Drottning Kristinas straffordning 1653 hade infört gatloppet i svensk ickemilitär rätt vilket gav ytterligare en bestraffningsmetod. Straffet, impopulärt bland befolkningen, upphörde 1734.⁶⁵² Att rätten även bedömde de fälldas ekonomiska möjligheter att erlægga böter kan ses 1708 där skogvaktaren dömdes till 50 daler, medan hans tre troligen mindre bemedlade medbrottslingar skulle avstraffas kroppsligen med spö.⁶⁵³

Bötesstraffen – i penningar eller oxar under 1600-talets första halva – dominerade under hela perioden. Men misstänkte domstolen att den dömde inte kunde betala omvandlades straffet till spö. I två fall utdömdes gatlopp, i båda fallen fanns det militära anknytningar till person eller händelse.⁶⁵⁴ Ingen tilltalad i Mark dömdes till fängelse.

Tjuvskyttarna i samtiden

Häradsrätten var i allmänhet ogin med att ange de anklagades professioner, i synnerhet under 1600-talets första halva. Endast 42 av de instämnda hade i protokollen angivna yrken eller kan identifieras genom andra uppgifter. Sex av de anklagade kom från Halland eller närliggande härader som Kind, Veden och Bollebygd.

Baserat på de angivna professionerna dominerade drängar och soldater medan endast fem bönder uttryckligen kan ses. Men genom att sockenidentifiera boställen och efterforska personernas hemvist i jordeböcker, de längder som upprättades i samband med Älvsborgs andra lösen samt mantalslängderna har ett stort antal av de epitetslösa kunnat identifieras som bönder.⁶⁵⁵ 20 individer från häradet förblir dock okända. De är alltså, så vitt kan ses, inte upptagna som skattesubjekt och ingick därmed antingen i ett hushåll som hemmavarande son, dräng eller inhyses, men skulle också kunna knytas till torp eller backstugor vilka inte registrerats av kronans uppbördsmän. I ett fall, där Lars Andersson i Trantorp i Örby socken anklagades för att hans män jagat, är det troligt att han haft någon

---

650 VLA (GH) EVII AAAB:81 1685-02-13, GLA 1685, id vt 037.

651 VLA (GH) EVII AAAB:90 1698-01-17, saköreslängden vt 1698, GLA 1698 id vt.

652 Sundin 1992 s 194.

653 VLA (GH) EVII AABA:237 1708-01-08, 1708-01-13, 1708-05-05, GLA 1708 id vt 009, 013.

654 VLA (GH) EVII AAAB:90 1698-01-17; GLA 1698 id vt. VLA (GH) EVII AABA:5 1701-01-17/18; GLA 1701 id vt 018.

655 Källmaterialet består av SVAR:s Mantalslängder (MTL), jordeböckerna i landskapshandlingarna (LSH) samt längderna vid Älvsborgs andra lösen (ÄL). Materialet är emellertid inte komplett; så saknas mantalslängderna för Mark 1676-1678, 1683-1698, 1733-1743 och 1745-49. SVAR:s databas över LSH slutar 1630 och MTL börjar först 1642. Av de aktuella rättsfallen i spannet 1631-1641 finns 14 rättsfall, under de senare perioderna sju. Genom att söka framåt och bakåt i längderna har ändå de flesta tilltalades namn påträffats.

form av överordnad ställning på Trantorp, som var sätesgård för adelsmannen Hans Stake.⁶⁵⁶ Men Andersson förekom inte i någon längd. Rå- eller rörsbönder förtecknades heller inte.

Tabell 4.4 Fördelning av jaktbrottsanklagade vid Marks häradsrätt 1611-1789

Kategori	Bönder	Landbor	Drängar	Soldater	Skyttar	Övriga	Epitetslösa	Andra hdr
Antal	23	2	13	7	6	4	20	6
Andel	28 %	3 %	16 %	9 %	7 %	5 %	25 %	7 %

Källa: VLA (GH Mark); GLA Marks domböcker.

Anm. Procenttalen är avrundade. Drängen Joen Hansson som senare blev soldat har räknats till de sistnämnda. Under ”skyttar” ingår kronoskyttar och en skogsvaktare i jägeristaten samt personer vilka uppfattats som städslade skyttar. De ”övriga” bestod av en kvinna, en skräddare, en gästgivare samt en nämndeman (trots sin ställning som bonde). Den andra kvinnan har räknats till andra härader. Bland de epitetslösa ingår en icke namngiven person.

I synnerhet under de första åren har det inte alltid varit möjligt att söka i längderna samma år som rättsfallet ägt rum. Det skapar viss osäkerhet. De identifierade skulle också kunna haft en namne på det angivna bostället och icke identifierade bönder kunde av skilda skäl undgått registrering. Att inte den instämdes yrke alltid uppgavs för bönder skulle kunna uppfattas som att uppgiften var onödig information i lokalsamhället. Personernas hemvist och ställning borde varit välkända. Men det stora antalet icke återfunna epitetslösa personer skapar osäkerhet varvid någon absolut slutsats inte kan dras där dessa i domstolsmaterialet per automatik kan klassificeras som bönder.

Även om flertalet inbyggare var ”fattiga” vid tiden går det heller inte att kategoriskt hänföra tjuvskyttarna till de marginaliserades skara. Sammantaget dominerade visserligen drängar, soldater och epitetslösa men antalet bönder, vilka måste anses haft en något bättre ställning än många andra inbyggare, komplicerar ett definitivt ställningstagande. Någon värdering av de anklagades ekonomiska förhållanden har inte skett. Analyser baserade på mantalsuppgifter måste anses svårbedömda i den stund enskilda års skatteuttag varierade varvid ett enskilt år inte säger så mycket om personens mer långsiktiga ekonomiska ställning. De anklagade bönderna kom emellertid från alla miljöer och omständigheter; här fanns såväl skatte-, krono-, domprost- som frälsebönder. Här fanns sannolikt mer välbärgade bönder men också ett fall från Örby socken där hemmanet uppgavs som utfattigt.⁶⁵⁷

I några fall fick huvudmannen svara för sina söners eller husfolks tjuvskytte.

⁶⁵⁶ VLA (GH) EVII AAAB:10 1631-10-26; LSH 1630:7, s 117.

⁶⁵⁷ MTL 15/68 (1727), s 348.

Håkan i Viskerhult fick böta för sin svågerns räkning, drängen Anders Larsson; Peder fick böta för sin son, drängen Anders Persson.⁶⁵⁸ 1615 instämde Lars i Harakulla för den rådjursjakt hans son anklagades för och 1633 fick Måns i Tolared utfästa en tolvmannaed på att hans son inte skjutit rådjur.⁶⁵⁹ Den tidigare nämnde Lars Andersson i Trantorp anklagades heller inte personligen, utan för de jaktbrott hans män hade gjort.⁶⁶⁰ Att så många drängar och söner återfanns bland tjuvskyttarna reser misstanken att husbonden kunde varit delaktig i eller åtminstone införstådd med tjuvskyttet. Ett skjutvapen var dyrbart och rimligen ouppnåeligt att äga för många drängar.⁶⁶¹ Att husbönder lånade ut sina vapen är därför inte osannolikt, om än ingen dräng eller son direkt påstod något sådant under rättegångarna.

I ett mål från 1734 stämde jägmästaren en dräng jämte tre andra personer för att de använt sig av nämndemannen Johan Perssons vapen. Drängen tjänade hos denne, som alltså kunde ha lånat ut bössan. Persson gick fri från anklagelserna.⁶⁶² Som nämndeman borde han haft en starkare ställning än de flesta andra anklagade.⁶⁶³ Även skogvaktaren hade en social position i egenskap av kronans tjänsteman. Han fick under åren sällskap av fem skyttar, däribland tre kronoskyttar. Andelen skyttar och soldater är på ett plan kanske inte anmärkningsvärd då båda grupperna måste antagas haft kännedom om eller tillgång till vapen. Skyttar rörde sig fritt i området och det måste ha varit svårt att bevisa om de skjutit djur för egen räkning eller på order av någon överhetsperson.

Men här fanns också gästgivaren i Ramslätt, en skraddare och två kvinnor. Endast ett av de senare fallen var direkt jaktrelaterat. Hansadotter utan angivet förnamn hade funnit ett rådjurskid i skogen, burit hem det varvid det ”förkommit”.⁶⁶⁴

De anklagade hade sin hemvist i de flesta av häradets socknar. Ett stort antal, ca 42 procent, av de anklagade som sockenidentifierats, kom från häradets nordligare delar, Kinnarumma och Seglora socknar. Överrepresentationen kan sannolikt sökas i att området var ett utpräglat skogsområde men kanske också hårdare bevakat av skogvaktarna än andra socknar.⁶⁶⁵

---

658 VLA (GH) EVII AAAB:31 1668-01-30/31, 1668-10-14, 1668-10-19, 1669-02-12, 1669-09-30, 1669-11-22, 1670-02-17, 1670-06-15, 1671-01-03, 1671-06-07, GLA 1668 id vt 14, GLA 1669 id vt 09 och 10, GLA 1669 id ht 011, GLA 1670 id vt 16 och 21, GLA 1670 id st 28.

659 VLA (GH) EVII AAAB:3 1615-04-19, 1615-05-09, GLA 1615 id 410, id 509; VLA (GH) EVII AAAB:11, 1633-09-23, GLA 1633 id 328.

660 VLA (GH) EVII AAAB:10 1631-10-26.

661 Karl-Johan Krantz, ”Jakten – från näringsfång till fritidssyssla”, i *Jakt och fångst i Småland, Kronobergsboken 1982*, Årsbok för Hyltén-Cavalliusföreningen utgiven av Kronobergs läns hembygdsförbund i samarbete med Smålands museum, Växjö 1982, s 16.

662 VLA (GH) EVII AABA:87 1734-01-10, GLA 1734 id vt 032.

663 Se Sundin 1992, s 27-29, för klassificering av sociala hierarkier. Nämndeman Persson var naturligtvis bonde men har i undersökningen klassificerats i gruppen ”övriga”.

664 VLA (GH) EVII AAAB:10 1631-10-26, GLA 1631 id 257.

665 En särskild skogvaktartjänst fanns för Örby och Seglora gäll (där även Kinnarumma socken ingick).

Frälse inför rätten

Avsaknaden av jaktbrottsanklagade frälsepersoner var inte total, om än målet mot majoren Johan Jernskiöld vid säteriet Smedstorp i Bollebygds härad aldrig tog vägen över häradsrätten i Mark utan gick direkt till hovrätten i Jönköping.⁶⁶⁶ Förfarandet tyder på att den ointroducerade Jernskiöld betraktades som adelsman, ståendet hade ju som en del i sina privilegier rätt att vända sig direkt till denna instans.⁶⁶⁷ Jernskiöld fälldes 1716 för framförallt brott mot skogslagarna, men också jaktbrott på kronoallmänningen i Sätilla socken. Trots sitt innehav av Smedstorp samt ytterligare gårdar räckte inte hans resurser till att betala böterna när han fälldes.⁶⁶⁸ Häradsrätten beslöt därför att ett 1/8-dels mantal i ett frälsehemman som löd under Smedstorp skulle säljas exekutivt. Räckte inte intäkterna från försäljningen skulle även lösöre mätas ut.⁶⁶⁹ Redan 1703 uppgavs hans söner ha ägnat sig åt olaga jakt i samband med en rannsaking av en tjänande dräng hos honom, vilket dock inte föranledde någon vidare åtgärd från häradsrättens sida.⁶⁷⁰

Att frälsepersoner inom häradshövdingens jurisdiktion verkligen kunde bli instämnda kan ses från grannhäradet Bollebygd. På uppdrag av friherrinnan Elisabeth Catharina Siöblad hade underlydande ägnat sig åt olovlig jakt och ekhygge på en häradsallmanning.⁶⁷¹ Häradsrättens dom föll den 18 oktober 1716. Då hade hennes son, kaptenen Silfverhielm, inställt sig för att som ombud för modern svara för de två hjortvilt som skjutits. Kaptenen erkände gärningen, att de några dagar före jul och därmed i tillåten tid hade nedlagt dessa djur. Men det var inte det saken handlade om, utan att Siöblad haft del i den häradsallmanning där jakten ägt rum; hon ansåg därmed att hon haft rätten på sin sida. Silfverhielm togförde samtidigt oblygt sin uppfattning om adelns rätt till jakt. Han beskrev det som ”den härlighet av jakt och högdjurs skjutande” vilket inte tillhörde några andra än ridderskapet och adeln. Men lantjägmästare Eric Geurler hade ett äss i rockärmen: den kungliga resolution från 1696 som stadgade att jakt inte var tillåten på kronoskogar samt med dessa förbundna allmänningar. Frälsemannens jakträtt på allmanningarna var inskränkt till byaskogarna. Häradsnämnden dömde friherrinnan

666 Målet är inte medtaget i sammanställningarna av Marks häradsrätt.

667 Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion: Göta Hovrätt och brottmålen 1635-1699*, Lund 1993 s 26f. En frälse person kunde begära att utnyttja sin rätt, *forum privilegiatum*, och bli direkt ställd inför hovrätten. Se Johan Schmedeman, *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701 angående justitia och executions- äbrender [...]*, Stockholm 1706, s 156.

668 VLA (GH) EVII AABA:525, ht 1717, mål nr 22. Nu var inte den olaga jakten avgörande för domslutet. Det hovrätten i Jönköping bedömde hårdast var att Jernskiöld hade låtit skövla ekskog i Sätilla, Marks härad, och sålt timret till hallänningar. Efter hans tilltag, 1710, skiftades den kvarvarande ekskogen mellan gårdarna i Gäddhult och Ingsereds säteri vilket bekräftar att Smedstorp inte hade någon del i denna utmark. Trots skiftet fick inte bönderna i Gäddhult någon laglig rätt att avverka ekskogen. Se Örjan Hill 1999, ”Utmark i Mark”, *Färsingen* 1999.

669 VLA (GH) EVII AAAB:81 (Bollebygd) 1686-09-11. I beskrivningen av Smedstorp framträdde en exemplarisk frälsegård.

670 VLA (GH) EVII AABA:76 1703-04-13, GLA 1703 id eo 412.

671 VLA (GH) EVII AABA:493 (Bollebygd) 1716-05-11.

till 100 daler i böter. Men eftersom hon inte hade haft kunskap om förordningen bestämde rätten att domen skulle underställas hovrätten för avgörande.⁶⁷²

Hovrätten tog upp målet året därpå. Med hänsyn till friherrinnans okunskap samt att inte någon ”synnerlig skada härvid [var] timad” lät hovrätten målet vila till dess saken någon gång i framtiden kunde underställas konungen för avgörande.⁶⁷³

Allmogens attityder till jakt och tjuvskytte

Allmogens attityder till jakt och jaktbrott ur de anklagades vittnesböcker framskymtar inte direkt ur källmaterialet. De åtalade gav aldrig, likt kapten Silfverhielm, uttryck för jaktens härligheter eller nöjen. När skälen varför de jagat olagligt artikulerades handlade det vid några sällsynta tillfällen om nöd eller att bytet skulle säljas vidare.

Två mål vid häradsrätten visar emellertid på divergerande linjer kring hur allvarligt jaktbrott kunde uppfattas. I september 1709 stämde Sven Plaun, skalmejblåsare, Ingiell Månsdotter för att hon utspritt ett rykte om att han bedrivit olovligt djurskjutande.⁶⁷⁴ Plaun yrkade på ersättning på 2 daler och 19 örar för beskyllningen. Månsdotter nekade till utsagan och rätten synes ha godtagit hennes vittnesmål.⁶⁷⁵ Att han överhuvudtaget instämde henne måste tolkas som att beskyllningen gick skalmejblåsarens ära förnärligt. Att bli beskylld för olaga jakt tycks därmed ha varit en omständighet där han via en stämning kunde återupprätta sin heder. Vanära och vanheder har betraktats som allvarliga saker och förtalsmålen var vanliga i det förindustriella bondesamhället.⁶⁷⁶ Att skalmejblåsaren valde att gå till tinget kan ses i skenet av att hans sociala position – han var åtminstone inte bonde – och att han inte ville bli sammanblandad med tjuvskyttarnas skara. I ett tidsmässigt närliggande mål kan en annan inställning ses. När skogvaktare Hanssons inte namngivna hustru blev inblandad i, eller var delaktig i ett mål som rörde en stulen galt, utsattes hennes hem för en husundersökning. Det påträffades kött i ett kar som hon först påstod var viltkött, något som skulle kunna tyda på att ett potentiellt jaktbrott betraktades som lindrigare förseelse än att bli anklagad för stöld.⁶⁷⁷ De skilda uppfattningarna i frågan var sannolikt beroende på den enskildes position i lokalsamhället.

Saken berör allmogens uppfattningar om rätten att utnyttja naturresurser. En viktig distinktion som Ågren uppfattar berör skillnaderna mellan åverkan och stöld. Hon pekar på Lagkommissionens arbete 1691, där en ledamot ville hänföra avsiktligt huggande i annans skog till tjuvabalken. En annan ledamot påpekade dock att när så

672 VLA (GH) EVII AABA:493 (Bollebygd) 1716-10-18.

673 VLA (GHH) AII:10 1717-03-15, pag. 1167.

674 Skalmeja är ett oboelikt instrument, använt under 1700-talet.

675 VLA (GH) EVII AABA:269 1709-09-27, GLA 1709 id ht 197.

676 Eliasson 2002, s 263 a.a.

677 VLA (GH) EVII AABA:269 1709-09-02, 1709-09-28, GLA 1709 id 203, 205.

skedde så var det ofta i tron att man [bönderna] högg i egen skog. Åverkan behandlades i byggningsbalken och inte i tjuvbalken.⁶⁷⁸ Det finns paralleller mellan exemplets skogsåverkan och tjuvskytte. I båda fall utnyttjades en naturresurs där ägoförhållandena för skogens del kunde vara högst obestämda och för vilda djur omöjliga att fastställa. Begreppen stöld och åverkan antyder skillnader i rättsuppfattningar mellan det som var evigt förbjudet och skuldbelagt och det som visserligen var förbjudet i överhetens lag, men där överträdelsen inte rymde någon djupare moralisk förkastlighet.

Tjuvskytte i relation till andra naturresursbrott

Tjuvskyttets omfattning kan ställas i relation till övriga brott mot naturresurser som skog och fiske. Det digitala registret möjliggör en fullständig beräkning av relationerna 1601-1750.⁶⁷⁹ Genom att ställa den avgränsade sökordskombinationen ”olaga hygge” mot ”olaga [hjort]jakt” samt ”olovligt fiske” ges en visserligen förenklad och relativiserad men ändå översiktlig bild när det gällde hur frekvent domstolen hanterade rättsfall för de tre naturresurserna.⁶⁸⁰

Tabell 4.5 Relationer mellan specificerade jakt-, hygges- och fiskebrottsmål vid Marks häradsrätt 1601-1750, i antal poster

Absoluta tal för perioderna:

	1601-1625	1626-1650	1651-1675	1676-1700	1701-1725	1726-1750	Totalt
Olaga jakt	16	0	8	4	5	22	55
Olaga hygge	159	24	13	318	687	1198	2399
Olovl. fiske	5	0	0	0	8	1	14

I procent för perioderna:

	1601-1625	1626-1650	1651-1675	1676-1700	1701-1725	1726-1750	Totalt
Olaga jakt	9 %	0 %	38 %	1 %	1 %	2 %	2 %
Olaga hygge	88 %	100 %	62 %	99 %	98 %	98 %	97 %
Olovl. fiske	3 %	0 %	0 %	0 %	1 %	0 %	1 %

Källa: RLP.

Anm. Procenttalen är avrundande. För hela perioden, 1601-1750, svarar olagligt hygge för 97,2 procent mot olaglig jakt 2,2 procent och olaga fiske 0,6 procent.

⁶⁷⁸ Ågren 1997, s 233f.

⁶⁷⁹ RLP. Det digitaliserade registret upptar 170 599 poster och upptar årtal, ting, identitet vid GLA, inställda namngivna personer, stundom med angivet yrke, hemhörighet samt rubricerade uppgifter om ärendets art.

⁶⁸⁰ Ett enskilt mål kan alltså innehålla flera poster beroende på antalet vittnen eller andra registrerade omständigheter; poster som inte innehåller de exakta sökorden ovan är inte medtagna i sammanställningen.

Tabellen åskådliggör fiskets marginella betydelse i domstolens liv. Skogsbrotten ges en allt högre dignitet i domstolens arbete från 1676 och senare. ”Olaga hygge” var den i särklass enskilt vanligaste åtalpunkten vid häradsrätten i Mark under alla dessa år, med 2 399 poster. Utökas sökbegreppet ytterligare till att även omfatta andra poster vilka har förbindelse med skogsbrott blir antalet 7 943 eller ca 4,7 procent av alla förtecknade poster i registret.⁶⁸¹ Jaktliga ärenden blir i likhet med fisket närmast försumbart över tid.⁶⁸² Men de många brotten mot naturresurserna visar entydigt på att allmogen inte respekterade lagarna, vare sig nu lagstiftarna kallade det stöld eller mera modererande som åverkan.

Mängden skogsbrott hade en tillkommande betydelse för jägeristatens kärende tjänstemän då den vanligen skulle ha en tredjedel av böterna. Rimligt att döma var sådana brott enklare att upptäcka – stubbarna i skogen, rågsvedjan i gläntan, timmer liggandes på gårdstunet – och svårare att förneka än jaktbrott där spåren snabbare försvann.⁶⁸³ Nu visar nedslag i materialets saköreslängder att det var långt ifrån alltid som jägeristaten lyckades driva in sina tertialer. Men en god hypotes är att tjänstemän ändå prioriterade skogsbrott i stället för tjuvskytte. När jaktbrott upptäcktes handlade det inte sällan om fynd av hudar. I enstaka fall hade vittnen hört drivande hundar och skott i skogen, vilket blivit anledning till vidare undersökningar.⁶⁸⁴ Skulle övervakningen vara riktigt effektiv krävdes bistånd från allmänheten.

Allmogens relationer till lagar och jägeristat

Jägeristatens impopularitet hos befolkningen i gemen medförde troligen att den knappast kunde påräkna någon större hjälp när det gällde att ange tjuvskyttnar. Tjänstemän uppfattades som mutkolvar.⁶⁸⁵ Riksdagsadeln menade att skogvaktarna ute i landet var orsaken till den klena uppföljningen av 1647 års lag, då de ”av bönderna taga mutor”.⁶⁸⁶ Det skall också noteras att skogvaktarna fick avlägga ed på att de inte skulle ta emot mutor eller gåvor.⁶⁸⁷ Straffen om de er tappades var också högre än för gemene mans brott.⁶⁸⁸ Det borde funnits någon anledning bakom regelverken. I vilken omfattning allmogen bestack jägeribetjän-

---

681 Sökordens resultat har rensats för i sammanhanget ovidkommande uppgifter.

682 RLP. Den höga andelen för 1651-1675 i tabell 4.5 är högst relativ. Hade samtliga relevanta sökord använts för jaktbrott – och inte enbart olaga [hjort]jakt – hade relationen blivit 301-17 (eller ca 95 mot ca 5 procent) i skogsbrottens favör. Sökorden, rensat för ovidkommande uppgifter, är jakt (53 poster), skytte (7), djur (13), hjort (67), älg (0), rå[djur] (114), hare (0), tjäd[er/rar] (3), orr[e/ar] (6).

683 Sundin 1992, s 125, om svårigheten att bevisa jaktbrott.

684 VLA (GH) EVII AABA:645 1726-06-14, GLA 1726, id ht 55, st 67; EVII AABA:660 1727-03-05, GLA 1727, id vt 43.

685 Mattsson & Stridsberg 1980, s 43 a.a. Referensen om mutor avser skogsbrott men skulle lika väl kunna appliceras på jaktbrott.

686 *SRAP V:2*, s 126.

687 Lennart Landin, *På häradssting 1: anteckningar ur öländska domböcker 1620-49, Hälsingborg 1963*, s 213, 220.

688 RA ÅK 735, vol. 3, pag. 225, 1611-11-27. Ett kungligt patent stadgade att den som tog mutor, och därmed ansågs dela brottet, skulle plikta 160 daler smt. Ståthållaren i området skulle dessutom plikta 320 daler smt.

terna i Marks härad för att undvika rättssak förblir fördolt. Men en muta kunde vara ett lindrigare alternativ för en misstänkt än att utsättas för mer eller mindre våldsamma rannsakingar och riskera att bli ställd inför tinget. Enstaka uppgifter visar på skogvaktares omilda framfart.⁶⁸⁹

Jaktlagarna omfattade också plikten att bekämpa rovdjur. Det var jägeristatens tjänstemän som verkställde skallgångar men som också inspekterade att böndernas höll sina vargnät i skick. Redan 1663 hade allmogen i häradet förmanats att ha sina vargnät färdiga och att bygga varggårdar i enlighet med jaktstadgans bestämmelser.⁶⁹⁰ Men först 1695 behandlades rättsfall avseende brott mot skallgångsförordningarna, vilket antyder att frågan inte hade haft någon större aktualitet förrän då. I synnerhet under åren 1729-1737 blev varg förekommande i häradet vilket framgår av att minst 21 vargar och vargungar anmäldes som dödade vid häradsrätten.⁶⁹¹ Trots den påtagliga nyttan för djurhållande bönder att utrota predatorer fanns ett motstånd mot plikten, något som framfördes av bondeståndet i riksdagen under 1720-talet. Bönderna ville inte ha utökad skallgång utan menade att de fördärvades av jägeriet:

”Stående i skog och köld [...] understundom i stor hunger [...] utstå hugg och slag samt bannor och svordom av de många jägarna, vars språk de inte förstå eller begripa”.⁶⁹²

Även på det lokala planet obstruerade åtskilliga deltagare i skallaget. Allmogen hade inte varggarn, de kallade kom inte till uppbådet, skallgångsmännen misskötte sig under dreven eller avvek. Fyra personer anklagades 1734 för att ha ställt till med ”bullen” under ett skall. Ytterligare ett 60-tal personer ställdes inför rätten detta år, för brott mot skallgångsförordningen.⁶⁹³

Att motståndet synes ha varit så stort kan ses som en indikation på jägeristatens mer generella impopularitet. Samma tjänstemän som regelmässigt drog allmogen inför tinget för skogs- och stundom jaktbrott krävde att samma allmoge skulle ge sig ut i skog och mark, i ur och skur, och lyda order. Jägmästare och deras underlydande agerade vanligen skallfogdar, och om riksdagsböndernas uppfattningar var korrekta, var ordergivningen stundom brysk.

Allmogens möjligheter till jakt

Tjuvskyttets första förutsättning var att det fanns vilda djur att jaga. I kapitel 1 diskuteras skogsbetets påverkan på viltstammarna som en betydande och begränsande populationsfaktor. I Mark fanns en omfattande uppfödning av oxar vilket

689 VLA (GH) EVII AABA:269 1709-09-02, 1709-09-28, GLA 1709 id 203, 205.

690 VLA (GH) EVII AAAB:30 1663-11-29.

691 RLP 1729-1737.

692 *BRP I*, s 275. Även statsmakten var kritisk till böndernas insatser under skallgångarna. Se RA ÄK 735, vol. 1.

693 RLP; VLA (GH) EVII AABA:87 1734-01-10, GLA 1734 id vt 032, saköreslängder.

bör ha tagit sin tribut av skogarnas bete.⁶⁹⁴ Några betydande rovdjurspopulationer kan dock inte ses förrän under 1720-talet. Men att klövviltsfaunan var på tillbakagång även i Mark och över tid är troligt. Stöd för misstanken ges i en enskild händelse i samband med en vägröjning 1682 i Kattunga skog. Ett rådjurskid hade sprungit förbi varvid Lars i Öjersås tog sin spade och Björn i Höga sin hacka och slog ihjäl kidet. Inför rätten försvarade de tilltaget med att de aldrig tidigare sett vare sig rådjur eller rådjurskid tidigare. De trodde att det möjligen varit en rävinge.⁶⁹⁵ Rätten friade dem vilket visar att domstolen accepterade argumentationen, något som bekräftar rådjurets och troligen annat klövvilts sällsynthet.

En annan begränsande faktor var antalet jägare. För effektiv jakt krävde resurser som vapen och hundar men också tillgång till fri tid; två förutsättningar som inte stod alla invånare till buds.

Tre motiv bakom tjuvskytte

De två huvudsakliga motiven bakom tjuvskytte kan uppfattats som överlevnad och ekonomi. Även ett tredje, att jakt var en livsstil och ett nöje, kan skönjas. Det sistnämnda återspeglas i den jaktpassion som Arvidson i senare tider finner i de norrländska ödemarkerna.⁶⁹⁶ Genom att jaga med andra personer gavs sociala värden, en överordning kunde ske för den som gjorde anspråk på att leda jakten. Fallet med skogvaktare Hansson åren kring 1700 är i sig ett avvikande exempel på en tjuvskytt i Mark. Som ingen annan tilltalad exponerade han jakt som intresse och livsstil.

I det följande diskuteras jaktens tre linjer via en marginaliserad tjuvskytt, tjuvskytte emanerat ur ekonomiska motiv samt jägaren Hanssons framfart i Marks skogar.

1. Jakt för föda och överlevnad

Den 31 oktober 1614, halvannat år efter freden, ställdes Olof i Båredt inför rätta inför Marks häradsrätt. Det norrönt korthuggna protokollet lyder i original:

”Olof i Båredt Utfeste wid samte Tingh Enn 12 manna Edh för diura skiytningh, så kunde han nu samma Eedh Intedh fulborda Utan på sidstene bekenna moste, att han uthi sampte Öfwer ständne feigde 2 Rådiur skutidh hadhe i Biörkens ås der han lågh i skoghen Undan för fyendmen, föregifwandes det aff hungers nödh göra, efter honom då ifrån Röfwadt waar, ock icke mera åthe än som enn koo, sigh och synn hustroo ock Barnen till födhe, ock är wäl sant att han är Enn fattigh person, män så kunde han dock icke derfor befryas efter han moot Konungens förbudh giordt haffwer, Itom fältes till 80 Ds Konungens Ennsak, ock stältes alla en till han K: Mz ens Egen Nåder om samma hans fattigdoomm.”⁶⁹⁷

694 Gunnar Ahlberger, *Marks historia 2: en vävbygd under stormakts- och frihetstid*, Rydal 2001, s 50.

695 VLA (GH) EVII AAAB:80, 1682-09-20.

696 Arvidson 1983, s 49.

697 VLA (GH) EVII AAAB:3 1614-10-31.

Domen ger en bild av Olofs roll på jorden: den utblottade tjuvjägaren som av nödtvång jagat för sin och sin familjs överlevnad. Han var inte registrerad i jordböckerna, men år 1613 noterades att Båredt jämte tre andra gårdar i Hyssna var ”brennt af Juten”.⁶⁹⁸ Olofs och hans familjs vidare öden är okända; vi vet inte om han fick njuta av den kungliga nåden eller plikta sitt brott på annat sätt. Då han sades vara en fattig person lär han aldrig ha kunnat betala sig ur sin knipa. Ur de nedtecknade raderna kan åtskilligt vinnas som ger besked om den legala situationen för en tjuvskytt åren kring 1600-talets första decennier. Drabbad av kriget hade han sökt sin tillflykt till skogen och för att överleva tvangs han döda vilt för att skaffa föda till sin familj. Men alla dessa bevekelsegrunder, som även den mest hårdhärtade borde anse som förmildrande omständigheter, vägde lätt mot lagens oomkullrunkeliga bokstav. Domstolen valde att gå efter KL:s klara regler.⁶⁹⁹ Rådjuret var konungens djur och för ett sådant var plikten 40 marker. Då varje fällt djur betraktades som ett enskilt brott gav två nedlagda djur dubbel bot. Olof misslyckades också med att kalla in sina edgångsmän, något som ytterligare understryker hans marginaliserade ställning och möjliga brist på relationer. Han erkände slutligen sitt brott. Om detta var en konsekvens av att han misslyckades med sin edliga utfästelse, och därefter fann det för gott att erkänna för att inte riskera sin salighet, är oklart. Att han inte hade erkänt innan rättegången inleddes framgår av att han verkligen försökt få ihop sina tolv edgångsmän; hade han erkänt hade ju denna möjlighet varit uttömd när han stod inför tinget. Till sist, efter att ha författat domen, visade domstolen på någon form av medmänsklighet. För hans fattigdoms skull riktade häradsrätten en vädjan till övermakten. Ur denna anhållan kan en folklig oförståelse skönjas, även inför själva bötesbeloppets orimliga storlek.

Domen blottlägger den marginaliserades situation där jakt blev en utväg i ett trängt läge och där straffet inte ens i samtiden betraktades som rättmätigt. Men att uttalad nöd utgjorde motiv bakom olaga jakt var i Mark i stort sett isolerat till Olof i Bårred. Visserligen beskrevs ett antal av de anklagade som fattiga och utblottade, men att de måste döda djur för att få mat för sin överlevnad angavs inte. Det är en likartad observation som Manning gör från sin engelska utsiktspunkt: han finner sällan att lagförda tjuvskyttnar jagade för att de var hungriga.⁷⁰⁰ Jaktens betydelse i den egna kosthållningen kan alltså ifrågasättas.

2. Jakt för ekonomisk vinning

Om Olof i Bårred jagade för sitt och sin familjs livsuppehälle visar målet mot Bengt i Storegården på andra bevekelsegrunder. Han hade skjutit och därefter transporterat rådjur, fågel och harar i en säck till det då danska Varberg för att

---

698 LSH 1613:12, s 183.

699 H & W 1962, s 109f.

700 Manning 1993, s 20.

försälja viltet.⁷⁰¹ Rättsfallet pekar på jaktens ekonomiska värde där han trots alla förbud förde gods över gränsen. Han var beredd till flera lagbrott för att få en vinning ur sin jakt.

Ekonomi i jakten handlade om såväl kött som hudar. Även en ankommen hjort kunde tas till vara för hudens skull.⁷⁰² Vilka värden en hud representerade avslöjades i ett vittnesmål 1708 där en dräng skulle ha köpt en hjorthud för 5 dalers värde i spannmål.⁷⁰³ En kronoskytt fick samma år en daler för sin del i en hjorthud.⁷⁰⁴ Men även kött representerade värden. En skogsvaktare lyckades bevisa att bogar och sidor på en tjuvskjuten hjort sålts i Borås för två skäppor råg.⁷⁰⁵ Jöns Biörnsson påstod inför tinget 1619 att han bytt till sig en rådjurskropp mot ett kalvskinn.⁷⁰⁶

I England förekom en omfattande handel med vilt, där landsbygdens tjuvskytter förde in kött till städernas borgerskap. Om en sådan kommers pågick även i Sverige skulle den kunna upptäckas i städernas domstolsprotokoll. En separat undersökning av Marks närmsta stad, Borås, och dess accisrätt 1762-1791, ger emellertid klen resultat med endast ett mål.⁷⁰⁷ I maj 1768 stod smedshustrun Fagerlund anklagad för att ha ertappats med två tjädrar. Hon försvarade sig med att hon egentligen fått i uppdrag att transportera dem till ett hem utanför staden men att hästen råkat i sken och råkat passerat tullgrinden. Hennes juridiska biträde menade att fåglarna var skjutna utanför stadens hank och stör och att fallet därmed hörde häradsrätten till. Tullnären hävdade dock att förbrytelsen skett vid tullen och lyckades driva igenom att saken skulle prövas vid accisrätten. Rättens domslut vilade på det påbudet 1734 som stadgade att tullbetjäningen hade översyn att inga djur eller fåglar infördes under olaga tid.⁷⁰⁸ Men i januari 1769 befriades Madame Fagerlund eftersom rätten inte kunde bevisa att hon skjutit fåglarna.⁷⁰⁹ Domstolen i Borås visade på en tämligen hovsam attityd och ur det handfallna agerandet kan man ana att förseelsen inte var särskilt vanlig.⁷¹⁰ Att tjuvskytte till avsalu liksom handel med vilt var ett motiv för den olaga jakten var statsmakten medveten om och något den sökte stävja.⁷¹¹ Men när en fällande dom krävde att den tilltalade själv hade skjutit bytet föll åtalsmöjligheten.

---

701 VLA (GH) EVII AAAB:3 1619-04-15,1622-11-18, GLA 1622 id 118.

702 VLA (GH) EVII AAAB:3 1619-11-11/12.

703 VLA (GH) EVII AABA:269 1709-09-02, 1709-09-28, GLA 1709 id 203, 205.

704 VLA (GH) EVII AABA:237 1708-01-08, 1708-01-13 1708-05-05; GLA 1708 id vt 009, 013.

705 VLA (GH) EVII AAAB:31 1670-02-17. En skäppa innehöll ca 24 till ca 29 liter.

706 VLA (GH) EVII AAAB:3 1619-11-11/12.

707 BSA, Borås accisrätten, Protokoll och handlingar 1762-91, 1954:4 204. I allmänhet upptas accisrättens intresse av tvister och problem avseende indirekta skatter.

708 Brummer 1787, s 82-82.

709 BSA, Borås accisrätten, 1768-05-10 och 1769-01-26.

710 Detta kan bland annat ses av att rätten först angav ett felaktigt årtal för den nämnda förordningen, vilket senare justerades.

711 Brummer 1787, s 82ff.

3. Jakt i sig som motiv - jägaren i lokalsamhället

Anders Hansson i Gunnerhulu framstår som arketyper för en självsvåldig medlem av jägeristaten åren runt sekelskiftet 1700. Han hade en stark social position i lokalsamhället, vilket ses av att häradsrätten länge trodde på honom även när anklagelserna hopades på hög. Förutom att ha bedrivit tjuvjakt, den syssla han själv var satt att beivra, utpekades han och hans släkt för flera andra vålds- och tjuvnadsbrott.

Frågan om Hanssons representativitet kan besvaras med att ingen annan tjuvskytt beskrevs på jämförelsevis samma sätt i häradsrättens protokoll; ingen drogs så många gånger själv inför domstol och ingen annan i Marks jägeristat förefaller ha förlorat sin tjänst på grund av missbruk. Att han i sin tjänst hade kronoskyttar och umgicks med sin utlevande broder Joen fastställer bilden att han under många år, tillsammans med sina kumpaner och genom sitt leverne, måste ha utgjort ett fruktat inslag i de centrala och norra delarna av Marks härad. Trots att han ställdes inför rätta första gången redan 1693, dröjde det till 1708 innan han var avsatt och en ny skogvaktare svurit sin ed. Att överheten till sist valde att avsätta honom kan bara förklaras med att han slutligen gjort sig omöjlig även för jägeristaten. Ur häradsrättens motivering angavs skälet bakom avsättningen till Hanssons "otrohet och försakelser".⁷¹²

Försakelserna förefaller i hög utsträckning haft sin grund i att Hansson mer ägnat tid åt jakt än att sköta sin syssla. I ett mål 1701 anklagades även hans bror Joen i största allmänhet för ett otidigt leverne, förakt mot kyrkan, hot, skadegörelse, misshandel och dryckenskap. Dessutom hade kaplanen i Kinna efter gudstjänsten en söndag sett Joen med hund och bössa. Joen påstods dessutom ha avtvingat "skjutning" av allmogen på grund av "räddhåga", förutom för Joen själv så även för hans broder, skogvaktaren. Joen förnekade jaktbrott men erkände att han följt sin broder när denne skulle leverera vilt till landshövdingen.⁷¹³ Utsagan öppnade för att skogvaktaren själv skulle bli indragen i målet och han blev slutligen dömd till 6 daler i böter, men inte för jaktbrottet utan för att han i sällskap med Joen dragit sin värja hos gästgivaren.⁷¹⁴

Hansson utnyttjade sin ställning som skogvaktare för att kunna jaga. Som jägare representerade skogvaktaren någon form av avvikelse i det lokala bondesamhället. Bilden accentueras av att hans likaså jagande bror Joen dessutom påstod sig besitta magiska krafter. Händelsen hade inträffat när han, efter att ha trängt sig in på en gård, hade "trollat ifrån sig" ett svart stycke, enligt vittnet "till utseendet som en sten". Joen hade påstått att så länge som han var i besittning av föremålet

---

712 VLA (GH) EVII AABAA:237 1708-05-05, pag. 78.

713 Kronan sökte även reglera landshövdingarnas jaktutövning genom att de endast tilläts att hålla två skyttar.

714 Se Samzelius 1915, s 45-46. Någon särskild uniform för jägeristatens lägre tjänstemän finns inte beskriven, för tiden. 1856 utgick ett nytt reglemente där det framgår att tjänstemännen fram till dess burit värja eller sabel.

så fruktade han inga, hur många de nu än vore.⁷¹⁵ Tillhagen visar att jakt som få andra företeelser har förbundits med skrock och magi; något som ytterligare kan ha bidragit till bilden av jägaren som fruktad särling.⁷¹⁶

Men ”räddhågan” kombinerades sannolikt med ett folkligt förakt – i skogvaktarens fall uppenbarligen även för dubbelmoralen i det att han drog överträdare inför tinget för att få del av böterna – medan han själv, länge ostraffad, också var tjuvskytt. Men föraktet hade ytterligare en trolig grund i att han prioriterade jakt framför böndernas vardagliga slit. Tillhagen gör följande utsaga, vilande mot en senare tid: ”Överallt bland jordbrukare som tog sitt yrke på allvar, var jägaren knappast någon beundrad person. Snarare betraktades han av många som en dagdrivare som för nöjet att jaga försummade sin jord.”⁷¹⁷ Eftersom jakt är och var en tidsödande sysselsättning fick andra sysslor sannolikt inte heller den uppmärksamhet de förtjänade, vilket utgjorde en grund för skepsis från den seriöse jordbrukaren. Saken faller också tillbaka på Griffins slutsats att fri tid var en viktig förutsättning för jakt. Skogvaktaren hade uppenbarligen denna tillgång.

De tre linjerna bakom tjuvskyttets bevekelsegrunder – nödvändighet, inkomstmöjlighet och jaktlust – framstår var och en och i kombinationer som essenser över tjuvskyttens verksamhet. De båda förstnämnda förefaller oproblematiska ur ett rationellt perspektiv: nöden har ingen lag, penningen utgör en evig lockelse men det sistnämnda motivet blir mer esoteriskt. Men det faller tillbaka på insikten att jakt var ett glädjeämne, en passion och något som verkade särskiljande på flera plan för utövaren. Jakträtt skilde hög och låg men jaktglädje var något som även samhällets lägre klasser kunde uppleva, om än en överväldigande majoritet av allmogen sannolikt höll sig inom lagens ramar.

Slutsatser från Mark

Den övergripande insikten är att jaktbrotten vid häradsrätten i Mark var fåtaliga, förekom i skov och i stort sett upphörde under 1700-talets sista halva. En god portion av de anklagade var drängar och soldater om än bönder utgjorde en betydande grupp. Vad som framstår som mest utmanade var att även kronoskyttar och skogvaktare, individer vilka satts att övervaka lagverken, vid flera tillfällen anklagades för jaktbrott. En enda instämmd frälseperson kan ses vid häradet och ytterligare en från grannhäradet Bollebygd.

Mängden rättsfall riktade mot naturresurser visar att sådana lagar inte respekterades och därmed inte heller en bakomliggande ordningen. Trots nyttan för djurhållande bönder att bedriva organiserad rovdjursbekämpning obstruerade delar av befolkningen när de kallades till skallgång efter varg. Anledningen var

---

715 VLA (GH) EVII AABA:5 1701-01-17/18, GLA 1701 id vt 018.

716 Carl-Herman Tillhagen, *Jaktskrock*, Stockholm 1985.

717 Tillhagen 1987, s 283.

sannolikt jägeristatens generella impopularitet genom att den dels representerade överhetens lagar men dels också exponerade sitt egenintresse genom att parasitera på allmogen och försörja sig på deras böter. Det var jägeristaten som kårade och som försvarade den inskränkande lagstiftningen. Att inte en enda frälseperson eller skattebonde med säkerhet kan ses i rollen som kårande visar att jaktbrott som drabbade frälse eller andra markägare inte tog vägen över domstolen.

Domstolen hade en annan ställning än kårandesidan. Den dömde i allmänhet efter lag och rättspraxis. Den dömde inte någon ohörd och den krävde full bevisning för att den tilltalade skulle fällas. Att de lokala domstolarna inte behandlade anklagade frälsepersoner eller en nämndeman annorlunda än mer ordinära tjuvskyttar måste uppfattas som en kraftigt legitimerande faktor. Lagarna må ha varit orättvisa, straffen orimliga men domstolen visade inför tingsmenigheten upp någon form av likhet inför lagen. I förhållande till lagstiftningen var häradsrätten bakbunden, befanns någon överbevisad så dömdes vederbörande till angivet straff, men den kunde i särskilt ömmande fall vädja till kungamakten om nåd.

Problematiken med det tidigare anförda mörkertalet diskvalificerar varje försök att beräkna tjuvskyttets verkliga omfattning. Men alla överträdelser mot skogslagarna, som också handlade om naturresurser, visar att inbyggarna inte följde likartade lagverk. Frågan måste ställas varför jaktlagarna skulle ha uppfattats annorlunda än brott mot skogslagarna? Det ringa antalet lagförda tjuvskyttar måste ges andra förklaringar än att inbyggarna i Mark respekterade kronans och frälsets ensamrätt till matnyttiga djur:

1. Jaktbrott var svåra att upptäckta och svårare att bevisa än skogsbrott; i synnerhet om inte jägeristaten fick stöd av allmogen i sitt arbete. Jägeristaten prioriterade därför brott mot skogslagarna före brott mot jaktlagarna. Misstänkta tjuvskyttar mutade jägeribetjäningen eller avkrävdes tjänster och ersättningar för att undgå rättssak.
2. Vare sig frälse eller skattebönder förefaller ha reagerat över eller kärat mot tjuvskyttar. Antalet synliga rättsfall bör därför korrespondera mot jägeristatens incitament och resurser.
3. Minskade djurpopulationer resulterade över tid i färre jaktmöjligheter och därmed per automatik i färre jaktbrott.
4. Otydligheter för småviltsjakten, men även häradsallmänningarnas oklara juridiska ställning, skapade åtminstone under den senare delen av 1700-talet sannolikt en liberal rättspraxis.
5. Tjuvskyttarna var en begränsad skara. För effektiv jakt krävdes resurser som vapen och hundar men också tillgång till fri tid, något som inte stod alla invånare till buds.

Vid 1600-talets ingång var jakt i rikets södra delar möjligen ett marginellt komplement för ett fåtal. Tre traditionella motiv kan sättas i samband med tjuvskytte:

det skedde av nöd och för överlevnad, det skedde av ekonomisk vinning eller av obändig jaktlusta. De tre motiven övervägde risken för upptäckt och efterverkningar i form av stränga straff som aldrig stod i proportion till eventuella vinster. Att överträdelserna ändå ägde rum visar att lagarna och rättsövervakarna saknade legitimitet, och följaktligen stöd och förankring bland lokalbefolkningen.

Men protesten artikulerades inte vid tingen. Inte heller antog tjuvskytte formen av en medveten organiserad reaktion mot påbuden; några gäng eller band som bedrev tjuvskytte uppstod inte utan tjuvskytten var i periodens inledning mestadels en ensam person. Men en viktig förändring sker över tid där ett växande antal tjuvskyttar som jagat gemensamt kan ses vid domstolen. Även om jaktlagarna sannolikt alltid saknat allmogens stöd visar detta att tjuvskyttarna under 1700-talet blev allt mera trotsiga i sina utmaningar. Det är därmed rimligt att tolka tjuvskytte som ett växande vardagligt motstånd. Det var ett motstånd med rötter i lokal mylla och som inte beaktade riksdagsbönder eller allmogens mer artikulerade inbyggares synbara ointresse i frågan. Oaktat sina underliggande motiv bröt tjuvskyttar mot lagarna därför de måste ha betraktat dem som orättfärdiga, orättvisa och orättmätiga.

Tjuvskyttarna fick näring av att överträdelserna med största sannolikhet oftast förblev oupptäckta. Men också att domstolen under 1700-talet blev alltmer ambivalent i hur den skulle tackla de överträdare kändesidan drog inför tingen. Det kan uppfattas som att lagarna allt mer sattes ur spel parallellt med att kritiken mot jägeristaten – som visats i kapitel 3 även på riksplanet – blev tydligare artikulerad. Repressionen hade rötter i medeltida furstars regalrättsliga anspråk och från adelsmaktens glansdagar, men förlorade nu sin aktualitet. Den inskränkta jakträtten blev i ökande grad anakronistisk i ett ordinärt landsbygdshärad i Västergötland under 1700-talets gång.

Om bilden från Mark överensstämmer med situationen i andra delar av Sverige, utanför den kungliga särlagstiftningen, undersöks i nästa kapitel.

Kapitel 5

Jaktbrott i andra landsortshärader ca 1600-1750

Inledning

Tjuvskytte var ett sällsynt ärende vid häradsrätten i Mark och upphörde i stort sett från 1740-talet. Den givna frågan är om situationen i Marks härad var en isolerad företeelse eller om skillnader kan ses mot jämförbara landsortshärader, utanför den kungliga särslagstiftningen?

Såväl hembygdsforskare som forskare av facket har under årens lopp sammanställt källserier av skiftande karaktär, utvaskade ur domböcker vid svenska häradsrätter. Materialet är sällan excerperat i sin helhet utan består vanligen av referat eller rubriceringar. Men eftersom uppteckningarna anger årtal, brottrubricering, tilltalades namn och eventuella domslut innebär det att komparationer kan göras gentemot den mer kompletta undersökningen av tjuvskytter vid Marks häradsrätt.

I det följande har först jaktbrottsmål studerats vid häradsrätter vilka löd under samma lagverk som Mark: Vendels socken i Uppland, Östra och Västra härad i Småland samt Morlanda socken vilken löd under Orusts och Tjörns häradsrätt i Bohuslän.⁷¹⁸ Till detta kommer en specifik undersökning av jaktbrott i småländska Varend.⁷¹⁹ Den sistnämnda kan alltså inte ställas mot hur vanliga jaktbrotten var i relation till andra brottsmål, men ger i gengäld en mer detaljerad bild av tjuvskyttets praktik i Kronobergs län. Som kompletterande delundersökning från Varend undersöks även jaktbrott från Älmeboda socken, Konga härad.⁷²⁰

Den andra kategorin består av uppteckningar från de delar av riket där älgjakten var tillåten i laga tid. Här granskas domböckerna från dalsländska Vedbo härad, Svärdsjö i Dalarna, Njurunda i Medelpad samt två år från Jämtland, när

---

718 Nils Edling, *Vendels socken dombok 1615-1645, med bidrag av statsmedel, utgiven av Nils Edling*, Uppsala 1925; Nils Edling och Gunnar Pellijeff, *Östra härads i Njudungs dombok 1602-1605*, Stockholm 1965; Henry Renshult 1996; Olof Brattö, *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 1, 1662-1725*, Munkedal 2000a; *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2, 1726-1740*, Göteborg 2000b; *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 3, 1741- 1760*, Göteborg 2000c; *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 4, 1761-1775*, Göteborg 2003.

719 Vejde 1922.

720 Karl Olin, *Älmeboda 1646-1676, del 3, stencil*, Växjö 1975; *Älmeboda 1677-1687, del 4, stencil*, Växjö 1976; *Älmeboda 1688-1694, del 5, stencil*, Växjö 1977; *Älmeboda 1715-1717, del 10, stencil*, Växjö 1979.

landskapet precis övergått till Sverige.⁷²¹ En mer ingående studie har gjorts av de med Mark tidsmässigt mest överlappande brottsmålsnotiserna vid Fryksdals häradsrätt, i nordvästra Värmland. Även där var älgjakten tillåten i laga tid.⁷²² Ett fåtal mål vilka inte berörde jakt på kungliga domäner blev överprövade av Göta hovrätt och studeras i komparerande syfte mot de jaktbrott som härrörde från områden lydande under de kungliga lagverken – en undersökning som sker i kapitel 6.

Syfte och metod överensstämmer med intentionerna i föregående kapitel. Särskild vikt läggs vid komparation visavi Mark men också jämförelser mellan de områden där delar av jakten förblev fri i motsats till jakträttsligt mer inskränkta härader. Flertalet av de undersökta perioderna överensstämmer inte alltid med Marks långa tid, 1611-1789. De flesta serier undersöker förhållandena under 1600-talet. Den längsta serien, från Fryksdal, sträcker sig till 1750. Det omöjliggör varje direkt jämförelse med Mark under 1700-talets sista halva.

De utnyttjade källornas relevans vilar på tryckta uppgifter. I enstaka fall har särskilt anmärkningsvärda mål studerats vidare ur de renoverade domböckerna. Som för alla brottsmålsundersökningar vållar vissa ärenden bedömningssvårigheter genom rapsodiska uppgifter och otydligheter. Ambitionen har varit att i huvudsak bearbeta de mål som figurerar i tabell 5.1 Det handlar om utsagda anklagelser för någon form av brott som reglerats i jaktlagarna, exklusive regelverken för rovdjursbekämpning, men också indirekta jaktbrott, som tvister mellan jägare.

Jaktbrott i svenska landsortsocknar och härader 1593-1775

Frekvenser av jaktbrott ger en insikt av jaktbrottens förekomst i ett specifikt område och kan jämföras med andra. De följande tabellerna ger dessutom en indikation på förekomsten i regioner med åtskild lagstiftning.

---

721 Anders Edestam, *Vedbo härads dombok*, <http://www.abc.se/-m225/litteratur/kallmat/Vedbodombok.html> (Vedbo härads domböcker, 1616-1693); Allan Rostvik, *Tingsprotokoll från Svärdsjö socken åren 1545-1619*, Uppsala 2008; Algot Hellbom, *Tingsprotokoll för Njurunda*, Sundsvall 1982; Kjell Hoffman, *Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll 1647-1648*, Östersund 1989.

722 Almqvist 1987; *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1701-1725*, eget förlag 1993; *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1726-1740*, Östra Ämterviks hembygdsförening 1998; *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1741-1750*, Östra Ämterviks hembygdsförening 2006.

Tabell 5.1 A Antal jaktbrottsmål i ordinära landsortsområden

Härad/socken	Period	Antal rättsfall	Rättsfall per år
Östra hd	1602-1605	8	2,00
Västra hd	1610-1634	40	1,60
Vendels sn	1615-1645	2	0,06
Värend hdr	1626-1700	18	0,24
Älmeboda sn	1646-1694,1715-1717	3	0,06
Morlanda sn	1662-1775	1	0,01
Sum		72	0,24

Tabell 5.1 B Antal jaktbrottsmål i områden med fri älgjakt

Härad/socken	Period	Antal rättsfall	Rättsfall per år
Svärdsjö sn	1593-1619	22	0,88
Fryksdal hd	1602-1750	52	0,35
Njurunda sn	1609-1672	2	0,03
Vedbo hd	1616-1693	0	0
Jämtland	1647-1648	0	0
Sum		76	0,18

Tabell 5.1 C Antal jaktbrottsmål i Marks härad 1611-1789

Härad	Period	Antal rättsfall	Rättsfall per år
Mark	1611-1789	65	0,36

Källor: Edling 1925, Edling & Pellijef 1965, Renshult 1996, Brattö 2000a, 2000b, 2000c, 2003, Vejde 1922, Olin 1975-79, Edestam (internet), Rostvik 2008, Hellbom 1982, Hoffman 1989, Almqvist 1987, 1993, 1998, 2006, VLA (GH Mark).

Anm. Procenttalen är avrundade. Värend avser Kinnevald, Konga och Allbo härad. Antalet mål i Svärdsjö har uppskattats.

Områden där älgjakt förbjöds visar sammantaget på en något högre frekvens av jaktbrott än i områden där det var tillåtet. Skillnaderna är dock påfallande mellan vissa smålandshäradar och situationen i Vendel eller Morlanda. Det gäller även för tabell 5.1 B; det jaktbrottsfria Vedbo kontrasterar mot situationen i Svärdsjö eller i Fryksdal.

En första insikt är att tjuvskytte liksom brott mot jaktlagarna verkar ha bekämpats mera intensivt i tätbefolkade regioner där lagarna var mer kategoriskt förbjudande än i områden där viss jakt tilläts. Den andra är att tabellen endast visar på 148 rättsfall – en genomsnittlig frekvens på ca 0,2 jaktbrottsmål om året. Jaktbrottsmål var alltså sällsynta i fler områden än i Marks härad. Detta till trots visar det sistnämnda häradet på högre frekvens än åtskilliga av de övriga områdena. Fryksdal har motsvarande tal som Mark medan framförallt Östra och Västra härad visar på en högst different situation. En tredje insikt är att de stora variationerna i jaktbrottens förekomst medför att varje område måste undersökas var för sig om studien skall bli meningsfull.

Vendels socken i Uppland 1615-1645

Nils Edling finner endast två jaktbrott i sin sammanställning av 30 års domstolsprotokoll (1615-1645) avseende Vendels socken i Örbyhus härad, Uppland.⁷²³ Att antalet rättsfall är så ringa under en så lång period, om än i en enda socken, understryker att tingsförda jaktbrott var en ytterst different företeelse i riket. Tjuvskyttemål verkar inte ha förekommit vid vissa domstolar men var desto vanligare vid andra.

Huruvida orsaken kan sökas i bristande övervakning i Vendel förefaller inte sannolik. Båda de mål Edling förtecknar angav kärke med anknytning till jägerstaten. I det första målet, år 1627, tilltalades Erich Pedersson av en t f inspektör över djurfällande och ekhuggning i området. Pedersson anklagades för att året dessförinnan ha skjutit en älg men nekade, och menade att den förre skytten Lars Jönsson, som rymt sin kos, var den skyldige. Vid en rannsaking hade läns- och fjärdingsmännen hittat en gömd älghud under stuggolvet. Nämnden kunde inte fria Pedersson vilken ansågs som lika delaktig som skytten. Domen blev att han med bo och bohag skulle föras till Ingermanland.⁷²⁴ Riksråden Gabriel Oxenstierna och Svante Banér hade ett par år tidigare fått tillstånd att föra dömda tjuvskytter och de som brutit mot skogslagarna till Ingermanland.⁷²⁵ Den nuvarna provinsen var glest befolkat och det blev en uppgift för statsmakten att befolka och odla upp träskmarkerna vid Neva. Ambitionerna kan ses när riksrådet 1628 diskuterade om 80 bönder, vilka dömts för ekhygge, skulle föras till Ingermanland. Det beslöts emellertid att endast var tionde skulle skickas.⁷²⁶ I jämförelse med domar vid Marks häradsrätt vid ungefär samma tid var straffet strängt; där kom ingen att deporteras till vare sig Ingermanland eller senare Nya Sverige. Men även på Öland dömdes tjuvskytter vid samma tid till landsförvisning.⁷²⁷ Att det skedde i såväl Uppland som Öland men inte i Västergötland kan troligen sam-

---

723 Edling 1925.

724 Ib. s 63f.

725 Samzelius 1915, s 33.

726 *RRP I*, s 89, se även s 22 not 4.

727 VLA (GH) EVII AAAE:3 1627-07-04.

manlänkas med en annan närhet till såväl kungamakt som högadel i de sistnämnda landskapen Även praktiska arrangemang kring transporterna av de dömda och deras familjer över Östersjön och in i Finska viken kan vara orsak.

Den andra domen föll den 3 juli 1643. Hejderidaren Peder Didrichsson menade att Hans Matsson Målare ägnat sig åt fågeljakt. Matsson nekade men förbjöds att jaga vid ett vite som domstolen senare skulle meddela.⁷²⁸ Fågeljakt på kronans ägor var förbjudet sedan 1608.⁷²⁹ I Mark instämde aldrig någon för enbart fågeljakt under 1600-talet. Att förseelsen resulterade i domstolsprövning i Vendel blir desto märkligare med tanke på att inga ytterligare jaktbrottsmål än dessa båda kan ses. En möjlig förklaring är att de hårda straffen avskräckte och att övervakningen var så intensiv att inga jaktbrott skedde. Hypotesen kolliderar dock mot riksrådets uppfattningar. Banér klagade år 1640 på tjuvskyttets omfattning i Uppland och menade att ingen brydde sig om jaktförbudet kring Uppsala.⁷³⁰

Edling undersöker även Upplands lagmansdombok för åren 1578-1579. Under dessa år finner han heller inte några jakt- eller skogsbrott. Att sådana, vid tiden möjligen mer triviala brott borde ha beivrats, framgår av att han uppmärksammar en tvist gällande fiske mellan en präst och hans sockenbor.⁷³¹ Även de övriga skogsbrotten var betydligt färre vid häradsrätten i jämförelse med Marks härad. Endast ett fåtal sådana är angivna.⁷³²

Östra härad i Njudung 1602-1605⁷³³

Den uppländska frånvaron av instämnda tjuvskyttar bryter mot det som kan ses i smålandsskogarna. I sin sammanställning av domstolsprotokoll för Östra härad i Njudung finner Edling och Pellijeff sju eller möjligen åtta rättsfall under fyra undersökta år, 1602-1605.⁷³⁴ Dessa mål resulterade i tämligen divergerande utfall och straffsatser.

Nils, i Byastadh, vilken fällt en hjort fick straffet reducerat till 25 marker då han ansågs vara en utfattig krigsman.⁷³⁵ Per Olsson som skjutit ett halt rådjur dömdes till 40 marker i enlighet med KL. Men han gavs också tillstånd att be-

---

728 Edling 1925, s 189.

729 Samzelius 1915, s 31; Brummer 1787, s 6.

730 RRP VIII, s 370.

731 Nils Edling, *Upplands lagmansdombok 1578-79 jämte inledning, förklaringar och register, utgiven med bidrag av statsmedel genom Nils Edling*, Uppsala 1950, s 76.

732 Edling 1925, s 69, 71.

733 Det historiska området Njudung omfattas till stor del av nuvarande Sävsjö och Vetlanda kommuner i Jönköpings län. Östra härad omfattar i huvudsak Vetlanda kommun.

734 Edling & Pellijeff 1965, s 43 och 124. 1602-08-13. Per Matsson och Per Halfuarsson gjorde ed med hela sina familjer att Per aldrig befattat sig med rådjur han anklagats för av Häkon Månsson i Loklöff. Det förefaller som om målet hade samband med andra anklagelser mot den sistnämnde. 1605-11-28 var fallet uppe igen, kallades oklart och han skulle fria sig med en 6-mannaed. Edling och Pellijeff utesluter inte att det kan ha rört sig om ett annat jaktbrott.

735 Edling & Pellijeff 1965, s 50.

söka ståthållaren i sannolik avsikt att begära nåd.⁷³⁶ Gunne hade skjutit en hjort tillsammans med två andra. Han dömdes till 5 daler medan jaktkamraterna fick böta sex marker var.⁷³⁷ Måns Torsson däremot dömdes till 40 marker för jakt på rådjur.⁷³⁸ Två av de tilltalade tog hjälp av tolvmannaed. Måns stod anklagad för att ha skjutit fler rådjur än det som han fått befallning på att göra, men misslyckades med sin ed, varför han dömdes att böta 20 marker.⁷³⁹ Även Brådh i Puckaboda nekade till att ha skjutit ett rådjur och skulle utfästa tolvmannaed.⁷⁴⁰ De divergerande bötesbeloppen är anmärkningsvärda och anspelar på att lagstiftningen vid 1600-talets ingång i hög grad var oklar.

Västra härad i Njudung 1610-1634

Harry Renshult registrerar uppskattningsvis 1 400 mål från Västra härad.⁷⁴¹ Några rättsfall pekar på att brotten hade skett på frälsejord eftersom målsägarna fick hela den utdömda boten och kungen förefaller ha blivit lottlös, i enlighet med adelns rätt till sakören för brott begångna på egen jord.⁷⁴² Även Bengt i Hökaberg 1620 fick böta 18 oxar till en icke angiven målsägare efter att ha erkänt att han skjutit tre rådjur.⁷⁴³ I oktober 1622 erkände fem kumpaner att de skjutit nio rådjur i syfte att föra dem till Danmark. Djurkropparna förefaller ha beslagtagits. De anklagade dömdes att tillsammans utge 54 oxar, också till en icke namngiven målsägande.⁷⁴⁴ Böter i oxar, som konstaterats i samband med undersökningen i Mark, kan tolkas som kronans utdömda straff. Men det skulle naturligtvis kunna vara så att rätten inte gjorde någon åtskillnad mellan målsägande – vare sig här eller i Mark – vilket gör det svårt att säkerställa saken. Med ett oklart undantag från 1617 var det dock först under 1620-talet som oxar började utdömas som bot i Västra härad.⁷⁴⁵

Av de mål Renshult redogör för under åren 1610-1634 var 40 jaktbrottsrelaterade med sammanlagt drygt 50 anklagade personer. Det var färre än två jaktbrottsmål om året och utgjorde nära tre procent av alla rättsfall vid häradsrätten. 18 av dessa mål resulterade i fällande domar, i huvudsak utdömdes 40 daler i böter eller oxar. I åtminstone tre rättsfall hänvisades till BB kapitel 23.⁷⁴⁶ Änkan i Grishult var den enda kvinnan bland de åtalade. Hennes hund hade bitit ihjäl ett rådjur vilket hon och sonen därefter lagt beslag på. För sin fattigdom fick hon straffet reducerat till

---

736 Ib. s 107.

737 Ib. s 109.

738 Ib. s 109.

739 Ib. s 50-51.

740 Ib. s 109.

741 Renshult 1996. Renshult har moderniserat språket; referenserna till domstolsmaterialet är Renshults.

742 Se Swenne 1933, s 272-277. Swenne fann inget sådant fall före 1632.

743 Renshult 1996, s 125. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626.

744 Ib. s 131. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626.

745 Ib. s 121-122. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626.

746 Ib. s 62. (GH) EVII AAAC:2. 1611-1618; s 126. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626; s 121-122. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626.

två oxar.⁷⁴⁷ Olof i Rödja fick däremot erlægga full bot, 40 daler, för sin hund som också bitit ihjäl ett rådjur. Domstolen konstaterade att den som hade hund som bet djur eller få skulle böta som om han själv hade skjutit djuret.⁷⁴⁸

Domstolen hade en viss förståelse för de dömdas situation liksom om överträdelsen begåtts i oförstånd. Anders i Rössved menade att han via sin fader fått en befallning från en skogvaktare att under ett björnskall skjuta en råbock åt Mickel i Tenhult.⁷⁴⁹ Men under skallgången kom en hjort in i drevet och Anders tänkte: ju större djur, desto större gunst. För sitt tilltag dömdes han att lämna en ox till stallaren Mörner.⁷⁵⁰ En parallell till den utfattige Olof i Bårred i Mark var Jon i Flathälla, som 1615 anklagades för att ha skjutit ett hjortdjur medan krigsfolket låg i Värnamo. Jon var också driven till skogs med sin familj, men dömdes att böta 40 daler. Domstolens inställning ses av att den beslöt att hänskjuta saken till KM eftersom soldaterna tagit ”vad mat han hade hemma”.⁷⁵¹

Ett stort antal av de åtalade friade sig med edgång; såväl tre-, sex- som tolvmannaeder förekom. Elva eder utfästes och sex avhölls. Fyra eder utfördes utan att de anklagade dessförinnan figurerat i några domstolsprotokoll. En översiktlig bedömning av Västra härads övriga mål är att edgången naturligtvis inte var begränsad till jaktbrott, men den förefaller ha utnyttjas i lägre omfattning för andra brott.⁷⁵² Förhållandet bör sättas i samband med att de anklagade nekade, bevisningen var klen och edgårdsmannaprocessen löste problemet kring skuldfrågan. Att flera av de instämnda anklagades för brott begångna många år tidigare borde ha förorsakat ytterligare bekymmer med bevisföringen.⁷⁵³

Ingen i Västra härad, efter vad som kan uppfattas, dömdes mot sitt nekande. Antingen erkände den tilltalade, och fick sitt straff, eller så kallades edgångsmännen in för ett klarläggande. Några mål sköts precis som i Mark ändå upp utan att återkomma. Inte sällan gällde det anklagelser riktade mot andra kategorier än en bondebefolkning. År 1632 anmäldes kaptenen Jöns Bengtsson av en tjänare till hejderidaren i området för att ha fångat tre rådjur på kronomark. Domstolen beslöt att kaptenen själv måste svara för anklagelsen. Två år senare hade fallet inte återkommit till domstolen.⁷⁵⁴ En hjort påstods ha blivit förd till fru Britas gods i Flishult där även ett rådjur blivit skjutet av hennes jägare. Något domslut fälldes aldrig.⁷⁵⁵

---

747 Ib. s 133. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626.

748 Ib. s 136. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626.

749 Samzelius 1915, s 236f. Michel Jönsson var konungens skogvaktare i Tenhult och hade, tillsammans med släktingar, erhållit en rad förmåner, bland annat ett frälshegärd, som tack för att han 1612 besegrat danska styrkor i Tenhult.

750 Renshult 1996, s 87f. (GH) EVII AAAC:2 1611-1618. Samzelius 1915, s 48-50. Mörner var knuten till jägeristaten som överjägmästare och ansvarade vid tiden för djurfällningen i Västergötland och Småland.

751 Renshult 1996, s 62. (GH) EVII AAAC:2 1611-1618.

752 Ib. s 208-209. VLA A I 2. 1631-1655.

753 Ib. s 6. VLA A I 1; s 72. (GH) EVII AAAC:2 1611-1618; s 87. (GH) EVII AAAC:2 1611-1618.

754 Ib. s 196. VLA A I 2. 1631-1655.

755 Ib. s 179. VLA A I 2. 1631-1655.

Vid genomgången av jakträtten efter landslagens tillkomst i kapitel 2 hävdas att ingen formell lag reglerade aktiv jakt efter småvilt, något som instruktionen till jägmästare Mörner klaggjorde. Västra härads protokoll ger bekräftande besked om denna praktik och att den även innefattade andras ägor. Skomakaren Jon hade vandrat med bössan på junker Stiernas ägor och uppgav inför rätten att han jagat hare. Tilltaget fick inga konsekvenser för domslutet som gällde det efterföljande knivslagsmålet med Stiernas skytt; en konflikt som inte direkt kan relateras till harjakten.⁷⁵⁶ Även Måns i Boda gick fri trots att han anklagades av fogden på Lundholmen för att ha skjutit djur. Måns utfäste en sexmannaed att det var hare han hade jagat och inte rådjur.⁷⁵⁷

Endast i två fall nämndes att djur fångats med hjälp av stockfällor. En av de tilltalade fälldes, i det andra fallet fanns fällan i en trädgård och ser ut att ha lämnats utan åtgärd.⁷⁵⁸ Kronobonden Påvel i Skrivstensryd dömdes dock för stöld för några fällor som han tagit från Bonde Andersson. Boten blev som för jaktbrott, 40 daler.⁷⁵⁹

Jaktbrotten i Västra härad kan ställas i relation mot skogslagarna. Endast sex fall av olaga ekavverkning påtalades under de 24 åren, samtliga instämnda dömdes till 40 daler i böter.⁷⁶⁰ Kronans åtgärder att skydda ek och bärande träd var ännu i sin linda i Västra härad under 1600-talets första decennier.

Jakt efter hjort i Varend 1626 till ca 1700⁷⁶¹

Värends tre sydligaste härader, Kinnevald, Konga och Allbo, förefaller under 1600-talet haft goda biotoper för hjortvilt. Trots naturliga förutsättningar förefaller det ädlare villebrådet i regionen ha minskat under 1700-talet. P.G. Vejdes genomgång av domstolsprotokoll i Varend bekräftar Larssons bild av att både legal och illegal jakt var troliga orsaker bakom populationernas nedgångar. Knekten Peder i Elmhult påstod 1626 att han under några år skjutit 40 kronvilt eller rådjur, medan löjtnant Ulfsax 1692 omtalade att hans far överstelöjtnanten en gång skjutit 30 hjortar under ett enda år. Själv hade löjtnanten endast fällt fem djur.⁷⁶²

Det är höga avskjutningssiffror som står i kontrast mot situationen i Marks härad. Det finns även andra skillnader i utövning. I Mark omnämns inte ett enda fall där villebrådet fångats med älgspjut eller liknande passiva jaktformer.⁷⁶³ I Varend

---

756 Ib. s 81f. (GH) EVII AAAC:2 1611-1618.

757 Ib. s 165. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626. Måns ser inte ut att ha återkommit med sina edgångsmän men fallet togs heller inte upp igen.

758 Ib. s 6. VLA A I 1; Renshult 1996, s 192. VLA A I 2. 1631-1655.

759 Ib. s 105. (GH) EVII AAAC:2 1611-1618.

760 Ib. 1996, s 53, (GH) EVII AAAC:2 1611-1618; s 61. (GH) EVII AAAC:2 1611-1618; s 135. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626; s 136. (GH) EVII AAAC:3 1619-1626; s 138. (GH) EVII AAAC:3. 1619-1626; s 143. (GH) EVII AAAC:31619-1626.

761 Varend omfattar i stort sett det nuvarande Kronobergs län.

762 Vejde 1922, s 134f.

763 RLP 1688, st. Det finns en enskild uppgift om en älggrav i Mark.

noterar Vejde att jakt inte alltid skedde med bössa och hund, utan även med giller och fällor.⁷⁶⁴ Jakttrycket förefaller därför ha varit betydligt högre i denna del av Småland än i sydvästra Västergötland. Vejde menar också att i stort sett hela den dåvarande landsbygdsbefolkningen, eller ”snart sagt envar, som skapligt kunde hantera en bössa”, också jagade. Han finner tre motiv bakom jakten: ”Somliga jagade för nöjes skull, andra för att få vintersovel, åter andra för sitt husbondefolks räkning”.⁷⁶⁵

Det var påfallande många frälsepersoner, officerare och stånds personer bland de anklagade. Två av dem råkade också i direkt konflikt med varandra i rättsalen. Det var baron Lars Sparre som 1694 vid Kinnevalds häradsrätt anklagade regementskvartermästaren Lennart Rosenbjelke för att ha skjutit tre hjortar på Bergkvara ägor. Det blev ordväxling mellan riksrådet och Rosenbjelke där den sistnämnde menade att ”jag är så god kavaljer som I”. Målet sköts upp och verkar inte ha återkommit.⁷⁶⁶ Rättsfallet är ett av få som visar på att frälsemän medvetet verkar ha jagat på andra adelsmäns marker, men också att jakt var av sådan betydelse att de instämde sina ståndsbröder när de upplevde ett intrång.

Samme Rosenbjelke stod året därpå åter inför rätten. Han dukade upp en ganska osannolik historia på anklagelsen att han i förbjuden tid skjutit på en hind. Han menade att hans hundar kommit lösa och drivit in villebrådet i ett gethus. Djuret var kvar och Rosenbjelke ville nu ha besked från häradsrätten. Han påstod att hans avsikt var att sända hinden till kungens djurgårdar. Rätten fann att den inte kunde utdöma något straff för kvartermästaren.⁷⁶⁷ I ett annat rättsfall vid Nya Bergkvara friherrskaps borgrätt 1669 stod inspektorn Wimander anklagad för att ha dödat en hjort som samtidigt hade jagats av den tidigare nämnde övers-telöjtnanten Ulf sax. Ulf sax förärade under rättegången inspektorn hjorten, varvid alla verkade nöjda och målet avslutades.⁷⁶⁸ Även jägeristatens högre tjänstemän kunde instämmas till rätten men utan större konsekvenser. Hejderidaren Anders Larsson hade 1638 skjutit en hjort på fru Agneta Grips ägor, vid pass ett pilskott ifrån Karstorps gårde. Fru Agneta fick behålla hjorten. Något straff för intrånget utdömdes inte.⁷⁶⁹ 1660 besvärade sig Lars Barnsköld vid Konga häradsrätt att fältskären Schröder i Tveta jagade för mycket. Schröder menade att han fått lov av Hans Kyle och att denne hade samma privilegium som Barnsköld. Vad som i övrigt berättas är en dramatisk jakt där hjorten skadesköts, överfölls av en bonde med yxa och slutligen dödades av en soldat. Målet slutade i förlikning.⁷⁷⁰

Ett enda rättsfall där en högreståndsperson stod anklagad resulterade i fällande dom. Det var rådmannen Sven Uhr som år 1700 var beskylld för att hans dräng

---

764 Vejde 1922, s 135.

765 Ib. s 135.

766 Ib. s 141.

767 Ib. s 141f.

768 Ib. s 137.

769 Ib. s 138.

770 Ib. s 136f.

skjutit en hjort på kronomark. Uhr menade att han genom kontrakt hade rätt att jaga på ett närbeläget område. Han hade skickat ut sin dräng på jakt men denne hade gått fel i markerna. Uhr fick böta 50 daler för drängens misstag.⁷⁷¹ Uhrs avtal med någon jordägare anknuter till förhållandena i Mark där även en borgmästare kunde jaga via anställda skyttar.

De av Vejde återgivna målen visar genomgående på fler detaljer i själva jaktutövningen än vad som vanligen kan ses i domstolsprotokollen från Mark. Det ges också en bild av en gängse jaktmetodik, som vanligen bestod av att hundar tog upp och drev ett klövvilt. Förr eller senare kom det i håll för passande skyttar vilka avlossade sina skott. I allmänhet fortsatte hundarna att förfölja det nu skadskjutna djuret tills de hann i fatt det – varefter de eller tillskyndande jägare avlivade det.⁷⁷² Flera rättsfall handlar inte om någon från början organiserad jakt utan om händelser i samband med jakt eller tillfälligheter vilka slutade i domstolsförhandlingar. Någon uppmärksammade att jakt pågick i närområdet, fick syn på drevdjuret och lyckades ta det av daga.⁷⁷³ Tre bönder på nättfiske hade en sommardag 1674 upptäckt en i sjön Åsnen simmande hjortkalv. De förklarade inför rätten att de inte visste vad det var för varelse de sett, men att en av dem, ”av räddhåga”, hade slagit ihjäl kalven med hjälp av årorna.⁷⁷⁴ Två år senare stod två bönder i Uppvidinge anklagade för att ha dödat en annan simmande hjort.⁷⁷⁵

Förutom rådmän Uhr redogör Vejde endast för ytterligare en fällande dom i sitt återgivna material. Det inträffade 1695 i Uppvidinge där Sven och Måns hade dödat en hjort i förbjuden tid. Det var en tidigare skadskjuten hjort som de båda både skjutit på och slutligen slagit ihjäl. De dömdes till 100 daler i böter efter 1647 års stadga; för att ha jagat en hjort på frälsemark [”å frälse”] i förbjuden tid. Rättens motivering var tydlig: De hade utfört dådet ”utan nödvärn av idel lusta och icke kunde bevisa honom [hjorten] dödsskjuten varit”.⁷⁷⁶ Att rätten hänvisade till 1647 års stadga visar att rättsläget i södra Småland inte var helt klart så sent som 1695; rätteligen borde domstolen ha hänvisat till 1664 års jaktstadga. De böter som Sven och Måns eventuellt kunde erlägga borde ha gått till innehavaren av frälsejorden. Att jakt skett på frälsegrund är annars en sällsynthet i allt domstolsmaterial, och kan inte säkerställas från Mark. Sådana jaktbrott förefaller i allmänhet heller inte ha tagits upp i de allmänna domstolarna, vilket Wrangel påpekade i sitt adelsbesvär 1726. Han menade att adeln inte hade samma rätt som kronan. När adelns egen betjäning begärde böter för dem som förbrutit sig på säteriers eller frälsehemmans skogar, så möttes de av beskedet att denna möjlighet ”allenast” gällde för skogshyggen på kronoskogar och allmänningar.⁷⁷⁷

771 Ib. s 142. Vejde har inte angivit årtal men rättsfallet bör ha behandlats runt 1700.

772 Ib. s 136, 140, 142-143.

773 Ib. s 139.

774 Ib. s 138.

775 Ib. s 140.

776 Ib. s 142f.

777 SRAP 5, s 691ff.

Det är oklart hur komplett eller systematisk Vejdes publicerade genomgång av domarna i Varend är. Den flitiga förekomsten av högreståndspersoner liksom dramatiska händelser antyder att han gjort nedslag efter eget skön. Betydligt fler rättsfall kan ha figurerat i domböckerna och då mer berört gemene mans jaktutövning. Av samma skäl blir det heller inte helt meningsfullt att söka kvantifiera hans material. Inte desto mindre bekräftar hans 18 domar ett geografiskt område med en annan inställning till jaktbrott och därmed tjuvskyttnar än vad som kan ses i Mark. Ytterst få blir dömda och flera frälsepersoner återfanns bland de instämde. Även här sköts flera mål upp och återkom aldrig till häradsrätten.

Älmeboda, Konga härad 1646-1694, 1715-1717

Vejdes allmänna bild från Småland motsvaras inte direkt från Älmeboda socken, i Konga härad. I det följande har fyra av Karl Olins stencilerade utgåvor med rättsfall granskats, 1646-1694 samt 1715-1717.⁷⁷⁸ Tre enskilda händelser kan ses i fem mål under dessa år. 1692 kunde inte Per i Bjässebohult förneka att han varit med och skjutit en hjort för några år sedan. Han dömdes att betala 30 daler men ytterligare tre män anmodades att hjälpa honom att erlægga böterna då de befanns lika delaktiga i gärningen.⁷⁷⁹ Vid det följande sommartinget samma år instämde två av dessa jämte två nya personer. Det visade sig att alla fyra burit bössor och rätten ansåg att de skulle betala var sin fjärdedel av böterna, 50 daler.⁷⁸⁰ Ytterligare en person, Torkel, skulle instämmas. Vid hösttinget 1694 förefaller det som om denne Torkel lyckades befria sig genom att meddela att han under 20 års tid, sedan han blev gift, inte skjutit något djur.⁷⁸¹

1717 instämde Hans Persson för olovligt djurskjutande men infann sig inte. Rätten dömde honom till två dalers bot och att han skulle inställa sig vid nästa ting. Det kan inte ses att så skedde under året.⁷⁸² Samma år fick emellertid den kårande jägmästaren ett mer delikat mål när en kapten Ehrenborg hade fällt högdjur. Men kaptenen uppgav att han hade skriftligt tillstånd av biskopinnan i Växjö att få jaga på hennes frälsehemman. Då jägmästaren inte kunde bevisa att kaptenen jagat någon annanstans än på biskopinnans jordar frikändes han.⁷⁸³

Morlanda i Bohuslän 1662-1775

Olof Brattö förtecknar tingsmål som rörde invånarna i Morlanda socken på Orust under en längre tidsperiod, 1662-1775. Sammanställningen visar i sin fördelning av övriga ärenden inga avgörande skillnader mot andra häradsrätters domstolsprotokoll, med den avvikelserna att frågor och tvister förorsakade av fiske före-

778 Olin 1975; 1976; 1977; 1979.

779 Olin 1977, s 111.

780 Ib. s 117.

781 Ib. s 173.

782 Ib. s 113.

783 Ib. s 128f.

kom i en helt annan omfattning. I allmänhet var det kronan som agerade genom att söka skattskriwa strandsittarna eller belägga silltunnor med tull.⁷⁸⁴ När mer jaktliga frågor dryftades handlade det om skottpengar eller försummelse i samband med vargskall. Vargens förekomst i socknen var frekvent under 1720- och 1740-talen.⁷⁸⁵ Men då de som uteblivit från eller försummat vargskall mestadels blev friade förefaller det som om domstolen inte lade någon större tyngd vid att upprätthålla lagens bokstav.⁷⁸⁶

Inte ett enda mål under 113 år tog upp direkt tjuvskytte. Men 1757 klagade hemmansägarna till två gårdar över att det under sommartid jagades på gårdarna tillhöriga öar och skär. Bönderna höll betande får på strandängar och skrevor men drivande jakthundarna skrämde fåren i havet. De klagande begärde därför ett jaktförbud från den 1 maj till den 1 november, vid vite om tio daler. Rätten biföll deras begäran och meddelade att beslutet skulle kungöras i kyrkan.⁷⁸⁷ Domslutet var inte anmärkningsvärt jämfört med gällande lag. 1664 års förordning gav skärgårdsbefolkningen rätt att fånga sjöfågel vilket alltså borde varit tillåtet i de bohuslänska kustsamhällena. Men uppgiften om drivande hundar, som knappast kunde användas till jakt på sjöfågel förutom möjligen under ruggningssäsongen, gör det troligt att jakten avsåg andra bytesdjur, som hare. Arten var vid tidpunkten förbjuden för ofrälse att skjuta här liksom i andra geografier. Att domstolen inte reagerade skulle återigen kunna sättas i samband med hypotesen att en rättspraxis utvecklats där vare sig jägeribetjäning eller domstolar befattade sig med spörsmål avseende småvilt såvida jakten skett i rätt tid.

Men domstolen reagerade inte heller på att jakten skett under sommartid. Därremot valde den att skydda två gårdars anspråk samtidigt som inget sades om jakten mellan den 1 november till den sista april. Det måste uppfattas som att jakt under vintern därmed ansågs som tillåten. De klagande gårdarna ifrågasatte inte förhållandet.

Även i Morlanda dröjde domstolen med att informera om de centrala regelverken.⁷⁸⁸ Senfärdigheten liksom avsaknaden av egentliga tjuvskyttemål kan uppfattas som att jakt var en perifer företeelse i Bohusläns skärgård.

Delsammanfattning och diskussion – tjuvskytte i ordinära landsortshäradar

KL:s och de senare jaktstadgornas bestämmelser om förbud mot rådjursjakt och hjortvilt vidmakthölls medan jakt på hare inte föranledde några repressalier, inte ens om den skedde på annans mark. Inte heller, förutom i Vendels socken, beivra-

---

784 Brattö 2000a, för exempel, se s 26, 30, 36, 40, 50, 57, 66, 77, 61, 64.

785 Brattö 2000b, s 18, 121, 122; Brattö 2000c, s 35-36, 38.

786 Ib. s 18, 121; Brattö 3 2000, s 38.

787 Brattö 2000c, 1757-02-23, s 102.

788 Brattö 2000b, s 27. Först den 22 oktober 1728 upplästes 1664 års skogsordning inklusive jaktstadga för tingsmenigheten.

des fågeljakt. Här fanns också det enda fallet med olaga älgjakt. Antalet rättsfall vid domstolarna i Småland är samtidigt relativt många och kan antagas avspegla en påfallande djurrikedom i landskapet jämförelse med Marks härad, Uppland eller vid Bohusläns kuster.

Antalet instämnda eller agerande frälsemän är relativt högt i Småland. Inte sällan riktade sig anklagelserna mot andra frälse- eller högreståndspersoner och oftast resulterade inte tingsförhandlingarna i några påföljder för dessa. I de undersökta delarna av Småland förefaller jakt genom den adliga närvaron vid tinget ha varit en inte alldeles oväsentlig del i frälsets livsvillkor. Förhållandet kan föras tillbaka på Smålands adelstäthet.⁷⁸⁹ Om många adelsmän hade fri tid till förfogande och jagade mer intensivt skulle naturligtvis också fler konflikter och fler rättsfall kunna förväntas uppstå.

Att inte adeln lagsökte tjuvskyttnar via fler egna stämningar vid häradsrätten visar att saken sannolikt gjordes upp direkt med den misstänkte och utom synhåll för eftervärldens ögon. Att sedan inte bönder fälldes eller straffades mot sitt nekande ger ett likartat intryck som vid häradsrätten i Mark. Domstolarna strävade efter att döma efter lag och rättspraxis. Edgångsförfarandet, men också det stora antalet uppskjutna mål, ger uttryck för att domstolarna verkligen ville försäkra sig om den åtalades skuld innan en dom fälldes. Det är, som i Mark, påfallande i vilken hög grad domstolen krävde ett erkännande om bevisningen var svag. Det kan på ett plan återigen tolkas som beståndsdel i en avsevärd rättssäkerhet och legitimering av domstolen, på ett annat visar det åter på en generell svårighet att bevisa jaktbrott liksom kärandesidans tillkortakommanden.

Jaktbrott i den fria älgjaktens rike

1664 års jaktstadga föreskrev i sin första paragraf:

”Alla högdjur, såsom är älg, hjort och rådjur, skall vara och bliva över hela riket fridlysta, så att de inte dödas eller fångas av någon med mindre han på jakt är privilegierad, förutom i följande landskap: Dal i Västergötland, Värmland, Dalarna i Bergslagen, Norrland och Finland, vilkas invånare efterlåtits dem i laglig tid att fälla.”⁷⁹⁰

Vedbo härad i Dalsland 1616-1693

Dalsland tillhörde undantagsområdena i 1647 och 1664 års jaktstadgor. I Vedbo härads domböcker från 1616-1693 har inga jaktbrott registrerats. Däremot ses två rättsfall där människor dödats eller skadats av stockfällor i skogen.⁷⁹¹ Det visar

789 Carlsson 1973, s 28, för karta över adelstätheten i riket.

790 1664 års jaktstadga, § 1.

791 Vedbo härads domböcker, 1616-1693, år 1639. Jon Bengtsson hade uppgillrat en stock och hittat vallpojken Erik Abrahamsson död i fällan. År 1687 hade Arvid Olofsson gillrat en stock i skogen, som Sven Larssons åttaårige son blivit ihjälslagen i, när han skulle hämta kol i skogen. Vedbo härad omfattar nuvarande Bengtsfors och Dals-Eds kommuner.

att älgjakt förekom i området. Det enda fall som i övrigt omfattade jaktfrågor i Vedbo bestod i att en varg samt en björn anmäldes som dödade 1687.⁷⁹² I övrigt noterades inga andra överträdelser mot skallgångsreglerna. Inte heller förefaller vare sig 1647 eller 1664 års jaktstadgor ha blivit meddelade vid tinget.

Avsaknaden av en verksam jägeristat kan heller inte vara anledning till de uteblivna anklagelserna. Sådana tjänstemän nämndes i domböckerna efter 1662.⁷⁹³ Men inte heller brott mot skogslagarna var vanliga. Endast ett fåtal fall visar på olaga [ek]hygge eller svedjande. Invånarna i de dalsländska skogarna förefaller ha haft ett föga problematiskt förhållande till de centrala regelverken.

Njurunda i Medelpad 1609-1672

Tingsprotokollen för Njurunda i Medelpad 1609-1672 visar i stort på samma förhållande som i Vedbo. Endast två fall av olaga skytte finns nedtecknade. Nils Persson, som hade skjutit i Nylandsskogen, fälldes 1639 och fick böta tre marker.⁷⁹⁴

År 1651 var det bönderna i socknen som klagade över att båtsmännen för med sina bössor i skogarna, ”både sent och bittida”.⁷⁹⁵ I rättens dom tillkännagavs att båtsmännen i fortsättningen fick skaffa lov från dem som ägde skogarna. Blev det inte bättring hotades de av straff. Domstolen förefaller inte ha varit alltför upptagen med tjuvskytte. En annan tänkbarhet är att den då fyra år gamla jaktstadgan ännu inte nått Medelpad. Misstanken gror när nämndemännen först vid vintertinget 1652 utfrågades av såväl länsman och fjärdingsmän om det fanns någon som överträtt KM:s skogsordning och djurfällande i förbjuden tid, fem år efter förordningens införande. Ingen av nämndemännen kände till något sådant. Först i november 1666 antecknades uppgifter om 1664 års skogsförordning i tingsprotokollen.⁷⁹⁶ Här som i flera andra härader tog det tid för alla bestämmelser att tränga genom rikets geografier.

Jämtland 1647-1648

För Jämtlands del, svenskt efter 1645, har endast ett fall med perifer jaktknytning antecknats för två undersökta år. Det var Oluff Siulsson som ville ha en halv riksdaler och 16 skilling för sin del i ett björnskinn som Swen Nilsson förvägrat honom.⁷⁹⁷ I övrigt ses inga tjuvskyttämål.

Svärdsjö socken 1545-1619

Även Svärdsjö socken, nordost om Falun, ingick också i den fria älgjaktens område. Serien av bevarade domböcker från 1545 är ytterst ojämn, åren 1560-92

---

792 Ib. år 1687.

793 Ib. Skogvaktare, underjägmästare och jägmästare är nämnda vid tinget åren 1662, 1664, 1666, 1672, 1674, 1682, 1692.

794 Hellbom 1982, s 118.

795 Ib. s 185.

796 Ib. s 186.

797 Hoffman 1989, s 47.

saknas och den föregående perioden visar få rättsfall.⁷⁹⁸ En granskning av jaktbrottsmål blir därmed inte fullt komplett men ger en god indikation på regelverkens effekter för perioden 1593-1619.

Det första målet avseende jakt i förbjuden tid uppträdde 1594, följt av några enstaka mål. 1602 förefaller dock en omfattande räfst ha ägt rum med fokus på antalet nedlagda älgar i området samt en kontroll vart hudarna sänts. Kronan gjorde anspråk på ensamrätt till älgskinnen, som skatt eller inköp mot betalning. Ersättningen förefaller inte varit i paritet med den som marknaden erbjöd, varvid jägare blev lagförda för att ha sålt sina hudar till andra uppköpare än kronans fogde.⁷⁹⁹

Tablå 5.1 Rättsfall med jaktbakgrund i Svärdsjö 1593-1617

År	Anledning
1594	Olof Månsson fick böta 4 daler för jakt i förbjuden tid.
1594	Ett skogslag dömdes att böta 4 daler till kronan och 1 daler till domaren för att ha sålt älghudar.
1596	Nils Andersson bötade 6 daler för att ha sålt älghudar.
1597	Tvist om björnskin.
1600	Nils Andersson i Svärdsjö socken, Dalarna, hade gillrat ett älgspjut men inte lagligen lyst detta. Det resulterade i att Jon Mattsson kom förbi det och dödades. Arvingarna förde talan mot Andersson och tilldömdes 2 daler. Det fanns ytterligare släkt som kunde förväntas stämma honom.
1602	19 personer anklagades för att ha skjutit 16 älgar i förbjuden tid. 34 personer avrapporterade att de skjutit 45 eller 46 älgar i tillåten tid. Tre personer hade fört tre älghudar till Gävle där tullskrivaren hade tagit ifrån dem hudarna. Sammanlagt hade alltså 56 personer från socknen dödat minst 64 älgar. Inga bötesbelopp var angivna.
1603	Anders Larsson, som 1602 varit med vid försöket att sälja älghudar i Gävle försvarade sig med att han försökt sälja hudarna till fogden, men att denne inte hade något att betala med. Rätten ombad Larsson att skaffa bevis på förhållandet.
1612	Tvist om en älghud.
1616	Tvist om älghudar som sålts i Gävle.

Källa: Rostvik 2008.⁸⁰⁰

798 Rostvik 2008, s 9.

799 Ib. s 17.

800 Ib. s 61, 63-64, 79, 91, 113, 123-125, 137, 185, 227.

Delsammanfattning och diskussion – tjuvskytte i områden med fri älgjakt

Under 1600-talet, och även efter monopollagarnas införande, förblev jaktbrott i de undersökta skogshäraderna sällsynta eller rentav osynliga vid häradsrätternas sammanträden. Att ingen dristat sig till jaktöverträdelser i det skogrika gränshäradet Vedbo under nästan hela 1600-talet förefaller som förvånande. Jakt förekom och här fanns en närvarande jägeristat. Men då inte heller brott mot skogslagarna var vanliga i Vedbo kan situationen som mest uttryckas med att centralmaktens direktiv hade svårt att tränga in i alla avlägsna geografier. Nämndemännens svar i Njurunda liksom tidsdräkten mellan publicering och meddelande av skogsordningarna understryker ytterligare avståndet mellan centralmaktens regler och lokalsamhällets attityder.

Förhållandet i Svärdsjö och domstolens fokus på älg understryker jaktens tvådelning i riket. I det följande undersöks förhållandena mer ingående i ett annat av dessa mer fria områden.

Jaktbrott i Fryksdal 1602-1750

Fryksdals härad omfattar dagens Sunne och Torsby kommuner. Vid tiden bestod häradet av vidsträckta skogsmarker men hade inslag av jordbruk i dalgångarna liksom järnbruk. Till ytan var häradet knappt tre gånger större än Mark. Med ledning av Gunnar Almqvists registersammandrag ur domböckerna går det att följa den lokala underrättens arbete från 1602 till 1750. Med några få undantag handlar det om en i stort sett obruten serie vilket ger utomordentliga möjligheter att följa förändringar i målens antal och karaktärer men också domstolens bedömningar.⁸⁰¹ Jakt var i likhet med fiske eller utnyttjande av skog en naturresurs. Genom att se antalet rättsfall under de båda seklen ges en god insikt över förändringar i resursernas betydelse för lokalsamhällets inbyggare.

Tabell 5.2 Antal rättsfall avseende "jakt", "skog" och fiske vid häradsrätten i Fryksdal

Period	1602-1700	1701-1750
"Jakt"	105	32
"Skog"	50	278
Fiske	58	34

Källa: Almqvist 1987, 1993, 1998.

Anm. Under "jakt" ingår alla ärenden som rör vilda djur; under "skog" inryms alla ärenden som har samband med skogsbruk, t ex timmerfällning, masteträd, kolning och nävertäkt.

⁸⁰¹ För undantag, se Almqvist 1987, s 7.

Tabellen visar, i likhet med situationen i Mark, att jaktbrottsmålen minskade under 1700-talets gång. Samtidigt ökade antalet rättsfall som rörde skogen med dramatik. Under 1600-talet svarade jaktfrågor för hälften av dessa naturresursmål; under det följande seklets fem första decennier var andelen under 10 procentenheter. Även fiskerimålen minskade. I hög grad handlade dessa mål om tvister gällande dispositionsrätt till fiskevatten, men enstaka fall kan också ses där någon exempelvis stulit andras fiskenät.⁸⁰² Att skogsmålen ökade så kraftigt kan troligen ses mot att skogens värde var i ständigt tilltagande: behovet av masteträd, virke och timmer till skeppsbyggnad och byggnader, vedbrand för bostäder, tillmakning och järnframställning liksom kolning och en rad energislukande tillverkningsprocesser var givna faktorer.⁸⁰³ Men även behovet av att utnyttja näver, kvistskog och lövtäkt till foder orsakade konflikter eller anledningar till domstolsprövning.⁸⁰⁴

De rättsfall som har någon anknytning till jakt, eller kött/hudar som ett resultat av jakt, kan brytas ned till tre huvudgrupper:

- Ospecificerade mål: 35
- Mål som avser rovdjur: 31
- Mål som avser älgjakt: 71

Av dessa rättsfall har endast 52 bedömts som jaktbrottsmål. De mål som betecknas som "ospecificerade" innehåller ofta uppgifter som framkommit i samband med andra tingsmål, och som endast perifert rörde jakt eller jaktbrott. Exempel på sådana fall var en dödsckjutning under fågeljakt där skytten ålades att fria sig med tolvmanæd eller uppgifter om försäljning av bävergäll.⁸⁰⁵ Ett av de mer udda inslagen var när kyrkoherden inför rätten manade sina häradsbor att även tänka på honom när de lyckades fälla något högdjur i lovgiven tid. Till saken hör att prästen gjorde sin vädjan till allmogen i anslutning till ett nyss avslutat fall rörande olaga älgjakt.⁸⁰⁶

En annan kategori mål, som inte direkt berörde jakt, var när tinget eller tjänstemän från jägeristaten riktade uppmaningar till befolkningen. Det gällde vanligen behovet av att bygga varggårdar och varggropar. Inte mindre än 16 sådana påstötningar riktades till de närvarande vid tinget under åren 1639 till 1697, något som visar att rovdjursituationen i Värmland vid tiden var annorlunda än i Mark, där vargen ökade i antal först under 1720-talet.

Det mest uppseendeväckande i materialet är att rätten i mars 1665 meddelade att allmogen hade avstått sin rätt att skjuta älg till "vår allernådigaste höga överhet".⁸⁰⁷ Huruvida detta nu var en feltolkning av 1664 års jaktlag eller ett

---

802 Almqvist 1987, 1605 8 apr nr 1; 1656 16-18 apr nr 20, 21; 1665 22-23 sep nr 14, 32; 1699 28 aug-1 sep nr 105. Numreringar i referenserna är Almqvists egna.

803 Se Kardell 2003, s 169-244.

804 Almqvist 1987, 1624 nr 1; 1651 23 jun nr 23, 1690 8-11 sep nr 23; 1692 30 sep-5 okt nr 65.

805 Ib. 1666 25-27 okt nr 26; 1696 6-9 okt nr 198.

806 Ib. 1992 30 sep-5 okt nr 61.

807 Ib. 1665 3-4 mars nr 3.

mer uttalat försök att inskränka jakten även i Värmland undgår bedömning. Om allmogen i någon högre grad följde förbudet i praktiken är oklart, men det föll anmärkningsvärt få jaktbrottsdomar de närmsta åren efter meddelandet. Men när skogvaktaren 1677 stämde finnen Bengt för att ha skjutit på en älg som senare återfunnits död, motiverades domen just genom att allmogen i Fryksdal avstått från sin rätt till högdjur. Bengt och den dräng som fann älggen fick tillsammans böta 50 daler.⁸⁰⁸

Det förefaller som att älgjakt i Fryksdal, i strid mot de centrala regelverken, verkligen hade förbudets lokalt. Men i juni 1683 anmälde jägmästaren sju män för att ha fällt en älg som drivits upp för kronans räkning av ett jaktlag med kronoskytten Daniel i Borrsjön i spetsen. Svarandena åberopade under rättegången en lag från 1680 som gav rätt till jakt på egen mark. De blev frikända.⁸⁰⁹ Saken återupprepad 1692. En jägare misstänktes ha jagat på kronoskog men nekade, och menade att han i stället fällt två älgar på skatteskog. Då jakten dessutom skett under lovlig tid ogillades åtalet.⁸¹⁰ Av domstolens rättspraxis kan endast slutsatsen nås att älgjakt på ”egen mark” i fortsättningen var tillåten, om den skedde i rätt tid. Däremot var inte sådan jakt tillåten i kronoskogarna eller på andras enskilda marker.

Skatteskogarna måste ha betraktats som enskild jaktmark i domstolens ögon, något som förstärks av skogvaktarens påminnelse vid hösttinget 1687. Han meddelade då förbudet för officerare och bruksanställda att jaga högdjur.⁸¹¹ 1694 tillkom andra förordningar med förbud för jägeristatens tjänstemän att fälla förbudna villebråd.⁸¹² Det fanns ingen automatisk rätt för en viss individ att jaga, oaktat om denne var ståndsperson eller en kronans tjänsteman.

1664 års jaktlag hade tillåtit klövviltjakt i vissa delar av riket. Tillåtelsen medförde en acceptans för att jakt på skogsfågel och hare var tillåten. Under 148 år ställdes heller inte en enda person inför Fryksdals häradsrätt, anklagad för jakt på småvilt.⁸¹³ Ändå meddelades 1692 inför tinget ett förbud mot fågelskytte för oprivilegierade.⁸¹⁴ Det kan antagas att få invånarna brydde sig om påbudet, så heller inte kärandesidan alldenstund inga rättsfall uppträdde vare sig före eller efter. Belysande är en anklagelseakt hösten 1742 när en man instämmts för trolldom, något som bland annat bestod i att han kunde bringa andra otur vid fågelfänge. Rätten verkar inte ha bekymrat sig över saken i nämnvärd grad vilket antyder att fågelskytte förekom och var väl känt.⁸¹⁵

---

808 Ib. 1677 5-7 apr nr 14.

809 Ib. 1683 nr 37.

810 Ib. 1692 30 sep-5 okt nr 60.

811 Ib. 1687 19-23 sep nr 23.

812 Ib. 1694 13-17 mar nr 35.

813 Ib. En person anklagades för snaror men jordnaturen är osäker.

814 Ib. 1692 30 sep-5 okt nr 59.

815 Almqvist 2006, s 183.

Rovdjursbekämpningen var allmogens grovgöra. Den hade hög prioritet och gav jägarna dessutom en pekuniär ersättning när de visade upp skinnen inför rätten, vilken öronmärkte desamma så att inte jägarna kunde återkomma med ersättningsanspråk. Det var dock inte alltid som jägarna fick sina skottpengar; något som sju jägare vilka i april 1675 ansökte om pengar efter att ha dödat 26 björnar fick besked om. Rätten meddelade helt sonika att häradskistan var tom.⁸¹⁶

Det var först efter 1725 som utbetalningen av skottpengar för dödade rovdjur tog verklig fart. Vid inte mindre än 19 tillfällen 1729-1740 utbetalades skottpengar för 34 björnar, 31 vargar och 103 rävar.⁸¹⁷ Reservation kan även under denna tid ses för ersättningarna, som när domstolen 1739 väntade med utbetalningen tills ”tillräckliga medel inflyter”.⁸¹⁸ Rovdjurspälarna representerade ekonomiska värden då de kunde vidaresäljas, och flera mål avhandlade sådana tvister mellan jägare.

Om rovdjursjakten blev viktigare för jägarna i Fryksdal så avklingade älgjakten. Det var heller inte enbart kronans företrädare som stämde älgjägare inför tinget. Även ägare till enskilda men också samfällda skogar kunde rikta anspråk.⁸¹⁹ Ibland tog det sig våldsamma former, som när elva personer gjorde hemgång hos Per finne och lade beslag på hans ägodelar. De elva menade att Per med sina inhyseskarlar fällt nio älgar på deras mark. Rätten beslöt dock att de elva vardera fick böta tre marker och återlämna vad de tagit. Per finne bötfölldes å sin sida för att ha inhyst ”lösfinnar” men också för jakt på annans mark.⁸²⁰

I häradet gällde bestämmelser om kronans rättigheter i form av skinn och hudar då dessa skulle utbjudas till eller lämnas till kronan som skatteuppörd. Att så var fallet kan ses 1683, när det framgår att jägarna via en mellanhand sålt hudar till befallningsmannen. År 1621 fick Måns och Jöns böta 40 marker för att de brutit mot detta förbud.⁸²¹ Omfattningen av älgjakt och skinnhandel i häradet framgår av ett mål 1648 där Torkel misstänktes ha handlat med oförtullade älghudar. Det rörde sig om två hela hästlass.⁸²²

Flera jaktbrott under denna tid avhandlade försäljning av älghudar.⁸²³ Att hudar kunde visas upp eller anföras som bevis, förefaller också ha varit domstolens viktigaste stöd när någon fälldes för olaga jakt; däremot hade domstolen lika svårt här som annorstädes att fälla de misstänkta tjuvskyttarna. De stämde nekade, infann sig inte, målen sköts upp eller jägmästarens bevisning ansågs inte som

---

816 Ib. 1675 27-29 apr nr 22.

817 Almqvist 1998. Antalet fällda björnar i ett härad kan jämföras med att Naturvårdsverket 2010/11 gav tillstånd för jakt på två björnar och 6 vargar i *hela* Värmlands län.

818 Ib. 1739, vårtinget nr 140.

819 Almqvist 1987: 1641 3 maj nr 3. Olof och Bengt bötfölldes för jakt på Jöns enskilda skog.

820 Ib. 1641 3 maj nr 12.

821 Ib. 1621 13 sep nr 1.

822 Ib. 1648 18 aug nr 17.

823 Ib. 1623 27 feb, 13 sep nr 3; 1634 16 okt nr 26, 33; 1638 12 feb nr 8.

tillräcklig.⁸²⁴ Men domstolarna och de kärande visar ibland på en ihärdighet när de inte släppte greppet om en tilltalad utan återkom i ärendet. Minst en trilskande person dömdes i sin frånvaro och då till det höga bötesbeloppet 200 daler.⁸²⁵

Antalet jaktbrottsmål ökade kraftigt under 1690-talet då drygt 30 mål avseende älgjakt behandlades. De sista målen visar på hårdare bestraffningar. Vid hösttinget 1706 dömdes tre män, varav en soldat, att böta 100 daler men att de skulle avstraffas med kroppen. Detta öde drabbade vid samma ting fyra andra älgjägare. De dömdes först till 100 daler men skulle avstraffas med gatlopp, eftersom de ansågs som fattiga.⁸²⁶ Men vad som verkar vara en eskalerande utveckling mot hårdare repression bröts plötsligt. Efter år 1706 förekom inte längre några jaktbrottsmål avseende olaga älgjakt vid häradsrätten; inte heller tas andra mål upp där älg eller älghudar varit anledningen till en stämning.

I huvudsak utdömdes böter men ett fall av kroppsstraff kan ses från 1676. Då hade Johan och Olof dömts till 50 daler för olaga älgjakt vilket skulle avstraffas med gatlopp.⁸²⁷ Häradsrätten närde inte alltid förhoppningar om att kunna driva in bötesbeloppen.

Att flertalet jägare var fattiga i ett fattigt skogshärad är ingen vågad hypotes. När det gäller de anklagades sociala status förekom visserligen ståndspersoner i periferin, som rådmannen i Kristinehamn vilken köpt en hud. Den ende mer officiella tjänstemannen som dömdes var fjärdingsmannen Lars. I sällskap med tre andra fick de 1699 tillsammans betala 100 daler.⁸²⁸ De anklagades epitet (finne, löskarl, dräng) pekar på att åtskilliga av de anklagade hörde till skogsbygdernas lägre befolkningsskikt.

Kolonisation av invandrande finnar hade tagit fart under 1500-talets sista decennier. Vid 1600-talets mitt fanns i gränstrakterna mellan Värmland, Västmanland och Dalarna ett sammanhängande område som präglades av savolaxskt språk och kultur.⁸²⁹ Invandring till själva Fryksdalen inleddes 1640 och runt 1700 fanns det uppskattningsvis 3 000-4 000 skogsfinnar i de vida skogarna.⁸³⁰ I flera fall anges svarandena som ”finne”. Symptomatiskt för inställningen från myndigheternas sida var när jägmästaren i ett mål där han anklagade flera personer för älgjakt utsade att sådant var förbjudet för ”finnar och löst parti”.⁸³¹

Domstolsmaterialet ger också besked om att det ofta jagades i sällskap vilket kan förklaras genom att älgjakt var ett tungt och tidsödande arbete med att dels förfölja djuret dels bära hem kött i väglöst land. Jakt förefaller ha varit en

---

824 Ib. 1686 27-30 sep nr 44; 1688 5-9 okt nr 76; 1689 12-16 okt nr 44, 45.

825 Ib. 1698 23-29 mar nr 93.

826 Almqvist 1993, 1706, ht, nr 47, 48.

827 Almqvist 1987, 1676 4-6 jun nr 23.

828 Ib. 1671 6-9 mar nr 22; 1698 23-29 mar nr 51; 1699 13-17 feb nr 20.

829 Jonsson 1989, s 25.

830 Anders Mattsson, *Övre Fryksdalen: Fryksände, Östmark, Vitsand, Lekvattnet, Torsby, historia, släkter, profiler*, Karlstad 1998, s 31, 116 a.a.

831 Almqvist 1987, 1686 27-30 sep nr 27.

gemensam ansträngning och den ensamme tjuvskytten förekom till skillnad mot situationen i Mark i färre mål. Men inte heller här verkar några regelrätta band av tjuvskyttnar eller grupperingar som hade annan kriminalitet på agendan ha uppstått. Gänget som attackerade Per Finne i dennes hem agerade i en tillfällig aktion mot vad de uppfattade som finnarnas olagliga jakt på deras marker. Däremot kan aversioner mot utombys jägare ses, som när dalkarlar anklagade fryksdalsfinnar för att ha jagat i Dalaskogarna. Närheten till Norge framgår också av mål där norrmän anklagade svenska jägare för att ha jagat på andra sidan gränsen.⁸³²

Sammanfattande diskussion Fryksdal 1602-1750

Fryksdal uppvisar genom sin älgjakt men också med rovdjursförekomsten en avsevärt skild bild från den som kan ses i Mark och andra landsortshärader i Götaland utanför de kungliga regelverken. Här behöll skattebönderna sin rätt till älgjakt om den skedde i laga tid. Småvilt var inte något som domstolen eller kärandesidan reagerade över. 1664 års stadga tillät även jakt på rådjur och hjort i regionen men inga sådana fall förekom. I Fryksdal handlade den matnyttiga jakten enbart om älg.

Den allt mer intensiva rovdjursföljelsen men också rovdjursförekomsten under 1700-talet var märkbar. Skottpengar och skinnvärdet var en bidragande orsak till jägarnas prestationer, trots de skador de kunde åsamkas under sådana jakter. Minst tre jägare uppgavs ha blivit svårt sargade i samband med björnjakter. Som någon form av kompensation bestämde rätten att de skulle få sin ersättning direkt av häradets enskilda medel, utan att behöva vänta på intyg.⁸³³

Att jägeristatens tjänstemän – eller andra inbyggare – slutade med att beivra olaga älgjakt efter 1706 är gåtfullt. Under 44 år borde någon eller några jägare eller markägare, likhet med vad som kan ses under 1600-talet, tvistat om fallna älgar eller hudar på drift. Ingenting sådant kan ses. Den troligaste förklaring är att älgpopulationerna minskat efter 1700-talets ingång för att helt eller närmast upphöra. Nödåren under det stora nordiska kriget med trolig livsmedelsbrist och med beväpnat krigsfolk i rörelse skulle kunna vara tänkbara orsaker.⁸³⁴ Förutom ökat jakttryck kunde även den ökande förekomsten av stora rovdjur ha reducerat älgstammarna.

Statsmaktens försök att förbjuda älgjakt 1665 förblir likaså svårförklarligt. Fyra personer hann bli dömda enligt dessa nya direktiv innan en förändrad rättspraxis kom att gälla från sommaringet 1683. Den innebar en återgång till tidigare regler med fri älgjakt på egna marker. I de förslag som gavs i KM:s proposition 1664, och som tillställts adelsståndet vid riksdagen detta år, föreslogs att kronan

---

832 Ib. 1671 6-9 mar nr 22, 1651 28 feb-1 mar nr 27.

833 Almqvist 1998, 1735, vt, nr 115; 1735, ht, nr 32.

834 Linde 2000, s 99, samt noter 170-172, om "den gamla diskussionen" om det inre tillståndet under Karl XII:s senare regering.

skulle få ensamrätt på älgar i rikets nordliga delar. Nu kom inte den tryckta förordningen att innehålla någon sådan bestämmelse. Men genom närheten i tid kan det antagas att förslaget i någon variant ändå sänts till häradsrätten i Fryksdal. Oklarheten är i paritet med det allmogen i Västernorrlands län framförde i besvär vid riksdagen 1746/47. De påstod också, så vitt kan ses utan grund, att de förmenats och fråntagits jakträtt på älg men först 1685.⁸³⁵ De enskilda händelserna visar återigen på att även om de ursprungliga lagverken var entydiga så resulterade tillkommande föreskrifter och påbud i vantolkningar och missförstånd på vägen ned till men också i lokalsamhället.

Överprövade jaktbrottsmål vid Göta hovrätt

Ett fåtal lokala domslut inom Göta hovrätts jurisdiktion, och som inte berörde jaktbrott på kungliga domäner vilka behandlas i kapitel 6, kom att överprövas. De handlade antingen om adliga personer som fick sina rättsfall prövade eller om jaktbrott där häradsrätterna valde att sända ärendet vidare. En separat undersökning av sakregistret till Svea hovrätts domar, under vars rättskipningsområde bland annat Dalarna och Uppland ingick, blev resultatlös.⁸³⁶ I det följande diskuteras överprövade mål vid Göta hovrätt under åren 1634-1780.⁸³⁷

Bilden av den förmenta likheten inför lagen som kan ses vid häradsrätterna krackelerar något när adelspersoner blev involverade i hovrättsmål. Baronetten Lena Sophia Putbus hade låtit fälla tre högdjur på en samägd mark mellan frälse- och kronojord i Östra Göinge. Överjägmästaren meddelade att han tillskrivit generalguvernören Stenbock i ärendet och hovrättens utslag blev endast att den skulle invänta svaret.⁸³⁸ Så vitt kan ses återkom inte målet. Fallet med friherrinnan Elisabeth Siöblad i Bollebygd har tidigare behandlats i kapitel 4. Trots att hon dömts till böter om 100 daler för olaga jakt menade hovrätten att ingen stor skada var skedd. Saken kunde bero och så småningom underställas KM, för att se om Siöblad skulle graveras med böter.⁸³⁹ Lagmansrätten i Kalmar län och Stranda härad hade behandlat ett mål där en jägmästare anklagat fru Frances Lejoncrona och baronen Christopher Trotzig för olaga hjortjakt på underliggande frälsehemman. De anklagade menade att de inte hade kännedom om de förordningar jägmästaren åberopade utan hänvisade till de adliga privilegierna. Lagmansrätten beslöt att de båda skulle begå ed att det verkligen var så som de uppgav men ville först få be-

---

835 *BRP* 6, s 811 och s 897-926, besvär nr 71. Se även Boëthius 1939, s 115-118. Han kommenterar förbudet som att det inte kan antagas att det blev respekterat i någon högre grad.

836 RA, EVI a2aaa, "Kuylenstiernas sakregister till Svea hovrätts domar 1615-1679", har undersökts för åren 1615-1655. Inget jaktbrottsbaserat rättsfall har tagits upp till behandling av ca 420 registrerade mål. Däremot finns tre fall där strid och fiske och vattenrätt tagits upp av hovrätten

837 Om hovrättsmaterialets luckor, se kapitel 6.

838 VLA (GHH) AII:19 1709-05-11, pag. 549.

839 VLA (GHH) AII:10 1717-03-15, pag. 1167. Ytterligare ett rättsfall från Bollebygd/Mark avser major Jernskiöld (se kapitel 4) som anklagades för både skogs- och jaktbrott på kronomark. Rättsfallet har ej återfunnits, möjligen p g att serien BII saknas vid VLA (GHH) för de aktuella åren.

slutet prövat vid hovrätten. Denna meddelade att jakten skett i rätt tid och inte på kronans enskilda parker eller jägeriplatser. Därför friades Lejoncrona och Trotzig från både edgång och vidare tilltal.⁸⁴⁰

Förutom de adliga personerna föredrogs ett par ärenden där ståndspersoner och officerare blivit inblandade. Men även en rådman jämte en tullskrivare i Borås behandlades tämligen mildt av hovrätten. De anklagades att tillsammans med tullskrivarens son och en annan person för att ha jagat på en kronoallmänning utanför staden i förbjuden tid. Det menades emellertid att fänriken Johan Törnberg var den verkliga skytten. Hovrätten beslöt först att låta målet vila till dess Törnberg återkom från sin kommendering, och därefter bedöma de övriga misstänkta delaktighet. Törnberg återkom och fälldes till böter. De övriga, som skylld på fänriken, gick fria.⁸⁴¹

Ett par andra hovrättsmål avsåg oklarheter i lagtolkningen. Från Stranda härad i Kalmar län befann sig rätten i bryderi och tillskrev hovrätten. Gossen Jan Nilsson hade med hjälp av en stake slagit ihjäl en sjuk hjort som varit inne i faderns rågsvedja. Trots att skogvaktaren tillkallats, och intygat att hjorten varit i dålig kondition, blev det rätts sak. Hovrätten fann att den inte kunde belägga gossen med något straff.⁸⁴² Ett annat utslag gavs soldaten Jöns Månsson från Mohärad i Jönköpings län. Han anklagades för att olovandes och i olaga tid skjutit fågel och hare på landshövding Magnus Durells gård Källaryd.⁸⁴³ Jaktbrotten var nu endast en del i anklagelsen eftersom Månsson även farit ut i eder och i övrigt agerat olämpligt mot landshövdingen. Då den lokala rätten inte fann någon lämplig straffsats tillskrevs hovrätten. Denna konstaterade att soldaten bedrivit olaga jakt och trotsat landshövdingen. Då den anklagade inte hade något att böta med utdömdes två gånger skarpt gatlopp.⁸⁴⁴ Månssons dom är det enda rättsfall där olaga småviltsjakt överprövats men hade sin grund i konflikten med landshövdingen.

Gatlopp blev också resultatet i ett mål från Skåne. Bonden Anders Persson, den förre soldaten Knut Matsson och dennes bror, den senare avlidne bonden Håkon Matsson, hade tillsammans lyckats slå ihjäl två högdjur. De hade delat bytet och åtminstone ett djur hade sålts till en borgarhustru i Malmö. Att ärendet överhuvudtaget anlöpte hovrätten var att den lokala rätten stått i bryderi om vilket straff den skulle utmäta. Den dömde de båda ännu levande till fem gatlopp vardera, genom 50 par spö.⁸⁴⁵ De få rättsfallen ger besked om att brott mot jaktlagarna som inte direkt berörde kungliga områden hade låg prioritet för hovrätten.

---

840 VLA (GHH) AII:11 1720-03-01.

841 VLA (GHH) BIIA:23 1713-10-23, nr 167; BIIA:24, 1714-04-16, nr 84.

842 VLA (GHH) AII:10, 1715-03-14, pag 897. Gossen varnades dock för att göra om sitt dåd.

843 Lewenhaupt 1961. Magnus Durell Nilsson var landshövding i bl a Blekinge och Kristianstads län.

844 VLA (GHH) EV AA:49 1673, nr 20, 26 november 1673.

845 VLA (GHH) B II A:19 1709-11-25, nr 186.

Sammanfattande diskussion – kapitel 5

Det divergerande källmaterialet till trots kan det hävdas att tjuvskytte var en sällsynthet vid svenska häradsrätter under 1600- och 1700-tal. Men variationerna mellan skilda häradsrätter är stora. I vissa härader förekom inget lagfört tjuvskytte, i andra utgjorde det nära tre procent av domstolens ärenden. Visserligen antyder avsaknaden av jaktbrott i Jämtland, medelpadiska Njurunda och dalsländska Vedbo att frågan i första hand var en angelägenhet för jägeristatens kärke och domstolar i rikets mer befolkade och södra delar. Men de många målen från Fryksdal och Svärdsjö pekar på att i synnerhet älgjakt hade ekonomisk fundamenta. Hudarna blev till både skatteuppbörd och handelsvara; de många rättsfallen visar att statsmakten sökte kontrollera avyttringen men också skydda älgstammarna.

I Vendel och på Orust var jaktbrotten i stort sett obefintliga. I vissa Smålandshärader var tjuvskytte åtminstone under 1600-talets första år frekvent och en angelägenhet för såväl odalmän som adelsklass. Jakt kan uppfattas som en del i denna adels livsstil. Insikten kan vinnas genom mängden djur som blev dödade liksom att ståndsbröder kunde instämmas. I enstaka fall hade tjuvskytten skett på frälsemark, vilket visar att sådana brott kunde beivras av domstolarna. Wrangels besvär från 1720 ger en uppfattning om adelns svårigheter i frågan. Att adliga personer endast i undantagsfall beivrade jaktbrott kan möjligen förklaras med att ansträngningen att instämma någon inte stod i paritet med det eventuella utfallet; i lagkommissionens förslag till 1734 års lag menades också att frälseägare skulle få en högre andel av böterna än tidigare. Uppfattningen i forskningen är också att åtskilliga överträdelser löstes direkt mellan parterna, utan domstolens överinseende. Kontrahenterna kunde göra upp i godo.⁸⁴⁶ Men saken går naturligtvis inte att se.

Sundin menar att även om hejderidare, skogvaktare och andra representanter för myndigheterna fick del av böterna, var det inte säkert att de fann det klokt att gå alltför hårt fram i en impopulär fråga.⁸⁴⁷ Men de stundom hårda straff som utmättes visar att jägeristaten knappast verkat ha tagit sådana hänsyn. Skogsbrottens antal visar att överträdelser mot naturresurser i hög grad beivrades med hårda straff som följd. Att åtskilliga mål aldrig resulterade i domslut måste tillskrivas domstolarnas funktion. De dömde ytterst sällan någon mot sitt nekande och de sökte i allmänhet värdera de framlagda bevisen från kärandesidan. Jägeristatens närvaro kan konstateras i Uppland och i Småland. Det var alltså inte avsaknad av kontrollerande myndigheter som påverkade det ringa antalet mål i Vendels sock-

---

846 Eva Österberg, "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid: tendenser och tolkningar", *Scandia* 1991:1, s 69f. Se även Heikki Yligkangas, Jens Christian V. Johansen, Kenneth Johansson och Hans Eyvind Naess, "Family, State and Patterns of Criminality", i Eva Österberg & Sölvi Bauge Sogner (eds.) *People meet the law: Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, Oslo 2000, s 61, i en referens till danska förhållanden.

847 Sundin 1992, s 382ff.

en, inte heller frånvaro av tjuvskytte, något som ses av riksrådets konstaterande. Snarare kan det misstänkas att jägeristaten saknade kompetens och tillräckliga resurser men också allmogens stöd för att kunna driva sina polisiära efterforskningar till framgång.

I hög grad bekräftas de övriga generella iakttagelserna från Marks härad. Avsaknaden av jaktbrottsmål i Mark från 1750 och i Fryksdal från 1706 pekar på att minskade djurstammar kunde vara en orsak till nedgången. Även ändrad rättspraxis vid domstolarna kunde spela in efter tillkomsten av 1734 års lag. Fågel- eller harjakt resulterade aldrig i rättegångar förutom i Uppland. Den lokala tillämpningen var en annan än det som lagverken uttryckte.

Antalet överprövade mål som inte direkt avsåg kungliga jaktområden var försvinnande få vid Göta hovrätt. Hovrätten behandlade visserligen de insända målen i vederbörlig ordning men utfallen var förhållandevis milda för högre samhällsklasser eller där det fanns andra förmildrande omständigheter: adliga personer, en rådman, en fänrik och en ung pojke friades eller fick hovsamma straff medan bönder och soldater fick löpa gatlopp. Den upplevda likställigheten som visats vid häradsrätterna återspeglades märkligt nog inte i hovrättens arbete. Det skapar en viss dissonans i förhållande till Rudolf Thunanders uppfattning om att inrättandet av hovrätten medförde en ökad rättstrygghet.⁸⁴⁸ Så var det säkerligen, vilket Thunander också belägger, men rättstryggheten förefaller samtidigt inte som helt jämlik.

Källmaterialet ger inte utrymme att bedöma de anklagades professioner eller sociala tillhörigheter i statistiska begrepp. Men enstaka högreståndspersoner figurerade liksom ett flertal småländska adelsmän. Det visar att jaktutövning var en klassöverskridande verksamhet. Men den småländska adeln ger inte uttryck för sådana tendenser som kan ses i England. Där bedrev vissa individer inom den engelska adelsklassen ett organiserat tjuvskytte för att visa upp sina företräden och markera sitt oberoende i förhållande till kungamakten.⁸⁴⁹ Smålandsadeln förefaller, så vitt kan ses, ha jagat på i stort sett likartade villkor som övriga tjuvskyttar.

Inte heller i de övriga landsortshäraderna kan några organiserade band skönjas. Visserligen krävde älgjakt i Värmland sannolikt deltagande av flera jägare men tjuvskyttarna återkom vanligen inte inför rätten. De kan heller inte förknippas med annan kriminalitet. Treenigheten i jaktens motiv tycks bestå och att lagarna överträdades eftersom de uppfattades som orättfärdiga. Tjuvskytte kan än en gång inlemmas i begreppet vardagligt motstånd av en allmoge vars fulla jaktutövning vi har svårt att beräkna. Men avsaknaden av älgjaktsbrott i Fryksdal efter år 1706 hade sin troliga grund i att omfattande jakt kommit att radera ut stammarna. Förhållandet indikerar tjuvskyttets stora omfattning.

---

848 Thunander 1993, s 285-289.

849 Manning 1993, s 16, 233 a.a.

Men lagverken var betydligt strängare för kungliga jaktområden där också närvaron av kronans jägeribetjäning var högre. Tjuvskytte på kungliga områden och i synnerhet Öland studeras i följande kapitel.

Kapitel 6.

Jaktbrott på Öland 1617-1789

Inledning

Stora frilevande klövviltstammar, en arkipelag av inhägnade jaktområden och djurhus, en utbyggd hovjägeristat samt sträng särlagstiftning präglade Öland – det landskap som kallats för ”de svenska furstarnas särskilda gamla jaktmark”.⁸⁵⁰ I föreliggande kapitel undersöks tjuvskyttets omfattning och konsekvenser för befolkningen på ön, i synnerhet för åren 1617-1650 och 1700-1780/89. Genom att kartlägga repressionens vidd och intensitet i komparation med tidigare undersökta socknar och häradar, i synnerhet det mer i detalj undersökta Marks härad, tydliggörs också jaktens betydelse för rikets yppersta elit, kungamakten. Var försvaret av regelverken i domstolar och av jägeristat i paritet med den rigorösa lagstiftningen? Kan förändringar ses över tid i enlighet med observationerna från det övriga riket?

Det fanns vissa skillnader i den tidiga rättsliga organisationen på Öland jämfört med häradar på fastlandet.⁸⁵¹ Tingen var fram till 1649 i hög grad ambulerande. Då bestämdes att ön skulle hålla två ting för Ölands numera tre södra respektive tre norra häradar, benämnda mot.⁸⁵² En översiktlig genomgång av domböcker från enskilda häradsrätter och moten visar på en något högre brottsfrekvens i norr men inte på några avgörande skillnader i domslut. Lagverken gällde för hela ön.⁸⁵³ Kärande och rannsakande jägmästare liksom övrig jägeribetjäning synes dessutom ha arbetat med ungefär samma nit i båda tingslagen, om än variationer i tid kan ses. Rättsfallen på Öland har därför behandlats som en helhet.

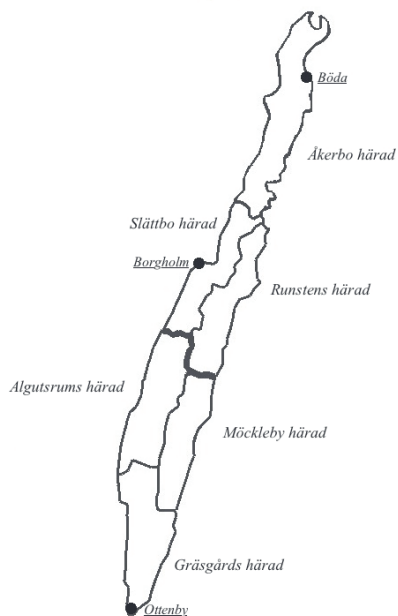
850 Samzelius 1915, s 34; Ahlqvist 1979, s 427ff., 429, not 2; Haneklou 2001; Th. Engström, *Öland: dess historia, land och folk*, Kalmar 1903, s 82f, om senare kungars jakt.

851 Ursprungligen hade Öland åtta häradar. Föra härad/socken överfördes tidigt till Algutsrum härad medan Hulterstad härad på mellersta Öland 1720 delades upp mellan de tre intilliggande häraderna.

852 Iakttagelserna har också gjorts av Landin 1963, s 14. Under 1600-talets första halva angavs 144 byar och platser på ön som tingsställen och ytterligare ett 30-tal ej angivna tingsorter. Algutsrum, Gräsgård och Möckleby häradar bildade södra mot medan Runsten, Slättbo och Åkerbo häradar utgjorde norra mot.

853 Brummer 1787, s 3. Jaktförbuden gällde för hela ön genom 1569 års patent: "...härigenom fredlysas å hela Öland..."; VLA (GHH) DXA:I, s 569ff. I en memorial från 1692 av hovjägmästare Hans Reutercrantz, kallades återigen *hela* Öland för fridkallad kronopark.

Illustration 6.1 Ölands mot och häradar

Anm. Den kraftigare linjen markerar gräns mellan södra och norra mot.

Ett mycket stort antal av de öländska rättsfallen under 1700-talet överprövades av Göta hovrätt. Att inte enbart stränga domslut vidarebehandlades indikerar att tjuvskytte på en kunglig domän måste uppfattats som allvarlig förseelse. Studien av förhållandena på Öland har därför kompletteras med rättsfall vilka haft sin upprinnelse i andra kungliga jaktområden, som Omberg i Östergötland, men också från Västergötland. Hovrättens domslut beträffande jaktbrott har undersökts åren 1635-1789, med de begränsningar som finns i det inte helt kompletta källmaterialet.⁸⁵⁴

Av arbetsekonomiska skäl, har det inte varit möjligt att undersöka samtliga domböcker från de lokala häradsrätterna. Perioden 1617-1650 är undersökta i sin helhet. En ingång för har för perioden erhållits genom Lennart Landins upppteckningar ur öländska domböcker. Samtliga av honom uppgivna fall av tjuvskytte

---

⁸⁵⁴ VLA (GHH) Arkivförteckning, Göta hovrätt huvudarkivet, A-E IVC, bil. 1, s 5. Hovrättens arkiv varit utsatt för gallringar, i synnerhet i det äldre beståndet. För den serie som huvudsakligen använts för 1600-talet, EV AA, noteras dock att luckorna närmast efter 1675 är betydande. Så saknas vid VLA 1676-1681 och resterande år fram till 1688 har luckor eller är inte kompletta. Undersökningen av (GHH) har av dessa skäl begränsats till åren 1635 till 1675 och från 1688 till 1789. Några rättsfall, vilka varit förtecknade i de relativt fåtaliga registren och översikterna som finns för vissa år och perioder, har trots angivna tidsuppgifter inte kunnat återfinnas där de borde vara. Trots uppgifter i andra register VLA (GHH) CIXCC:1a, 1757-02-14, 1757-02-26 har målet mot skogvaktare Udd ej återfunnits

utom två har återfunnits.⁸⁵⁵ Samtidigt har ytterligare ett antal fall påträffats för perioden.⁸⁵⁶ Även ett i litteraturen återgivit rättsfall från Böda år 1686 har medtagits på grund av det stränga domslutet.⁸⁵⁷ För den senare perioden, 1700 till 1780, har undersökningarna i de lokala domböckerna i allmänhet skett med ingång från saköresregistren. Dessa anger vanligen botens storlek men också om den dömda skulle avstraffas kroppsligen. Däremot syns inte de rättsfall där rättegången sköts upp eller de mål där den tilltalade frikändes. Denna senare period ger därmed på det lokala planet endast uttryck för kärandesidans lyckade insatser.

Systematiken har skett genom att undersöka vart femte år, med start 1700. I de fall domböcker saknats, som 1710 och 1740 och 1745 har efterföljande år undersökts. Enstaka år, som 1735 och 1741, har dock undersökts i sin helhet. De nämnda årtalen visar på fyra rättsfall där den tilltalade frikändes eller målet skjutits upp. Metodiken kan diskuteras. Men valet mellan att undersöka den långa perioden i regelbundna nedslag, eller ta ett antal mer sammanhängande år i skilda skeden, utföll till det förstnämndas fördel. Metoden har uppfattats som tydligare för att visa förändringar i kortare tidsperspektiv. De öländska domstolarna och den bevakande personalen fick ett antal förändrade regler under perioden och effekterna av dessa skulle kunna avläsas mer direkt genom femårsmetodiken.

Med reservationerna är mängden återfunna jaktbrottsmål tillräckliga för undersökningens syften. Materialet säkerställer möjligheterna till både analys och bedömningar av den högst annorlunda situationen på Öland visavi andra, mer ordinära, landsortshärader. En fullständig undersökning skulle troligen visa på fler rättsfall men inte förändra den övergripande bilden.

Kapitlet i övrigt är disponerat med en kortare bakgrundsteckning av Ölands ställning som kunglig jaktmark, varefter rättsfall till och med 1650 undersöks för att ge en indikation på brottsbekämpning och överträdelser till tiden för införandet av de mer allmänt inskränkande jaktlagarna i riket. Därefter behandlas jaktbrott i nedslag från 1700 till och med 1780. Denna senare period tar sitt avstamp från de nya strikta regelverk vilka initierades från 1689. Hovrättsmaterialet, med sina luckor, undersöks dock för hela tidsperioden 1635-1789. Därefter summeras situationen för Öland för båda undersökningsperioderna. Efter en granskning av mål från andra kungliga områden avslutas kapitlet med en sammanfattande diskussion. En sammanställning över de särskilda regelverk som gällde för landskapet återfinns i bilaga 3.

---

855 Lennart Landin, *Om jordförsäljning och arvtvister enligt öländska domböcker 1613-49 jämte 1638 års dombok för södra motet*, Hälsningborg 1964, s 201; Landin 1963, s 230. Målen avser Lars Axelsson och dennes son samt Per Knutsson och Jöns Larsson.

856 Landin 1963; Landin 1964; Lennart Landin 1967, *På häradssting 3: brott och straff på Öland under förra hälften av 1600-talet*, Hälsingborg 1967. Landin har inte haft ambitionen att förteckna eller redogöra för samtliga jaktbrottsmål.

857 Haneklou 2001, s 27.

Öland som kunglig jaktmark

Vissa avgränsade områden kom troligen redan under medeltid att inhägnas och betecknas som djurgårdar. Under slutet av 1500-talet men framförallt under 1600-talet blir saken tydlig genom etableringen och utvecklingen av inhägnade djurgårdar som vid Omberg, Kungsör/Köping och Djurgården med Ladugårdslandet i Stockholm. Områdena blev personellt sett mer bevakade än rikets skogar i övrigt.⁸⁵⁸ Öar fick en särställning som jaktområden, inte minst av praktiska och ekonomiska skäl. Det omgivande vattnet gjorde det svårare för viltet att rymma och predatorer samt tjuvskytтар att komma in. Kronan undgick de dryga kostnader som inhägnader medförde i form av stängselmaterial med åtföljande impopulära dagsverken.⁸⁵⁹ Intresset för Åland kan ses genom 1620 års förbud att jaga älg, vid hot om dödstraff.⁸⁶⁰ Gotland blev 1673 förklarad som kunglig jaktmark, något som resulterade i inplantering av hjortvilt. Att även adeln kopierade företeelsen kan ses från Visingsö där Per Brahe höll hjortvilt samt De la Gardies djurgård och jaktöar, Lilla och Stora Eken utanför Kållandsö.⁸⁶¹ Men ingen av öarna fick en sådan ställning som det 135 km långa Öland. Ett förhållandevis mildt klimat med omväxlande biotoper gjorde ön idealisk för klövvilt. Domböcker men också enskilda jakter och avskjutningskampanjer visar att populationerna måste ha varit betydande. Det kan antagas att kronviltet i Sverige i hög grad var koncentrerat till just Öland.⁸⁶²

Den inte alldeles esoteriska heraldiken i Ölands landskapsvapen, en hjort med ett rött halsband, avslöjar hjortviltets betydelse för ön och att hjortarna var ägda av en kungamakt.⁸⁶³

---

858 Samzelius 1915, s 18-27, 30 m fl; Nyrén 2005, s 41f. Person- och avlöningsuppgifter visar inte oväntat att huvuddelen av jägeristatens personal var sysselsatta vid djurgårdar och kronans mer specifika jaktområden. Se även Kjellberg 1991, s 44f. Den öländske jägmästaren hade 12 underställda skogvaktare vilka hade uppsikt över bärande träd, skog och djur. Det är en relativt sett tätare bevakning än vad som kan ses från andra områden.

859 Mårtensson 1952. Allmogens besvär visar på ett antal skrivelser som rör klagomål om dagsverken vid djurgårdar. Ett stort antal besvär inlämnades åren 1633- 1686 i Skaraborg och som berörde djurgårdar vid Höjentorp (Högentorp), Titorp, Götala, Jöntorp och Skara (Skaraborgs djurgård). Se även Bergstrand 1886, s 4-7. Han uppger att kostnaderna enbart för djurgården i Stockholm tryckte hela landet.

860 Brummer 1787, s 8.

861 Nordmann 1904, s 236; Holmström 2008, s 2. År 1731 blev Läckö kungligt slott.

862 John Bernström, *Herre och hund: kulturbistorisk bilderbok sammanställd på uppdrag av Nordiska museet och Svenska Kennelklubben*, Stockholm 1964, s 58f; Samzelius 1915, s 34f.

863 Ölands landskapsvapen kom tidigt förväxlat med det snarlika Ålands landskapsvapen. Först 1944 uppträckte Riksheraldikerämbetet förväxlingen, och Öland återfick sitt första vapen, en kronviltshjort mot blå botten. Ölandskronikören Engström uppmärksammade heller inte saken 1903, s 101.

Illustration 6.2 Ölands landskapsvapen.

Att ön behöll frilevande stammar av klövvilt in i tidigmodern tid kan sannolikt tillskrivas det faktum att djuren måste ha skyddats i tidigare skeden. Det går anars inte att förklara den relik av vildsvin som överlevde på ön fram till 1688.⁸⁶⁴ Medan arten utrotades på det vida större fastlandet, vilket landskapslagarna genom att inte nämna arten åskådliggör, överlevde den på Ölands kringgårdade och relativt tätt befolkade yta. Vad som kan anas är en repression och en ambition att söka undertrycka allmogens jaktutövning långt tidigare än i de lagar eftervärlden kan se.

Genom de kungliga anspråken underställdes Öland hovjägarstaten och senare djurgårdsförvaltningen. Jägeribetjäningen på Öland likställdes därmed med den personal som arbetade vid de kungliga djurgårdarna.⁸⁶⁵ Det inledande kungliga jaktintresset för ön kan förbindas till Vasa-sönerna. Den kunglige patriarken själv var däremot inte begeistrad över jaktens välsignelser. Irriterad över att hertig Magnus rände omkring på Öland skrev han ett faderligt förmanande brev.⁸⁶⁶ Erik XIV uppges också ha jagat vildsvin på ön, något som åskådliggjorts via jaktmålningar på Kalmar slott. Men efter Johan III:s tillträde ökades intresset för jakten på Öland. Dovvilt importerades från England 1569 och etablerade en frilevande stam kring Ottenby och öns södra del.⁸⁶⁷ Sedan istiden fanns en stam av kronvilt,

---

864 Sven Ekman, *Djurvärldens utbredningshistoria*, Stockholm 1922, s 421f. Se även Sune Hildebrand, *Karl XI:s almanacksanteckningar, från originalen ånyo utgivna av Sune Hildebrand*, Stockholm 1918, s 146. Den 7 september 1688 antecknade kungen att ett vildsvin hade skjutits på Öland. Samzelius 1915, s 13, uppger i samband med uppgifter om den blivande Erik XIV:s besök på ön 1558 att vildsvinen inplanterats. Ekman 1922, s 421f, förmodar dock att de vildsvin prinsens jagade ursprungligen var vilda.

865 Samzelius 1915, s 34. I kapitlet görs ingen åtskillnad, utan hovjägarstatens tjänstemän benämns såsom tillhörandes jägeristaten.

866 Larsson 2005, s 195.

867 Sven Hanson, "Hjortar och vildsvin på Öland", i Rikard Sterner och Kai Curry-Lindahl (red) ", *Natur på Öland*, Uppsala 1955, s 122; Carl von Linné, *Carl Linnæi öländska och gotländska resa, på riksens höglovliga ständers befallning förvärtad år 1741[...]*, redigerad av Carl-Otto von Sydow & illustrerad av Gunnar Brusewitz, Stockholm 1962, s 99. Linné benämnde doviltet "Damhjortar" efter dess latinska namn *dama dama*.

huvudsakligen lokaliserade till öns norra delar. Gustav II Adolf besökte ön, om än oftast i samband med krigiska förflyttningar. Karl X Gustaf, känd för den mur som bär hans namn, tillbringade tid på ön i början av 1650-talet, och jagade bland annat tillsammans med den franske ambassadören Pierre Chanut.⁸⁶⁸ Den jaktpassionerade Karl XI uppges ha gästade ön vid tre tillfällen.⁸⁶⁹ Karl XII besökte Öland 1698 och jagade också i sällskap.⁸⁷⁰ Därefter kom ingen kunglighet, inte ens den så omvitnat jaktpassionerade Fredrik I, att jaga på ön under hela den resterande undersökta tiden.⁸⁷¹

De fåtaliga jaktbesöken visar att det inte var den personliga jaktupplevelsen de svenska regenterna i första hand sökte. Likväl publicerades nya och strikta regelverk parallellt som en kostsam jägeristat vidmakthölls. Förutom dessa direkta kostnader hade skyddet av djuren även effekt på skatteuttaget, då öländska bönder hade foderplikt och utförde dagsverken vid djurhusen. Inte heller kan intresset för Öland sammankopplas med några mer påtagliga ekonomiska resultat för kungamaktens del eftersom den inte heller fick del av hela avkastningen efter fällda djur eller böter. Hovjägmästare Hans Reuterkrantz erhöll 1684 tertialen av jägeristatens sakören och 1692 rätten att behålla alla hjorthudar och djurskinn som fälldes på Öland.⁸⁷² Dessa förmåner överfördes till hans efterträdare, Otto Mörner. Motprestationen var att denne en gång om året for till Öland och inspekterade landskapets jägeriväsen.⁸⁷³ I samband med kröningar fördes visserligen hjortar till Stockholm för att anrättas vid festligheterna. Under 1700-talet förekom även organiserade avskjutningskampanjer, där vilt fördes norröver landet.⁸⁷⁴ Verksamheten förefaller intermittert och avkastningen kan knappast ha motsvarat nedlagda kostnader för jakt och transporter eller förlorade skatteintäkter. Men vilt var, som framskytmat i det tidigare, högstatusföda, något som sannolikt föringade den ekonomiska rationaliteten.

1723 återinplanterades det sannolikt 35 år tidigare utrotade vildsvinet. Djuren förökade sig explosionsartat och orsakade snart stora skador på åker och äng.⁸⁷⁵ 1731 riktade öländska bönder besvär över de återuppståndna svinen men också över kronviltets framfart i odlingarna. I framställningen sades att ”mången fattig bonde” årligen inte bara förlorade ansenliga mängder hö utan även sex till åtta tunnor spannmål.⁸⁷⁶ Fler besvär följde men möttes av hårdare restriktioner. 1737 förklarades även vildsvin som högdjur. Sådant tjuvskytte kom att bestraffas med 20 par spö – vid förmildrande omständigheter 16 dagars fängelse på vatten och

---

868 Haneklou 2001, s 118; Ahlqvist 1979, s 174f, 191f.

869 Nordin 1808, s 146f; Ahlqvist 1979, s 236; Haneklou 2001, s 119, uppges att kungen även var på ön 1673.

870 Ahlqvist 1979, s 237.

871 Ib. s 430, 237.

872 Samzelius 1915, s 21.

873 Ib. s 24. Mörner höll tjänsten till och med 1716.

874 VLA (GH) EVII AABA:1104 1741-11-14, nm, nr 50.

875 Åhstrand 1979, s 38.

876 *BRP* 2, s 235, besvär nr 68.

bröd.⁸⁷⁷ Det dröjde till 1752 innan riksdagen beviljade böndernas begäran att utrota djuren. Även när flera djurgårdar i det övriga riket började monteras ned från 1720-talet, för att minska allmogens bördor, fortsatte repressionen på Öland, av domböckerna att döma med oförminskad kraft. Situationen skilde sig märkbart mot situationen i andra landskap.

Landshövdingen i Visby försökte 1735 uppmärksamma de styrande i huvudstaden om sina undersåtars problem med Gotlands frilevande hjortbestånd.⁸⁷⁸ Någon sådan förståelse kan inte ses från Ölands myndigheter eller från centralmaktens sida. När bönderna klagade stiftades nya diskriminerande lagar; något som understryker Ölands särskilda ställning i riket som kunglig jaktmark.

Befolkningen på ön var bosatta i en arkipelag av byar, omgivna av betande klövvilt och senare också av härjande vildsvin vilka de var förbjudna att på något sätt skada. Byarna tvingades organiserade sig genom att avlöna särskilda ängsvakter vilka försökte hålla jordbruksmarken fri från villebrådets härjningar.⁸⁷⁹ En besynnerlig företeelse i sammanhanget utgjordes av den i rättsböckerna ofta nämnda ”vildbanan”. Uttrycket var överhetens benämning på de stråk där klövviltet drog fram, i en djurgång.⁸⁸⁰ Ölänningarnas situation och utsatthet kan därmed beskrivas som jämförbara med den i tyska stater. Som ingen annan allmoge i Sverige var den öländska utsatt för inskränkande jaktlagar och överhetens kontroll.

Jaktbrottsmål på Öland 1617-1650

63 mål rörande jaktbrott och tjuvskytte från Öland har undersökts för perioden 1617-1650 och visar på en betydligt mer frekvent förekomst av tjuvskyttnar än vid andra häradsrätter.⁸⁸¹ Men de första rättsfallen från 1610-talet ger inte belägg för att ölänningarna skulle ha varit utsatt för någon hårdare domstolsprövning än vad exempelvis inbyggarna i Mark var under samma tid, kanske snarare tvärtom. Tre åtalade menade 1617 att de hittat ett dött och ruttet djur. De friades efter att ha begått egen ed på sin oskuld.⁸⁸² Två år senare frikändes Truls Persson för olaga jakt trots flera besvärande vittnesmål.⁸⁸³ I ett mål nedsattes böterna av sittande rätt i strid mot lagens bokstav.⁸⁸⁴

877 Kjellberg 1991, s 30.

878 RA, ÅK 735, vol 5, brev från landshövding J.D. Grönhagen 1735-06-04.

879 Haneklou 2001, s 314. Haneklou redogör för 19 djurparker eller motsvarande skyddade jaktområden på norra mot; 8 av områdets 15 socknar härbärgerade sådana. På södra mot förtecknades 21 jaktparker i 9 av den sydliga halvans 19 socknar.

880 Ib. s 98.

881 Domstolsmaterialet är inte komplett. Bland annat saknas domböcker för åren 1618, 1638, 1642 samt för vårtingen 1639. Även åren 1625, 1627, 1629 är långt från kompletta. Frekvensen (1,88) är något lägre än i Östra härad men där är tidsperioden ytterst begränsad. Några allmänt hållna jaktbrottsmål har sorterats bort då de inte anger specifika anklagade.

882 VLA (GH) EVII AAAE:1 1617-03-17, nm, pag. 68.

883 VLA (GH) EVII AAAE:2 1619-10-11, nm, pag. 101.

884 VLA (GH) EVII AAAE:2 1620-05-11.

Rättsfallen var få från denna första period men pekar på att 1616 års patent och föregående sekels stränga särbestämmelser inte återspeglade sig i häradsrätternas domslut. Men under 1620-talet inleddes en eskalerande skärpning av domstolarnas bedömningar och en allt strängare attityd från den kårande jägeristatens sida. Rättens största bekymmer med att producera fällande domar var här som i övriga härader bristen på bevis och erkännanden. Den tidigare nämnde Truls stod anklagad av slottsfogden vid Borgholm; ett vittne hade hört Truls dräng vidgå saken, ett annat hade hört en piga berätta att hon burit hem djurkött utifrån markerna. Det var emellertid andrahandsuppgifter och gällde inte som fullt bevis. När Truls nekade kunde han heller inte dömas.⁸⁸⁵

Oviljan mot att döma någon mot sitt nekande kan ses även här under hela perioden och är diskuterat i det tidigare. Nu vet vi inte hur rättsfallet slutligen avlöpte med de fyra personer som stod anklagade i juni 1627 för att ha skjutit hjort, men själva erkännandet blev högst avgörande för domslutet. Bengt, Petter, Mickel Nilsson och Jon [Joen, Jöns] Persson hade gått till skogen för att jaga och skjutit minst ett hjortvilt. Bengt erkände och vittnade om vad som ägt rum varpå alla utom Petter erkände gärningarna. Straffet blev hårt, de tre dömdes att med hustrur och barn sändas till Ingermanland. Rätten kunde enbart fälla dem som erkänt medan Petter, tillsammans med kronvittnet Bengt, skulle sändas till Kalmar för vidare rannsaking.⁸⁸⁶

Men erkännandet hade samtidigt sina gränser. Båtsmannen Per Kämpe hade inför ett vittne berättat att han skjutit dels en liten och dels en stor hjort. Han nekade men rätten kunde ändå inte fria honom. Då han inget ägde skulle han straffas arbitralt till dess han bevisade vem som var rätta gärningsmannen.⁸⁸⁷ Kämpes fattigdom antyder underliggande hänsyn till vem som stod inför tinget. Den medellose beviljades inte alltid tolvmannaed, i kontrast till majoren Elias Korre ett drygt decennium senare. Denne nekade att ha skjutit hjort och kunde befria sig med en tolvmannaed.⁸⁸⁸

Avläggande av ed kunde få följder för den anklagade. En ung dräng och en piga vittnade mot sin husbonde, ryttaren Johan Andersson. Men när en ärlig danne i sitt vittnesmål pekade ut Andersson och dessutom svor ed på att det sagda var sant så förmenades ryttaren i sin tur möjligheten att själv fria sig med egen ed.⁸⁸⁹ Två divergerande och edsvurna vittnesmål hade blivit en omöjlig konflikt och diskvalificerade efterföljande edgångar.

Det var lika svårt på Öland som i övriga landet att beslå en misstänkt i ”färsk gärning”, medan brottet fortfarande pågick. De flesta rättsfall på Öland under båda de undersökta perioderna hade därför sin upprinnelse i husundersökningar

---

885 VLA (GH) EVII AAAE:2 1619-10-11, nm, pag. 101.

886 VLA (GH) EVII AAAE:3 1627-06-04, pag. 272f.

887 VLA (GH) EVII AAAE:5 1640-05-23, Gräsgård, pag. 27f.

888 VLA (GH) EVII AAAE:5 1640-11-04, Algutsrum, pag. 65.

889 VLA (GH) EVII AAAE:5 1636-05-02, sm.

där jägeristatens tjänstemän eller nämndemän gjorde fynd av kött, talg eller hud. Sådana bevis var i allmänhet svåra att förneka men regelmässigt skyllde de misstänkta ifrån sig. Ibland hävdades att köttet kom från nyslaktade tamdjur, något som rätten inte alltid kunde avgöra.⁸⁹⁰ Det viktigaste i de anklagades argumentation var att de inte själva hade jagat eller dödat djuret, utan att de agerat passivt genom fynd av döda djurkroppar. De hade enbart tagit hand om köttresterna eller huden trots att kadavren inte sällan uppgavs som ankomna eller svårt uppätta av rovdjur.⁸⁹¹ Jägeribetjäningen sökte efter kulhål i hudarna vilket skulle kunna anföras som ytterligare försvårande bevisning, men inte heller det hjälpte om den anklagade framhårdade i sin förnekelse till själva jaktbrottet.⁸⁹² Hjortviltet, rådjuret eller haren kunde alltid ha varit skjuten av någon annan.

Fynd av kulor, krut eller bössor utgjorde graverande bevis, men endast om det kunde sättas i samband med jakt, vilket det tidigare fallet med Nils Nilsson visar. Lasse Jönsson i Gillsätra hade haft sin bössa gömd i en ihålig ek uti skogen. Fyra år senare instämde han till tinget 1643 och försvarade sig med att han endast hade skjutit rävar. Den vid tinget närvarande landshövdingen lät då meddela tingsmenigheten att den som ägde bössa endast fick använda den på sina gårdar och högst ett stenkast utanför gården, och enbart i syfte att skjuta skadefåglar. Landshövdingen påpekade också att jägeristatens tjänstemän alltid hade rätt att närsomhelst inspektera sådana bössor.⁸⁹³

Landshövdingens besked kolliderade mot det som rätten, i samband med ett ting på Borgholms slott i maj 1640, hade utfäst. Där hade allmogen meddelats att om någon i sin stuga hade bössa så skulle den skyldige straffas som om han själv hade begått jaktbrott.⁸⁹⁴ Trots diskrepansen mellan rättens egna restriktioner och landshövdingens något mer liberala inställning, blev det under 1640-talet vanligare med anklagelser där den misstänkte burit eller var känd för att bära bössa. Lagrummet, eller snarare tingsmeddelandet om bössförbudet, skulle kunna ha brukats som bevis, men om den anklagade ändå nekade uteblev i allmänhet de fällande domsluten. Nils Korre var misstänkt för bärande av bössa, vilket han erkände. Men han menade att jägeristatens tjänstemännen givit honom lov att skjuta rävar, något som rätten godtog som förklaring.⁸⁹⁵

Beslutet från 1572 hade stadgat att alla hundar på Öland skulle stympas på ett ben.⁸⁹⁶ År 1626 förbjöds alla lösa hundar genom tingsmeddelanden och med förtydligandet att det gällde såväl små hundar som dem med vilka man kunde driva får. Den skyldige skulle böta en ox för varje påträffad löshund.⁸⁹⁷ Förbudet mot

---

890 VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-06-21, Slättbo.

891 VLA (GHH) BIIA:38, 1734-05-14, 1734-10-19, nm, nr 146.

892 VLA (GH) EVII AAAE:5, 1644-04-9/10, eo, sm.

893 VLA (GH) EVII AAAE:5 1643-06-19, sm.

894 VLA (GH) EVII AAAE:5 1640-05-18, Borgholms slott, pag 14

895 VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-02-01, nm, Böda.

896 Åhstrand 1768, s 246ff; Kjellberg 1991, s 13.

897 VLA (GH) EVII AAAE:3 1626-09-06, pag. 262 b.

hundar kom att repeteras vid flera ting och kom att drabba Knut i Istad och dennes hustru. Under sin resa till tinget mötte landshövdingen Knuts hustru med två lösa hundar i skogen. Landshövdingen lät beslagta familjens häst och Knut fördes till tinget. Han nekade till att hundarna var familjens men då han inte kunde säga vem som var hundarnas ägare dömdes paret att böta en ox, och att själva söka skadan igen hos hundarnas ägare.⁸⁹⁸

Ytterligare ett tillvägagångssätt att ställa misstänkta inför tinget var via an-givelser. I Mark och övriga härader verkar företeelsen marginell. Bilden är mer tvetydig på Öland. Kärandesidan instämde hösten 1644 vittnet Simon som upp-givit till jägmästaren att Gunnar Larsson plögade gå med bössa i skogen. Väl inför tinget förnekade Simon plötsligt att han sagt något sådant varvid jägmästaren fick begära uppskov för att söka vidare i saken.⁸⁹⁹ Den lojalitet som kan ses mellan misstänkta i andra landsändar fanns alltså även här. Men på Öland kan också en annan inställning skönjas och där lokalsamhällets inbyggare inte alltid höll var-andra bakom ryggen. Det är dock sällan så uttalat som i fallet med ryttaren Olof Hansson vilken anklagades för att ha skjutit en hjort. I sin inlaga till rätten lovade han att i fortsättningen ställa sig på myndigheternas sida och själv söka uppspåra och ange andra tjuvskyttnar. Han fick sitt straff efterskönt av landshövdingen. Hansson lyckades emellertid inte så väl i sitt detektivarbete och efter ett år fast-ställde rätten att han ändå skulle böta sex oxar.⁹⁰⁰

Den bristande sammanhållningen mellan tjuvskyttnar kan ses i några mål från Böda. Simon Persson hade erkänt inför en senare jaktbrottsdömd klockare, att han hade skjutit en råbock. Vid rättegången menade Simon att klockaren skjutit betydligt fler djur än vad han själv hade gjort.⁹⁰¹ När Joen Persson samma tings-dag konfronterades med båtsmannen Per, som angav att de båda jagat tillsam-mans, menade Joen att Per var en lögnare.⁹⁰²

Det fanns samtidigt en beredvillighet att vittna och även från det underställda tjänstefolkets sida.⁹⁰³ Visserligen förefaller det som om rätten tilldömde sådana vittnesmål en lägre trovärdighet, och de kunde inte mäta sig mot den tilltalades nekande. Men att flera ändå vittnade mot sin husbonde, utan synbar rädsla för eventuella repressalier, visar på en underliggande respekt för lag, tinget och kan-ske framförallt bibelns makt vid edens avläggande.

Tron på, eller möjligen övertron, att den som svurit med fingret på bibeln ock-så talade sanning är remarkabel i nutida ögon. Men religionen under stormaktsti-den – och dess påverkan – bör ses som ett grundläggande sätt för människorna att

---

898 VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-10-21, Slättbo.

899 VLA (GH) EVII AAAE:5 1644-10-16, nm.

900 VLA (GH) EVII AAAE:5 1640-05-22 och 1641-08-04, Hulterstad.

901 VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-02-01, nm, Böda.

902 VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-02-01, nm, Böda.

903 VLA (GH) EVII AAAE:5 1636-05-02, sm.

tolka sin samtid och strukturera sin vardag.⁹⁰⁴ Den som svor falskt riskerade sin odödliga själ. Jaktlagarnas stränga straff medförde också att domstolarna framförde åsikten att de befarade mened om en tilltalad tilläts befria sig med egen edgång för att slippa straff.⁹⁰⁵ Det var dock ingen konsekvent inställning; även hovrätten kom stundom att acceptera egna eder, inte minst för ståndspersoner.⁹⁰⁶ Det kan antagas att domstolen i sin tur antog att högre samhällsklasser hade en annan trovärdighet än lägre. Den förmenta likställigheten inför rätten hade givna gränser.

Dramatisk ökning av tjuvskyttemål under 1640-talet

För Ölands del skedde en exceptionell ökning av antalet jaktbrott under 1640-talet.

Tablå 6.1 Tidsfördelning över antal jaktbrottsmål 1610-tal till 1640-tal vid Ölands båda mot

Period	Antal rättsfall
1610-1619	2
1620-1629	11
1630-1639	4
1640-1650	46

Källa: VLA (GH Öland).

Sundin menar att det ökade antalet mål under 1640-talet bör sättas i samband med att man från myndigheternas sida blivit mer ivrig att reglera och verkligen övervaka lagarnas efterlevnad.⁹⁰⁷ Landshövdingens personliga engagemang, då denne ibland personligen deltog i förhandlingarna, pekar också på att saken var sanktionerad utanför den lokala domstolens och häradsnämndens direkta inflytande. 23 av de 46 rättsfallen under 1640-talet var från tiden *efter* publiceringen av 1647 års jaktstadga. En del av den allmänna skärpningen bör sättas i samband med tillkomsten av stadgan och att den troligen tjänat som väckarklocka för hårdare bedömningar än tidigare. Men redan tidigare ökade jägeristatens insatser.

Att tjuvskytten samtidigt var eskalerande och ofta förekommande framgår av ett enskilt vittnesmål från 1644. Kaptenen Anders Rafwelssons icke namngivna hustru hade inför flera vittnen, däribland profossen Anders Orm, uttalat sig om tjuvskyttets utbredning på orten. Hon sade att om landshövdingens hade vetat så mycket som hon, så hade han förstått att de flesta i Högsrums socken jagade

904 Göran Malmstedt, *Helgdagsreduktionen: övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500-1800*, Göteborg 1994, s 163-177.

905 VLA (GH) EVII AABA:36 1711-09-26, sm; VLA (GHH) BIIA:21 1712-03-18.

906 VLA (GHH) CIXCDA:I:79 1770-11-07, nr 79 och CIXCDA:I:36 1771-04-11, nr 36.

907 Sundin 1992, s 126.

olagligt.⁹⁰⁸ De många rättsfallen, liksom jägmästarens regelbundna orationer inför tinget om påträffade döda djur ute i markerna förefaller vidimera hennes påstående.⁹⁰⁹ Att så många mål innehåller fler än ett dödat djur visar att åtskilliga jakter troligen varit organiserade och sannolikt att brotten skett vid flera tillfällen. De hade inte den tillfällighetskaraktär som så ofta kan ses från andra härader. Jakt på Öland tycks ha rymt en annan praktik – vilket kanske berodde på att djuren sprang förbi utanför husknuten. Men det gällde också att söka undvika jägeritjänstemännens vakande ögon.

Korruptionens mörkertal och jägeristatens effektivitet

Förutom svårigheterna att bevisa brott stod antalet rättsfall i relation till kärandesidans nit och rättrådighet samt benägenhet att driva fallen vidare till domstol. Den korruption som utgör den gängse bilden av övervakarna kan också skådas från Öland. Men det fanns också instämnda vilka angavs för att ha tagit initiativet att söka muta jägeribetjäningen. I ett par mål var det jägmästaren som anförde beskyllningarna.⁹¹⁰ I ett av fallen förklarade den tilltalade sitt försök att ge jägmästaren en ox med att han hade blivit misstänkt för tjuvskytte och att han inte ville ”molesteras”.⁹¹¹

Smålandsdrängen Inge Persson hade jagat djur på Öland och anklagades dessutom av ett ombud för befallningsmannen i Norra Møre för att ha mutat jägmästaren med skinn och timmer. Rätten lyssnade på uppgifterna och frågade sig om inte befallningsmannen borde vara den rätta åklagaren i målet, och inte jägmästaren.⁹¹² Rättens åtgärd visar att den var lyhörd inför misstanken att korruption verkligen förekom. Genom sitt arbete följde häradsnämnden på nära håll jägeribetjäningens nit och den kunde inte vara omedveten om att en muta var lindrigare än rannsakingar, nesan för den enskilde att ställas inför tinget och dessutom riskera hårda straff.

Det går inte att ryggradsmässigt betrakta kärandesidan och domstolen som en sammanhållande enhet, vilken i överhetens endräkt ställdes mot de tilltalade. I stället kan ett motsatsförhållande upptäckas. Den så nitiske jägmästaren Hindrick Bartram drog en mängd potentiellt misstänkta inför tinget under 1640-talet utan så klara bevis att nämnden kunde fälla de instämnda. Till sist uppmanade häradsnämnden Bartram att skaffa godtagbara bevis innan han kom till rätten, så att de svarande verkligen kunde bindas till saken. Nu, menade nämnden, var bevisningen ofta så mörk att den inte kunde avge dom.⁹¹³ Bilden av jägeristatens effektivitet är splittrad. Men oförmågan att åstadkomma fällande domar kan överflyttas på

908 VLA (GH) EVII AAAE:5 1644-10-16, nm.

909 VLA (GH) EVII AAAE:5 1635-03-11, nm; VLA (GHH) EVII AA:4 1635-1636, 1635-11-04, nr 31.

910 VLA (GH) EVII AAAE:5 1643-06-15/16, Slättbo; VLA (GH) EVII AAAE:5 1643-12-14.

911 VLA (GH) EVII AAAE:5 1642-06-12/13, nm.

912 VLA (GH) EVII AAAE:5 1644-10-16, Valbo.

913 VLA (GH) EVII AAAE:5 1643-06-10, sm.

häradsnämndens tillkortakommanden. I flera domslut begärde jägmästaren att få återkomma med bättre besked, men det skulle lika gärna kunna ha varit tingsskrivarens tolkning av situationen och att häradsnämnden inte riktigt kunde värdera bevisen. Ibland ges intrycket att vissa tilltalade genom sina berättelser skapade sådan förvirring att rätten blev rådvill. Ryttaren Olof Hansson återkom flera år efter sina första rättegångar i ännu ett jaktmål. Denna gång påstods han ha skjutit tre hjortar. Men inför rätten berättade han detaljerat om de tidigare händelserna, där han skulle agerat angivare, och saken blev så brydsam för domstolen att målet till sist sköts upp.⁹¹⁴ I ett annat fall, och trots att minst två vittnen sett Per Svensson bära bössa, beslöt domstolen att sända ärendet till ståthållaren för vidare förklaring.⁹¹⁵

Kärandesidans misslyckanden står emellertid i kontrast mot alla de rättsfall som verkligen resulterade i fällande domar. De många lyckade tillslagen och rannsakingarna kan tolkas som att jägeritjänstemännen ändå hade god uppfattning om var tjuvskyttarna huserade och var de kunde söka efter kött, talg och hudar. Fynd av djurrester ute i markerna resulterade också regelmässigt i att hemmen hos närboende, eller särdeles misstänkta personer, undersöktes.⁹¹⁶ Jägeribetjäningen hittade bevis på så skilda platser som i sänghalmen eller mellan örn-gott.⁹¹⁷ Mängden mål ger en övertygande bild att brottsbekämpningen vanligen bedrevs med stor emfas. Misslyckandena skulle visserligen kunna tas som tecken på inkompetens eller ineffektivitet, men likaväl som att förföljelsen av tjuvskyttar var så viktig att alla metoder var tillåtna. Resultatet blev att även vagt misstänkta med svaga bevislagen drogs inför tinget. Alldeles oavsett om den tilltalade fälldes eller ej hade en markering skett att den tilltalade stod under jägeristatens uppsikt. Det var endast två tjuvskyttar som säkert återkom till tingen under 1617-1650.⁹¹⁸

Bötesstraff i penningar och oxar - eller deportation?

Det dödsstraff som föranstalts för återfallsförbrytaren 1572 verkar ha fallit i glömska fram till 1647. Vid periodens inledning handlade straffen vanligen om 80 daler per dödat rådjur eller hjortvilt.⁹¹⁹ Den förste som dömdes enligt dessa direktiv var Anders Persson, 1621.⁹²⁰ Vid flera ting, som 1629 och 1634, meddelades att den som högg eller jagade i kungens skog skulle förvisas till Ingerman-

---

914 VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-10-18/19, Slättbo.

915 VLA (GH) EVII AAAE:3 1627-06-04, nm, pag. 272 b.

916 VLA (GH) EVII AAAE:5 1645-05-16, nm.

917 VLA (GH) EVII AAAE:5 1640-05-18, Borgholms slott, pag. 14; VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-10-18/19, Slättbo.

918 Lasse i By i VLA (GH) EVII AAAE:2 1622-05-31, sm; VLA (GH) EVII AAAE:3 1624-01-22, sm; ryttaren Olof Hansson i VLA (GH) EVII AAAE:5 1640-05-22; VLA (GH) EVII AAAE:5 1644-04-9/10, e o , sm.

919 Samzelius 1915, s 31-32. Samzelius menar att lagbestämmelserna på Öland genom patentet 1616-11-27, daterat Kalmar, kulminerade i stränghet, med han tycks förbise det kungliga brevet från 1572.

920 VLA (GH) EVII AAAE:2 1621-10-11, Möckleby, pag. 133.

land. Men redan 1627 hade åtminstone tre familjer ådömts deportationsstraffet.⁹²¹ Ett kungligt brev från 1596 hade infört oxar som alternativ till penningböter. 1615 fastställdes i en mer generell kunglig fullmakt att straffet för älg och hjort som jagats och dödades i kungens parker var tre par oxar, det vill säga sex stycken. Rådjur bötades med två par oxar och hare med en.⁹²² I övriga landet fick böter i oxar ganska omgående genomslag, men på Öland blev de först tillämpliga för dem som hade löshund.⁹²³ I ett rättegångsprotokoll från 1634 nämnde dock domstolen att sanktionen för jaktbrott antingen var att sändas till Ingermanland eller böta med tre oxar.⁹²⁴ Året därpå dömdes sådana böter ut för första gången.⁹²⁵ Vad som därefter följde var en likriktning i domstolarnas utmätande av straff, som regelmässigt handlade om oxar eller motsvarande penningböter. Stenhuggaren Jöns Larsson blev vid vintertinget år 1648 dömd till en bot om 50 daler, vilket ingen lokal bestämmelse angav utan var en frukt av nya bötessummor i 1647 års jaktstadga.⁹²⁶

Österberg noterar att böter var det vanligaste straffet i den skandinaviska historien. Men hon menar att det är ett mönster som varken Norbert Elias civiliseringsprocess eller Michels Foucaults makt- och kontrollperspektiv hjälper oss att tolka. I stället framför hon alternativa tolkningar och frågar sig om vi kan förstå böterna som uttryck för en vilja att inte i onödan kränka människor och spilla deras liv, en drift som blir begriplig i ett samhälle som ofta haft brist på arbetskraft. Hon menar att ett alternativ ligger i tilltron till den ekonomiska gottgörelsen i en kultur med starka materialistiska drag. Men hon frågar sig också om vi har att göra med en evig strävan hos människor att i det längsta föredra de icke-extrema lösningarna på konflikter i samhället?⁹²⁷ Vid en betraktelse av tjuvskytten på Öland ligger en mer pragmatisk förklaring närmre till hands. Hauptmannen Lars Assarsson vid Borgholms slott ansåg exempelvis att ett par öländska tjuvskyttrar, vilka dömts till den höga boten 80 daler, borde dömas till fängelse eller löpa gatlopp, ”i stället för att inte helt fördärvas”.⁹²⁸ Assarsson insåg att de dömdas eventuella tillgångar inte motsvarade böterna, att höga böter dessutom skulle kunna driva de dömda från sina hemman varvid kronan i fortsättningen skulle gå miste om skatteintäkter och åsamkas arbete med att skaffa nya skattedragare. Det kan därför förutsättas att penning- eller böter i oxar upplevdes som allvarligare hot mot existensen än kroppsstraff, i synnerhet för den marginaliserade tjuvskytten. Saken återkom i senare jaktbrottsmål, där dömda valde kroppsstraff framför dryga böter.⁹²⁹

---

921 VLA (GH) EVII AAAE:3 1627-06-04, s 272f.

922 Samzelius 1915, s 31.

923 VLA (GH) EVII AAAE:3 1626-09-06, pag. 262 b.

924 VLA (GH) EVII AAAE:5 1634-04-23.

925 VLA (GH) EVII AAAE:5 1635-03-11, nm; VLA (GHH) EV II AA:4 1635-1636, 1635-11-04, nr 31.

926 VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-02-01, nm, Böda.

927 Österberg, 1995, s 169.

928 Kurt Lundgren, *Öland under Carl Gustaf och Christina: perioden 1650-1680 skildrad i hauptmannen Lars Assarssons brev från Borgholms slott*, Kalmar 1999, s 116. Se även Haneklou 2001, s 142f.

929 VLA (GH) EVII AABA:1104 1741-11-11, nm, nr 14.

Att domstolen föredrog icke-extrema lösningar på konflikter kan inte direkt ses i domsluten vilka i allmänhet följde lagens stränga bokstav. Enskilda exempel visar nämndemän som rannsakar och att de riktade klander mot tjuvskyttar utöver lagens krav.⁹³⁰ Dessa bönder i nämnden förefaller här som i andra orter haft en acceptans för lagen och en given identifikation med domstolens uppgift att bekämpa lagöverträdelser. Häradsnämnden blir ur det perspektivet en del av själva samhällsstrukturen och ytterst ett redskap för dem som stiftat lagarna. Det betyder dock inte att nämndemännen reservationslöst ställde sig på jägeristatens sida.

En handfull dödsdomar

Dödsstraff var sedan 1572 ett potentiellt straff för återfallsförbrytare. Även bestämmelser från 1608 gjorde domslutet möjligt.⁹³¹ 1647 års jaktstadga repeterade straffsatsen. Trots lagrummets möjlighet verkar straffet aldrig ha utdömts för rån vid vintertinget 1648 i Algutsrum. Då dömdes Gabriel Månsson och Anders Börjesson från livet. Bakgrunden var att jägmästaren under sina resor hade hittat döda djur i markerna. Sent en kväll inledde ett uppbåd av nämndemän, tjänstemän från jägeristaten jämte länsmannen en undersökning av Ryttagården. Under bordet i stugan fann de en säck med djurhud men också stekt kött. Händelsen resulterade i en omfattande utredning och två rättegångar. Domen blev en av de mest omfattande och genomarbetade av alla domar avseende jaktbrott på Öland under 1600-talet, och strukturerades i 14 punkter där den olaga jaktens omfattning klargjordes. I rannsakingen fastställdes att Månsson och hans halvbroder hade skjutit sex högdjur och en hare själva, eller att så skett på deras befallningar. Rätten menade att de båda därför borde dömas till döden men sköt saken till hovrätten i Jönköping för avgörande.⁹³²

Nära i tid ägde ytterligare ett allvarligt jaktbrottsmål rum vid norra mot. Jägmästaren hade under en tid misstänkt att några bönder i Böda socken ägnat sig åt organiserad tjuvjakt där de levererade kött och hudar för att säljas i Norrköping. För att få klarhet i saken fick länsmannen i Böda socken i uppdrag att resa till staden och försöka sälja en medhavd hjorthud. Borgaren Joen Mårtensson, vilken brukade handla med Böda-borna, blev intresserad. I samband med affären visade han upp andra hudar som han tidigare köpt av Knut i Mellböda. Den sistnämnde förhördes och erkände att han skjutit och sålt flera djur. Aktiviteterna hade pågått en längre tid. Landshövdingen, som engagerat sig i målet, menade att straffet kunde mildras om Knut angav andra tjuvskyttar. Knut trodde insiktsfullt nog inte att han skulle få ett rabatterat straff genom att ange andra, men för till slut till föga och nämnde Nils Andersson i Norrböda. Denne blev förhörd, och det fastställdes

---

930 VLA (GH) EVII AAAE:5 1643-06-19, sm.

931 Åhstrand 1768, s 246-248; Samzelius 1915, s 31; Brummer 1787, s 6; Kjellberg 1991, s 13, 15.

932 VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-10-14, Algutsrum; VLA (GHH) EVII AAA:28, 1648-10-26. Landin 1963, s 227ff.

att ytterligare minst tre djur skjutits. Förutom jaktbrotten anklagades Knut för att i hemlighet ha seglat till Norrköping, och både han och Andersson dömdes till döden. Rätten hemställde dock om nåd till drottningen. Hovrätten granskade domen och noterade att landshövdingen skulle få besked om domslutet.⁹³³

Ännu en dödsdom har angivits i litteraturen. Även detta rättsfall hade sin upprinnelse i Böda socken. I slutet av april 1686 hade nio kronhindar kommit in i byn Mellböda gärde, på öns nordspets. Flocken råkade i panik och sprang ut i havet. Så småningom började djuren simma tillbaka mot fast mark. Detta uppmärksammades av den vårbrukande båtsmannen Anders Botelsson. Han fick fatt på en fiskebåt och rodde ut till de simmande djuren. Med hugg och slag med årornas hjälp drev han dem åter ut på djupt vatten. Någon vecka senare observerade skogvaktaren skriande korpar och fann nio döda hindar liggandes vid stranden. Rätten fann livsstraffet tillämpligt för tilltaget men valde att vidaresända målet till hovrätten för slutligt avgörande.⁹³⁴

Huruvida dessa dödsdomar gick i fullbordan är oklart.⁹³⁵ Däremot diskuterade riksrådet i december 1649 ett utdömt dödsstraff för jaktbrott. Med stor sannolikhet gällde saken rättsfallet från Algutsrum.⁹³⁶ Riksrådsprotokollet ger heller ingen ledning hur straffet kom att effektueras.

De skarpa domsluten pekar på att mängden dödade djur synes ha varit avgörande. Ingen av de fyra första dödsdömda kan tidigare ses som dömda för tjuvskytte. Men deras jaktbrott hade pågått under längre tid och omfattade flera djur. Varje djur kunde ses som ett enskilt brott och därigenom var tjuvskytten per automatik en återfallsförbrytare. Inte bara antalet rättsfall utan även skärpningen under 1640-talet är påtaglig jämfört med tidigare. De fyra bönder som år 1635 nedlagt minst tio hjortar straffades exempelvis endast med böter i form av oxar.⁹³⁷ 1640-talet framstår som en vändpunkt i hovjägerstatens ansträngningar att komma till rätta med det florerande tjuvskyttet. 1647 års jaktstadga förefaller ha verkat som ytterligare inspiration.

Tjuvjägarna: bönder och båtsmän men även kvinnor och ståndspersoner

Inte heller på Öland angavs under 1600-talet de tilltalades sysselsättningar särskilt ofta. Av de 78 enskilda individer som var instämnda i de 64 målen var 50 epitetlösösa. Att endast var tredje säkert kan kategoriseras gör det mindre menings-

---

933 VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-07-24, eo, nm; VLA (GHH) EVII AA:33, 1651-10-01/03, nr 5. Landin 1963, s 230-233. Även Sundin 1992, s 125, har uppmärksammat dödsdomen.

934 VLA (GH) EVAAE:52, 1986-06-08, nr 2; Haneklou 2001, s 27.

935 Göta hovrätt saknar protokoll för Botelssons mål, 1686.

936 *RRP XIII*, s 317f. 1649-12-03.

937 VLA (GH) EVII AAAE:5 1635-03-11, nm; VLA (GHH) EV II AA:4 1635-11-04, nr 31.

fullt att i förstone söka kvantifiera överträdarna.⁹³⁸ I Mark kunde dock nästan 50 procent av de epitetslösa, efter efterforskningar, hänföras till skilda bondekategorier. Med all den osäkerhet som extrapoleringar innebär, och under förutsättning att samma andel epitetslösa gällde för bönder på Öland som i Mark skulle deras relativa andel uppgå till 42 procentenheter i stället för tabellens ca 10.

Tabell 6.1 Antal jaktbrottsanklagade kategorier vid Ölands norra och södra mot 1617-1650

Bönder	Drängar	Kvinnor	Jägeristat	Militärer	Båtsmän	Övriga	Epitetslösa
8	1	4	1	5	2	7	50
10%	1%	5%	1%	6%	3%	9%	64%

Källa: VLA (GH Öland).

Anm. Procenttalen är avrundade.

Jägeristat, soldater och skyttar utgjorde 17 procent i Mark men på Öland var andelen endast 10 procent, trots den stora gruppen båtsmän samt påtaglig närvaro av både militär och jägeristat.

Att flera kvinnor var inblandade och misstänkta är en annan avvikelse jämfört med situationen i Mark. Några veckor för hösttinget 1647 hade jägmästaren rest omkring för att se hur det stod till med kronans djur på Öland. Hos Anders Warg i Algutsrum fann han en mängd nedsaltat djurkött. Wargs moder hamnade också inför rätta och fick dela boten.⁹³⁹ Under jägmästarens inspektioner i september 1647 hade han gått in till Cecilia, en kvinna som satt i en liten stuga. Där hittades kött.⁹⁴⁰ Vittnesmål liksom kvinnorna själva uppgav också att de varit behjälpliga med att transportera kött från markerna, dock aldrig att de själva fällt djuren.⁹⁴¹

Men även ståndspersoner samt individer vilka hade samband med jägeristat och djurhållning på ön blev instämnda. Mest uppseendeväckande är att ”jagtmästaren” Per Uggla 1640 blev inkallad av rätten på Borgholm. I hans hus hade saltgrönt hjortkött, en bössa och kruthorn hittats. De sistnämnda fynden kanske inte var alltför belastande för en person med jaktliga arbetsuppgifter men då han inte kunde förklara det gömda köttet dömdes han att böta 80 daler eller sex oxar.⁹⁴²

938 De epitetslösa professioner på Öland är inte vidare undersökta i jordeböcker eller mantalslängder. Av de angivna anklagade på Öland 1617-1650 var åtta bönder, fem hade militära funktioner exklusive båtsmän, fyra kvinnor, två båtsmän, två klockare, två stenhuggare och övriga var jägmästare, skräddare, profoss, djäkne och dräng.

939 VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-10-14, Algutsrum.

940 VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-10-18/19, Slättbo.

941 VLA (GH) EVII AAAE:5 1643-06-10, sm.

942 VLA (GH) EVII AAAE:5 1640-05-18, Borgholms slott, pag. 14.

Profossen Måns Jacobsson hade velat glädja ett brudpar med en bröllopsgåva och därför skjutit en hjort och ett rådjur. Det blev en dyr efterräkning när han tvingades att böta nio oxar.⁹⁴³

Klockaren Per Nilssons öde pekar på tjuvjaktens omfattning på ön och att viltet utanför husknutarna kunde fresta även en kyrkan närstående man. Han dömdes att betala 160 daler för en hjort och ett rådjur samt 20 daler för en skjuten hare. Vissa viltbråd verkar ha förtärts på prästgården, men ingen anklagelse riktades mot prästen.⁹⁴⁴ Den tidigare nämnde Elias Korre var major.⁹⁴⁵ Att även högre samhällsklasser instämades visar att jaktbrott på Öland bekämpades utan större hänsyn till person men också att sådana personer kunde ta lagen i egna händer.

Sammantaget visas en situation där de lokala häradsrätterna vanligen dömde i enlighet med lagar och efter de direktiv som erhöles via överordnade myndigheter. Förutom dödsdomarna överprövades så vitt kan ses ett enda mål från Öland under denna första period vid hovrätten.⁹⁴⁶

Brott och straff 1617-1650

De anklagade, med reservation för att de alltid kunde ingått flera personer i gärningen, var under perioden i allmänhet ensamma män. Åtta mål bestod av fler anklagade och flera mål involverade ytterligare individer i anklagelseakterna.

De båda domsluten med dödlig utgång samt rättsfall från 1617, 1621, 1622, 1627 och 1635 bestod av grupper om tre eller fyra personer som slutit sig samman för att jaga.⁹⁴⁷ Det visar att tjuvskytten kunde vara organiserat och en planerad verksamhet. Att den överväldigande majoriteten var ensamma män kan dock tas som intäkt på att gärningarna oftast skedde i det fördolda och syftade till mer jordnära resultat än social samvaro och jaktlig gemenskap.

Tabell 6.2 Rättsfallens utfall vid Ölands båda mot 1617-1650

	<i>Fällda</i>	<i>Friade</i>	<i>Ej domslut</i>
Antal	37	13	30
Andel	46 %	16 %	38 %

Källa: VLA (GH Öland).

Anm. Procenttalen är avrundade. Avser antal tilltalade personer. I ”ej domslut” sköts rättegången upp och återkom inte eller så utfästes ingen specifik dom.

943 VLA (GH) EVII AAAE:5 1643-06-19, sm.

944 VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-07-24, eo, Åkerbo.

945 VLA (GH) EVII AAAE:5 1640-11-04, Algutsrum, pag. 65.

946 VLA (GH) EVII AAAE:5 1635-03-11, nm; VLA (GHH) EV II AA:4 1635-1636, 1635-11-04, nr 31.

947 VLA (GH) EVII AAAE:1 1617-03-17, nm, pag. 68; VLA (GH) EVII AAAE:2 1621-10-13, pag. 143; VLA (GH) EVII AAAE:2 1622-10-31, sm, pag. 157; VLA (GH) EVII AAAE:3 1627-06-04, pag. 272f; VLA (GH) EVII AAAE:5 1635-03-11, nm; VLA (GHH) EV II AA:4 1635-11-04, nr 31.

I Mark uppgick andelen personer vars domslut blev oklara eller försvann från dagordningen ca 35 procent, på Öland ca 38 procent. Båda talen är höga och skönjer den generella problematiken med att bevisa jaktbrott. Elva av öläningarna blev friade antingen med egen ed eller tolvmannaed. Edgångarnas resultat ger intryck av att institutionen var ett offensivt vapen mer för den anklagade än för kändeparterna.⁹⁴⁸ Trots den relativa samstämmigheten avseende antal fällande domar – 46 procent mot 48 i Mark – visar de utmätta dödsstraffen och förvisningarna till Ingermanland på mer oförsonliga attityder gentemot olaga jakt än på fastlandet. I den övriga undersökta landsorten förekom dessutom sällan rättsfall där småviltsjakt resulterade i stämningar. På Öland ses fem mål som avsåg olaga jakt på hare.⁹⁴⁹ I ett handlade det om raphöns.⁹⁵⁰

Jaktbrottsmål 1689/1700-1788/80

1689 infördes en ny och hårdare politik mot Ölands tjuvskyttar. En serie av lagar och direktiv möjliggjorde en mer effektiv bekämpning än tidigare, och där inte endast själva jaktbrottet blev vitalt för fällande domar. Innehav av kött och hudar liksom försummelse att ange fynd av döda hjortar ute i markerna jämställdes med tjuvskytte. Även innehav av vapen eller hundar blev tydligt straffbara.⁹⁵¹ Regelverken var inga nyheter men genom att alla påträffade döda högdjur skyndsamt måste anmälas fick jägeristaten via presumptionsregeln ett helt annat utgångsläge gentemot misstänkta tjuvskyttar. Även straffen skärptes om än dödsstraff inte längre kom att utmätas. Livstids straffarbete, spöstraff och fängelse på vatten och bröd blev nya alternativ. Straffarbete på Marstrands fästning hade införts specifikt för Omberg 1686, men var där begränsat till två år. När det infördes på Öland 1692 innehöll det en avsevärd skärpning: livstid.⁹⁵²

De nya lagarna korresponderar mot hur den allmänna juridiska utvecklingen har uppfattats i forskningen. 1608 års lag, med sin mosaiska talionsprincip, innebar en kraftig skärpning i sina straffrättsliga effekter men kom över tid att mildras genom hovrätternas insatser. Rättshistorikern Göran Inger ser utvecklingen som reaktioner från hovrättens högre jurister. När underrätterna märkte att hovrätterna regelbundet mildrade deras domslut började även dessa att anpassa sina utslag till de sistnämndas domslut. Men med Karl XI kom en motreaktion och straffrätten skärptes åter.⁹⁵³ De öländska jaktlagarna avspeglade denna allmänjuridiska utveckling.

948 Se Sari Nauman, "Från ära till skuld: bönder och överhet i edgården", *Scandia* 2011, band 77, häfte 1, s 76f.

949 VLA (GH) EVII AAAE:2 1620-05-11; VLA (GH) EVII AAAE:2 1622-05-31, sm; VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-10-14, Algutsrum; VLA (GHH) EVII AAA:28 1648-10-26; VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-10-15, Åkerbo; VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-10-21, Åkerbo; VLA (GH) EVII AAAE:7 1648-02-01, nm, Böda.

950 VLA (GH) EVII AAAE:7 1647-06-16/17, Gräsgård.

951 Se avhandlingens bilaga 3.

952 Brummer 1787, s 62.

953 Inger 1997, s 158-163.

Hovrätt i funktion

Endast ett fåtal jaktbrottsmål från Öland nådde under 1600-talet hovrätten. Efter sekelskiftet 1700 ökade antalet överprövade jaktbrottsmål från Öland dramatiskt; det blev i praktiken endast de mer prosaiska brotten som att ha burit olovlig bössa eller haft en hund lös vilka kvarstannade vid de lokala domstolarna. Tjuvskytte på Öland gavs därmed en mer intensiv uppmärksamhet från överdomstolens sida än tidigare. De rättsfall som tog vägen över Jönköping handlade antingen om utslag som renderade hårda straff eller där underrätten varit osäker på hur den skulle döma.⁹⁵⁴ Men ända fram till 1758 överprövades även kortare fängelsedomar. Trots frälsets rätt att ha hovrätten som första instans verkar mål med inblandade adelspersoner, med något undantag, först tagit vägen via den lokala häradsrätten eller länens lagmansrätt.⁹⁵⁵ I de flesta fall gillade hovrätten de lokala häradsrätternas utslag, om än den vanligen leuterade underrättens domslut.⁹⁵⁶

I det följande behandlas både jaktbrott vilka behandlats vid södra och norra mot parallellt samt de mål vilka överprövats vid hovrätten. Sammanlagt har 86 mål undersökts för perioden, bestående av 133 individer. 48 av målen utgjordes av överprövade mål.⁹⁵⁷ Antalet jaktbrottsmål vilka drevs vidare till hovrätten kulminerade under 1740- och 1750-talen. Därefter föll de starkt i antal, vilket visar att överrättens intresse för denna typ av rättsfall från Öland börjat avklinga.

Tabell 6.3 Antal överprövade mål vid Göta hovrätt från Öland 1700-1789 fördelat per decennier

1700-09	1710-19	1720-29	1730-39	1740-49	1750-59	1760-69	1770-79	1780-89
3	5	5	10	13	10	2	0	0

Källa: VLA (GHH).

Jaktbrottsmålen fortsatte dock att avhandlas vid de lokala domstolarna med närmast oförminskad kraft; i allmänhet handlar det nu om enklare förseelser som bärande av bössa eller innehav av hund. Mönstret från Öland skiljer sig mot vad som märks från Mark under motsvarande tid, där jaktbrottsmålen i stort sett upphörde efter 1740-talet. Från Öland kan 24 mål ses under fem undersökta år efter 1750.

954 Thunander 1993, s 26, om förutsättningar för att mål skulle överprövas.

955 Om lagmansrätt, se Inger 1997, s 230.

956 Om leutation, se Inger 1997, s 120, 160.

957 VLA (GHH) AII:48 1764-04-03 nr 36, pag. 625; AII 1767-10-23, nr 3, pag. 2107 samt VLA (GHH) AII:10 1717-11-20, pag. 321 och VLA (GHH) BIIA:44 1740-05-16; nr 37. I de sistnämnda två fallen förefaller det som om den tilltalade, Petter Skog, är samma person.

För Marks härad är tolkningen att jägeristaten i första hand prioriterade de bevismässigt enklare skogsbrotten än att ta sig an det svårare tjuvskyttet. En översiktlig bedömning bekräftar att brott mot skogslagarna var vanligt förekommande även på Öland. Det skall ses i relation till att ön var tämligen avskogad och att allmogen helt förbjöds att avverka träd. I många fall tvingades invånarna använda torkad kodynga som bränsle.⁹⁵⁸

Att skogsböter var en potentiell intäktskälla framgår också av nedslag i saköresregistren. Men den pekuniära drivkraften för de kårande kan ifrågasättas för Ölands del. Vid hösttinget 1715 på södra mot stod en handfull personer anklagade för att tagit torra grenar, ekar, tallar men även någon enbuske. De dömdes att sammanlagt utge 180 daler, men skogsvaktarna kunde förmodligen endast inkassera 10 daler och då från själve länsmannen, som lagt beslag på en torr ek. Han var den ende av de tilltalade som inte fick anteckningen ”corporaliter” efter sin noterade bot i saköreslängden.⁹⁵⁹ Inte mycket bättre gick det för skogsvaktarna vid norra mot under det ordinarie hösttinget 1715. Sammanlagt uppgick böterna för skogsbrott till 540 daler. Endast bötesbeloppen för två domar, som avsåg avverkning av en oduglig ekstubbe och en ekgren, förefaller att ha erlagts.⁹⁶⁰ Det var alltså bråkdelar av skogsböterna som jägeribetjäningen verkligen fick in till sin kassa. Vid sex ting, 1715 och 1720, utdömdes sammanlagt 1 322 daler i böter till jägeristaten. Av summan verkar, enligt de inte helt kompletta saköreslängderna, endast 72 daler ha betalats.⁹⁶¹ Även i Mark omvandlades skogsböter till kroppsstraff, men inte i den utsträckning som kan uppfattas från Öland.

Det kan därför misstänkas att jägeritjänstemännen på Öland drevs av andra motiv än enbart pekuniära. Pliktkänsla, lojalitet med överheten men också med kåren i övrigt liksom genom det upplevda förmerskapet, att de i egenskap av kronans tjänstemän hade en överordnad ställning visavi den övriga allmogen, kan vara några spekulativa förklaringar. Jägeristaten hade också en påtaglig militär struktur och sådan disciplinkultur kunde också ha inverkat på personalens nitkänsla. Liksom i tidigare skeden kunde jägeristatens tjänstemän även under 1700-talet ha tagit emot mutor. Det blir därmed de som inte ville eller kunde muta någon som vi ser framför skranket. Vissa tecken på förhållandet kan ses. I september 1715 anklagades jägmästaren Hindrick Stridbeck av andra jägeristatstjänstemän på Öland. Han uppgavs ha tagit emot pengar och en häst från fadern till en tilltalad för att denne skulle undgå rättssak. De grava anklagelserna förefaller inte ha resulterat i någon rättslig påföljd för jägmästaren

---

958 Engström 1903, s 113f.

959 VLA (GH) EVII AABA:474 saköreslängd, sm ht1715.

960 VLA (GH) EVII AABA:474 saköreslängd nm, ht 1715.

961 VLA (GH) EVII AABA:474 och VLA (GH) EVII AABA:582, saköreslängder.

eller påverkat hans framtida karriär. Mer omedelbart ersattes han ändå av en ny jägmästare.⁹⁶²

Ingen viltbrist på Öland

För andra landsortshärader har en allt större brist på vilt anförts som en anledning till att tjuvskytтар blev sällsyntare vid tingen under 1700-talets gång, och i synnerhet från dess sista halva. Utvecklingen på Öland beskriver en senare utveckling; först under 1800-talets första decennier uppges viltbristen som påtaglig. 1822 påtalar en källa att inga hjortar skjutits på Öland under tio år, förutom de som fanns vid Ottenby.⁹⁶³ Ölands ställning som svenska furstars särskilda jaktmark hade emellertid upphört redan 1801, när den kungliga djurgårdsinrättningen på ön avvecklades.⁹⁶⁴ Utarmningen av viltbeståndet kan därmed sättas i samband med att den stränga bevakningen genom ändrad organisationsform blev mindre intensiv. Under 1700-talet fanns det däremot djurpopulationer kvar, något som framgår av allmogens besvär, uppgifter om vildsvinens framfart men också genom rättsfallen.

Från böter till kroppsstraff

Förutom fängelsestraffen började domstolarna under 1700-talet att ersätta de tidigare bötesstraffen med spöstraff. Här kan också en tydlig skillnad ses mellan situationen på Öland och fastlandet. I Mark utdömdes spöstraff första gången 1727. På Öland drabbades Sven Fridodig 1699 av spöstraff eftersom rätten utgick från att han inte kunde betala sin bot om 40 daler.⁹⁶⁵ Fysiska straff markerade samtidigt en klasskillnad; ingen för tjuvskytte dömd frälse- eller högreståndsperson kom någonsin i undersökningarna att utsättas för den offentliga pinan. För de lägre klasserna förefaller det som om den vanära ett kroppsstraff inför offentligheten framför tinghusets dörr medförde snarare var eftersträvansvärd i jämförelse med dryga böter. Observationen skönjer en underliggande rationalitet och i linje med det hauptmannen Assarsson tidigare påpekat. Prestige var en dyrbar sak som inte de flesta tilltalade hade råd med.

Simon Forsman dömdes 1741 för olaga jakt på en hjort. Rätten resonerade i andra termer än de gängse och menade att han borde plikta djurets dubbla värde vilket beräknades till 14 daler. Han gavs alternativet åtta dagars fängelse på vatten och bröd eller fem par spö, tre slag vartdera paret. Forsman bad om att få utstå kroppsstraff, något som rätten beviljade honom.⁹⁶⁶

---

962 VLA (GH) EVII AABA:474 1715-09-22/24, nm, nr 24; se även Samzelius 1915, s 100-101. Stridbeck kom att fortsätta som jägmästare i många år och utsågs till hejderidare i norra Kalmar län.

963 Ahlqvist 1979, s 430.

964 Thorsten Jansson (red) & Bo Tynderfeldt, *Öland*, Falköping 1994, s 44f.

965 VLA (GH) EVII AAAE:58. Fridodigs fall är utanför den systematiska undersökningen (1699).

966 VLA (GH) EVII AABA:1104, 1741-11-14, nm, nr 14.

Livstids straffarbete

En vital faktor för att fastställa straffvärdet var om de tilltalade haft kännedom om Ölands strikta jaktlagar eller inte. Sven Jonsson var nyinflyttad på Öland och skulle rätteligen ha dömts till livstids straffarbete när han befanns skyldig av häradsrätten vid norra mot. Men rätten pekade på att han var ny på orten och därmed inte bekant med de stränga jaktlagarna på ön, varför den nedsatte straffet till ett års straffarbete.⁹⁶⁷ De båda bönderna Jon Persson och Jan Månsson från Norra Möre, vilka tagit sig över Kalmarsund för att jaga, blev också föremål för frågor om huruvida de känt till lagarna på ön. Efter en lyckad jakttag hade de fått hjälp av bonden Per Jansson att sjövägen hemföra både hud och kött efter ett kronvilt. De blev emellertid fasttagna och de båda tjuvjägarna dömdes till livstids straffarbete. Jansson fick åtta dagar på vatten och bröd för sin medverkan. I december 1741 resonerade hovrätten om hur de tre skulle dömas och fann att de båda smålänningarna inte haft tillräcklig kunskap om lagarna. Det ansågs som förmildrande. Men bonden Jansson, såsom boendes på Öland, borde däremot ha varit bekant med KM:s nådiga brev och förordningar. De tre dömdes därför till samma straff: 14 dagars fängelse på vatten och bröd.⁹⁶⁸

På motsatt sätt kunde kännedom om straffen vara försvårande. Två så småningom livstidsdömda båtsmän togs på bar gärning. I samband med avslöjandet hade de klargjort att de varit medvetna om att straffet för olaglig hjortjakt var just livstids straffarbete vid Marstrand. Hovrätten anförde detta som en försvårande omständighet; trots sina kunskaper om förbud och straff hade de ändå jagat.⁹⁶⁹

Livstids straffarbete vid Marstrands fästning var en exceptionell dom jämfört med böter, fängelse eller spö. Ur Linnés vittnesmål från ett besök på Marstrand framstår det som ett inhumant straff vid Västerhavets vindpinade klippor.⁹⁷⁰ Frågan kan dock ställas hur effektivt det effektuerades. Petter Skog hade 1717 dömts till livstids straffarbete vid Marstrands fästning och var sannolikt samma person som 1740 åter stod anklagad för tjuvskytte. Även denna gång gick ärendet till hovrätten, som tydligen inte sökte tillräckligt djupt i sina arkiv, utan noterade att Skog inte haft kunskap om de hårda straffen. Hans andra livstidsdom omvandlades därför till 14 dagars fängelse.⁹⁷¹ Två av de livstidsdömda hade en tidigare vandel som påverkade domsluten. Bonden Lars Samuelsson var anklagad för flera stölder på fastlandet.⁹⁷² Måns Nilsson ansågs av rätten som en mycket vanartig person.⁹⁷³ Den extra ordinarie skogvaktaren Erich Jonsson hade observerats av skogvaktarkollegan Måns Trulsson. Vid den följande rättegången menade

---

967 VLA (GHH) BIIA:15 1705-06-28, nm, nr 51.

968 VLA (GHH) BIIA:45 1741-12-08, nr 91.

969 VLA (GHH) BIIA:19 1709-03-31, nr 61.

970 Linné 1978, s 175.

971 VLA (GHH) BIIA:44 1740-05-16; nr 37.

972 VLA (GHH) BIIA:29 1722-03-05, sm, nr 28.

973 VLA (GHH) BIIA:39 1735-05-02/08, nr 77.

Jonsson att han funnit djuren döda i skogen och att begivit sig till Kalmar för att skyndsamt anmäla saken till lantjägmästaren. Vare sig härads- eller hovrätt trodde på hans förklaring och Jonsson dömdes till livstids straffarbete i Marstrand.⁹⁷⁴ Inte bara lägre samhällsklasser som inhyses eller personer med tidigare kriminalitet straffades hårdare än andra utan det ställdes även högre krav på kronans tjänstemän.

I de 22 fall där hovrätten valde att mildra de lokala domstolarnas livstidsdomar syns en mängd skilda sakförhållanden. Stundom hade redan underrätten i samband med sitt eget domslut vädjat om nåd eller pekat på förmildrande omständigheter såsom de tilltalades ringa ålder, deras fattigdom, att förbuden inte var kungjorda eller att de tilltalade hade plikter mot hustru och barn. Hovrätten godtog i allmänhet häradsrätternas motiveringar. Straffsänkningarna var i allmänhet påtagliga. 8, 14 eller 16 dagars fängelse, 15, 20, 24 eller 30 par spö, stundom i kombination med ett eller tre års straffarbete vid Kalmar fästning eller att sändas till krigstjänst vid något regemente blev ofta alternativen. Norra mots häradsrätt dömde den 20-årige drängen Michel Persson till livstid men vädjade om nåd. Hovrätten fann att den inte kunde döma Persson för tjuvskytte men däremot till böter, för att han olovandes gått omkring med bössa.⁹⁷⁵

Ståndspersoner och kvinnor

Även ståndspersoner och kvinnor ställdes inför rätta. Mest utmärkande var häradsfogden Johan Frisk, även titulerad kvartersmästare, som blev misstänkt för jakt i kronoparkerna. Det resulterade i att skogvaktarna började bevaka hans göranden och han blev gripen på bar gärning när han skjutit en hare. Trots att han uteblev från rättegången dömdes han att plikta 40 daler, 20 för haren och 20 för förbudet att bära vapen.⁹⁷⁶ När uppsyningsmannen vid Ottenby ladugård anklagades för att ha skjutit en hjort anfördes jäv i rättsaken, och frågan hänsköts till hovrätten.⁹⁷⁷

För det mesta hade de åtalade kvinnorna på eget bevåg burit hem upphittade djurkroppar eller så hade de blivit delaktiga i brottet genom att försöka gömma köttet. Den livstidsdömde Lars Samuelsson hade fått god hjälp av Kierstin Larsdotter att föra kött till gästgivarens hustru vilken delade partiet med hustrun till en hantlangare. De tre kvinnorna dömdes till 14 dagars fängelse. Gästgivaren och hantlangaren ansågs som okunniga om sina hustrurs verksamhet varför de frikändes.⁹⁷⁸ Den 65-årige bonden Sven Hansson, med händer förfrusna av köld, ansågs inte ha kunnat vara någon skytt. Men då han inte kunde eller ville omtala varifrån hjortkött kom som hittats i hemmet dömdes han till 14 dagars fängelse.

974 VLA (GHH) BIIA:19 1708-12-12, sm, nr 221.

975 VLA (GHH) BIIA:38 1734-05-14, 1734-10-19, nm, nr 146.

976 VLA (GH) EVII AABA:761 1730-06-17, sm.

977 VLA (GH) EVII AABA:761 1730-10-15, sm. Ärendets vidare gång är oklart.

978 VLA (GHH) BIIA:29 1722-03-05, sm, nr 28.

Hans hustru, Maria Pärsson, fick åtta dagar för medhjälp.⁹⁷⁹ De båda bondhustornarna Brita Jönsdotter och Maria Andersdotter blev tillsammans med sina makar instämnda då jägeribetjäningen upptäckt hjortkött, talg och hud i deras hem. De båda kvinnorna påstod att de hade hittat djuret dött i markerna och därefter burit hem det, något som deras män inte hade anmält till myndigheterna. Samtliga fyra dömdes till åtta dagars fängelse.⁹⁸⁰ Smeden Olof Johanssons hustru gjorde ett tapert försök att skydda sin make under en rannsaking i deras hem. Hon tog smedens bössa och försökte gömma den i skogen men upptäcktes. Johansson dömdes tillsammans med en kumpan att avtjäna 14 dagars fängelse och att därefter sändas till Kalmar fästning för att arbeta under ett års tid. Hustrun dömdes inte för sitt tilltag.⁹⁸¹ Skepparen Påvel Lundberg fick god hjälp av sin hustru att bära hem kött från skogen efter en dovhjort. Lundberg dömdes men inte hustrun.⁹⁸²

Bonden Lars Persson menade att han var ovetandes om att hans hustru tagit hem det kött som hittats i hemmet. Men för att han inte anmält saken till jägeribetjänarna dömdes han till 20 par spö medan hustrun fick 16 dagars fängelse.⁹⁸³ I ett likartat mål dömdes Catharina Svensdotter till 16 dagar medan även maken dömdes till åtta dagar.⁹⁸⁴ Samma straff fick Märta Svensdotter som på eget bevåg burit hem en död hjort. I detta mål frikändes maken.⁹⁸⁵

Straffen kunde ibland splittra en familj. Elin Ericksdotter, fästekvinna till Sven Eklund, dömdes till åtta dagars fängelse då hon inte anmält det hjortkött som hittats i huset. Eklund själv skulle avstraffas med 20 par spö och såsom icke hemmansbrukare sändas till krigstjänst vid något värvat regemente. Ericksdotter fick en lägre straffsats med motiveringen att hon dels var kvinna, dels att hon var i i Eklunds "lydno".⁹⁸⁶ Kofferdikarlen Jonas Carlgren och hans hustru Catharina Svensdotter anklagades för hjortskjutande och för att haft hjortkött i huset.⁹⁸⁷ Hovrätten påpekade att Carlgren redan 1758 dömts för olaga jakt och då straffats med 20 par spö. Han dömdes 1764 till 24 par spö. Tre år senare var de båda återigen instämnda. Nu var det Catharina som förvarat hjortkött i huset. Carlgren gick fri eftersom han förnekade kunskap om köttet men hustrun dömdes att slita 15 par ris tre slag vartdera paret och för att därefter sändas till Norrköpings spinnhus på ett år.⁹⁸⁸

Rätten verkade utgå från att kvinnor inte jagade själva; aldrig framfördes heller några sådana anklagelser eller uppvisades bevisning på att så skett. Men inte

---

979 VLA (GHH) BIIA:27 1720-11-28, sm, nr 376.

980 VLA (GHH) BIIA:47 1743-02-14, nm.

981 VLA (GHH) BIIA:47 1744-04-04/21, nr 18.

982 VLA (GHH) BIIA:54 1750-07-11, nr 38.

983 VLA (GH) EVII AABA:1509 1755-05-27, nm, nr 20.

984 VLA (GHH) AII:42 1758-10-13, pag. 1290.

985 VLA (GH) EVII AABA:1509 1755-05-27, nr 18, nm.

986 VLA (GHH) AII:42 1758-10-13, pag. 1291, nr 84.

987 En kofferdikarl tjänstgjorde på ett handelsfartyg.

988 VLA (GHH) AII:48 1764-04-03, nr 36, s 625; AII 1767-10-23, nr 3, pag. 2107.

sällan framträdde de som engagerade medhjälpare; de bar hem eller tog hand om kött och de gömde det inför den snokande jägeristatens tjänstemän. Flera rättsfall visar att kvinnor tog en högst aktiv del i brottet, där maken, åtminstone inför rätten, framstod som ovetandes. Även barn uppgavs ha burit hem kött.⁹⁸⁹

De anklagades motiv

Hunger och fattigdom synes vara det överskuggande motivet bakom de flesta jaktbrott när skälen utsades. Hantlangaren Jonas Wahlberg erkände att han skjutit två hjortdjur och uppgav att han drivits till olagligheterna på grund av just hunger och fattigdom. Med domen till hovrätten följde ett vädjobrev från en kapten vid artilleriet. Wahlberg beskrevs som en enfaldig karl som ”av fattigdom, till hustruns och många barns uppehälle, blivit bragt till denna gärning.”⁹⁹⁰ Båtsmännen Jon Fyrhake och Sven Holländare, jämte Hindrich Hansson fick 1727 sina livstidsstraff ändrade till 30 par spö. Deras motiv framgår av ett konstaterande i domslutet:

”...dessa hjortskjutare, som av fattigdom efter bönders bevitnade besvär, vara uti sitt utträngda tillstånd av hungersnöd uti denna dyra tiden, än av någon vanart detta djurskjutande förövat.”⁹⁹¹

Men mängden rannsakingar där kött påträffats i husen ger besked om att det huvudsakliga syftet var att det skulle konsumeras. I en del fall har skyttar eller de som hittat kadavren delat med sig till grannar och bekanta.

Öland hade genom tiderna regelbundet plundrats och bränts, sista gången av danskarna 1677. I januari 1710 dödade en mässlingsepidemi en stor del av alla barn, på hösten samma år halverades befolkningen sannolikt av pesten. 1741 härjade en rödsotsepidemi.⁹⁹² I stort sett hela den indelta gruppen båtsmän uppges ha sänts till Finlands försvar, 1719. Det uppges att 520 av dessa utkommenderade båtsmän återkom aldrig.⁹⁹³ Brist på arbetskraft vid tider av krig och sjukdomar kan ha resulterat i matbrist. Att upphittade djurkroppar så ofta angavs som mer eller mindre förruttnade, men ändå tillvaratogs, vittnar om saken. Men jaktbytet kunde också säljas vidare och ge en intäkt. Bonden Lars Danielsson begav sig till Karlskrona för att sälja hjortkött.⁹⁹⁴ Krögaren Carl Carlsson blev inblandad i två mål 1740 där han köpt och saltat in hjortkött.⁹⁹⁵ Volontären Per Nilsson Rosenblom hade kommit över en dovviltshud vilket blev rättssak när han så småningom sålt den till en matros.⁹⁹⁶

989 VLA (GH) EVII AABA:1509 1755-05-27, nr 21, nm.

990 VLA (GHH) BIIA:44 1740-02-26, nr 3; 1740-06-15.

991 VLA (GHH) BIIA:32 1727-03-09, nr 355.

992 Ahlqvist 1979, s 237-247.

993 Ahlqvist 1979, s 244.

994 VLA (GHH) BIIA:36 1732-12-02/30, sm, nr 20.

995 VLA (GHH) BIIA:44 1740-02-20, nr 4, 1740-02-26, nr 3.

996 VLA (GHH) BIIA:45 1741-12-12, nr 92.

Det tredje motivet som i något enstaka fall kan skönjas från Marks härad, själva jaktglädjen som eget motiv, blir på Öland heller aldrig uttalad. Det kan möjligen ses ur målet mot häradsfogden Frisk som jagade hare.⁹⁹⁷ Han var inte ute efter att fälla någon kapital hjort, utan hans tjuvskytte handlade om ett betydligt ringare byte.

Förändrad brottsbekämpning

Under undersökningens slutskede drar kärandesidan i stort sett enbart bössbärare eller ägare till lösa hundar inför rätta. Det verkar som om myndigheterna kapitulerat inför det omöjliga att stävja och beivra det mer uppenbara tjuvskytet på Öland. I stället övergick de till att lägga ned kraft på de mest lättupptäckta överträdelserna. Då straffet för lös hund eller bössbärande dessutom var begränsat till tio daler kan ett ekonomiskt incitament anas från jägeristatens sida. Flera av de dömda mäktade sannolikt med uppgiften att betala sådana lägre bötesbelopp. Men även andra attityder märks. Bonden Anders Nilsson hade år 1760 sålt fem hjorthudar på en marknad och blev anmodad av en skogvaktare att ge besked om var han fått dessa. Nilsson verkar inte ha varit upplagd att ge något besked i saken utan återstämde skogvaktaren för ohemult kärande. Vid rättegången inställde sig inte skogvaktaren varför målet blev uppskjutet.⁹⁹⁸

Det är en annan mentalitet än den som ses från seklets inledning. De anklagade sökte då vanligen undkomma svårare straff genom att förneka jaktbrott men väl att de haft kött i huset som påträffats utomhus. Men de gick aldrig till motanklagelser, de förefaller i allmänhet ha accepterat sitt öde inför en, som det kan uppfattats, övermäktig överhet.

Öland som statistik

Den senare undersökningsperioden innehåller fortfarande en mängd epitetslösa, i synnerhet vid de båda lokala domstolarna. Vid hovrätten angavs i allmänhet de tilltalades positioner. I de följande tabellerna har samtliga undersökta rättsfall sammanställts.

---

997 VLA (GH) EVII AABA:761 1730-06-17, sm.

998 VLA (GH) EVII AABA:1675 1760-03-01, sm, nr 37.

Tabell 6.4 Fördelning av professioner av för jaktbrott instämde personer från Öland vid Göta hovrätt 1688-1789 samt undersökningens nedslag vid norra och södra mot 1700-1780

Kategori	Bönder	Drängar	Mynd.pers & jäg.stat	Militia & båtsmän	Salpeter- sjudare	Kvinnor	Övriga	Epitetslösa
Antal	26	13	5	22	6	12	11	39
Andel	19%	10 %	4 %	16 %	4 %	9 %	8 %	29 %

Källa: VLA (GH Öland) och VLA (GHH).

Anm. Procenttalen är avrundande. Till myndighetspersoner har en profoss inräknats, men också en fogde samt jägeristatens tjänstemän. Bland de övriga finns bland annat en smed, en skraddare och en gästgivare, två ”gossar” samt fem personer knutna till sjöfart.

I enlighet med resultatet från Mark skulle en extrapolering av de epitetslösa öka böndernas andel kraftigt. Men redan utan diskutabla matematiska antaganden är gruppen bönder och drängar mer framträdande än tidigare. Att drängar förekom flitigare i samband med tjuvskytte under 1700-talet kan naturligtvis bero på att sysslan blivit mer förekommande. Böndernas stora andel måste också ses av att de utgjorde en stor del av befolkningen. Men andelen bönder och drängar var hög även i Mark; tjuvskytte som företeelse var väl förankrat inom åtminstone delar av bondesamhället.

Andelen kvinnor är märkbart hög. De flesta av dem hade hjälpt sina män med att gömma kött men några uppgav att de agerade på egen hand genom att bära hem döda djur. De många kvinnorna kontrasterar kraftigt mot undersökningarna från fastlandet där kvinnor endast förekom i undantagsfall. Andelen kvinnor i överprövade mål var också högre än de mål vilka kvarstannade lokalt då inga kvinnor påträffades bärande vapen. Av saken kan möjligen tydas att de lokala rätterna var mer villrådigas när det gällde att utdöma straff för kvinnor än män.

En hög andel av Ölands vuxna manliga befolkning var båtsmän. Deras ersättningar från kronan var tämligen futila.⁹⁹⁹ Att jakt kunde locka ett båtmanshushåll, dels för köttets, dels för de säljbara hudarna, är plausibelt. Att ett stort antal andra personer med militär anknytning också instämdes faller tillbaka på gruppens tillgång till eller kunskap om vapen.

Salpetersjudarna förde ett ambulerande liv under sin insamling av urinindränkt jord. De kunde under sina resor lättare upptäcka både levande och döda djur än många andra yrkesgrupper. Även fem män med utkomst från sjön ses i materialet vilket troligen mer avspeglar att sysslan förefaller som allmän på en ö omgiven av vatten.

⁹⁹⁹ Ahlqvist 1979, s 227f. Båtmansroteringen upprättade ett kompani i söder om 125 man och ett i norr om 127 man. I krigstider fördubblades antalet till 504. Den ordinarie båtsmannen erhöll från 1690 tre daler i lön jämte två tunnor råg, två lass hö och 20 kärvar halm.

Tabell 6.5 Målen slutliga utfall vid Göta hovrätt 1688-1789 samt Ölands norra och södra mot i undersökningens nedslag 1700-1780, i antal personer

Straff	Livstid	Komb.str.	Fängelse	Kroppstr.	Böter	Frikända	Oklart
Antal	8	13	33	13	23	29	15
Andel	6 %	10 %	25 %	10 %	17 %	22 %	11 %

Källa: VLA (GH Öland) och VLA (GHH).

Anm. Procenttalen är avrundade. Rättsfall som undersökts vid både de lokala rätterna och hovrätten har behandlats som ett mål. Livstid innebar livstids straffarbete vid Marstrands fästning. Kombinationsstraffet [Komb.str.] bestod vanligen av att livstidsdomen omvandlades till att delinkventen först sattes i fängelse eller fick utstå spöstraff för att därefter försändas till krigsmakten eller till tidsbegränsat arbete på Kalmar fästning. Fängelsestraffen varierade mellan 8 till 16 dagar på vatten och bröd. Kroppsstraffet bestod av 5-24 par spö vardera paret. Oklara utfall innebär att domslut saknas eller att målet sköts upp.

De oklara utfallen förekom mestadels på lokal nivå där åtskilliga mål sköts upp för att inte återkomma eller där inget klart domslut angavs. Andelen, ca 11 procent, skall jämföras med ca 38 procent för perioden 1617-1650. Förändringen är märkbar och kan sannolikt förklaras med att kärandesidan under 1700-talet kom till rätten med bättre bevisning än tidigare. Det är en iakttagelse som dessutom kan göras med utgångspunkt från domstolsprotokollens tilltagande längd.¹⁰⁰⁰ I Marks härad förefaller situationen det omvända; där ökade tveksamheten under 1700-talet. Skillnaderna skulle kunna förklaras med att jägeristaten i Mark i hög utsträckning prioriterade skogsbrott och lämnade jaktbrotten därhän. På Öland fortsatte repressionen.

De skilda straffen kan i tabellform uppfattas som tämligen måttfulla sett i relation till de rigorösa lagarna. De slutliga livstidsstraffen blev få efter hovrättens leuterlingar. Men betraktat ur den dåtida befolkningens perspektiv var straffen sannolikt tillräckligt kännbara. Penningböter eller böter i oxar kunde vara förödande för den enskildes ekonomi. Fängelse på vatten och bröd har uppfattats som minst sagt hälsofarligt, och längre straff har uppfattats i paritet med dödsstraff.¹⁰⁰¹ Spöstraffet var naturligtvis plågsamt och fyllt av vanära men kunde vara en snabbare utväg.¹⁰⁰² Sammantaget visar straffsanktionerna på Öland på en ansenligt högre repressiv nivå än vad som kan ses från mera ordinära landsortshärader.

1000 VLA (GHH) AII:42 1758-10-12, pag. 713-720, kan tjäna som exempel. Hovrätten fastställde domen över båtsmannen Sven Blanch efter en längre och ingående diskussion. Först efter omröstning kunde domstolen ena sig om ett utslag.

1001 Erik Anners, *Svensk straffrätts historia*, Stockholm 1972, s 28.

1002 Furuhausen 1996, s 63. Furuhausen menar att kroppsstraff var en större vanära än att plikta med böter.

Överprövade jaktbrott vid kungliga områden från övriga Götaland

Öland var utan jämförelse det område som hade flest överprövade domar. Ett fåtal ärenden inlöpte tid till annan från andra områden. Flera av dessa kom från Östergötland och trakterna kring det kungliga jaktberget Omberg. De synliggör att jaktbrott i kungliga domäner, i synnerhet djurgårdar, uppfattades som betydligt allvarligare tjuvskytte än det som skedde på andra jordnaturer.

Den 23 mars 1655 avgjordes fyra mål från Lysings och Dals härad, invid det kungliga jaktberget Ombergs skugga i Östergötland. Ett av målen kom att diskuteras av riksrådet.¹⁰⁰³ Anledningen var att hovrätten vidaresänt sitt domslut över Esaias i Stenbrotstugan, vilken fällt en dovhjort. I stället för galgen skulle han få böta hjortens tredubbla värde. Hovrätten gav dock reservationerna att om Esaias inte kunde betala så skulle han slås i järn och arbeta av sin skuld. Fanns det inget lämpligt arbete skulle han löpa gatlopp. Som en första förmildrande omständighet angavs att brottet inte var begånget på den inhägnade djurgården utan i en fridlyst park under Vadstena slott. Det andra var att han drivits till gärningen för sina moderlösa och hungriga barns skull.¹⁰⁰⁴ Vakten vid Ombergs djurgård, Jöns Giöstafsson, hade erkänt att han dödat en dovilthjort och en kalv men att han tubbats till detta av en kronobonde och en granne, vilka båda nekade. Hovrätten såg allvarligt på att Giöstafsson som i stället för sin uppgift att freda djuren hade tagit dem av daga. Den såg det som billigt att han miste livet eller skickades till främmande land.¹⁰⁰⁵ I en tredje dom från Lysings härad hade frälsebonden Anders Skraddare och soldaten Thore Larsson varit inne på Ombergs djurgård och skjutit en hjort, varpå de delat köttet mellan sig. Även de dömdes till döden eller att förvisas till främmande land.¹⁰⁰⁶ Det sista ärendet rörde kronobonden Nils vilken mot haft en lös hund som dödat en dovhjort. Nils försvarade sig med att det skett mot hans vilja varvid hovrätten fann det skäligen att han bötade med en ko samt lämnade hunden till jägmästaren.¹⁰⁰⁷

Först tio år senare ses nästa jaktbrottsmål vid hovrätten från Östergötland. Under en tjänsteresa genom landet hade fänriken Gabriel Utter och mästern Anders Katt tagit vägen förbi Ombergs djurgård där en av deras tjänare slog ihjäl en dovilthind. Rätten stod i bryderi hur de skulle döma dessa kronans män, och sände målet till hovrätten. Den dömde de båda att betala djurets dubbla värde.¹⁰⁰⁸ Både Sven i Bomhult och hans son Jan var beryktade tjuvskyttar och en underjägmästare hade vid ett tillslag funnit såväl torkat hjortkött som hudar efter högdjur samt tre räfflade gevär. De båda nekade och sonen menade att han skjutit djuren

---

1003 *RRP XVI*, 1655-10-11, s 292.

1004 VLA (GHH) EV AA:41 1655-03-23, nr 6.

1005 VLA (GHH) EV AA:41 1655-03-23, nr 7.

1006 VLA (GHH) EV AA:41 1655-03-23, nr 8.

1007 VLA (GHH) EV AA:41 1655-03-23, nr 9.

1008 VLA (GHH) EV AA:46 1665-11-23, nr 20.

på andra ägor än Omberg. En torpare liksom skomakaren Lasse utpekades som gärningsmän. Trots de starka misstankarna kunde Lysings häradsrätt inte döma dem mot deras nekande utan sände målet till hovrätten. Den bekräftade rättens misstankar, men skickade tillbaka ärendet till Lysing. De fyra misstänkta skulle begå tolvmannaed på att de inte hade fällt några djur i djurgården.¹⁰⁰⁹

Frälsemannen Linnardt Gyllenållon hade vid en jakt på de egna ägorna kommit in på den kungliga jaktmarken i Vadstena där han stött på en skogstjänsteman. Denne gjorde rättssak av intrånget, och häradsrätten ville döma Gyllenållon efter det 34:e kapitlet i Konungabalken och 2:a respektive 8:e stycket i 1664 års jaktstadga. Hovrätten fastställde straffet till 10 daler och att bössan skulle beslagtas.¹⁰¹⁰ Värre gick det 1692 för västgötabönderna Sigge Torbiörnsson och Torsten Torsson som tagit sig in på Ombergs djurgård och fällt två högdjur, något som åtminstone en av dem också erkände. Dals häradsrätt dömde de båda västgötabönderna till två års straffarbete vid Marstrands fästning, en dom som hovrätten bekräftade.¹⁰¹¹

Domsluten är högst divergerande under 1600-talet. Å ena sidan visas att vare sig kronans tjänstemän eller en adelsman undgick straff om de jagat på kungliga marker. Å andra sidan kunde inte de förmodade tjuvskyttarna i Bomhult fällas när de nekade. Bilden blir något annorlunda för 1700-talet. Ryttaren Hindrick Månsson, vilken erkände att han skjutit två hjortar på Omberg, fick ett helt annat straff än vad lagen stadgade för jaktberget. I stället för straffarbete på Marstrands fästning fick han utstå spöstraff.¹⁰¹² Behovet av soldater i det pågående kriget övertrumfades sannolikt lagens bokstav.

Soldaten Olov Malmsten och drängen Anders Olofsson hade vid Åse häradsrätt blivit anklagade av hejderidaren för olaga jakt på tre hjortar. Tjuvskytten skulle ha skett 1765 på kronoparken Halleberg. Olofsson ville begå ed på att han inte var inblandad men den lokala rätten pekade på flera besvärande omständigheter och vittnesmål. Trots det bestämdes att Olofsson skulle begå ed på sin oskuld vid nästa ting medan Malmsten förefaller ha gått fri.¹⁰¹³ Det sista tjuvjaktsmålet som hovrätten hade att bestyra gällde en jaktbrottshärva från Kålland i Västergötland 1769-1771. Under flera rättegångar behandlades ett utdraget mål om olaga hjortjakt på den kungliga jaktmarken Lilla Eken utanför Läckö. Bland andra figurerade en student och en bonde. Den förstnämnde friades efter egen ed men bonden blev efter erkännande skyldig till jakt på tolv högdjur. Han dömdes till 850 daler i böter. Utsikterna att han skulle kunna betala måste ha uppfattats som ringa varför bonden samtidigt dömdes till 40 par spö.¹⁰¹⁴

1009 VLA (GHH) EV AA:47 1666-12-08, nr 10.

1010 VLA (GHH) EV AA:49 1668-03-14, nr 7.

1011 VLA (GHH) BIIA:6 1696-12-16, nr 174.

1012 VLA (GHH) BIIA:24 1714-10-27, nr 208.

1013 VLA (GHH) AII:54 1768-12-03, nr 57.

1014 VLA (GH) CIXCDA:I:79 1770-11-07, nr 79 och CIXCDA:I:36 1771-04-11, nr 36.

Fallens utfall är högst olikartade men visar att jaktbrott som ägt rum på kungliga områden hade särskild prioritet. Över tid förefaller det dock som att intresset mattades från hovrättens sida, det blir allt färre mål att behandla.

Sammanfattande diskussion – Öland ca 1600-1789

Resultaten av det undersökta domstolsmaterialet från Öland kan sammanfattas i följande:

1. Rättsfall med instämnda tjuvskyttar var betydligt vanligare på Öland än i övriga områden.
2. Medan tjuvskyttet avklingade vid andra häradsrätter under 1700-talets gång fortsatte sådana överträdelser på Öland att beivras långt in under 1700-talet.
3. Domsluten visar att framförallt de lokala domstolarna tillämpade de stränga lagarna med kraft. Hovrätten verkade modererande men fastställde ändå ett stort antal livstidsdomar samt hårda kombinations-, spö- och fängelsestraff.
4. Överträdarna fanns inom alla samhällsgrupper, om än inga frälse personer kan ses från Öland. Andelen båtsmän, soldater och jägeristatjänstemän är hög bland de anklagade. Nära var tionde under 1700-talet var kvinna.

Iakttagelserna visar att den öländska befolkningen aldrig kom att acceptera lagverken utan närmast satte i system att bryta mot dem. Men så förefaller situationen på Öland också ha varit högst annorlunda än i andra regioner. Det fanns stora viltstammar men också en talrik och hårdför jägeristat vars tjänstemän regelbundet kontrollerade allmogens förehavande. Båda sakerna borgade för rättsliga prövningar. Likheterna med utländska förhållanden är påtagliga. Ändå uppstod ingen öppen revolt eller några oroligheter förorsakade av orättvisa jaktlagar. Inte heller stod den politiska vägen öppen, vilket visar av att allmogens besvär länge blev resultatlösa. Alternativet för lokalbefolkningen blev motstånd genom att överträda lagarna. Viltet gav både kött och hudar men det lindrade samtidigt något av den plåga som viltstammarna orsakade bondebefolkningen.

Trots lagar och sträng bevakning fortsatte tjuvskyttet. Lika enträget fortsatte myndigheterna att bekämpa företeelsen. Att jägeristaten fortsatte sina ansträngningar, trots att de knappast kan ha givit de lägre tjänstemännen någon större dividend, måste främst sökas i Ölands särställning som kungligt jaktområde. Hovjägeristatens ställning under kungen medförde troligen att det skapades en särskild kåranda förutom prestige att mer direkt tjäna hov och kungamakt. Jägmästarna på Öland verkar ha varit betydligt mer nitiska i sitt värv än i övriga landsortshärad.

Att svenska regenter mer sällan vistades på ön och anställde jaktpartier diskvalificerar på ett plan deras personliga jaktintresse. Ingen ekonomi kan upptäckas; de sakören vilka skulle tillfalla kungen stannande inte i majestätets kassakista utan

överläts till hovjägmästarna liksom hudar och skinn. Om motivet med skyddsåtgärderna var att skaffa viltbråd till den kungliga taffeln fanns djurparker och jaktområden på betydligt närmre håll. Att Öland under så lång tid kom att leva under stränga regelverken måste besvaras med att Öland – jämte andra kungliga jaktområden – var och förblev en symbol för att jakt i Sverige skulle mäta sig i konkurrensen med utlandets och utländska kungamakters mer glamorösa jaktuppvisningar. Den tradition som Johan III inledde skulle vårdas och utvecklas, synbart illustrerad genom Karl X Gustafs halvmilslånga mur tvärs över ön, men också med lagar som inte stod utlandet efter. Svenska eliter, i sin självhävdelse, anammade de feudala rättsuppfattningarna. Att de kom att överleva så långt fram under 1700-talet avspeglar ånyo kraften i rörelsen och vilken vikt som lades vid en segregerad jakträtt. Svenska regenter kan uppfattas som maktlösa under frihetstiden men en symbol för sin särställning behöll de: Öland som de svenska furstarnas särskilda gamla jaktmark.

I en diskussion om registrerad och verklig brottslighet pekar Österberg problematiken med att analysera brottslighet med hänsyn till mörkertalet. Hon menar att det är rimligt att endast låta *stora* överensstämmelser eller skillnader i brottsstrukturen leda till komparativa slutsatser.¹⁰¹⁵ Jaktbrottslighetens upphörande i Mark, med stöd av situationen i Fryksdal, visar på stor skillnad jämfört med tidigare epoker. Undersökningarna är visserligen begränsade och metodiskt enkla, varför de bör naturligtvis kompletteras om en absolut visshet skall nås. Men de visar otvivelaktigt att något händer under 1700-talets gång i de härader som låg utanför de kungliga jaktlagarnas domvärjo. I Mark kan det antagas att jägeristaten prioriterade bekämpning av skogsbrott framför jaktbrott. Öland visar inte denna samstämmighet i den stund skogsbrotten gav så få inbetalda böter. Den enda misstanken är jägeristaten i slutskedet av undersökningen ägnade sig åt att lagsöka bössbärare och hundförare eftersom bötesbeloppet var mer rimligt och verkligen kunde betalas.

Det ringa antalet jaktbrott i Mark, liksom i flertalet andra undersökta områden, har förklarats med att jaktbrott var svåra att upptäckta och bevisa. På Öland var beviskraven inte lägre men genom lagverkens möjlighet att instämma även den som bar vapen eller hade lösa hundar – och jägeristatens uppenbara prioritering av sådana bevismöjligheter – medförde att fler misstänkta kunde instämmas och fällas. Den största gåtan är dock varför den öländska allmogen fortsatte att tjuvjaga eller bära hem ekgrenar när straffen aldrig kan uppfattats ha stått i proportion till överträdelsernas möjliga vinster? Men genom att bryta mot lagverken markerades ett motstånd mot överheten och i synnerhet den impopulära och protopoli-siära institution som hovjägeristaten utgjorde. Genom att döda djur eller bära hem

---

1015 Eva Österberg, "Brott och straff i svenska småstäder under medeltid och vasatid: svensk kriminalitet i europeiskt perspektiv", i Ingemar Norrlids (red) *Över gränser: festskrift till Birgitta Odén*, Lund 1987, s 479. Österbergs kursivering.

djurkroppar som påträffats ute i markerna tillägnade allmogen sig produkten av det landet givit och tog tillbaka räntan av de djur som de själva kanske utfordrat som foderplikt; djur som tagit sin föda ur ansträngningarna i den egna åkern. Denna tillägnelse måste ha upplevts som ett rättfärdigt tilltag och aldrig belagt med några moraliska betänkligheter. De många kvinnorna bland de tilltalade antyder att saken närmast var en familjeangelägenhet.

Men inte bara jordbrukare ställdes inför domstolarna. En stor grupp tilltalade hade anknytning till militaria och hovjägeristat. Saken för deras del kan troligen förklaras genom att överträdarna dels inspirerats av överordnades verksamhet dels genom egen kunskap om och tillgång till vapen. Officerare och soldater pekades i andra sammanhang ofta ut som de värsta tjuvskyttarna.¹⁰¹⁶ Att de under krigstågen försörjde sig av det som landet gav innebar sannolikt att de jagade när de kom åt. Åter på hemorterna praktiserades samma beteenden. Att båtsmännen borde haft mer tid till förfogande än många andra inbyggare var ytterligare en bidragande faktor. Men lika lite som bönder och drängar kunde de få lagarna ändrade. Genom tjuvjakt gav de uttryck för en likartad form av vardagligt motstånd.

Det mer öppna och fysiska protester mot överhetens regelverk på Öland lät vänta på sig och kom att handla om skogslagarna. Vid en rättegång om stölder ur kronoskogarna på norra Öland kom det till öppna stridigheter vid Böda-upproret år 1850. Över 100 soldater fick inkallas från fastlandet för att kväsa det.¹⁰¹⁷

Allmogens långvariga underordning under strikta jaktlagar och hårdför övervakning på Öland kan slutligen illustreras genom Ölands-kronikören Abraham Ahlqvists sammanfattande ord från 1822:

”Den förmån som Kongl. Maj:t och Kronan erhöll av sin djurgård på Öland, var ringa, emot den kostnad, som hjortarnas vinterföda och jägeristaten försakade, samt det lidande den enskilde medborgaren erfor.”¹⁰¹⁸

1016 *SRAP* 5, s 691ff.

1017 Kurt Lundgren, *Bödaupproret år 1850*, eget förlag, ISBN 91-973261-9-4.

1018 Ahlqvist 1979, s 429.

Kapitel 7.

Jakträtt för kungar, adel och allmoge: manifestation, privilegium och motstånd

Svensk jakt kan i nutiden uppfattas som en uråldrig allmogeaktivitet med djup förankring inte minst i landsbygdsbefolkningens levnadsvillkor. I den polariserade vargdebatten påtalas inte sällan hotet mot glesbygdens livsstil, där jakt förefaller som en omistlig beståndsdel. Denna nutida tavla skiljer sig dock från den verklighet som lyfts fram i avhandlingen. Under lång tid var jakträtt i det svenska rikets mer befolkade del inskränkt och förbehållet samhällets övre klasser. Inte heller förefaller det som om det fanns fler djur att jaga, åtminstone inte under 1700-talet. Linné såg – sannolikt till skillnad mot de flesta nutida svenskar – inte en enda vild älg under hela sitt liv. Den svenska allmogejakten är av sent datum och hade under alla omständigheter ett långt avbrott. Avbrottet sammanföll med att lagstiftningen i Sverige tog efter kontinentalt skick och bruk genom att formellt avskaffa allmogens jakträtt. Kungamakten och frälset fick jaktmonopol i rikets mer befolkade regioner.

I detta slutkapitel sammanfattas och diskuteras avhandlingens resultat samt slutsatser i förhållande till de båda kärnfrågorna: *Varför blev det av vikt för svenska eliter att söka en exklusiv jakträtt? Hur reagerade allmogen mot de inskränkande lagarna och vilka former tog motståndet?* I det följande behandlas deras underliggande frågor som de formuleras i inledningskapitlet. Kapitlet avslutas med en diskussion om resultaten i förhållande till forskningsläget.

Vilka motiv fanns bakom de inskränkande jaktlagarna?

För kronans och kungamaktens del handlade inskränkningarna redan från medeltid i hög grad om att tillförsäkra sig jaktmöjligheter. Det kan tolkas som åstundan efter jakt kan härledas till företeelsens funktion som social markör och synlig manifestation av den egna upphöjda värdigheten. Andra prosaiska motiv var att avkastningen från egna jaktområden och djurgårdar kunde hamna på den kungliga taffeln eller hos körsnären. För att säkra möjligheter och tillförsel infördes jaktförbud med stränga straff på kungliga domäner. Östgötalagens regalrättsliga markering av rådjuret, senare överförd till annat hjortvilt, följdes över tid av Johan III:s intresse för Öland och kungliga djurgårdar. I samband med de senare kontinentala krigen fick svenska eliter ytterligare erfarenheter från avsevärt mer

utlevande jaktkulturer. Den beskrivande jaktlitteraturen pekar på åtskilliga sådana kontakter under 1500- och 1600-tal. Den danske riksmarsken anmodades att sända jägare och jakthundar till det svenska hovet och minst en hovjägmästare hämtades från tyska furstehov.¹⁰¹⁹ Sammantaget måste jakt och jakträtt uppfattas som beståndsdelar i ett nationellt självhävelseprojekt gentemot utländska statsbildningar. Även det svenska riket sökte anamma symbolen jakt som en stånds-mässig syssla för furstar.

Att adelsståndet i likhet med andra inbyggare tidigare bedrev jakt kan tas för givet. Men genom furstarnas exkluderande jaktanspråk fick saken en vidare betydelse. Adeln imiterade kungamaktens förhållningssätt genom att söka egen exklusiv jakträtt i form av privilegier. Rättighetsfrågan kan ses som ett element i privilegiestrider under 1500-talets slut vilket kröntes med framgång 1617. Uttalet vid riksdagen 1731 om att ett privilegium som delas av alla inte är något privilegium kan förstås som ett uttryck för den övergripande adelsideologin.

I diskussionen framskymtade andra motiv som omsorg om faunan. Det hade, så vitt kan uppfattas, sannolikt hög relevans då tjuvskyttets omfattning måste bedömas som gravt. Men när adelsståndet för egen del inte var benäget att införa andra restriktioner än frivilliga kan retoriken uppfattas som tämligen innehållslös. Att jaktlagarna tjänade som en omsorg om inbyggarna, i akt och mening så att dessa inte försummade sitt arbete vid harv och plog, kan ses som likartad argumentation.

Mer påvisbara nationella ekonomiska motiv avfärdas i inledningskapitlet, i synnerhet från 1600-talet och senare. Det utesluter inte att sådana bevekelsegrunder verkligen fanns i enskilda fall, och i regioner där jakträtten förblev mer oreglerad.

Vilken betydelse hade jakt och jakträtt för elitstrukturerna i Sverige under tidigmodern tid?

Den samlade forskningen är entydig i sin uppfattning om jaktens betydelse för tidiga eliter liksom dess särskiljande funktioner. Ett storståtligt utanverk var dock en nödvändig ingrediens för att framhäva själva storslagenheten: dyrbara vapen, hästar, hundar, mängder av uppvaktande personal samt ett otal djur att döda. Jakt blev till en teaterföreställning som synliggjorde makt, en rit i blod och död. Utomlands var sådana tillställningar legio men de svenska källorna tiger i allmänhet still. Den grandezza som kan ses i Sverige var i allmänhet koncentrerad till jakt i djurgårdar, eller vid spektakel under kröningsceremonier.¹⁰²⁰

Skillnaderna åskådliggör skillnader i resurser men också specifika olikheter i naturförutsättningar. I de flesta europeiska statsbildningar avklingade den ut-

---

1019 Samzelius 1915, s 11f, 51ff.

1020 Allén 1965, s 123; Johan Ekeblad, *Johan Ekeblads bref 1: från Kristinas och Cromwells hof*, Stockholm 1911, s 59.

manande rovdjursjakten under högmedeltiden, när björn och varg blev sällsynta eller utrotade.¹⁰²¹ I Sverige blev rovdjursjakt genom landets täta rovdjurspopulationer en kunglig jaktform, synbart illustrerad genom Karl XI:s jaktutövning. Den innehöll inte *par force*-jaktens uppenbara strålgång men verkade minst lika exponerande, i den stund den också framhävde majestätets personliga egenskaper och därmed särställning. På ett annat plan kan utmanande och stundom livsfarliga björn- och vargjakter uppfattas som ett avläggset och resursfattigt rikets försök till kompensation. Det gick helt enkelt inte att leva upp till den jaktkultur som uppstod i England eller i tyska stater.¹⁰²²

Att adelsmän jagade ger inte minst Ekeblads brevväxling besked om. Visserligen grät han ”nästan” när han hörde talas om hjortjakt men hans övriga brev visar att han inte föraktade vare sig orrar eller harar. Hans jakter kunde vara ensamma och strapatsrika.¹⁰²³ Så vitt kan bedömas var hans jaktutövning inte särdeles annorlunda mot den allmogens tjuvskytta bedrev. Inte heller den svenska adeln hade möjligheter att leva upp till de utländska idealen.

Riksdagsdiskussionerna avslöjar däremot en hetare åstundan från adelns sida efter jakt på de ofrälse bekostnad. Hur välriktade argument de ofrälse stånden än levererade så höll adelsståndet fast vid sin inställning. Ytterst var saken en privilegiefråga. Införandet av ensamrätt skedde under adelsmaktens höjdpunkt och det ståndaktiga försvaret när adelsståndet andades morgonluft efter enväldets fall. Den exklusiva jakträtten förefaller i hög grad ha varit en formell symbolfråga för adelsståndet: viktig till sitt utanverk men av lägre betydelse i vardagen.

Hur vidmakthölls förbuden?

Lagarna avspeglade rådande hierarkiers uppfattningar. Ytterst faller förhållandet tillbaka på förhärskande maktförhållanden. De ofrälse riksdagsstånd eller befolkningen i övrigt kunde aldrig häva jaktprivilegiet av egen kraft så länge som frågan rymde väsentliga symbolvärden för makteliten. Jakträtt blev under generationernas gång en integrerad del av privilegiesamhället; så länge dess grundvalar var gällande blev jakträtt inget som kunde egaliseras. Endast en överordnad kungamakt i kraft av sin maktambition kunde åstadkomma förändring.

Det embryo till jägeristat, som kan ses från senmedeltid, utvecklades till en övervakande kontrollinstitution med tillsyn över hovets och kronans domäner. Med stöd av lagarna, i kombination med jägeristatens utbyggnad, ökade repres-

---

1021 John Cummins, *The Hound and the Hawk: the art of medieval hunting*, London 1988, s 120ff; Almond 2003, s 71.

1022 Brusewitz 1971, s 142. Kurfursten i Sachsen, Johan Georg II (1613-1680), kan utgöra exempel på europeiska eliters jaktutövning. Under 24 år lyckades fursten nedlägga 111 141 djur, varav 22 298 vildsvin; Birgit Franke, ”Jagd und landesherrliche Domäne: bilder höfischer Repräsentation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, i Wolfram Martini (Hg.), *Die Jagd der Eliten in der Erinnerungskulturen von der Antike bis in die Frühe Neuzeit*, Göttingen 2000, s 200. Grand Parc kring Versailles omfattade en över 6 500 hektar stor jaktmark som inneslöts av 43 kilometer murar med 22 bevakade torn.

1023 Allén 1965, s 72, 147.

sionen under 1600-talet. I rikets tätbefolkade delar förbands i synnerhet högdjur med elitors jakt. Symbolen i sig utgjorde grund för en klassmarkering.

I praktiken efterlevdes inte alltid lagverken. Småviltsjakt i laga tid utanför kungliga områden förefaller i stort sett ha varit fri, trots lagtexternas förbjudande innehåll. Lagstiftningen var inte alldeles entydig och lämnade utrymme för pragmatiska tolkningar. Repressionen var vare sig konstant eller total. I det dagliga livet var det sannolikt så att tjuvskyttar endast i undantagsfall blev lagförda då upptäcktsrisken måste uppfattas som ringa.

Vilka former tog rättsövervakningen?

Jägeristatens tjänstemän tog sig utomordentliga friheter och flera rättsfall visar på vådliga husundersökningar i hemmen. Den som inte öppnade sin dörr för skogsvaktaren riskerade att få den inslagen. Jägeristatens tjänstemän framstår som ett allmogens gissel genom sina undersökande verksamheter när de gjorde tillslag vid misstanke om jakt- eller skogsbrott. Åtskilliga befattningshavare förefaller som korrumperade och mutbara, något som faller tillbaka på tjänstemännens lönevillkor. Impopulariteten underlättade inte skogsvaktarnas eller jägmästarnas rättsövervakande uppgifter. Att flera av jägeristatens befattningshavare ställdes inför domstolarna, anklagade för egna jaktbrott, ökade heller knappast allmogens respekt.

Samtidigt saknades viktiga legala förutsättningar för att åstadkomma en effektiv bevakning. Böndernas möjlighet att beväpna sig liksom rätten att beträda andras marker för att förfölja rovdjur underminerade möjligheterna att gripa de misstänkta i ”färsk gärning”. Situationen på Öland var emellertid annorlunda. Förbud mot lösa hundar, innehav av vapen och skyldigheten att anmäla påträffade djur medförde att åtskilliga tjuvskyttar kunde fällas – inte för tjuvskytte men för presumtiva jaktbrott.

Även de lokala domstolarnas rättspraxis ställde till problem för rättsövervakarna. Edgårdsinstitutet och den legala bevisteorin gav under lång tid de tilltalade utomordentliga möjligheter att fria sig. Domstolarna krävde godtagbara bevis eller erkännande, och när sådana inte fanns friades vanligen den tilltalade eller så upplöstes målet i intet. Denna synbara förbindelse med rättstrygghet kolliderade mot de centrala lagstiftarnas uppenbara intentioner att stävja den olaga jakten ute i landsorterna.

Men också en likhet inför lagen kan ses genom att även frälsepersoner kunde anklagas och dömas. Företeelserna måste ha legitimerat domstolen i allmogens ögon. Lagen kunde vara orättvis, kändesidan korrumperad men domstolarna ställde sig inte på någon annan sida än lagens. De dömde så gott de kunde och godtog högst sällan kändesidans bevisning oreserverat. De avvikelser som kan ses av likhet inför lagen gällde avstraffandet, där personer med högre samhällsställning inte fick utstå kroppsstraff. När adel och ståndspersoner ställdes inför hovrätten behandlades de vanligen mildare än individer ur allmogen.

Hur reagerade de ofrälse i riksdagen när jakträtten blev inskränkt?

För de ofrälse stånd vilka drabbades av jaktmonopol och segregerade lagar visar undersökningarna att frågan var av relativt underordnad betydelse. Prästernas motstånd 1647, 1668 och under 1730-talet visar dock att eliternas ensamrätt kunde bli ifrågasatt. Ståndets uppfattning var klar redan 1647: adelns nya ensamrätt stred mot urminnes rättigheter. Men, i likhet med borgarståndet, avklingade motståndet när ståndet inte förmådde bryta privilegierätten. Ur skeendet kan saken utläsas som att den specifika frågan först fick viss relevans genom sin koppling till äganderätt till jord, och för prästernas del – till haren.

Från den besvärsskrivande allmogens och riksdagsböndernas sida verkar det närmast ha funnits en acceptans – eller en uppgivenhet – inför den segregerade jakträtten. Relativiserat kan jakträtt uppfattas som en ringa fråga jämfört med tidens andra besvärligheter. Men skattebonden lyckades ändå behålla en viss dispositionsrätt; när adelns privilegier diskuterades 1723 var bondeståndet nog med att poängtera att skattebönder kunde vägra andra jakträtt på egna ägor. Riksdagsböndernas ointresse kan ha haft många orsaker men ett kan sammankopplas till senare iakttagelser i folkminnesmaterial. Jakt ansågs i allmänhet som en tidsödande och onyttig företeelse. Den seriöse lantmannen vårdade sina ägor och rände inte omkring i skogen efter gäckande byten med tveksamt näringsvärde.

Först i ett skede när böndernas politiska styrka var i tillväxt under 1700-talets slutskede började de, liksom borgarståndet, att föra fram propåer i samband med privilegieprojekten. Men önskan efter jakträtt inom egen rågång förblev även nu till bisak i mängden av andra och sannolikt viktigare önskemål.

Tjuvskytte som vardagligt motstånd?

Tjuvskyttarnas motiv var sällan utsagda i rättegångshandlingarna men tre anledningar kan urskiljas: det skedde för livets nödtorft, som ekonomisk vinning och av jaktlust. Bytet kunde konsumeras. Den som vidare sålde sitt byte eller lämnade vargskinnen till häradsrätten fick en dusör. Att jakt i sig hade ett egenvärde är linjer som både Heckscher och Arvidson berör.

De mer detaljerade undersökningarna från Marks härad visar att en betydande del av tjuvskyttarna var drängar, soldater samt sannolikt mer marginaliserade epitetlösa inbyggare. Men det stora antalet bönder i statistiken reviderar insikten att tjuvskytte enkom var en syssla för samhällets lägre skikt. I stället framträder en bild där tjuvskytte var något som de flesta invånare i mån av tid och lägenhet kunde ägna sig åt. De komparerande undersökningarna från andra landsortshärad och Göta hovrätt visar att även adelsmän blev instämnda.

Situationen på Öland framträder i särskilt skarp dager mot vad som kan ses från andra jurisdiktioner. Här åtalades åtskilliga kvinnor, militärer men också ståndspersoner samt den personal som var satt att vidmakthålla lagarna. Medan

jaktbrott i flertalet av de mer ordinära landsortshäraderna ofta hade karaktär av tillfällighet verkar tjuvskytten ha varit mer utstuderat på Öland. Förklaringen ligger sannolikt i att medan klövviltet på fastlandet troligen blev allt mera sällsynt härbärgerade Öland mängder av djur. Frestelserna var större, tjuvskyttarna blev per automatik fler men de tvingades sannolikt också lära sig en annan praktik för att undvika hovjägeristatens övervakande ögon.

Den svenska jaktens manliga homosocialitet har inte berörts i undersökningarna men att nära 10 procent av de instämnda på Öland var kvinnor visar på andra förhållanden än i mer ordinära landsortshäraderna. Dessa kvinnor anklagades nu inte för egen jakt utan vanligen för att de bistått maken, eller enligt sina utsagor påträffat och tagit hand döda djur i markerna. Jaktens vardagliga motstånd på Öland hade snarast karaktär av familjeangelägenhet.

Den i samband med brottsmålsundersökningar obligatoriska problematiken kring mörkertal diskuteras i inledningen till kapitel 4. Det kan inte upplevas som meningsfullt att försöka beräkna tjuvskyttets mer exakta omfattning. Men vittnesbörder från riksdagsmän, riksråd, riksjägmästare och jägeristatens tjänstemän ute i riket kan anföras som belegg för antagandet att tjuvskytten var omfattande. Några större bevarandeperspektiv kan inte frammanas. Vildsvin och uroxer hade ingen aktualitet ens i landskapslagarna, älgen förefaller i stort sett vara försvunnen från rikets mer befolkade delar redan vid 1600-talets ingång. Att inte det övriga hjortviltet utrotades måste tillskrivas det faktum att djuren i allmänhet hölls i hägn, eller på fredade öar. De var bevakade och i någon mån skyddade av jägeristaten eller annan vaktpersonal. De hjortvilt som tjuvsköts var antingen djur i sådana omständigheter eller djur som rymt och blivit frilevande. En sak står dock klar för eftervärlden: vare sig stränga lagar eller jägeristatens nit kunde förhindra tjuvskytten.

Avhandlingens domstolsundersökningar och bedömningar vilar på 387 rättsfall, de allra flesta från 1600-talet. I relation till tidens andra ärenden vid domstolarna var antalet jaktbrottsmål ringa. Under 1700-talets gång blev instämnda tjuvskyttar allt ovanligare. På den kungliga jaktmarken Öland fortsatte däremot brottsbekämpningen i oförminskad skala. Förhållandet visar att bekämpningen av tjuvskytte i Sverige hade störst betydelse på kungliga marker.

Att jaktbrott var svåra att upptäcka och bevisa är en iakttagelse som framgår i en jämförelse med brott mot skogsordningarna. Stubben i skogen, ekvirke eller ved gick inte att förklara bort på samma sätt. Vid Marks häradsrätt framstår ”olaga hygge” som den enskilt vanligaste åtalpunkten. Mängden rättsfall visar emellertid att det inte fanns någon överdriven respekt för lagar kring naturresurser som kunde ha diffusa ägandeförhållanden. Att denna brist på respekt även omfattade vilda djur är troligt. Första Moseboks skapelseakt stadgade att människan var djurens överman, ett påbud som ingen positiv rätt kunde ändra. Det var med andra ord inte moraliskt förkastligt att tillgodogöra sig resurser ur Guds skapelseverk om än människors lagar sade något helt annat.

Bristen på respekt gällde inte enkom lagen i sig utan riktades även mot den impopulära jägeristaten. Men att inte motståndet tog sig mer dramatiska former kan i förstone upplevas som märkligt. Inte ett enda rättsfall ger uttryck för en artikulerad protest mot vare sig jaktlagar eller överhetens jakträtt. Inte heller uppstod några organiserade och tjuvjagande band. De tendenser som fanns var tillfälliga konstellationer. Kopplingar till annan kriminalitet var sällsynta.

Linde har pekat på att öppet motstånd under tidigmodern tid inte var något alternativ för bönderna. I ett utvecklat resonemang kan de uppfattas som alltför nedtryckta, kontrollerade och utsatta av överhetens alla krav men också fångade i strukturer där religiösa påbud och underordnande mentaliteter gjorde att mer fysiska protester aldrig tedde sig som något realistiskt alternativ. Det är inte heller säkert att jägarna omhuldades med någon större status i lokalsamhället. Jägare med ambition att bli upprorsmakare skulle sannolikt ha fått problem med att mobilisera övriga delar av allmogen. En inskränkt jakträtt som ytterst berörde en begränsad del av befolkningen var inte en tillräcklig orsak till allmänna protestyttringar.

Lagarna stiftades i en fjärran huvudstad och när myndigheternas agerande upplevdes stå i strid mot de egna värderingarna blev reaktionen inte direkt konfrontation – i den stund en sådan sammandrabbning skulle te sig utsiktslös – utan den skedde i form av tyst protest. Själva tigandet och hemlighållandet kan ses som grundläggande förutsättningar för den som ville bedriva fortsatt tjuvskytte utan straffpåföljd – och därmed förlänga motståndet.

Studien i relation till forskningsläget

Studien av den svenska jakträtten under åren ca 1600-1789 har tillfört ny kunskap om hur transfereringen av jakträtt ägde rum samt hur delar av allmogen reagerade. Åtskilligt av det som anförts i litteratur, och i den i ämnet tämligen begränsade historievetenskapliga forskningen, kan uppfattas ha haft karaktär av nedslag och mer allmänna iakttagelser. Inte sällan har det varit produkter ur andra sammanhang. Avhandlingens vunna empiriska resultat ger underlag för säkrare analyser och ställningstaganden. De motiverar och inspirerar till vidare och utvidgade undersökningar genom att avhandlingen etablerar ett grundläggande specifikt forskningsläge för ett fält inom svensk jakthistoria. Studien berör endast en ringa del av företeelsen historisk jakt; åtskilligt återstår alltså att undersöka.

Avhandlingens resultat klargörs då de svenska förhållandena kompareras och ställs mot de utländska, i synnerhet mot de anglosaxiska. Skillnaderna som ses mellan förhållandena i statsbildningarna faller naturligt tillbaka till avhandlingens övergripande sammankoppling med forskning kring elitstrukturer samt relationerna mellan överhet och underställda. Insikterna diskuteras i det följande.

Den anglosaxiska forskningen visar på öppen fysisk konfrontation och jakt-rättsfrågan framställs som en stadigvarande samhällsöändrande faktor. Den svenska situationen pekar visserligen på intermittenta friktioner vid riksdagarna men att jakträttsfrågan i övrigt inte förorsakade några konvulsioner. På det lokala planet, fjärran från huvudstaden, förefaller delar av den svenska allmogen ha löst saken genom att i hög grad negligera jaktlagarna.

Den engelska konflikten hade sin grund i att de många djurgårdssinrättningarna framstod som förhatliga symboler för överheten, men också i att företeelsen rymde underliggande ekonomiska incitament. Det framväxande borgerskapet i Englands många städer eftertraktade hjortvilt och en "hjortjaktskultur" uppstod. Stadsbefolkningen kom att betala tjuvskyttar för att erhålla statusprodukterna. I Sverige saknades i huvudsak sådan fundamenta. När det engelska borgerskapet sökte efter hjortkött fick åtminstone deras motsvarigheter i Stockholm under 1700-talet nöja sig med skogsfågel från Norrland.

En annan viktig skillnad är att jaktlagarna aldrig berörde hela riket. Om Finland inkluderas till de övriga områden där älgjakten förblev fri kom de segregerade lagarna att gälla i ca 13 procent av det dåvarande rikets yta. År 1750, när tabellverken erbjuder säkrare demografiska uppgifter, gällde de inskränkande lagarna för ca 65 procent av rikets inbyggare.¹⁰²⁴ Det var alltså betydande ytor men också relativt många invånare vilka aldrig löd under monopollagstiftningen. Att jakt i dessa glest befolkade skogs- och impedimentsområden hade större betydelse än i söder är en etablerad uppfattning och ifrågasätts inte i detta arbete. Den är vidimerad genom folkminnesuppteckningar. En insikt är att dessa senare observationer i hög grad borde avspeglat förhållandena även i tidigare skeden. Undersökningarna av allmogens besvär efter 1720 bekräftar också att jakt och jakträtt uppfattades som viktigare i dessa nordligare regioner än i andra.

Kärandesidan vid de lokala domstolarna såg även efter 1647 och 1664 mellan fingrarna när det gällde småviltsjakt ute i landsorterna. Den allmoge som ville jaga kunde i åtskilliga fall göra det legalt för en överhet och sannolikt mot en pekuniär ersättning. Även ofrälse, i synnerhet ståndspersoner, kunde jaga om de erhållit tillstånd. Den egna jaktlusten kunde dessutom få sitt utlopp via rovdjursjakt. Den rigorösa lagstiftningen kan därmed knappast uppfattas som något finmaskigt nät som lagts över befolkningen för att stävja deras möjligheter till jakt. Den konflikt som uppstod avsåg klövvilt. Ett antal indikationer från studien tyder på att dessa populationer var i avtagande. I takt med den utvecklingen blev själva problemet allt mindre.

Utomlands kom även rovdjursjakten att skyddas: den engelska rävjakten och dess förbindelse med högre klassers jaktövning illustrerar företeelsen. En god portion av jaktmöjligheterna var i England dessutom koncentrerade till kungliga parker eller till adelns djurgårdar. Sådana djur betraktades som ägd egendom. I

1024 www.scb.se SCB, *Befolkning 1720-1967*, tabell 5. 2012-02-02.

Sverige skedde jakten – åtminstone att döma efter rättsprotokoll – i huvudsak i fria fältet. På Öland däremot var situationen mer likartad den i England och på kontinenten. Öns landskapsvapen, en hjort med halsband, synliggör att hjortviltet ägdes av kungamakten. Konfrontationen blev följaktligen oerhört mycket hårdare där än i andra orter.

Även jaktens betydelse som elitmarkör skiljer sig mot vad forskningen visar från utländska förhållanden. Jakt var ett instrument för kungamakts överordning i likhet med vad som kan ses från andra europeiska stater. Svensk högadel kopierade bruket – och i fallet Läckö överträffades sannolikt kungamakten – medan den övriga adeln kan antagas ha haft en mer ambivalent inställning. Rättsfall i Småland, men också Ekeblads tidigare anförda brev, kan framhållas som tecken på att frälset verkar ha jagat under inte alldeles olikartade förhållanden som allmogens jägare. Så vitt kan ses agerade heller inte frälset mer än i undantagsfall vid domstolarna för att söka lagföra tjuvskyttar. Källäget möjliggör enbart överväganden, men intrycket är att adeln i lokalsamhället hade ett mer pragmatiskt förhållande till jakt än vad lagar och privilegier gav uttryck för.

Det måste också ha varit uppenbart för såväl lagstiftare som jägeristat att reglerna inte efterlevdes. Men statsmakten försåg aldrig jägeristaten ute i landsorterna med tillräckliga resurser eller legala instrument varför inte tjuvskytten kunde bekämpas med den relativa effektivitet som kan ses från hovjägeristatens Öland. I stället kan stora divergenser upptäckas mellan de centrala lagverkens intentioner och den praktik som skedde ute i landet. Den lokalt utvecklade ordningen står i kontrast till riksdagsdiskussionerna i frågan. Där var ständerna under 1730-talet medvetna om att jaktförbudet verkligen gällde såväl småvilt som fågel och hare. Att bonderiksdagsmännen ändå inte agerade fastare i frågan än vad de gjorde skulle även kunna förklaras med att de var medvetna om att jaktbrott avseende småvilt i praktiken inte lagfördes. Även deras brist på motstånd kunde ha varit av pragmatisk natur.

Åtskilligt faller tillbaka på oklarheter i regelverken. Inte ens jägmästaren och jaktlagssamlaren Brummer är på det klara över om jakträtt var en rättighet på individnivå eller en rätt knuten till frälsejord. Hahr och Ihfors är, trots den förstas relativa närhet i tid och den andres omfattande undersökningar, inte helt klara över vad jakträtt omfattade på vissa jordnaturer. De oklara ramverken och tolkningsmöjligheterna skapade utrymme för att ofrälse ägare till frälsejord kunde jaga, så också ofrälse ståndspersoner som skaffat sig tillstånd. Lag var en sak, upprätthållande av lag en annan. Under riksdagsdiskussionerna 1649 talade adelsståndet om att jaktlagar som inte exekverades var som ”klocka utan kläpp.”¹⁰²⁵ Iakttagelsen förefaller som en god beskrivning på problematiken.

Sammantaget tog utvecklingen i den svenska statsbildningen en annan väg än den som kan uppfattas från England och i huvudsak på kontinenten. Den svenska

---

1025 *SRAP X*, s 185.

adeln kom aldrig att omfatta jakt med samma ideologiska övertygelse som häftats vid den brittiska gentryn. Denna verklighet, som den framträder i undersökningarna, kontrasterar skarpt mot adelns privilegiebrev, exklusiva skydd i lagtexter liksom i ståndets argumentation under 1730-talets riksdagar. Jakträtt måste sett till sitt utanverk bedömas ha varit en viktig fråga för frälset men i det dagliga livet förefaller den ha varit av underordnad betydelse.

Blott kungamakten och högadeln levde upp till de utländska förväntningarna. Försvaret av Öland som kunglig jaktmark, trots avsaknad av mer omfattande personlig kunglig närvaro samt ringa intäkter men däremot dryga kostnader för driften, pekar på att sådana värden styrde. Att söka imponera på omvärlden var ett kungamaktens självhävdeprojekt som nyblivet arvrike och senare relativ stormakt. Även i Sverige skapades betydande djurgårdsinrättningar; Djurgården i Stockholm är belysande för företeelsen. Men även om svenska kungar och högadel byggde djurgårdar och reste jaktstlott fick de aldrig den storslagenhet som kan ses vid klassiska jaktstlott och kungliga jaktstammar i utlandet som Fontainebleau, Berliner Tiergarten eller Windsor Great Park. De inhemska resurserna satte gränserna.

De svenska investeringarna kan i jämförelse uppfattas som mer modesta och tog sig andra former. Men det var ändå ett utslag av avhandlingens viktigaste teoretiska utgångspunkt, *conspicuous consumption*. Det svenska hovet och dess institutioner liksom adeln skulle genom jakt och exklusiv jakträtt uppnå motsvarande ställning som kunde ses från England och kontinenten. Resursfattigdom, för få adelsmän – under långa perioder dessutom upptagna av rikets krig – omöjliggjorde fullföljandet av projektet. När den till synes maktlösa och utsatta landsbygdsbefolkningen dessutom trilskades genom att bedriva ett ständigt pågående tjuvskytte, ett vardagligt motstånd, försvann eller åtminstone minskade så småningom själva förutsättningen: djur att jaga.

Studiens resultat kring relationerna mellan överhet och undersåtar pekar likväl på att elitstrukturerna agerade tämligen självsvåldigt och att de inte tog någon större hänsyn till den egna befolkningens behov. Uppenbart riskerades konfrontation men också konflikt. Resultaten framhäver bondebefolkningens maktlöshet men också utsatthet inför överhetens maktanspråk. Insikten blir inte mindre sett till jägeristatens framfart. Jaktlagarna stod långt ifrån någon förhandling, dialog eller konfliktfri interaktion.

Men detta uttalade makt- och konfliktperspektiv eroderar kraftigt sett till den praktiska tillämpningen. Uppföljningen av lagarna visar på kärandesidans tillkortakommande när rättssystemet inte gav avkall på etablerad rättspraxis. Jaktlagarna var just – klocka utan kläpp – och framstår i ett vidare perspektiv som ett tämligen misslyckat instrument. Intresset för att bekämpa tjuvskytte mattades över tid. Djurpopulationerna minskade och jägeristaten prioriterade allt mer skogsbrott. Den feodala ideologin med sina medeltida rötter förlorade

under 1700-talets gång sitt grepp om både lagstiftare, myndigheter och befolkning. Inte ens adeln beklagade 1789 sin förlust av exklusiv jakträtt i riksdagsprotokollens offentlighet.

Som få företeelser under tidigmodern tid verkade de segregerade jaktlagarna ändå som ett instrument för att särskilja samhällsklasser. En handfull individer dömdes till döden, något fler dömdes till livstids straffarbete på Marstrand, betydligt fler sändes till fängelsehålor, utsattes för spö- och risstraff eller fick betala dryga böter. Dessa olyckliga fick betala priset för att det svenska riket och dess eliter försökte mäta sig med utländska förhållanden.

Summary

Game Laws in Sweden:

A Study of the Hunting Laws circa 1600-1789

Introduction

The primary purpose of this dissertation is to investigate why the Swedish crown and nobility enforced segregated hunting laws in the 17th century and how these elites succeeded in maintaining them for so long. The rigid laws forbade the peasantry to hunt, even on their own grounds, and the punishments could be severe. The laws stipulated punishments of the death penalty, lifetime imprisonment, public flogging or high fines. These restrictions were in some extent in force until 1789. In this year, as a result of the power struggle with the nobility, the king, Gustav III, restored the hunting rights for some categories of the peasantry.

The other aim of this study is to detect and analyze the reactions amongst the vast majority of inhabitants who lost their ancient hunting rights. Did the Swedish population accept the laws or did they demonstrate any forms of resistance? Altogether, the study and its discussions aim to shed light on this almost forgotten, or at least neglected, phenomenon in Swedish history. It will make a contribution to the field of early modern history that deals with the relations between the ruling power and its subjects.

The restrictive Swedish hunting laws were not very different from the ones in England and on the continent; the former a situation well-known and explored especially by Anglo-Saxon historians. In many aspects, the situation in the Swedish kingdom differs from these states with their more longstanding and developed feudal structures. In central and western Europe, the elites were numerous and had access to greater resources. The peasantry there can from a traditional point-of-view be perceived as more suppressed. In Sweden, the peasantry was at least represented in the parliament (the *Riksdag*). There were also other significant differences: Sweden was sparsely populated with vast, desolate forested areas and is supposed to have had a numerous diversity of wild animals. The resources from the fauna must be considered as enough and sufficient for both elites and the general population. Still, segregated legislation was introduced.

Historians who have studied the field in general agree that the hunt represented symbolic values for European elites during the Middle Ages and early modern times. The activity served as an exposure of wealth and power. However, it is also described as a worthy royal pastime, a sport for a gentleman and as

training for war. In theory, its roots are from mankind's earliest days. The huntsman exposed his courage and physical advantages by big-game hunting. This display of strength had stratifying importance. Such challenging activities were later adopted into practice by feudal royalties, but were soon to be imitated by the aristocracy. The demand for prerogative and protection of certain wildlife confronted almost every European peasant population and resulted in severe conflicts. Hunting seems to have been of lesser value even for peasants during the Middle Ages – and maybe even before that period – but the new demands were no less an intrusion in everyman's ancient right to hunt. Wild animals moved freely across borders and had no owner. In the early Roman law, such wild animals were considered as *res nullus*, they belonged to none but the appropriator.

In England, the situation seems to have been especially problematic. The extensive royal and aristocratic hunt caused a shortage of deer. The elites then introduced well-guarded deer-parks, often surrounded by brick-walls or fences. The animals inside were considered aristocratic property. The parks turned into natural magnets for poachers and the situation has been described as a war. The hunt and the lack of equal hunting rights were made into symbols of class-distinction.

Historians from especially Britain have shown a great interest in the subject, which does not correspond to the Swedish reality. Hitherto there have only been a few and mainly peripheral studies from Swedish historians. The situation is quite different when it comes to research about legislation and conflicts about another natural resource, the forest. The likely explanation is that the woods had an economic impact for state and inhabitants, whereas the hunt did not.

Other disciplines, primarily ethnology and sociology, have, however, put efforts into the hunting field. The activity's manifestation of homosociality is another and newly awakened subject. Otherwise, modern studies around the hunt deal more with wildlife ecology and other scientific observations. Therefore, it is of great importance to bring more knowledge into the field from a historical point-of-view. Many earlier historical observations can be classified as "considerations". Empirical investigations will show if they are correct or not.

The dissertation's outline and structure

After a general description of the situation, this study examines the legislation from the first regional laws from around 1250 until the king's restoration of the laws in 1789. It continues with an investigation into the political process, by studies of records from the *Riksdag*. The Swedish parliament or diet composed of the four Estates (nobles, clergy, burghers and freeholders). The records are more or less complete for the nobility as well as the clergy during most of the 17th century; however, for the two other groups, the sources are of lesser quality before 1720. Nonetheless, their activities in earlier times can be reconstructed by the nobility and the clergy's records, as well as the government's documentation

(the *Riksrådet*). The third empirical part deals with court records. Three different studies examine the practice in various Swedish regions, obeying different kinds of partial laws. Altogether, 387 legal cases from circa 1600 to 1789 concerning poaching and other violations against the hunting laws have been found.

Economy and wildlife population

A traditional view would state hunting's lack of economic viability. It was costly to maintain deer-parks, keep dogs and horses, while the hunt itself was a time consumer. The result – as long as the hunt did not occur in a deer-park – was never guaranteed. One established attitude is that the hunt in Sweden had a greater national economic impact in comparison with foreign states. The country was big – even present Finland was an integrated part – and the forests are described as overfilled with furred predators. Furs were considered an expensive luxury. The study shows however that this economic impact hastily declined during the 16th century. From a share of above 20 percent of the total Swedish export, the figures dropped to just a few percent in the next century. A similar situation can be observed from taxation statistics. Furs and skin were delivered to the king's chamber but never exceeded more than 0.7 percent of the crown's taxation (1573). Even if hunting could have contributed to the economy in a household, it did not have any impact on a national level when the discriminating laws were ratified.

A prerequisite for hunting was wild animals. For obvious reasons it is impossible to estimate animal populations during the period exactly; it is a difficult task even today. However, by means of reports and what can be found in court records, the conclusion is that edible wildlife was steadily decreasing from the beginning of the 17th century. At the end of the 18th century, the Swedish fauna, except for predators, was in critical shape. Before the turn of the century, just a handful of roe deer remained together with about 100 red deer in the whole of Sweden. The moose was extinct in the southern part of the country. The famous naturalist Carl Linnæus, who travelled frequently throughout Sweden from 1732-1749, never saw a single wild moose.

The first sign that Sweden was influenced by feudal attitudes can be seen in the regional law, *Östgötalagen*, from around 1300. In this law, the king was granted the sole right of hunting roe deer as well as legal protections of his own hunting grounds. For the rest of the community, the legislation differed. Some regions allowed free hunting; others had restrictions for trapping, while others did not allow hunting on the estates of other landowners.

The first nationwide laws from circa 1350 and 1442 divided the hunt. In the northerly and sparsely populated areas moose hunting by special traps, called “moose-spears”, was allowed. This right seems to have been extended in the local's – and the local courts' – mentality to all forms of hunting in these deso-

late areas. This very liberal legislation was applied to almost 90 percent of the country's total area. Efforts later made by the government to restrict these rights were never successful. For the few peasants living in these areas, the crown's demands were never a great problem. However, they had to accept hunting seasons and they were sometimes forced to sell their furs and skins to the king's bailiffs.

The other exception to the law was every inhabitant's right, but also duty, to exterminate predators such as bear, wolf and fox. To accomplish this task, Swedish farmers were allowed to bear arms. They were also allowed to enter forests belonging to other landowners in order to kill vermin. These facts would make it considerably difficult for the law enforcers to convict poachers. It seems to have been the price to pay in the nationwide campaign, this *bellum ferinum*, against predators.

Until the late 16th century, exclusive hunting rights belonged to the king and the crown. He protected his land from poachers with restrictions that can be seen in other European states. The king's early claims to the small roe deer later included both red and fallow deer, without any official legislation as far as can be perceived. However, the nobility also wanted exclusive hunting rights in their own territories. The nobility's demands were confirmed by a privilege in 1617. A nobleman became the king's equal with respect to the hunt. In many respects, it can be interpreted as a symbolic advancement. The right to hunt on their own properties was similar to the king's formal right on his lands.

The 17th century was the heyday of aristocratic power in Sweden, especially during the absence of a strong royal power. During this period, the nobility in the Swedish parliament, the *Riksdag*, together with the aristocrats in the *Riksråd*, introduced new discriminating laws. After 1664, no yeoman in the populated areas was allowed to hunt or trap a wild animal. Hunting rights were concentrated to the nobility and the crown.

This proposition was debated in the *Riksdag*. The clergy protested as they found that the law stood in conflict with ancient customs. The burghers did not act at all, and, most astonishingly, not even the peasantry showed any serious opposition. The impression is that definitive lost hunting rights in comparison with more severe problems in their daily life – war, famine, intensive taxation and labour for the crown or the nobility – were of small concern. Not even in appeals, which were an established channel of communication to the authorities for all Swedes, did the peasantry protest. In similar matters, their complaints were mainly about royal deer-parks or the *Jägeristat*. The latter was the crown's and the royal court's group of foresters and wardens, who upheld both hunting and forestry laws. The organization was considered corrupt and was unpopular with the general population.

The commoners seem to have accepted the monopoly of the elite until the 1730s. However, when the old medieval law was about to be replaced by modern legislation, the proposed paragraph about hunting caused much debate in

the *Riksdag*. The parliament was more or less in agreement about every new paragraph except for this law. The conflict uncovered the hunt's importance for the different classes. The nobility saw it as a privilege which could not be shared. The clergy and the burghers connected hunting rights with property rights. The peasantry were more ambivalent, but finally joined the other commoners in their demands. After dramatic confrontations over the course of two parliaments, the question ended in a political compromise. The restrictive laws were excluded from the new legislation and were to be revised in the future.

The future decision was delayed. The hunting laws of 1664 remained until 1789. During this time, the commoners' position became stronger. They demanded privileges of their own, including hunting rights. When the king finally restored hunting rights for yeomen, it can be seen as a gift for their support in his power struggle against the nobility.

A divided nation with three legislations

Sweden was a divided country with regards to its hunting laws. In the northern woods, the government intermittently tried to control the moose hunt. However, as far as can be seen from the sources, the enforcement was not efficient and not always supported by local courts. The given impression is that a liberal policy was established in these vast and distant areas. A similar situation developed in some coastal areas.

In more populated areas, the repression of hunting was strict during the 17th century but was moderated during the 18th century. According to the law, every species except vermin was protected. In reality and in general, the courts only dealt with hoofed game. Hunting crimes were rare, especially compared to forestry crimes. Convicted poachers came from almost every social group living in the Swedish countryside. A lot of farmers and their farmhands were defendants, as well as soldiers and keepers and wardens, employed in the *Jägeristat*. A few noblemen also appear when they violated royal restrictions.

Disrespect for the law itself is obvious. It was probably also combined with contempt for the men who represented the *Jägeristat*. The county courts, however, seem to have handled the cases according to the law's regulations. Very rarely was anyone convicted without overwhelming evidence or voluntarily confession. The local courts did not treat the nobility or upper classes different than the peasants. This behavior can be considered a major factor in the legitimization of the court in the eyes of the inhabitants. It represented justice even if the law itself sometimes appeared improper. Another important insight is that the law was sustained by the crown's representatives. Only the occasional case can be found where noblemen sued poachers for crimes on their land. The hunting laws were more or less an affair for the king and the crown.

The situation was very different in areas belonging to the king and the crown. The island of Öland was declared a special hunting ground for the royalty early, by the 1570s. The control of hunting was considerably stricter here. Five cases of the death penalty for poaching derived from Öland. Moreover, even during the 18th century, a lifetime of hard labour was a regular sentence.

Significantly more poachers were brought to court on Öland than in any other area. The authorities enforced new restrictions and harder punishments. The population was forbidden to have firearms and dogs. Even finding a dead deer without reporting it to the keepers was considered a severe hunting crime. Nevertheless, poaching continued undiminished. Similar law enforcement can be found in other royal areas but none can be compared to that on Öland.

Conclusions

Jurisdiction over hunting was primarily held by the king and his hunting staff and concentrated to areas which belonged to the crown. The reason for keeping this privilege must be put into the context of the activity's importance for the elites. This feudal ideology had spread to the distant Swedish court. Hunting was a means of showing off and a manifestation of power. Even Sweden, no matter how peripheral it was, felt a need to measure itself in comparison to other kingdoms. The cost was considerable for a poor country but it was a form of conspicuous consumption needed to compete with other European elites. The nobility imitated the royal concept, won it and defended it stubbornly in the *Riksdag*. However, in daily life, hunting was a pastime far removed from the importance and ideological impact it had for e.g. the English gentry. The sole aim for their Swedish counterparts was not purposely for display. Hunting could be done by subordinates and the rights transferred to other inhabitants. Hunting was work and not necessarily done by the nobleman himself. Nevertheless, it was an honourable and noble privilege and must be defended accordingly.

The extent of poaching in exact figures is impossible to estimate. Most cases certainly went unrecorded. The peasantry did not support the *Jägeristat* in its efforts. The county courts' demand for confessions or convincing evidence made it difficult to convict a suspect; therefore, many cases were not taken to court. Some poaching was probably solved outside the court-room.

The deer, as well as the moose population, seems to have been more or less extinct at the end of the 18th century, which can be taken as a sign of the extent of poaching. Extensive grazing in the forests by livestock as well as predators might be other explanations as to why the edible fauna perished.

The segregated laws would be considered unfair to the majority of contemporaries, but it did not cause any riots or any formation of organized groups. The protests within the political system were few and weak, and mainly in connection with property rights. The strength of the government was so much stronger than

the commoners, which is why any legal resistance within the political system was more or less meaningless.

Instead, the peasantry chose another alternative: silent resistance by inconspicuous actions. The laws were unfair and were not respected. The risk of prosecution was considered low and the kill meant meat and hide. It could be transformed into money if sold, or used within the household. Hunting was even a pastime for the peasantry. There were practical reasons for poaching as well as this everyday resistance which showed that they had not consented to total subordination.

As shown in this summary, the Swedish hunting laws and their enforcement differ from what can be seen in other states. Vast areas of Sweden were not included in the legal framework. The population was never prohibited to hunt vermin and a liberal practice within the courts meant that they normally did not deal with small game – except for offenses on the king's land. Overall, the Swedish hunting conflict took another route from that of many other European states.

Bilaga 1

1647 och 1664 års jaktstadgor

1647 och 1664 års förordningar är identiska, förutom § 2 och 7, som är något förändrade i 1664 års stadga. De är i det följande i avvikande typsnitt. Den återgivna texten avser 1664 års stadga. Texten är moderniserad och något redigerad för läsbarhetens skull; en fri kommatering och meningsbyggnad har tillåtits.

I.

Alla högdjur, såsom är älg, hjort och rådjur, skall vara och bliva över hela riket fridlysta, så att de inte dödas eller fångas av någon med mindre han på jakt är privilegierad, förutom i följande landskap: Dal i Västergötland, Värmland, Dalarna i Bergslagen, Norrland och Finland, vilkas invånare efterlåtits dem i laglig tid att fälla.

II.

Ingen eho han är, som inte med privilegium bevisar sin rätt, har rätt eller tillstånd, med bössa eller båge själv eller låta skjuta, allehanda fågel, enkannerligen tjäder, orrar, järpar, svan, vildgäss, änder eller andra dess likar. Inte heller harar. Och där någon finnes med bössor, giller, nät och fällor att [...] sådana att fånga, den samma skall bössan och nätet till vedermälet frångas, och sådan för rätta ställas, och därför plikta 40 marker. Dock härmed inte förtagas dem som i skärgårdarna och annorstädes bo, att fånga sjöfågel med nät och eljest dem skjuta, som kommer om våren i stor myckenhet, utan efter och många där eljest sin näring att hava, vilken så eftersom här tillbliver sin rätt förbehållen.

*1647 års stadga är identisk till och med ordet "harar". Därefter lyder § II: **Men så vida vi det inte för vissa orsakars skull i synnerhet förbjudet har, så står det lantmannen fritt på sina egna ägor och i rättan tid att fånga dem med snaror och njuta dem till sitt behov.***

III.

Rapp- och åkerhöns som inte mycket länge sedan i riket infördes, skall för alla som inte privilegierade är, vara befriade och fridlysta, och ingen fördristar sig var de finnas att låta fånga dem, mycket mindre att skjuta dem, vid den bot som här efter följer.

IV.

Mycket mindre fördristar sig någon till eho han och är, privilegierad eller oprivilegierad, skjuta eller slå högdjur så ock fågel i våra och kronans djurgårdar och fridlysta parker med straff som här efter beskrivit står.

V.

Ridderskapet och adeln som på jakt och skjutning är privilegierad, de skall ha rätt och tillstånd att slå högdjur och skjuta låta allehanda fågel på sina enskilda ägor och skogar, så ock där han har part uti, så ock på dess häradsallmanning där han är boende uti. Men inte vidare med mindre han jord- och skogsägarens minne och lov betingar och bevisar. Och sedan allt i rätten och lovgiven tid och tima.

VI.

Att högdjurs fällande, så ock fågelskjutning och fångande, är allom så hög som låg förbjudet och betaget ifrån midfasta och in i Olovsmässas dag, så i det ena som andra landskapet. På det djur och fågel må ha tillfälle fridlyst och obehindrat att öka sig genom Guds välsignelse i sin rätta och ordentliga lektid. Efter som och här med i gemen så till multiplikationens befordrande som till erhålla de privilegierade, med den lust av jakt och skjutande förutom själva nyttan förbindes, och förtages allt överflödigt jagande och skjutande som sker till salu. Sammaledes vill vi att de privilegierade personer förse och beväpna deras skyttar med deras vapen efter som vi och våra skogvaktare i lika måtta med våra och kronans vapen försett har.

VII.

Finnes nu någon så dristig att han slår och fäller högdjur i våra djurgårdar eller i någon annars ärlig mans stängda och hägnade djurgård eller i våra fridlysta parker, som är enkannerligen Öland, Åland, Billingen, Kinneskoga, Edsmären, Hunne- och Halleberg eller och något stycke med ett eller annat vårt slott och gårdar samt kronans enskilda gehag är utmärkt och rätteligen därför erkänt, och han bliver där över fången eller med lag övertygad, den samme skall förste och andre gången arbitralt straffas men kommer han tredje gången igen, då straffas till galgen.

*1647 års jaktstadga har ett tillägg efter sista meningen: **Oss till mildhet vill låta beveka, så skall han åtminstone i främmande land skickas, där sitt brott att förtjäna och böta till den tid som honom föreskriven [är].***

VIII.

Skjuter eller fångar någon fågel i våra eller andra goda mäns djurgårdar eller i föreskrivna våra parker; han skall såsom för annan hemtjuvnad efter lag och stadgar tingföras och straffas efter de 2. och 11. Cap. Tiuf. B. LL.

IX.

Fäller någon ofrälseman högdjur förutom i de lovgivna och artikel 1. nämnda landskap, fast det än sker i tillåten och lovgiven tid, han skall böta för en älg eller hjort femtio daler vitt mynt, för ett rådjur tjugofem daler. Men där han det fäller och slår uti förbjuden tid som är mellan midfasta och Olofsmässa så fördubblas boten. Oss, målsäganden och häradet.

X.

Slår och fäller riddersman eller frälseman som på jakt privilegierad är, eller låter fälla högdjur på annans mans skog och ägor utan lov och minne och det i lovgiven tid och tima, han skall giva oss, målsäganden och häradet alldeles som i den näst föregående nionde punkt meddelas.

XI.

Fäller någon ridders- eller frälseman, eller låter fälla högdjur, på annan mans ägor eller allmänningar i förbjuden tid emellan Midfasta och Olovsmässa, böta femtio daler för älg och hjort så ock tjugofem daler för rådjur oss, målsäganden och häradet.

Fäller han, eller fälla låter högdjur på sina ägor och mark i förbjuden tid, då föres för tinget och böta där för älg och hjort tjugofem daler och för rådjur tolv och en halv daler till treskifte. Oss, kåranden och häradet.

XII.

Skjuter eller fångar, eller skjuter och fånga låter, någon ridders- eller frälseman harar eller fågel på någon annan mans jord eller skog utan jordägandens vilja och minne och det i lovgiven tid och tima, han förlikar sig med jordäganden. Men där det inte sker utan att han drages för tinget, då betala jordäganden fågelns rätta värde med två mark silvermynt och böta där ovan på för hare, tjäder, svan och vildgås tre marker till treskifte. Item för orre, järpe, rapp- och åkerhöns och annan sådan fågel för vart styck tolv öre silvermynt och så till treskifte. Oss, häradet, målsäganden eller åklagaren.

XIII.

Skjuter eller fångar någon fågel, eller skjuter och fånga låter, på annan mans ägor i lektiden, han skall fördubbla böterna.

XIV.

Alle man har lov och minne att fånga och slå med bössa, båge, giller eller på varjehanda sätt det sig göra låter, de djur och fågel som skada gör som enkannerligen är björn, varg, räv, lodjur och mård. Item allehanda slaghök, glada och deras likar varhelst dem finna kan. Och [tar då] var och en hudarna och skinnen som dem flår att njuta eller försälja åt vem honom tackes å landet eller i städerna, utan våra befallningsmäns hinder i några måtto.

XV.

Till att slå och utrota björn och varg såsom de skadligaste vilddjur här i riket som alltid mer och mer [förökar sig] har vi särdeles pålagt och befallt vår riksjägmästare med sina underhavande att ha där en noga uppsyn och inspektion uppå, och så laga att sådana skadedjur fördrivas igenom det folk som därom har kunskap och erfarenhet. Och att upprepa och efterkomma det som Sveriges Landslag, Byggningsbalken

i det 1. och 22. kapitlet stadgar och beskriver om björnskall, nät och varggårdar. Och vill vi att våra landshövdingar i vart sitt landshövdingedöme så ock andra våra befallningsmän, var i sitt fögderi och befallning, är dem där uti biståndiga. Alla de som bo i landet och har ko och so så ock egen disk och duk, de vare i sig frälsemän, skattebönder, landbor och främlingar (inga mer än präster, klockare eller enstaka kvinnor undantagna) skall underhålla nät fyra famnar och skallbud var och en utan åtskillnad. Så och varggårdar efter öre och örtugetal och vara tillstädes när påbudet bliver.

XVI.

Vilken som ej har sitt nät färdigt när skall påbjudet blir, han bötar sex marker och har nätet färdigt en månad därefter vid samma bot; [den man som får bud] av skallfogden och inte kommer tillstädes i rättan tid bötar sex marker; den som sin varggård ej färdig har, bötar sex marker och med utkrävande av dessa böter så och allt annat som här tillhör, hålles efter som lagen det i anförda kapitlet beskriver, och vår riksjägmästare samt landshövdingarna efter tillfälle däröver sig emellan och med skall-laget sig förena.

XVII.

På det och skallen i varje landskap ordentligen och rätt skall anställas, skall vår riksjägmästare själv och genom sina underhavande med landshövdingens råd och hjälp indela landet i vissa skall-lag. Så alla tingslag och skicka att det som till vilddjurens utdödande och fördärvelse är nödigt och nyttigt må skavas vid handen och sättas i verket: Och skall således anställa i landsändarna att skallen svara på var andra, och vad som av vilddjuren inte fällas kan må fördrivas åtminstone ur de landskap som bäst bebyggda och med boskap försedda och försörjda är. Eftersom vi vår riksjägmästare särdeles däröver underrätta låta vill.

XVIII.

Skulle ock allmogen i landet genom skjutande eller med giller eller med vargstugor eller ock genom andre medel funne dräpa och fälla en eller flere björnar eller vargar; då så samt det sker på några stadsägor skall borgmästare och råd i samma stad ur stadens medel, så ock på landet länsmanen med häradsnämnden utur häradskistan giva åt den som befinnes i sanning vilddjur slagit har, för var gammal björn fyra daler, för var björnunge en daler, för var varg två daler och för var vargunge en daler, och var det inte finnes i häradskistan så är vi tillfreds att så länge där över anordning blir gjord så mycket må tagas utur våra räntor i samma härad. Det vi våra fogdar här med bestå vilja.

Datum Stockholm den 29, augusti, anno 1664.
Hedwig Elenora

Bilaga 2

Urval av partiella och partikulära jaktlagar

1462-1789

- 1462-06-25 Kung Kristian I utfärdar stadga för Västergötland om jakt, vapenbärande och att varje härad skall lämna fyra vargskinn. Jakt och djurfångst med giller förbjuds.
- 1474-08-24 Kalmarstadgan. Fogdar hotas med 40 marker i böter om någon jagar. Kungörelse om jakt, varggårdar, nät, hundar och skallande.
- 1483-09-07 Kalmar Recess och stadga. Förbud mot rårep, löpande hundar och jakt.
- 1488-03-06 Riksföreståndarens brev till Bråbo och Lysings hdr. Förbud för bönder och klerker att jaga.
- 1537-04-13 Kungligt patent fredar hjortvilt och rådjur i Småland.
- 1539-07-01 Förbud mot jagande och fällande av hjortvilt och rådjur på kronans marker i Edsmären, Marks och Vedens hdr i Västergötland. Skogvakten straffas till liv och gods om han ser ”genom fingret”.
- 1575-12-19 Johan III:s patent. Stadga om varggarn och att varje härad skall inrätta två skall-lag.
- 1578-04-20 Patent mot den jagar på kronans ägor. Straffet sätts till 100 gulden per överträdelse. Året dessförinnan hade Johans III:s ordning bestämt bötesstraff för förbjudna högdjur på kronans ägor: 40 marker i böter för olaga jakt och för det döda djuret lades ytterligare 40 lod silver och 40 marker.
- 1593-03-20 Hertig Karls förordning. Allmogen tillåts ej att jaga i enlighet med KL BB kap. 23. Ingen tillåts jaga klövvilt mellan fasta och Olovsmässa. Ingen tillåts att jaga på konungens parker. Ingen fogde, ryttare eller knekt tillåts att jaga.
- 1596-07-29 Kungl. br. Plikt om 4 par oxar för varje olovligt fälld älg, två par oxar per rådjur.
- 1608-08-04 Kungl. placat.
- a) Förbud att döda högdjur på kronans parker. Första gången bot om 40 marker, andra gången 80 marker och tredje gången dödsstraff.
- b) Förbud mot jakt under ”leketid” på raphöns/annan fågel på kronans marker.
- c) Beslut att häradsskall bör hållas årligen och alla invånare skall hålla fyra famnar vargnät. Straff tre marker vid varje försumelse.

- 1615-02-11 Kungl. fullmakt till överste jägmästaren om jakt i konungens parker. Straff för älg och hjort sätts till tre par oxar; rådjur två par oxar; hare en oxe.
- 1617-10-08 Adelns privilegier, § 26. ”Adeln tillåts fritt få skjuta högdjur och fågel på sina frälse-egendomar, dock ej i förbjuden tid. Likaledes äger adeln rätt att jaga och skjuta på de härads- och sockenallmänningar, uti vilka de för sina frälsehemman lott och del hava.”
- 1620-08-02 Patent för Åland. Förbud att fälla älgar. Den som dödar älg mister livet. Den som skjuter på älg utan att den skadas bötar 40 marker.
- 1621-03-26 KM Stadga om straff för den som skjuter fågel norr om Stockholm samt på Värmdö eller på krono- och skatteägor, i synnerhet under lektiden. Svanjakt förbjuds vid dödsstraff tio mil från Stockholm.
- 1624-12-12 Tjuvskyttar med deras familjer kan förpassas till Ingermanland.
- 1637-07-28 Förbud på djur- och fågeljakt en mil kring Stockholm. Boten sätts till 50 daler smt.
- 1638-04-24 Fullmakt för hejderidaren i Södermanland med nya bötessatser; tre par oxar för olaga jakt på hjort och älg, tre oxar för ett rådjur.
- 1641-03-24 Repetition av 1637 års förbud. Förbud mot djur- och fågeljakt i kronans ägor en mil norr om Stockholm.
- 1647-03-22 KM:s stadga om hur alla invånare skall förhålla sig till jakter, djurfång och fågelskytte. Se bilaga 1.
- 1649-12-04 KM:s patent och förbud, med hänvisning till 1647 års stadga. Förbud mot jakt kring Stockholm och ladugårdsägorna. Straff: 50 daler per högdjur (enligt 1647 års lag). Förbud mot att släppa löshund vid ladugårdsägorna. Straff: 40 marker smt samt att hunden får skjutas.
- 1664-08-20 KM ordning och stadga om jakter, djurfång och fågelskytte. Se bilaga 1.
- 1673-03-14 Kungligt brev till hovrätterna där straff mot jaktförbudet sätts till ytterligare 40 marker utöver det som stadgats. Ingen fogde eller kronotjänsteman tillåts ha egna skyttar och jägare. Landshövdingarna får hålla en till två jägare.
- 1681-03-16 Allmogen i Västernorrland [samt Hälsingland, Medelpad och Gästrikland] förbjuds att jaga med hjälp av hund och skidor utan endast använda fångstanordningar. Fjällsamer samt ”en och annan” får fortsätta med skarsnöjakt.
- 1681-05-13 Förbud i Skåne, Halland och Blekinge om jakt på kronans område samt utförelse av vilt.
- 1684-04-02 Jaktförbud i Västmanland och Kungsör. Förutom stadgade straff skall bössor beslagtas och hundar får skjutas.

- 1686-05-03 KM brev angående Omberg. Första gången sätts straffet till två års straffarbete på Marstrands fästning, andra gången fyra år men tredje resan ger livstids straffarbete.
- 1687-01-28 Uppmaning till landshövdingarna att bekämpa tjuvjakt och att de som försummar den lagstadgade rovdjursbekämpningen verkligen straffas.
- 1688-10-09 Även häradsfogden, förutom jägeristatens tjänstemän, skall ha uppsikt över KM:s enskilda parker, skogar och allmänningar.
- 1689-04-13 KM Placat. Förnyelse av 1664 och 1673 års bestämmelser. 40 marker smt särskilda böter utgår för olaga jakt. Den som döms skall dessutom avstraffas med 20 par spö.
- 1694-01-12 KM:s brev till landshövdingarna. Ingen jägeristatens tjänstemän har utan befallning rätt att jaga på kronans ägor. Överträdelser bestraffas med dubbel bot.
- 1698-03-03 Brev till landshövdingen i Kronoberg att ofrälse som besitter säterier ej får fälla högdjur utan särskilt tillstånd.
- 1702-02-17 Kungl. justitierevisionens rescript. Allmogen har rätt att bära och använda bössor för rovdjursjakt. Jägeristaten uppmanas till noga tillsyn.
- 1723-09-17 Resolution på allmogens allmänna besvär. § 28 tillåter allmogen att bära och använda vapen för rovdjursjakt, förutom på Öland. Den som skjuter olagligt bötar dubbelt.
- 1727-08-01 Resolution på allmogens allmänna besvär. Vissa lättnader för allmogen vid skullgång.
- 1734-03-18 Ingen skall jaga från midfasta till Olovsmässan. Tullbetjänterna skall tillse att inga djur eller fåglar införs till städerna under denna tid. Undantag ges för sjöfågel under våren samt det vilt som införs från Norrland, och som fångats före midfastan och som inkommer 3-4 veckor därefter.
- 1734 1734 års lag, BB 23 Cap. Lagstiftning om rovdjursbekämpning
- 1734-11-04 Instruktion för landshövdingarna. De tillser att ingen olaga jakt sker i vare sig tillåten eller förbjuden tid på KM:s fridlysta parker och allmänningar, i synnerhet avseende klövvilt. Rovdjursjakten intensifieras men hänsyn tas till böndernas arbete.
- 1735-05-16 Fågel som införs till Stockholm, och saluförs under förbjuden tid, skall konfiskeras. Ägaren skall böta 40 marker smt.
- 1736-05-05 En oprivilegierad som skjuter åker- och raphöns skall i stället för 1664 års bot om 12 öre böta två daler smt per fågel; förutom de 40 marker smt som framgår i brevet till hovrätterna den 14 mars 1673.

- 1741-10-16 Förordning angående rov- och skadefåglars utrotande. Skottpengar utbetalas till den som dödar rov- och skadefåglar:
Örn – 20 öre smt, slaghök – 10 öre, uv och glada – 5 öre smt.
Sparvhök, lärkfalk eller ugglor – 6 öre smt.
Per 10 korpar, kråkor, kajor, råkor eller skator – 20 öre smt.
Per 100 gråsparvar, tättingar eller spinkor – 20 öre smt.
Rovfåglarnas bon skall förstöras och även uppvisade ägg eller fågelungar belönas.
- 1742-07-13 Jaktåret fastställs till tiden mellan den 29 juli (Olovsmässodag) till den 14 mars.
- 1745-05-02 Reviderade förbud för Omberg:
a) Överträdare straffas första gången med 20 par spö eller 16 dagars fängelse på vatten och bröd; andra gången samma straff samt arbete under ett år på någon fästning; tredje gången samma kroppsstraff och tre års arbete på någon fästning.
b) Den jägeristatens tjänsteman som döljer brott skall mista sin tjänst och böta 20 daler smt.
c) Dödas en jägeritjänsteman skall den skyldige mista högra handen före halshuggning.
- 1747-08-27 Kungl brev. Regementsofficerare får jaga älg i Norrland på sina boställen; övrig militär förbjuds.
- 1751-03-27 Lokala vapenförbud utfärdas för Karlberg och Ulriksdal.
- 1755-06-17 Kungl. kommerskollegiums cirkulärbrev till accisrätterna. Fastställande att hare fortfarande är ett fridlyst djur, och inte skadedjur, för alla utom privilegierade.
- 1756-11-29 KM:s resolution och förklaring på allmogens allmänna besvär. Lättnader i skallgångsordningen för den allmoge som anordnar luderplatser.
- 1758-05-24 KM:s förbud. Jaktförbud vid Drottningholm, det blir ej heller tillåtet att skjuta med krut eller använda jakthundar. Överträdelser bestraffas med 100 daler smt.
- 1758-05-25 Kungl. kommerskollegiums kungörelse. Justering av jakttider. Allmänt jaktförbud mellan den 25 mars till den 9 augusti.
- 1762-09-28 Förbud mot äggtäkt i skärgårdarna. Överträdelser bestraffas med 10 daler smt samt att den skyldige skall sättas en söndag i stocken. Underåriga agas samt sätts en söndag i stocken. Ståndspersoner bötar 50 daler smt. Soldater straffas med spö samt en dag i stocken. Vid upprepning dubblas straffen.
- 1767-04-10 KM:s kungörelse. Reglering av älgjakten i Gävleborgs och Västernorrlands län. Älggropar och giller tillåts i rätt tid men inte på förbjudna platser. Skarsnöjakt förbjuds.

- 1770-02-07 KM:s brev till landshövdingarna. Jägeribetjäningen förbjuds att ha någon tillsyn över skattemans skog.
- 1772-11-06 KM:s förbud. Repetition av förbud 1736 mot viss fågeljakt. Överträdelser bestraffas första gången med fyra daler per fågel, andra gången med åtta daler per fågel och förlust av hund och bössa, samt ytterligare 40 daler smt för varje ny överträdelse.
- 1778-01-19 KM:s skrivelse till landshövdingarna. Landshövdingarna anmodas att se till så att allmogen skaffar dukjakttyg för skallgång.
- 1780-01-05 KM:s brev till landshövdingarna. Präster befrias från skyldigheten att hålla vargnät.
- 1789-02-21 Jakträtt blir bundet till jordägande via Skatteköpsförordningen.

Bilaga 3

Urval av jaktlagar för Öland 1569-1750

- 1569-04-07 Förbud på all jakt efter klövvilt. Ståthållare, fogdar och befallningsmän befalls ha noga uppsikt.
- 1572-05-10 Öppet brev repeterar jaktförbudet. Böterna höjs till 40 marker för första överträdelsen, därefter dubblas böterna och vid ytterligare överträdelser mister en bonde halsen medan en adelsman förlorar sina jordagods. Ingen inbyggare får ha hundar om de inte stympas på ett ben, vid bot om 40 marker.
- 1593-03-20 Generellt jaktförbud på kronans friparker [som Öland] vid ”högsta straff”.
- 1616-11-27 Patent för Öland. Jakt på hjortvilt och rådjur straffas med 80 daler varje gång. Tredje överträdelsen straffas med landsflykt och förbud att vid hot om dödsstraff återvända. Hare bötas med 20 daler. Den jägeritjänsteman som tar mutor av en misstänkt anses dela brottet och pliktas 160 daler smt. Ståthållaren pliktas dessutom 320 daler smt.
- 1689-10-31 Öppet placat konstaterar att tjuvjakten är omfattande på Öland. Profossen får avstraffa tjuvskyttar med 20 par spö.
- 1692-09-06 Resolution anger att tjuvskyttar tilltalas vid häradsrätterna på Öland, oaktat var den tilltalade är bosatt. Innehav av kött eller hudar efter kronvilt eller annat högdjur likställs med olaga jakt.
- 1692-09-06 Resolution för Öland påtalar att ingen förutom jägeribetjäningen tillåts att bruka eller bära bössa; alla jakthundar skall avskaffas och får saklöst dödas om de påträffades. Fynd av döda djur måste anmälas.
- 1692-12-29 Öländska inhysesshjon vilka överbevisas om tjuvjakt, döms till livstids straffarbete på Marstrands fästning.
- 1723-09-17 Resolution om att inga bössor får bäras eller brukas av allmogen på Öland.
- 1737-12-20 Vildsvin förklaras som högdjur på Öland. Jaktbrott bestraffas med 20 par spö, vid förmildrande omständigheter med 16 dagars fängelse på vatten och bröd.
- 1737-12-30 Göta hovrätts brev bekräftar skyldigheten att ange fynd av döda djur.
- 1750-03-29 Instruktion till Göta hovrätt angående Öland. Om den dömda är dräng eller ”lös person” skall han förflyttas från Öland och insättas i krigstjänst. Vid andra resan blir straffet ett års straffarbete vid någon fästning; vid tredje resan 20 par spö och tre års straffarbete.

FÖRTECKNING ÖVER TABELLER, TABLÅER, OCH ILLUSTRATIONER

TABLÅER

- Tablå 2.1 Jaktlagarnas huvudinnehåll i landskapslagarna
- Tablå 2.2 Jaktlagar i Kristoffers landslag (KL) 1442
- Tablå 3.1 Jaktrelaterade besvär fördelade på län, antal och anledning
- Tablå 3.2 Urval av besvärskategorier från Älvsborgs län t o m 1720
- Tablå 3.3 Totalt antal besvär samt jakt- och jakträttsrelaterade besvär 1720-1779
- Tablå 5.1 Rättsfall med jaktbakgrund i Svärdsjö 1593-1617
- Tablå 6.1 Tidsfördelning över antal jaktbrottsmål 1610-tal till 1640-tal vid Ölands båda mot

TABELLER

- Tabell 1.1 Skinnexportens procentuella andel av Sveriges totala export vissa år 1559-1724
- Tabell 3.1 Jägeristatens personal år 1660 (antal)
- Tabell 4.1 Antal jaktbrottsmål vid Marks häradsrätt fördelade per decennium
- Tabell 4.2 Antal instämde personer i rättsfall med ensamma eller flera instämde 1611-1750
- Tabell 4.3 Rättsfallens utfall 1611-1789 för de 88 anklagade
- Tabell 4.4 Fördelning av jaktbrottsanklagade vid Marks häradsrätt 1611-1789
- Tabell 4.5 Relationer mellan specificerade jakt-, hygges- och fiskebrottsmål vid Marks häradsrätt 1601-1750 i antal poster
- Tabell 5.1 A-C. Jämförelser avseende jaktbrottsmål vid undersökta hänader
- Tabell 5.2 Antal rättsfall avseende ”jakt”, ”skog” och fiske vid häradsrätten i Fryksdal
- Tabell 6.1 Antal jaktbrottsanklagade i kategorier vid Ölands norra och södra mot 1617-1650
- Tabell 6.2 Rättsfallens utfall vid Ölands båda mot 1617-1650
- Tabell 6.3 Överprövade mål vid Göta hovrätt från Öland 1700-1789 fördelat per decennier
- Tabell 6.4 Fördelning av professioner av för jaktbrott instämde personer från Öland vid Göta hovrätt 1688-1789 samt undersökningens nedslag vid norra och södra mot 1700-1780
- Tabell 6.5 Målens slutliga utfall vid Göta hovrätt 1688-1789 samt Ölands norra och södra mot i undersökningens nedslag 1700-1780, mätt i antal personer

ILLUSTRATIONER

- 1.1 Drottning Kristina till häst.
- 4.1 Socknar i Marks härad
- 6.1 Ölands mot och hänader
- 6.2 Ölands landskapsvapen

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

BSA, Borås stadsarkiv (BSA)

Borås accisrätten, protokoll och handlingar

Landsarkivet i Göteborg (GLA)

Domböcker Marks häradsrätt (mikrofilm)

Läckösamlingen

Landsarkivet i Vadstena (VLA)

Göta hovrätts arkiv (GH)

Advokatfiskalens arkiv renoverade domböcker, seriesignum EV II, AAAB och AABA samt AAAE och AABA

Göta hovrätts huvudarkiv (GHH)

Criminalia, seriesignum EVAA

Brottmålsprotokoll, seriesignum AII

Brottmålsutslag seriesignum BIIA

Brottmålsrotlar, seriesignum CIXCC

Rotlar i underställda brottmål, seriesignum CIXCDA

”Kungliga brev och resolutioner i kriminella och civila mål 1619-1749”, seriesignum DXA:I

Riksarkivet (RA)

Kommissionen för utarbetande av en ny jaktordning (ÄK 735) (SE/RA/310735)

Det odelade kansliet: Kungliga brev i koncept, original och avskrift (SE/RA/1113)

”Kuylenstiernas sakregister till Svea hovrätts domar 1615-1679”, RA EVI a2aaa,

Landshövdingarnas skrivelser till Kungl Maj:t (maskinskriven sammanställning), 28 volymer.

Landskapshandlingar (LSH) (SE/RA/5121/5121.06)

Mantalslängder 1642-1820 (MTL) (SE/SVAR/RA-111010024)

Riksdagsacta R 4800, R 4828-4829

Samling av förordningar och kungliga brev (SE/RA/721342)

Samlingen Skogs- och jaktväsen (SE/RA/757/32)

Ständernas enskilda besvär, allmogens besvär (SE/RA/61302.3)

Älvsborgs lösen 1613 (ÄL) (SE/RA/5117)

Slottsarkivet

Hovförvaltningen (I B:16)

Hovförtäring (I B:4)

TRYCKTA KÄLLOR: Riksdags- och riksrådsprotokoll¹⁰²⁶

BorgRP 0) *Borgarståndets riksdagsprotokoll före frihetstiden*, utgivna av Stadshistoriska institutet, Uppsala 1933¹⁰²⁷

(BorgRP 1) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1719-1720*, på Riksgäldskontorets uppdrag, utgivna av Nils Staf, 1719-1729, Stockholm 1945

(BorgRP 2) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1723*, på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf, Uppsala 1951

(BorgRP 3) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1726-1727*, på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf, Stockholm 1956

(BorgRP 4) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1731*, på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf, Stockholm 1958

(BorgRP 5) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1734*, på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf, Stockholm 1965

(BorgRP 6) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1738-1739*, på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf, Stockholm 1972

(BorgRP 7:1) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1740-1741*, på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf, Stockholm 1975

(BorgRP 8:1) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1742-1743*, på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf, Protokoll 21/8 1742 – 14/5 1743, Stockholm 1982

(BorgRP 8:2) *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 1743, Borgarståndets på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Nils Staf*, Protokoll 18/5 1743 – 26/9 1743, Bilagor och register 1742-1743, Stockholm 1982

(BorgRP 9:1) *Borgarståndets Riksdagsprotokoll på riksdagen utgivna av Riksdagsförvaltningen genom Börje Bergfeldt, Första delen I, 1746-1747*, Stockholm 2003

(BorgRP 9:2) *Borgarståndets Riksdagsprotokoll på riksdagen utgivna av Riksdagsförvaltningen genom Börje Bergfeldt, Andra delen, II, 1746-1747*, Stockholm 2003

(BorgRP 10) *Borgarståndets Riksdagsprotokoll på riksdagen utgivna av Riksdagsförvaltningen genom Nina Sjöberg, 1751-1752*, Stockholm 2008

(BRP 1) 1720-1727, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl, 1*, Uppsala 1939

(BRP 2) 1731-1734, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl, 2*, Uppsala 1945

(BRP 3) 1738-1739, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl, 3*, Uppsala 1948

(BRP 4) 1740-1741, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl, 4*, Uppsala 1951

(BRP 5) 1742-1743, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl, 5*, Stockholm 1954

(BRP 6) 1746-1747, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl, 6*, Stockholm 1957

---

¹⁰²⁶ Förtecknade protokollsamlingar har använts i undersökningarna.

¹⁰²⁷ Den första utgåvan, som innehåller enstaka rester från 1654, har numererats till 0.

- (BRP 7) 1751-1756, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl*, 7, 1751-1756, Stockholm 1963
- (BRP 8) 1760-1762, 1, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl*, 16 oktober 1760 - 29 oktober 1761, Stockholm 1967
- (BRP 9) 1760-1762, 2, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl*, 2 november 1761 - 23 juni 1762, Stockholm 1967
- (BRP 10) 1765-1766, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl*, Stockholm 1963
- (BRP 11) 1769-1770, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl*, Stockholm 1975
- (BRP 12) 1771-1772, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl*, Stockholm 1978
- (BRP 13) 1778-1779, *Bondeståndets Riksdagsprotokoll: på riksgäldskontorets uppdrag utgivna av Sten Landahl*, Stockholm 1986
- (BRP 1786) *Protocoller, hållne hos det hederwärda bonde-ståndet wid riksdagen i Stockholm år 1786. Stockholm, tryckte hos Johan Christ. Holmberg*, Stockholm 1786
- (BRP 1789) *Protocoller, hållne hos det hederwärda bonde-ståndet wid riksdagen i Stockholm år 1789. Stockholm, tryckte hos Joh. Christ. Holmberg*, Stockholm 1789
- (PRP 1) *Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna [...]1642-1660*, Uppsala 1949 (AF – EG)¹⁰²⁸
- (PRP 2) *Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna [...]1660-1664*, Uppsala 1954 (JL)
- (PRP 3) *Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna [...]1668-1678*, Stockholm 1956 (SO)
- (PRP 4) *Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna [...]1680-1714*, Stockholm 1962 (ET)
- (PRP 5) *Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna [...]1719-1720*, Stockholm 1980 (ET)
- (PRP 6) *Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna [...]1723*, Stockholm 1982 (AN)
- (PRP 7) *Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna [...]1726-1731*, Stockholm 1975 (AN)
- (PRP 8) *Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna [...]1734*, Stockholm 1978 (AN)
- (PRP 9) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1738-1739*, på riksdagens förvaltningskontors uppdrag utgivna av Axel Norberg, Stockholm 1986
- (PRP 10) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1740-1741*, på riksdagens uppdrag utgivna av Riksdagens förvaltningskontor genom Stefan Lundheim, Stockholm 1994
- (PRP 11) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1742-43*, på riksdagens förvaltningskontors uppdrag utgivna genom Börje Bergfeldt, Stockholm 1999
- (PRP 12) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1746-1757*, på riksdagens uppdrag utgivna av riksdagsförvaltningen genom Nina Sjöberg, Stockholm 2005

1028 Prästeståndets riksdagsprotokoll på Riksgäldskontorets uppdrag utgivna (PRP1 t o m PRP 8), följt av redaktörernas namn. Redaktörernas initialer är angivna inom parantes: Arne Forssell – AF; Erik Granstedt-EG; Jan Liedgren – JL; Sven Olsson – SO; Lennart Thanner – LT; Axel Norberg –AN.

(PRP 13) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1751-1752*, på riksdagens uppdrag utgivna av riksdagsförvaltningen genom Nina Sjöberg, Stockholm 2007

(PRP 14:1) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1755-1756*, del 1, på Riksdagens uppdrag utgivna av Riksdagsförvaltningen genom Nina Sjöberg, Stockholm 2011

(PRP 14:2) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1755-1756*, del 2, på Riksdagens uppdrag utgivna av Riksdagsförvaltningen genom Nina Sjöberg, Stockholm 2011

(PRP 24) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1778-1779*, på riksdagens uppdrag utgivna av Stefan Lundheim, Stockholm 1990

(PRP 25) *Prästeståndets riksdagsprotokoll, 1786*, på riksdagens förvaltningskontors uppdrag utgivna av Stefan Lundheim, Stockholm 1987¹⁰²⁹

(RRP I) *Svenska riksrådets protokoll, 1*, 1621-1629, utgifvet af Kongl. Riks-Archivet genom N. A. Kullberg, Stockholm 1878

(RRP II) *Svenska riksrådets protokoll, 2*, 1630-1632, utgifvet af Kongl. Riks-Archivet genom N. A. Kullberg, Stockholm 1880

(RRP III) *Svenska riksrådets protokoll, 3*, 1633, utgifvet af Kongl. Riks-Archivet genom N. A. Kullberg, Stockholm 1885

(RRP IV) *Svenska riksrådets protokoll, 4*, 1634, utgifvet af Kongl. Riks-Archivet genom Severin Bergh, Stockholm 1886

(RRP V) *Svenska riksrådets protokoll, 5*, 1635, utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1888

(RRP VI:1) *Svenska riksrådets protokoll, 6*, förra häftet, 1636, utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1889

(RRP VI:2) *Svenska riksrådets protokoll, 6*, senare häftet, 1636, utgifvet af Kongl. Riks-Archivet genom Severin Bergh, Stockholm 1891

(RRP VII:1) *Svenska riksrådets protokoll, 7*, förra häftet, 1637-1639, utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1892

(RRP VII:2) *Svenska riksrådets protokoll, 7*, senare häftet, 1637-1639, utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1895

(RRP VIII) *Svenska riksrådets protokoll, 8*, förra häftet, 1640, 1641, utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1896

(RRP VIII) *Svenska riksrådets protokoll, 8*, senare häftet, 1640, 1641, utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1898

(RRP IX) *Svenska riksrådets protokoll, 9*, 1642, utgifvet af Kongl. Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1902

(RRP X:1) *Svenska riksrådets protokoll, 10*, förra häftet, 1643, 1644, utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1903

(RRP X:2) *Svenska riksrådets protokoll, 10*, senare häftet, 1643, 1644, utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1905

(RRP XI:1) *Svenska riksrådets protokoll, 11*, förra häftet, 1645, 1646, utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1905

(RRP XI:2) *Svenska riksrådets protokoll, 11*, senare häftet, 1645, 1646, utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1906

1029 PRPs tryckta protokoll täcker inte riksdagarna 1760/62, 1765/66, 1769/70 samt 1771/72.

(RRP XII:1) *Svenska riksrådets protokoll, 12*, förra häftet, 1647,1648 utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1908
(RRP XII:2) *Svenska riksrådets protokoll, 12*, senare häftet, 1647,1648 utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1909
(RRP XIII) *Svenska riksrådets protokoll, 13*, 1649, utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1912
(RRP XIV) *Svenska riksrådets protokoll, 14*, 1650, utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1916
(RRP XV) *Svenska riksrådets protokoll, 15*, 1651-1653, utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh, Stockholm 1920
(RRP XVI) *Svenska riksrådets protokoll, 16*, 1654-1656, utgifvet av Riksarkivet genom Per Sondén, Stockholm 1923
(RRP XVII) *Svenska riksrådets protokoll, 17*, 1657, utgifvet av Riksarkivet genom Walfrid Enblom, Stockholm 1929
(RRP XVIII) *Svenska riksrådets protokoll, 18*, 1658, utgifvet av Riksarkivet genom Lenart Thanner, Stockholm 1959

(SRAP I) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1627-1632*, Stockholm 1904 (SB)¹⁰³⁰
(SRAP II) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1633-1638*, Stockholm 1905 (SB)
(SRAP III) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1640-1644*, Stockholm 1906 (BT)
(SRAP IV:1) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1645-1649*, Stockholm 1871 (BT)
(SRAP IV: 2) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1650-1651*, Stockholm 1872 (BT)
(SRAP V:1) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1652-1654*, Stockholm 1873 (BT)
(SRAP V:2) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1655*, Stockholm 1876 (BT)
(SRAP VI) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1656-1658*, Stockholm 1877 (BT)
(SRAP VII) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1660*, Stockholm 1881 (BT)
(SRAP VIII) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1660*, Stockholm 1886 (BT)
(SRAP IX) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1664*, Stockholm 1891 (SB)

1030 SRAP följt av den aktuella källseriens ordningstal (i första serien med romerska siffror), i första serien följt av de årtal vilka avgränsade de riksdagar vilka behandlats samt den tryckta källans tryckort och årtal; i andra serien med tillägget ”Från och med år 1719”. Redaktörernas initialer är angivna inom parantes: Severin Bergh – SB; Bern. Taube – BT; E.V. Montan – EVM; Carl Silfverstolpe – CS; G.O. Berg – GOB; Carl Gustaf Edelstam – CGE; Erik Naumann – EN; Sten Landahl – SL.

- (SRAP X) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1668*, Stockholm 1893 (SB)
- (SRAP XI) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1672*, Stockholm 1894 (SB)
- (SRAP XII) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1675-1678*, Stockholm 1895 (SB)
- (SRAP XIII) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1680*, Stockholm 1896 (SB)
- (SRAP XIV) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1682-1683*, Stockholm 1898 (SB)
- (SRAP XV) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1686-1689*, Stockholm 1899 (SB)
- (SRAP XVI) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1693, 1697*, Stockholm 1900 (SB)
- (SRAP XVII) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, 1710-1714*, Stockholm 1902 (SB)
- (SRAP 1:1) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1719-1720*, Stockholm 1875 (EVM)
- (SRAP 1:2) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1720*, Stockholm 1875 (EVM)
- (SRAP 2) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1723*, Stockholm 1876 (EVM)
- (SRAP 3) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1723*, Stockholm 1877 (EVM)
- (SRAP 4) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1726-1727*, Stockholm 1878 (EVM)
- (SRAP 5) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1726-1727*, Stockholm 1879 (EVM)
- (SRAP 6) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1731*, Stockholm 1881 (EVM)
- (SRAP 7) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1734*, Stockholm 1884 (EVM)
- (SRAP 8) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1734*, Stockholm 1886 (EVM – CS)
- (SRAP 9) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1738 maj-sep*, Stockholm 1887 (CS)
- (SRAP 10) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1738/39 okt-feb*, Stockholm 1888 (CS)
- (SRAP 11) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1739 feb-apr*, Stockholm 1889 (CS)
- (SRAP 12) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1740/41, dec-aug*, Stockholm 1890 (CS)
- (SRAP 13) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1742/43 aug-apr*, Stockholm 1891 (CS)
- (SRAP 14) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1743 maj-sep*, Stockholm 1895 (CS)

- (SRAP 15) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1746/47 sep-apr*, Stockholm 1901 (CS-GOB)
- (SRAP 16) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1747 maj-okt*, Stockholm 1904 (GOB)
- (SRAP 17) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1747 nov-dec*, Stockholm 1906 (GOB)
- (SRAP 18) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1751/52 sep-jun*, Stockholm 1911 (GOB)
- (SRAP 19) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, från och med år 1719, 1755/56 okt-nov*, Stockholm 1923 (CGE-EN)
- (SRAP 20) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1760/61 okt-apr*, Stockholm 1934 (SL)
- (SRAP 21) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1761 apr-aug*, Stockholm 1938 (SL)
- (SRAP 22) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1761 aug-dec*, Stockholm 1950 (SL)
- (SRAP 23) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, från och med år 1719, 1762 jan-jun*, Stockholm 1955 (SL)
- (SRAP 24) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1765 jan-dec*, Stockholm 1958 (SL)
- (SRAP 25) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1766 jan-jun*, Stockholm 1959 (SL)
- (SRAP 26) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1766 jun-okt*, Stockholm 1960 (SL)
- (SRAP 27) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1769 apr-okt*, Stockholm 1962 (SL)
- (SRAP 28) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1769/70 nov-feb*, Stockholm 1964 (SL)
- (SRAP 29) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1771 jun.-dec*, Stockholm 1969 (SL)
- (SRAP 30) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, Från och med år 1719, 1772 jan-maj*, Stockholm 1970 (SL)
- (SRAP 31) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1772 maj-sep*, Stockholm 1971 (SL)
- (SRAP 32) *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719, 1778/79 okt-jan*, Stockholm 1982 (SL)
- (SRAP 1786) *Utdrag af protocoller, hållne hos högloflige ridderskapet och adelen wid riksdagen i Stockholm år 1786*. Stockholm, tryckt hos Johan Christ. Holmberg, del 1-3, Stockholm 1786
- (SRAP 1789:1) *Protocoller, hållne hos högloflige ridderskapet och adeln wid riksdagen i Stockholm år 1789*, Stockholm, tryckte hos Anders J. Nordström, del 1, Stockholm 1809
- (SRAP 1789:2) *Protocoller, hållne hos högloflige ridderskapet och adeln wid riksdagen i Stockholm år 1789*, Stockholm, tryckte hos Anders J. Nordström, del 2, Stockholm 1809

ÖVRIGT TRYCKT KÄLLMATERIAL

Abrahamsson, Peter: *Swerikes rikkes lands-lag, som af rikksens råd blef öfwersedd och förbättrat: och af k. Christofer, Swerikes, Danmarks, Norikes, Wendes och Götha konung, palatz-grefwe widh Reen, och hertigh af Beijeren, årom efter C. b. 1442. stadfäst: så ock af menige Swerikes rikkes ständer samtyckt, gillat och wedertagen, efter then stormächtige, höghborne furstes och herres, herr Carls then nijondes, Swerikes, Göthes, Wendes, finnars, carelers, lappars i norlanden, the caijaners, och esters i Lifland & c. konungs, nådige befallning, åhr 1608. af trycket vtgången. Nu ånyo andra gången med anmärckningar uplagd. Med hans kongl. maj:tz nådige privilegio*, Stockholm 1726

Almqvist, Gunnar: *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1602-1700*, Värmlands museums skriftserie nr 18, utgiven av Östra Ämterviks hembygdsförening och Värmlands museum, Björn Hedstrand (red) med biträde av Roland Kihlstadius) 1987

– *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1701-1725*, eget förlag 1993

– *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1726-1740*, Östra Emterviks hembygdsförening 1998

– *Sammandrag av Fryksdals härads domböcker 1741-1750*, Östra Ämterviks hembygdsförening 2006

Andersson Palm, Lennart: *Vid Skene ting 1751-1769: referat och register till domboksnotiser om fyra socknar i Mark*, Göteborg 1990

– *Vid Skene ting 1770-1785*, Göteborg 1998

Brattö, Olof: *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 1*, 1662-1725, Munkedal 2000a

– *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 2*, 1726-1740, Göteborg 2000b

– *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 3*, 1741- 1760, Göteborg 2000c

– *Morlanda i Orust och Tjörns dombok 4*, 1761-1775, Göteborg 2003

Brummer, Magnus Henrik: *Kort utdrag af alla Kongl. Förordningar, Resolutioner och Bref, rörande Skogarnes wård och nyttjande i Riket samt Jagt och Diurfång*, Stockholm 1787

Edler, P.J.: *Om börd och befordran under frihetstiden*, Stockholm 1915

Edling, Nils: *Vendels socken dombok 1615-1645, med bidrag av statsmedel*, utgiven av Nils Edling, Uppsala 1925

– *Upplands lagmansdombok 1578-79 jämte inledning, förklaringar och register, utgiven med bidrag av statsmedel genom Nils Edling*, Uppsala 1950

Edling, Nils & Pellijeff, Gunnar: *Östra härads i Njudungs dombok 1602-1605*, Stockholm 1965

Ekeberg, Birger: ”Ett och annat om det svenska vattenregalet”, i *Jernkontorets vattenrättsutredning*, 1 Stockholm 1914

Ekeblad, Johan: *Johan Ekeblads brev. 1, Från Kristinas och Cromwells hof*, Stockholm 1911

Heckscher, Eli F: *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. D. 1, Före frihetstiden, Bok 1, Medeltidshushållningens organisering 1520-1600, bilagor*, Stockholm 1935

Hellbom, Algot: *Tingsprotokoll för Njurunda*, Sundsvall 1982

Hoffman, Kjell: *Jämtlands domböcker och landstingsprotokoll 1647-1648*, Östersund 1989

Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (H & W 1962): *Magnus Erikssons landslag, sjätte bandet, i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén*, Stockholm 1962

- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias (H & W 1979): *Svenska landskapslagar tolkade och förklarade för nutidens svenskar*, fem serier, Stockholm 1979
- Kjellberg, Richard: *Den svenska jakten i litteraturen: en kommenterad bibliografi intill år 1960*, Stockholm 1991
- Kongl. Maj:st til Swerige Ordning och Stadga huru alle Rijkzens Inbyggjare sigh förhålla skole medh Jachter/Diurefång och Fugleskiutande, Giord på Rijkzdagen i Stockholm Åhr 1647, Tryckt i Stockholm hoos Henrich Reyser*, Stockholm 1647
- Kongl. Maj:st Ordning och Stadga om Jachter/Diurefång och Fogelskutande, Giord och förbättrat på Rijkzdagen som hölls i Stockholm Åhr 1664, Tryckt i Stockholm af Ignatio Meurer, Kongl. Booktr. Åhr 1664*, Stockholm 1664
- Kongl. Maj:ts nådiga Förordning, om Krono-hemmans försäljande til Skatte, samt the Förmoner och Wilkor, hvarunder Skatte-hemman hädanefter skola innehawas; Gifwen Stockholms Slott den 21 Februari 1789, Kungliga Tryckeriet Stockholm (nytryck) 1798*
- Kongl. Maj:ts Nådiga Stadga Angående Jagt och Djurfång. Gifwen Stockholms Slott den 13 April 1808*, Stockholm 1808
- Lag-Commissionens förslag till Sweriges Rikes Lag af år 1734: jemte de wid samma Förslag gjorde anmärkningar, Lag-Commissionens derå afgifna swar, samt Riksens Ständers förhandlingar och Beslut wid Lagens granskning och antagande å Riksdagarne 1731 och 1734*, utg. af Arvid Faxé, Stockholm 1841
- Larsson, Lars-Olof: "Jakt på högvilt vid kungsgården Kronoberg under 1500-talet: kring en unik jaktstatistik, jakträtt och frågan om viltstammens förändring i äldre tid", i *Kronobergsboken 1982, Årsbok för Hyltén-Cavalliusföreningen utgiven av Kronobergs läns hembygdsförbund i samarbete med Smålands museum: jakt och fångst i Småland, Växjö 1982*
- Mårtensson, Ludvig: *Sakregister till Allmogens besvär till år 1720*, Stockholm 1952 (maskinskriven sammanställning)
- Nehrman, David: *Inledning til then swenska iurisprudentiam civilem 1729 : Then swenska jurisprudentia civilis 1746 / David Nehrman; med en inl. und mit einer Einl. in deutscher Sprache av Kjell Å. Modéer, faksimil nytryck Lund 1979*
- Nordin, C.G.: *Konung Carl den XI:tes Dag-Bok, tryckt i Hernösand 1808*, Härnösand 1808
- Olin, Karl: *Älmeboda 1646-1676, del 3, stencil, Växjö 1975*
 – *Älmeboda 1677-1687, del 4, stencil, Växjö 1976*
 – *Älmeboda 1688-1694, del 5, stencil, Växjö 1977*
 – *Älmeboda 1715-1717, del 10, stencil, Växjö 1979*
- Renshult, Henry: *Västra härads domsbok 1610-1634*, Stockaryd 1996
- Rostvik, Allan: *Tingsprotokoll från Svärdsjö socken åren 1545-1619*, Uppsala 2008
- Samzelius, Hugo: *Jägeristaten – anteckningar om svenska våldets skogs- och jaktväsen*, Stockholm 1915
- Schmedeman, Johan: *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701 angående justitia och executions- ährender, med een förteckning på stadgarne främst, och ett fulkommeligit orda-register efterst wid wercket öfwer thes: innehåld; uppå hans kongl. may:tz allernådigste befallning och privilegier, til thet almänne bästas tjenst, och hwars och ens särskilte nytto, sålunda med flijt samlade, och genom trycket i dagz-liuset befordrade (=av= Joh. Schmedeman)* Stockholm, tryckt med egen bekostnad af

Johann Henrich Werner, Kongl. maj:tz så ock Upsala acad. Boktryckiare, Stockholm 1706 (Schmedeman 1706)

Stiernman, Anders Anton von: *Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regements-former Försäkningar och bewillingar [...] från år 1521, intill år 1727[...], (första delen,)* Stockholm 1728 (Stiernman 1728)

- *Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regements-former Försäkningar och bewillingar [...] ifrån år 1633. intill år 1680 [...], andra delen,* Stockholm 1729 (Stiernman 1729)
- *Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regements-former Försäkningar och bewillingar [...] från år 1682, intill år 1731[...], tredje delen,* Stockholm 1733 (Stiernman 1733)
- *Bihang utaf åtskillige allmenna samlingar ifrån år 1529 intil år 1698, hörande til the förr i tre serskilte delar utgifne Riksdagars och Mötenes Beslut [...],* Stockholm 1743
- *Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar &c. angående Sweriges rikets commerce, politie och oeconomie uti gemen, ifrån åhr 1523. in til närwarande tid. Uppå hans kongl. maj:ts nådigesta befallning giord af And. Anton von Stiernman,* Stockholm 1747 (Stiernman 1747)
- *Sveriges Rikes lag, Gillad och antagen på Riksdagen år 1734,* faksimil, Stockholm 1981

Styffe, C.G.: *Bidrag till Skandinaviens historia*, band IV, Stockholm 1875

Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som höra till statsförfattningens historia: under tidehvarfvet 1521-1718, D. 2, 1561-1592, utgifven af Kongl. Riksarkivet genom Emil Hildebrand, Stockholm 1899

Sveriges rikets lag: gillad och antagen på riksdagen år 1734, nytryck, Stockholm 1984

Tillhagen, Carl-Herman: *Allmogejakt*, Stockholm 1987

Vejde, P.G.: "Hjortens förekomst i Väre under 1600-talet", i *Hyltén-Cavalliusföreningen för hembygdskunskap och hembygdsvård årsbok 1922*, Växjö 1922

Östergren, P.A.: *Twisten om ägande- och nyttjanderätten till skattejord vid pröfningen af Lagkommissionens förslag till Sveriges Rikes lag hos 1731 och 1734 års ständer*, Lund 1896

DIGITALT PUBLICERADE KÄLLOR, DATABAS

Edestam, Anders: *Vedbo härads dombok*, via internet

<http://www.abc.se/~m225/litteratur/kallmat/Vedbodombok.html> 2006-03-05.

Register till Marks häradsrätts domstolsprotokoll före 1751. Redaktör: Lennart Palm. Databas i redaktörens ägo (RLP)

LITTERATUR

- Adlerbeth, Gudmund Jöran: *Historiska Anteckningar: efter en i von Brinkmanska arkiivet på Trolle-Ljungby befintlig handskrift. 1. från Gustaf III:s antråde till regeringen, till och med 1789 års riksdag*, Gustaf Andersson (red) Örebro 1856
- Adolfsson, Mats: *1 Svenska uppror: när borgarna brann: forntiden – 1499*, Stockholm 2007
- *2 Svenska uppror: fogdemakt och bondevrede 1500-1718*, Stockholm 2007
  - *3 Svenska uppror: bondeuppror och gatustrider 1719-1932*, Stockholm 2007.
- Ahlberger, Christer: *Vävarfolket: hemindustrin i Mark 1790-1850*, Göteborg 1988
- *Konsumtionsrevolutionen: om det moderna konsumtionssamhällets framväxt 1750-1900*, Göteborg 1996
- Ahlberger, Gunnar: *Marks historia 2: en vävbygd under stormakts- och frihetstid*, Rydal 2001
- Ahlqvist, Abraham: *Ölands Historia och Beskrifning*, första bandet (1822) faksimil Uppsala 1979
- Allén, Sture: *Johan Ekeblads brev till brodern Claes Ekeblad 1639-1655*, Göteborg 1965
- Almond, Richard: *Medieval Hunting*, Gloucestershire 2003
- Almquist, Jan Eric: ”Skogskommissionerna under det karolinska enväldet”, i *Svenska lantmäteriet 1628-1928: historisk skildring, del I*, Stockholm 1928(30)
- *Till frågan om skattebondens jordäganderätt under perioden 1719-1789*, Stockholm, 1934
  - *Strödda bidrag till civilrättens historia*, Stockholm 1953
- Andersson, Gudrun: *Tingets kvinnor och män: genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*, Uppsala 1998
- Andersson, Gudrun, Larsson, Esbjörn & Patrik Winton (red): *Med börd, svärd och pengar: eliters manifestation, maktutövning och reproduktion 1650-1900*, Opuscula Historica Upsaliensia 29, Uppsala 2003
- Andersson, Ingvar: *Erik XIV:s engelska underhandlingar: studier i svensk diplomati och handelspolitik*, Lund 1935
- Andersson, Ingvar & Granlund, John (red): *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 15*, Malmö 1970
- Andersson Palm, Lennart, Gadd, Carl-Johan & Nyström, Lars: *Ett föränderligt agrarsamhälle: Västsverige i jämförande belysning*, Göteborg 1998
- *Borås stads historia. 1, stad och omland fram till 1800-talets mitt*, Lund 2005
- Andrén, Anders: “Paradise Lost: looking for deer parks in medieval Denmark and Sweden”, i Andersson, Hans, Carelli, Peter & Ersgård, Lars (red) *Visions of the Past: trends and traditions in Swedish medieval archaeology*, Stockholm 1997
- Anners, Erik: *Straffteorierna i svensk rättshistoria*, särtryck ur Svensk Juristtidning 1964, Juridiska föreningen Uppsala 1970
- *Svensk straffrättshistoria*, Stockholm 1972
- Appel, Hans Henrik: *At vaere almuen m ægtig: de jyske bønder og øvrigheden på reformationstiden*, Odense 1991
- Arckenholtz, Johan: *Sagubrott af 1734 Års Riksdag i Stockholm*, utgiven genom Ingemar Carlsson, Kungl. Samfundets handlingar, del 26, Stockholm 2003
- Arditi, Jorge: *A Genealogy of Manners: transformations of social relations in France and England from the fourteenth to th eighteenth century*, Chicago 1998

- Arvidson, Birger: *Den nordsvenska allmojejakten: allmojejägaren, fångsten och försörjningen 1920-1940*, Stockholm 1983
- Beaver, Daniel C.: *Hunting and the Politics of Violence before the English Civil War*, Cambridge 2008
- Beckman, Bjarne: *Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet*, Göteborg 1930
- Bengtsson, Bertil: *Allemansrätten: vad säger lagen?* Stockholm 1999
- Berg, Gösta och Svensson, Sigfrid: *Svensk bondekultur*, Stockholm 1969
- Berglund, Mats: *Gårdar och folk i Norr: bebyggelse, befolkning och jordbruk i Norrbotten under 1500-talet*, Umeå 2006
- Bergman, Karl: *Makt, möten, gränser: skånska kommissionen i Blekinge 1669-70*, Lund 2002
- Bergstrand, Per Emanuel: "Stockholms djurgård: gammalt och nytt", *Nya Dagligt Allehanda*, Stockholm 1886
- Bergström, Richard: "Andreas Schönbergs och kung Fredriks jakter" i *Ur Tidskrift för jägare och naturforskare*, "Jägareförbundets gamla tidskrift", 1832-1834, (särtryck) Stockholm 1894
- Bernes, Claes & Lundgren, Lars J: *Bruk och missbruk av naturens resurser: en svensk miljöhistoria*, Naturvårdsverket, Stockholm 2009
- Bernström, John: *Herre och hund: kulturhistorisk bilderbok sammanställd på uppdrag av Nordiska museet och Svenska Kennelklubben*, Stockholm 1964
- *Bernströms bestiarium: en djurens nordiska kulturhistoria*, med en inledning, redigering och källpresentation av Henrik Otterberg, Stockholm 2008
- Bjarne Larsson, Gabriela: *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige*, Lund 1994
- Björklund, Jan-Olov: *Beslutet om licensjakt på varg 2010: en processutvärdering med fokus på beredningen av beslutet*, Naturvårdsverket, Stockholm 2010
- Boëthius, Bertil: *Skogen och bygden*, Stockholm 1939
- Brandenburg, Henrik Albrekt: *Swenska odal-folkets rätt, sammandragen i projekt til et dem gemensamt tilhörigt privilegium, wid riksdagen år 1771*, Stockholm 1771
- Broad, John: "Whigs and Deer-stealers in other guises: a return to the origins of the Black Act", *Past and Present*, 1988:119
- Brohed, Ingmar: *Stat, religion, kyrka: ett problemkomplex i svensk akademisk undervisning under 1700-talet*; Rättshistoriskt bibliotek, band 22, Stockholm 1973
- Brummer, Magnus Henrik: *Försök til et swenskt skogs- och jagt-lexicon*, nytryck, Stockholm 2010
- Brusewitz, Gunnar: *Jakt: jägare, villebråd, vapen och jaktmetoder från äldsta tider till våra dagar*, Stockholm 1967
- Burman, Abraham: *Jagten: hjältarnas första lärospån (orig titel "De venatione, heroicae virtutis tirocinio")*, övers. från latinet av Gösta Bergman, publicerad i Östergötlands läns Jagtvårdsförenings årsskrift 1920, Linköping 1920
- Bäck, Kalle: *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden: centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*, Stockholm 1984a
- *Skog och brännvin: studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet*, Universitetsförlaget 1984b

- Bäärnhjelm, Mauritz: "När bönderna blev självägande", i *Svensk Juristtidning*, 1970
- "Vad lagboken berättar" i Mats Widgren (red) *Äganderätten i lanbrukets historia: skrifter om skogs- och lanbrukshistoria*, Stockholm 1995
- Carlman, Inga: *Framtiden i förfädernas händer: om äganderätt och annan rätt till marken från landskapslagarna till modern tid ur ett miljörettsligt perspektiv*, Stockholm 2000
- Carlsson, Ingemar: *Parti-partiväsen-partipolitiker 1731-43: kring uppkomsten av våra första politiska partier*, Stockholm 1981
- Carlsson, Sten: *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865: studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*, Lund 1973
- Carpenter, Christine: *Locality and polity: a study of Warwickshire landed society, 1401-1499*, Cambridge 1992
- Cartmill, Matt: *A View to a Death in the Morning: hunting and nature through history*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., London, England (1993) 1996
- Cederholm, Mattias: *De värjde sin rätt: senmedeltida bondemotstånd i Skåne och Småland*, Lund 2007
- Claréus, Anders: "På offensiven: bondeståndet under slutet av frihetstiden" i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red) *Riksdag, kaffehus och predikstol: frihetstidens politiska kultur 1766-1772*, Stockholm 2003
- Collstedt, Christopher: *Duellanten och rättvisan: duellbrott och synen på manlighet i stormaktsväldets slutskede*, Lund 2007
- Cooper, J.P. (red): *The new Cambridge modern history*, 4, Cambridge UP 1970
- Crouch, David: *The birth of nobility: constructing aristocracy in England and France 900-1300*, Harlow 2005
- Cummins, John: *The Hound and the Hawk: the art of medieval hunting*, London 1988
- Curry-Lindahl, Kai: *Djuren i färg*, Stockholm 1961
- Dahlgren, Stellan; Florén, Anders & Karlsson, Åsa: *Makt & Vardag: hur man styrde, levde och tänkte under svenskt stormaktstid*, Stockholm 1993
- Degerman, Erik: "Insjöfiske", i Håkan Tunón, Mattias Iwarsson & Stephen Manktelow (vetenskapliga redaktörer), *Människan och faunan: etnobiologi i Sverige: 3*, Uppsala 2007
- Dewald, Jonathan: *The European nobility 1400-1800*, Cambridge 1996
- Dirke, Karin: *De värnlösas vänner: den svenska djurskyddsrörelsen 1875-1920*, Stockholm 2000
- Duby, Georges: "La vulgarisation des modèles cultures dans la société féodale", i *Nirveaux de cultures et groups sociaux*. Actes du Colloque, Paris 1967
- Eklundh, Albert: *Svensk jakt: en överblick till hugfästade av Svenska Jägarförbundets etthundraåriga tillvaro*, Stockholm 1930
- Ekman, Ann-Kristin: *Community, Carnival and Campaign: expressions of belonging in a Swedish region*, Stockholm 1991
- Ekman, Henrik: *Vargen: den jagade jägaren*, Stockholm 2010
- Ekman, Sven: *Djurvärldens utbredningshistoria*, Stockholm 1922
- Eles, Håkan: "Ihiälrefwen af en glubisk ulf", i *RIG Kulturhistorisk tidsskrift*, 2008:2
- Eliasson, Per: *Skog, makt och människor: en miljöhistoria om svensk skog 1800-1875*, Stockholm 2002
- Enblom, Walfrid: *Privilegiestriderna vid frihetstidens början 1719-1723: ett bidrag till ståndsutvecklingens historia*, Uppsala 1925

- Englund, Peter: *Det hotade huset: adliga föreställningar om samhället under stormaktstiden*, Stockholm 1989
- Engström, Th.: *Öland: dess historia, land och folk*, Kalmar 1903
- Eriksson, Bo: *Statstjänare och jordägare: adelsideologi i Per Brahe den äldstes "Oeconomia"*, Stockholm 2008
- *Svenska adelns historia*, Stockholm 2011
- Fell, Terence: *Legitimacy and Conflict: explaining tensions in local Swedish hunting policy*, Luleå 2006
- Fietze, Katharina: *Im gefolge Dianas: Frauen und höfische Jagd im Mittelalter (1200-1500)*, Köln 2005
- Fletcher, John: *Gardens of Earthly Delight: the history of deer parks*, Oxford 2011
- Fougt, Henric (tryckare): *Project til bonde-ståndets privilegier, wid riksdagen 1771*, Stockholm 1771
- Franke, Birgit: "Jagd und landesherrliche Domäne: bilder höfischer Repräsentation in Spätmittelalter und Früher Neuzeit, i Wolfram Martini (Hg.), *Die Jagd der Eliten in der Erinnerungskulturen von der Antike bis in die Frühe Neuzeit*, Göttingen 2000
- Frense, Bo: *Religion och rätt: en studie till belysning av relationen religion-rätt i förkristen nordisk kultur*, Köpingsbro 1982
- Frohnert, Pär: "Administration i Sverige under frihetstiden", i Birgitta Ericsson (projektledare) m fl, *Administrasjon i Norden på 1700-talet*, Oslo 1985
- *Kronans skatter och bondens bröd: den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719-1775*, Lund 1993
- Furuhagen, Björn: *Berusade bönder och bråkiga båtsmän: social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*, Stockholm 1996
- Gadd, Carl-Johan: *Den agrara revolutionen 1700-1870: det svenska jordbrukets historia 3*, Stockholm 2000
- Gaslander, Petrus: *Beskrifning om Svenska Allmogens Sinnelag och Seder, Västbo Härad, Småland (1774)*, faksimil Stockholm 1982
- Gerefeldt, Fritz: "Beskrivning av Rogslösa kyrka" i Iwar Andersson (red) *Rogslösa kyrka: en byggnadshistorisk redogörelse*, Vadstena 1982
- Granér, Staffan: *Samhävd och rågång: om egendomsrelationer, ägoskiften och marknadsintegration i en värmländsk skogsbygd 1630-1750*, Göteborg 2002
- C.M.C. Green, C.M.C.: "Terms of Venery: Ars Amatoria" i *Transactions of the American Philological Association* 126, 1996
- Griffin, Emma: *Blood sport: hunting in Britain since 1066*, London 2007
- Gustafsson, Harald: "De överlappande pusslen: om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa", i Max Engman & Nils Erik Villstrand (red) *Maktens mosaik: enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors 2008
- "The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in early Modern Europe", *Scandinavian Journal of History* 23, 1998:3-4
- Hahr, Anders Wilhelm Theodor: *Handbok för jägare och jagtvänner*, Stockholm 1866, 1881
- Hamilton, Henning: "175 år – ett skogsbruk vaknar långsamt och reser på sig", i *Kungl. Skogs- och lantbruksakademiens tidskrift, Jubileumssupplement: historiska artiklar sammanställda med anledning av 175-årsfirandet av akademiens installation, supplement 20*, Stockholm 1988

- Haneklou, Sigurd: *Önningabok: Öland och öläningar 1675-1725*, Vickleyby 2001
- Hanson, Sven: "Hjortar och vildsvin på Öland", i Rikard Sterner och Kai Curry-Lindahl (red) *Natur på Öland*, Uppsala 1955
- Harnesk, Börje "Den svenska modellens tidigmoderna rötter?" *HT* 2002:1
- Hassan Jansson, Karin: *Kvinnofrid: synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600-1800*, Uppsala 2002
- Hay, Douglas: "Poaching and the Game Laws on Cannock Chase" i Hay m fl (red) *Albions Fatal Tree: crime and society in eighteenth-century England*, London 1975
- Eli F. Heckscher, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa: det moderna Sveriges grundläggning*, andra delen, första havbandet (2:1), Stockholm 1949
- Heise, A.: "Handes lemlæstelse for Jagtens Skyld", i *Historisk tidskrift* (Danmark), række, 3, 1881-1882
- Herlitz, Lars: *Jordegendom och ränta: omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*, Lund 1974
- Hildebrand, Sune: *Karl XI:s almanacksanteckningar*, från originalen ånyo utgivna av Sune Hildebrand, Stockholm 1918
- Hill, Örjan: "Utmark i Mark", i *Fässingen* 1999
- Historiska handlingar*, del 5, Stockholm 1866
- Hobsbawm, Eric J: *Primitive rebels: studies in archaic forms of social movement in the 19th and 20th centuries*, Manchester 1959
- *Bandits*, London, 1969
- Holm, Johan: *Konstruktionen av en stormakt: kungamakt, skattebönder och statsbildning 1595-1640*, Stockholm 2007
- Holmström, Erik: "Från ladugård till trädgård på greve Magnus Läckö", i Chatarina Sjölin, Stiftelsen Läckö slott (red), *Greve Magnus kök och hushåll på Läckö*, Lidköping 2008
- Hopkins, Harry: *The Long Affray: the poaching wars in Britain 1760-1914*, London 1985
- Huggert, Anders: "Kyrk och marknadsplatsen Lyksälä: 3 skilling 24 öre kopparmynt – ett säreget belopp noterat i Lyckelse tingsrätt 1701", i *Svensk numismatisk tidskrift*, nr 1 2010
- Ihrfors, C.G.: *Om häradsallmänningar enligt svensk rättsutveckling: ett bidrag till den svenska jord- och skogslagstiftningens historia*, Uppsala 1916
- Inger, Göran: *Svensk rättshistoria*, Malmö 1997
- Ingers, Enoch: *Bonden i svensk historia*, del II, Stockholm 1948
- Isaksson, Olov: "Fiske, jakt och bysamhällen i övre Norrlands kusttrakter", i Harald Hvarfner (red) *Jakt och fiske: nordiskt symposium om livet i en traditionell jägar- och fiskarmiljö från förhistorisk tid fram till våra dagar*, Luleå 1975
- Itzkowitz, David C: *Peculiar Privilege: a social history of English foxhunting, 1753-1885*, Hassocks, Sussex 1977
- Jansson, Thorsten (red) & Tynderfeldt, Bo: *Öland*, Falköping 1994
- Johannesson, Kurt: *I Polstjärnans tecken: studier i svensk barock*, Uppsala 1968
- Johansson, Ella: "Skogslöpare och vedbosökare", i Ingar Kaldal, Ella Johansson, Bo Fritzböger och Hanna Snellman (red) *Skogsliv: kulturella processer i nordiska skogsbygger*, Lund 2000.
- Johansson, Kenneth: "Herrar och bönder: om jurisdiktionen i några småländska friherrskap på 1600-talet", *Scandia*, Band 56, 1990
- Jonsson, Alexander: *De norrländska landshövdingarna och statsbildningen 1634-1769*, Umeå 2005

- Jonsson, Per: *Finntorparna i Mången: jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö*, Landskrona 1989
- Jägerskiöld, Stig: "Adelsprivilegierna i Sverige och Danmark", *HT* 1934
- Kardell, Lars: *Svenskarna och skogen: från ved till linjeskepp*, del 1, Skogsstiftelsens förlag, Jönköping 2003
- Kardell, Örjan: "Om rödluvan och vargen i den svenska vargdebatten", i *RIG Kulturhistorisk tidskrift*, 2008:1
- Keyland, Nils: "Om svenska allmogens jakt", i *Fataburen*, 1906
- Kjellberg, Richard: *Den svenska jakten i litteraturen: en kommenterad bibliografi intill år 1960*, Stockholm 1991
- Krantz, Karl-Johan: "Jakten – från näringsfång till fritidssyssla", i *Jakt och fångst i Småland, Kronobergsboken 1982*, Årsbok för Hyltén-Cavalliusföreningen utgiven av Kronobergs läns hembygdsförbund i samarbete med Smålands museum, Växjö 1982
- Kugelberg, Arvid: "Något om djurgårdar, särskilt Linköpings djurgård", i *Livgrenadjärföreningens skriftserie*, 6, Linköping 1945
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 15*, Malmö 1970
- Kvist, Roger: *Rennomadismens dilemma: det rennomadiska samhällets förändring i Tuorpon och Sirkas 1760-1860*, Umeå 1989
- Kyle, Jörgen: *Striden om hemmanen: studier kring 1700-talets skatteköp i västra Sverige*, Göteborg 1991
- Landin, Lennart: *På häradsting 1: anteckningar ur öländska domböcker 1620-49*, Hälsingborg 1963
- *På häradsting 2: om jordförsäljning och arvstvister enligt öländska domböcker 1613-49 jämte 1638 års dombok för södra motet*, Hälsingborg 1964
  - *På häradsting. 3: brott och straff på Öland under förra hälften av 1600-talet*, Hälsingborg 1967
- Larsson, Lars-Olof: *Arvet efter Gustav Vasa: en berättelse om fyra kungar och ett rike*, Stockholm 2005
- Lennerstrand, Marie: *Rättvisans och allmogens beskyddare: den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680-1730*, Uppsala 1999
- Lewenhaupt, Sten: *Svenska högre ämbetsmän från 1634*, Stockholm 1961
- Liberg, Olof: *Dödlighet och illegal jakt i den skandinaviska vargstammen*, Uppsala 2008
- Lidzén, Benkt: *Hjortens spår: jakten genom tiderna med bildkonstnärens ögon*, Skövde 1993
- *På spåret: en jakthistorisk översikt*, Gökhem 1998
- Liedholm Johnson, Eva: *Mineral Rights: legal Systems governing exploration and exploitation*, Stockholm 2010
- Lindberg, Bo: *Naturrätten i Uppsala 1655-1720*, Uppsala 1976
- Linde, Martin: *Statsmakt och bondemotstånd: allmoge och överhet under stora nordiska kriget*, Uppsala 2000
- *I fädrens spår? Bönder och överhet i Dalarna under 1700-talet*, Hedemora 2009.
- Lindkvist, Thomas & Myrdal, Janken: "Senmedeltida saköreslängder" i *Folkets historia*, nr 1 1984, årg 12
- Linné, Carl von: *Carl Linnæi öländska och gotländska resa, på riksens höglovliga ständers befallning förrättad år 1741[...] redigerad av Carl-Otto von Sydow & illustrerad av Gunnar Brusewitz*, Stockholm 1962

- *Carl Linnæi västgöta-resa: på riksens höglovliga ständers befallning förrättad år 1746 med anmärkningar uti ekonomien, naturkunnogheten, antikviteter, invånarnes seder och levnadssätt, med tillhörige figurer*, red. av Sigurd Fries och Lars-Erik Edlund; ill. av Gunnar Brusewitz, Stockholm 1978
- Lundgren, Kurt: *Öland under Carl Gustaf och Christina: perioden 1650-1680 skildrad i hauptmannen Lars Assarssons brev från Borgholms slott*, Kalmar 1999
- *Bödaupproret år 1850*, eget förlag, ISBN 91-973261-9-4
- Lundmark, Lennart: ”Från lappallmoge till primitiv subkultur: rikets syn på samerna fram till början av 1800-talet”, i Max Engman & Nils Erik Villstrand (red) *Maktens mosaik: enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors 2008
- Lönnberg, Einar: ”Några ord om Östergötlands högre djurlif i forna tider”, i Birger Mörner (red) och Alice Trolle (utg) *En bok om Östergötland*, Stockholm 1915
- *Björnen i Sverige 1856-1928*, Uppsala 1929
- Lönnroth, Erik: *Den stora rollen: kung Gustaf III spelad av honom själv*, Stockholm 1986
- Lövgren, Birger: *Ståndsstridens uppkomst: ett bidrag till Sveriges inre politiska historia under drottning Kristina*, Uppsala 1915
- Magnus, Olaus: *Historia om de nordiska folken*, Stockholm 1963
- Malcolm, Joyce Lee: *To Keep and Bear Arms: the origin of an Anglo-American right*, London 1994
- Malmstedt, Göran: *Helgdagsreduktionen: övergången från ett medeltida till ett modernt år i Sverige 1500-1800*, Göteborg 1994
- Manning, Roger B.: *Hunters and Poachers: a social and cultural history of unlawful hunting in England 1485-1640*, Oxford 1993
- Martini, Wolfram: *Die Jagd der Eliten in der Erinnerungskulturen von der Antike bis in die Frühe Neuzeit*, Göttingen 2000
- Mattsson, Anders: *Övre Fryksdalen: Fryksände, Östmark, Vitsand, Lekvattnet, Torsby, historia, släkter, profiler*, Karlstad 1998
- Mattsson, Leif & Stridsberg, Einar: *Skogen genom tiderna: dess roll för lantbruket från forntid till nutid*, Stockholm 1980
- McLynn, Frank: *Crime and Punishment in eighteenth-century England*, London 1989
- Mispelaere, Jan: *Guldmynt eller äpple: straffrättsligt ansvar för barn och ungdomar i Sverige och Nederländerna 1590-1800*, Uppsala 2009
- Munsche, P.B.: *Gentlemen and poachers: the English game laws 1671-1831*, Cambridge 1981
- Müntzing, R.R.: *Svensk Jaktlitteratur I-II*, Linköping 1928 & Norrköping 1935
- Myrdal, Janken: *Det svenska jordbrukets historia: jordbruket under feodalismen 1000-1700*, Stockholm 2000
- Nauman, Sari: ”Från ära till skuld: bönder och överhet i edgården”, *Scandia* 2011, band 77, häfte 1
- Nilsson, Albert: ”Vargskall”, i *Fataburen* 1940
- Nilsson, Sven A.: *Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594*, Lund 1952
- *De stora krigens tid: om Sverige som militärstat och bondesamhälle*, Stockholm 1990
- Nordenram, Åke: *Svenska jaktens historia från forntid till nutid*, Örskelljunga 2001
- Nordlund-Edvinsson, Therese: *Broderskap i näringslivet: en studie om homosocialitet i Kung Orres jaktklubb 1890-1960*, Lund 2010

- Nordmann, Petrus: *Per Brahe – illustrerad lefnadsteckning*, Helsingfors 1904
- Notini, Gösta (huvudred): *Svenskt Jaktlexikon*, Stockholm 1947
- Nurmiainen, Jouko: ”Gemensamma privilegier för ett odalstånd: Alexander Kepplerus som borgmästare och samhällstänkare”, i Marie-Christine Skuncke & Henrika Tandefelt (red) *Riksdag, kaffehus och predikstol: frihetstidens politiska kultur 1766-1772*, Stockholm 2003
- Nyrén, Ulf: ”Riksjägmästarämbetet: militär institution i civil förklädnad, i Maria Sjöbergs (red) *Sammanflätat: civilt och militärt i det tidigmoderna Sverige*, Uppsala 2009
- Odel, Anders: *En crono-bondes wälmente och oförgripelige tankar, framgifne til höggunstigt betänkande wid frågans afgörande om borgare och bonde-ståndens privilegier under riksdagen 1771*, Stockholm 1771
- Olson, Hans-Erik: *Fri tid eller fritid? Fritidens idéhistoria ur ett framtidsperspektiv, Fritidspolitiska studier*, nr 5, femte omarbetade upplagan, Linköping 2010
- Orme, Nicholas: *From Childhood to Chivalry: the education of the English kings and aristocracy 1066-1530*, London & New York 1984
- Perlestam, Magnus: *Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620-1820*, Lund 1998
- Persson, Lennart K: ”Kampen mot rovdjuren: en undersökning av Kalmar läns jaktkassa 1847/48-1864/65”, utgiven av [Madesjö] Hembygdsförening, *Hembygdskrönika*, 2004.
- ”Kamp och försvar mot rovdjur: en studie av vargplågan i Madesjö socken ca 1800-1880”, utgiven av [Madesjö] Hembygdsförening, *Hembygdskrönika*, 2006
- Persson, Roy: *Jakt och jägare: initiering och utövandemönster: en kartläggning av jakten och jägarna i Skåne*, Lund 1981
- Petersson, Birgit: *”Den farliga underklassen”: studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige*, Umeå 1983
- Recension av J A Sharpes “Crime in early England 1550-1750”, Longman, London and New York 1984, *HT*, 1985
- Phébus, Gaston: *The hunting book of Gaston Phébus: manuscrit français 616, Paris, Bibliothèque nationale*, kommentarer av Wilhelm Schlag, introduktion av Marcel Thomas och François Avril, London 1998
- Plaenge Jacobson, Sigbrit: *1766 års allmänna fiskeristadga: dess uppkomst och innebörd med hänsyn till Bottenhavsfiskets rättsfrågor*, Uppsala 1978
- Proctor, Nicolas: *Bathed in Blood: hunting and mastery in the Old South*, Charlottesville 2002
- Reinholdsson, Peter: *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*, Uppsala 1998
- Retzius, A.: ”Dofhjortens införande i Sverige”, i Kungl. Vetenskapsakademien (utg.) *Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-akademiens förhandlingar*, sjette årgången 1849, Stockholm 1850
- Revera, Margareta: ”En barock historia: om den svenska 1600-talslyxen och dess plats i samhällsomvandlingen”, i Kersti Holmquist (red) *Tre Karlar: Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*, Stockholm 1984
- ”1600-talsbönderna och deras herrar: om jordäggande, skatter och samhällsförändring i ljustet av nyare forskning”, i Göran Inger *Rättshistoriska studier, nionde bandet*, Stockholm 1984

- Roberts, J.M. & Hardman, John (eds.): *French revolution documents*, II, Oxford 1966-1973
- Rudé, Georg E.: "The Outbreak of the French Revolution", i *Past and Present*, 1955:8
- Rydin, Herman Ludvig: *Bidrag till svenska skogs-lagstiftningens historia*, Lund, 1853
- Rösener, Werner: *Die Geschichte der Jagd : Kultur, Gesellschaft und Jagdwesen im Wandel der Zeit*, Düsseldorf , 2004
- (red): *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, Göttingen 1997
- Samuelsson, Jan: *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523-1611*, Lund 1993
- Samzelius, Hugo: *Jägeristaten: anteckningar om svenska völdets skogs- och jaktväsen*, Stockholm 1915
- Schama, Simon: *Skog: landskap och minne: en civilisationshistoria*, översättning av Gunnilla Lundborg, Stockholm 1995
- Schreeb, Tor Schreber von: *Svenska jaktens litteratur intill år 1900*, Uppsala 1920 med tillägg Stockholm 1958
- Scott, James C: *Weapons of the Weak: everyday forms of peasant resistance*, London 1985
- *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*, New Haven 1990
- Seth, Pehr von: *Svensk jakträtt*, Stockholm 1940
- SFS 1987:259
- SFS 2009:1262
- SFS 2011:109, Regeringsformen
- Sjögren, Wilhelm: *Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686-1736, efter offentligt uppdrag utgifna af Wilhelm Sjögren, 1, Lagkommissionens protokoll, 1686-1693*, Uppsala 1900
- Sjöholm, Elsa: *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i omvandling*, Lund 1988
- Sjölander-Lindqvist, Annelie; Karlsson, Marianne & Cinque, Serena: *Att jaga varg: en studie av 2010 års licensjakt i Sverige*, Göteborg 2010
- Småberg, Thomas: *Det stängda frälset: makt och eliter i det medeltida lokalsamhället: Marks och Kinds härader i Västergötland ca 1390-1520*, Göteborg 2004
- SOU 2007: 89, *Rovdjuren och deras förvaltning*. Miljödepartementet, Stockholm 2007
- SOU 2011:37, *Rovdjurens bevarandestatus, delbetänkande av Rovdjursutredningen*, 2011-04-20.
- Speth, John D.: *The Paleoanthropology and Archaeology of Big-Game Hunting: protein, fat, or politics?* New York 2010
- Spiess, Karl-Heinz: "Herrschaftliche Jagd und bäuerliche Bevölkerung im Mittelalter", i Werner Rösener (red) *Jagd und höfische Kultur im Mittelalter*, Göttingen 1997
- Steuchius, Matthias: "Filosofisk disputation om jagten", akademisk avhandling vid Uppsala universitet 1681-09-17, övers från latinet av Gösta Bergman, i *Östergötlands läns Jagtvårdsförenings årsskrift 1918*, Linköping 1919
- Strömholm, Stig & Frändberg, Åke: *Rättsteoretiska klassiker: en antologi*, Stockholm 1988
- Sundevall, P.J.;"Hjortjagten" i Richard Bergström (red) *Ur Tidskrift för jägare och naturforskare, "Jägarförbundets gamla tidskrift", 1832-1834*, (särtryck) Stockholm 1894
- Sundin, Jan: *För Gud, Staten och Folket: brott och rättskipning i Sverige 1600-1840*, Lund 1992

- Swenne, Hakon: *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612-1651: med särskild hänsyn till Älvsborgs län*, Göteborg 1933
- Söderwall, K.F.: *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket, suppl. O-U*, Lund 1953
- Tamm, Ditlev m fl; "The Law and the Judicial System", i Eva Österberg & Sölvi Sogner (red.) *People meet the law: Control and conflict-handling in the courts. The Nordic Countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, Oslo 2000
- Thompson, Edward Palmer: *Whigs and Hunters: the origin of the Black Act*, London 1975
- Thomson, Arthur: *Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809-1866: ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria*, Lund 1923
- Thunander, Rudolf: *Hovrätt i funktion: Göta Hovrätt och brottmålen 1635-1699*, Lund 1993
- Tidström, Anders: *Anders Tidströms resa i Halland, Skåne och Blekinge år 1756: med rön och anmärkningar uti oeconomien, naturaliteter, antiqviteter, seder, lefnads-sätt, utgifven av Martin Weibull*, Lund 1891
- Tilander, Gunnar: *Gaston Phébus, Livre de chasse, édité avec introduction, glossaire et reproduction des 87 miniatures [...]*, Stockholm 1971
- *Guillaume Twici, La Vénerie de Twiti: le plus ancien traité de chasse écrit en Angleterre: la version anglaise du même traité et Craft of Venery*, Stockholm 1956
- Tillhagen, Carl-Herman: *Allmogejakt*, Stockholm 1987
- *Jaktskrock*, Stockholm 1985
- Ullgren, Peter: *Lantadel: adliga godsägare i Östergötland och Skåne vid 1600-talets slut*, Lund 2004
- Villstrand, Nils Erik: *Anpassning eller protest: lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620-1679*, Åbo 1992
- "Militärstaten som det mindre onda av två bondealternativ", i *HT*, 2009:4
- Wachtmeister, Hans Hansson: *Utredning rörande de Ridderskapets och Adels privilegier, förmåner, rättigheter och friheter, hvilka böra anses ännu ega gällande kraft. Enligt Ridderskapet och Adels beslut på uppdrag af Riddarhus-direktionen verkställd*, Stockholm 1886
- Weibull, Martin & Tegnér, Elof: *Lunds universitets historia, del II*, Lund 1868
- Wetterberg, Gunnar: *Axel Oxenstierna: makten och klokskapen*, Stockholm 2010
- Widén, Albin: *Jakt och djurfångst i Jämtland och Härjedalen under gångna tider*, be- kostad och utgiven av Jämtlands läns jaktvårdsförening, del I-III, Östersund, 1932-1934
- Wiktorsson, Gunnar: *Den grundlagsskyddade myten: om allemansrättens lansering i Sverige*, Stockholm 1996
- Winberg, Christer: *Folkökning och proletarisering: kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*, Lund 1977 (1975).
- *Grenverket: studier rörande jord, släktskapsystem och ståndsprivilegier*, Stockholm 1985
- *Hur Västsverige blev västsvenskt*, Göteborg 2000
- Wittrock, Georg: *Regering och allmoge under Kristinas förmyndare: studier rörande allmogens besvär*, skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala, 38, Uppsala 1948

- Wood, Casey A. & Fyfe, F. Marjorie: *The art of falconry: being the De arte venandi cum avibus of Frederick II of Hohenstaufen*, nytryck, Boston 1943
- Ylikangas, Heikki: "Kampen mellan naturrätt och romersk rätt i Sverige: två förklaringar", i *Den svenska juridikens uppblomstring i 1600-talets politiska, kulturella och religiösa stormaktssamhälle: föreläsningar vid ett svensk-finskt rättshistoriskt tvärvetenskapligt symposium i Uppsala 18-20 april 1983*, Band 9, Rättshistoriskt bibliotek, 1984
- *Varför förändras rätten: lag och rätt såsom en del av den historiska utvecklingen*, Helsingfors 1983
  - Ylikangas, Heikki m fl: "Family, State and Patterns of Criminality", i Eva Österberg & Sölvi Bauge Sogner (eds.) *People meet the law: Control and conflict-handling in the courts. The Nordic countries in the post-Reformation and pre-industrial period*, Oslo 2000
- Ågren, Maria: "Att lösa ekonomiska tvister – domstolarnas främsta sysselsättning under 1700-talet?", *HT* 1988
- "Att ha brukat sedan forna tider. Argument för rätt till egendom i 1600-talets Sverige" i Mats Widgren (red) *Äganderätten i lantbrukets historia: skrifter om skogs- och lantbrukshistoria*, Stockholm 1995
  - *Att hävda sin rätt*, Rättshistoriskt bibliotek, femtiosjunde bandet, Stockholm 1997
- Åhstrand, Petter: *Beskrifning öfwer Öland: besynnerligen det norra motet eller fögderiet*, (1768), faksimil Uppsala 1979
- Åqvist, Gösta: "Till den svenska regalrättens historia", i Stig Jägerskiöld (red) *Rättshistoriska studier, elfte bandet*, Lund 1985
- Ödman, Johan: *Konformismens triumf: utvecklingslinjer i svensk 1600-talspedagogik*, Stockholm 1987
- Österberg, Eva: "Brott och straff i svenska småstäder under medeltid och vasatid: svensk kriminalitet i europeiskt perspektiv", i Ingemar Norrlids (red) *Över gränser: festskrift till Birgitta Odén*, Lund 1987
- "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: konflikt - kompromiss - politisk kultur", *Scandia*, 1989:1
  - "Kontroll och kriminalitet i Sverige från medeltid till nutid: tendenser och tolkningar", *Scandia* 1991:1
  - *Folk förr: historiska essäer*, Stockholm 1995
- Östergren, P.A.: *Twisten om ägande- och nyttjanderätten till skattejord vid pröfningen af Lagkommissionens förslag till Sveriges Rikes lag hos 1731 och 1734 års ständer*, Lund 1896

DIGITALA RESURSER

Gratius, Faliscus & Wase, Christopher: *Cynegeticon, GratI Falisci Cynegeticon. Or, A poem of hunting [Elektronisk resurs] by Gratius the Faliscian. Englished and illustrated by Christopher Wase Gent. printed for Charles Adams, and are to be sold at his shop at the signe of the Talbot neare St. Dunstans Church in Fleet Street, London 1654, (elektronisk resurs)* 2010-01-12.

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob>. 2011-10-25

<http://www.jagareforbundet.se/jakttider/jaktforattforeb/default.asp>

<http://www.jagareforbundet.se>. Svenska Jägarförbundets handlingsplan för älg, figur 1, s 3. 2012-01-06

Forskningsarkivet, Umeå universitet, http://www.foark.umu.se/samlingar/mik_allmogensbe.htm. 2010-12-08

<http://svenskuppslagsbok.se/tag/besvar>. 2010-12-08

<http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9B0DE5D81E3AF936A15754C0A961948260&sec=&spon=&pagewanted=all>. 2008-04-21

Veblen, Thorstein: *The Theory of the Leisure Class: an economic study in the evolution of institutions* (New York 1899) introduction by Alan Wolfe; notes by James Danly, New York 2001, kapitel 4, elektronisk resurs

www.nationalarchives.gov.uk. Sökord "inclosure acts" eller "enclosure acts". 2010-09-12
<http://www.scb.se>. SCB, *Befolkning 1720-1967*, tabell 5

ÖVRIGT

Ekman, Aimée: "Djurgården på Omberg: verksamhet och avveckling", opublicerad C-uppsats ht 1999, Institutionen för Tema, det kulturella arvet, kultur och naturmiljötolkning, Linköpings universitet

Högsta domstolen, domslut i mål nr 02650-1, 2011-09-20

Nyrén, Ulf: "Jakten och makten: en fråga om nytta eller nöje?", opublicerad C-uppsats vt 2004, Historiska institutionen, Göteborgs universitet

– "När jakträtten blev frälsets: en undersökning om Riksjägmästarämbetets roll under den svenska stormaktstiden 1634-1682", opublicerad D-uppsats vt 2005, Historiska institutionen, Göteborgs universitet

Oskarsson, Johan & Busk, Martin: "Rätten till Norrland – nutida strider, historisk arena", opublicerad D-uppsats, Institutionen för skogens ekologi och skötsel, Umeå 2007

Vi skogsägare, 2007, nr 1

Den svenska jakträtten var under lång tid inskränkt för alla ofrälse inbyggare i rikets mer befolkade delar. Först 1789 återfick skattebonden sin jakträtt. Döds- och spöstraff, dryga böter, fängelse på vatten och bröd men även livstids straffarbete på Marstrands fästning kunde drabba den som jagade olagligt.

I denna avhandling undersöks jakträttsfrågans juridiska och politiska implikationer med fokus på situationen ca 1600-1789. Resultatet blir till ett sällan uppmärksammat stycke svensk historia där relationerna mellan överhet och underställda blottläggs. Det visar att det var kungamakten som drev utvecklingen, att adelsståndet sökte jakträtt som privilegium och att de ofrälse riksdagsstånden inte kunde ändra överhetens lagar. Men delar av allmogen accepterade aldrig inskränkningarna. Tjuvskytte blev till en form av vardagligt motstånd när andra vägar stängts.